

LAPSIPERHEIDEN HYVINVOINTI 2009

2009

Johanna Lammi-Taskula, Sakari Karvonen & Salme Ahlström (toim.)

LAPSIPERHEIDEN HYVINVOINTI 2009

JOHANNA LAMMI-TASKULA,
SAKARI KARVONEN & SALME AHLSTRÖM (TOIM.)

TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN LAITOS

Toimitusneuvosto

Mauno Konttinen, puheenjohtaja

Tuukka Lahti

Kristiina Manderbacka

Heli Mustonen

Elina Palola

Kerttu Perttilä

Marja-Leena Perälä

Anna-Liisa Salminen

Riitta Seppänen-Järvelä

Salla Säkkinen

© kirjoittajat ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki 2009

Kansi: Tähtikuviot Oy

Kansikuva: Magi Viljanen

Taitto ja kuviot: Seija Puro

ISBN 978-952-245-071-5 (painettu)

ISBN 978-952-245-072-2 (pdf)

Yliopiston kirjapaino

Helsinki 2009

Saatteeksi

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) aloitti työnsä tammikuussa 2009 Stakesin ja Kansanterveyslaitoksen fuusion seurauksena. Tavoitteena on, että yhdistämällä Stakesin ja Kansanterveyslaitoksen osaaminen ja voimavarat uusi laitos voi entistä vahvemmin puolustaa ja edistää suomalaisten terveyttä ja hyvinvointia.

Tämä tehtävä koskee mitä suurimmassa määrin lapsia, nuoria ja suomalaisia perheitä. Vaikka lasten ja nuorten terveys ja hyvinvointi on viime vuosikymmeninä monella tavalla parantunut, yhteiskunnassa on tässä suhteessa suuria ajankohdaisia haasteita. Lasten merkitys yhteiskunnalle on aina keskeinen. Lasten terveen kasvun ja hyvinvoinnin turvaaminen on yhteiskunnan tärkeä sijoitus tulevaisuuteen. Lasten asema on myös mitä suurimmassa määrin ihmisoikeuskysymys, johon esimerkiksi YK:n lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa.

Väestön ikääntyminen ja ikärakenteen muutos asettavat haasteen ja huolen syntyvyydestä. Tähän vaikuttavat muun muassa perheiden tilanne ja lapsiperheiden palvelut, mihin liittyy monia ajankohtaisia ja yhteiskunnallisissa keskusteluissa esillä olevia kysymyksiä.

Opintojen pitkittyminen siirtää usein lasten hankkimista. Pitkien opintojen ja työelämän epävarmuuksien vuoksi toivottua lapsilukua voi olla vaikeampi saavuttaa. Toisaalta pitkään ja hartaasti suunnitellut lapset ovat vanhemmilleen tärkeitä.

Työelämän haasteet ja toimeentulon vaikeudet heijastuvat lasten asemaan. Työstä voi johtua ajan puutetta ja väsymystä – sekä myös syyllisyyden tunnetta siitä, että ei ole tarpeeksi aikaa eikä voimia lapsille. Toimeentulo-ongelmat, usein juuri yksinhuoltajilla ja monilapsisilla perheillä, kuormittavat vanhemmuutta.

Lasten hyvinvointi on siis monella tavalla yhteydessä vanhempien ja perheiden tilanteeseen – työpaineesiin, toimeentuloon ja ajankäyttöön. Parisuhteen ristiriidat vaikuttavat kotitöihin ja heijastuvat helposti lasten hoitoon. Työelämän paineissa työn ja perheen yhteensovittaminen on usein suuri haaste.

Samalla kun kodit ja vanhemmat ovat lasten terveen kasvun kannalta avainasemassa, myös lapsiperheiden palveluihin kohdistuu suuria haasteita. Vaikka yleinen vauraus maassa on viime vuosikymmeninä suuresti kasvanut, julkisten palvelujen rahoitus ja hyvinvointijärjestelmämme ylläpito ovat paineiden alla. Takavuosina luotu erinomainen neuvolajärjestelmä ja kouluterveydenhuolto ovat kärsineet supistuksista ja rahoituksen niukkuudesta. Niiden turvaaminen ja kehittäminen muuttuvissa oloissa on aivan olennainen tehtävä.

Palvelujärjestelmän keskeisenä tehtävänä on perheiden tukeminen, terveyttä ja hyvinvointia edistävien palvelujen tarjonta sekä syrjäytymisen estäminen ja ongelmien varhainen toteaminen. Oppilashuollolla on kouluissa tärkeä tehtävä. Samoin on jatkuvasti syytä korostaa koulun, kodin ja sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän yhteistyötä sekä tiedon kulkua eri toimijoiden kesken.

Lasten, nuorten ja lapsiperheiden ajankohtaisten ongelmien käsittelyllä ei ole tarkoitus jättää varjoon niitä valtavia saavutuksia, joita suomalainen yhteiskunta on saanut aikaan – eikä sitä iloa, mitä vanhemmilla on lapsistaan. Lasten ja nuorten suuren merkityksen vuoksi on kuitenkin tärkeä tunnistaa ongelmia ja edistää niiden korjaamista.

Tämä kirja jatkaa Stakesin aiemmin julkaisemaa suomalaisten hyvinvointitutkimusraporttien sarjaa käsittelemällä muun muassa yllä mainittuja ajankohtaisia haasteita. Tavoitteena on esittää koottua tietoa ja näkökulmia suomalaisten lapsiperheiden hyvinvointiin, elinoloihin ja palveluihin. Terveiden ja hyvinvoinnin laitosten toivoo kirjan antavan tutkimuksiin perustuvaa taustatietoa, jota tarvitaan yhteiskunnallisessa keskustelussa ja edistettäessä toimenpiteitä ja ohjelmia suomalaisten lasten terveyden ja hyvinvoinnin puolesta – työ, jossa laitoksemme haluaa usealla tavalla olla vahvasti mukana.

Pekka Puska
pääjohtaja

SISÄLLYS

Saatteeksi

Sisällys

Johdanto 11
JOHANNA LAMMI-TASKULA, SAKARI KARVONEN & SALME AHLSTRÖM

Suomalaisten hyvinvointi ja elinolot 2000-luvulla 20
SAKARI KARVONEN, PASI MOISIO & JUSSI SIMPURA

I HYVINVOINTI LAPSIPERHEEN ARJESSA

Työ, perhe ja hyvinvointi 38
JOHANNA LAMMI-TASKULA & MINNA SALMI

Työnjako ja tyytyväisyys parisuhteeseen pikkulapsiperheissä 50
JOHANNA LAMMI-TASKULA & MINNA SALMI

Vanhemmuuden ilot ja murheet 60
JOHANNA LAMMI-TASKULA & MARJATTA BARDY

II HYVINVOINNIN HAASTEITA

Lastenhankinnan lykkääminen 70
MIKA GISSLER, REIJA KLEMETTI, JOHANNA LAMMI-TASKULA
& ANNELI MIETTINEN

Lapsiperheiden toimeentulo 78
MINNA SALMI, HANNELE SAULI & JOHANNA LAMMI-TASKULA

Yksinhuoltajaperheiden rankempi taakka 94
ELINA PYLKKÄNEN

Lasten huoltajien alkoholinkäytön ja haittojen kehitys 104
MARJA HOLMILA, PETRI HUHTANEN, PEKKA MARTIKAINEN,
PIA MÄKELÄ & ARI VIRTANEN

Koululaisten väsymys 116
MINNA PIETIKÄINEN, PAULIINA LUOPA & JUKKA JOKELA

Monikkoperheiden hyvinvoinnin tukeminen 128
AUNE KARHUMÄKI

Sateenkaariperheiden lasten hyvinvointi 138
JUHA JÄMSÄ

III PERHEPOLITIikka JA LAPSIPERHEIDEN PALVELUT

Lastenneuvola lapsen ja perheen terveyden ja hyvinvoinnin edistäjänä TUOVI HAKULINEN-VIITANEN & MARJAANA PELKONEN	152
Vanhempien näkemyksiä varhaiskasvatuksen kehittämiseksi MARJATTA KEKKONEN	162
Monikulttuurinen perhe koulun kasvatusympäristössä PÄIVI KÄNKÄNEN & PIRJO IMMONEN-OIKKONEN	174
Varhainen puuttuminen ja dialogisuuden edistäminen huolen vöhykkeillä JUKKA PYHÄJOKI & MIMOSA KOSKIMIES	186
Lastensuojelu – kehityskulkuja ja paikannuksia TARJA HEINO	198
Lastensuojelun kova ydin – erityinen huolenpito instituutiona ja osana palvelujärjestelmää TARU KEKONI	216

IV EPILOGI

Hyvinvoinnin ulottuvuudet – perheen ja yhteiskunnan suhteissa MARJATTA BARDY	226

TAULUKOT

Työ, perhe ja hyvinvointi

TAULUKKO 1. Lapsiperheiden vanhempien työssäkäynti ja työsuhteen laatu lasten iän mukaan, % (perheet, joissa kaksi vanhempaa)	41
TAULUKKO 2. Lapsiperheiden vanhempien kokemuksia työn ja perheen yhteensovittamisesta sukupuolen ja lasten iän mukaan, % (mukana palkansaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)	42
TAULUKKO 3. Lapsiperheiden vanhempien kokemuksia työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeuksista sukupuolen ja lasten iän mukaan, % (mukana palkansaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)	43
TAULUKKO 4. Työstä johtuva ajanpuute lapsiperheen vanhemmilla, sukupuolen ja lasten iän mukaan, % (mukana palkansaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)	44
TAULUKKO 5. Lapsiperheiden vanhempien työstä johtuva ajanpuute perheen kanssa sekä toimeentulon kokemukset, % (pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)	45
TAULUKKO 6. Työn ja perheen yhteensovittamista tukevia käytäntöjä työpaikalla, % (mukana palkansaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)	46

Vanhemmuuden ilot ja murheet

TAULUKKO 1. Vanhempien ja lasten ilonaiheet, joista nautitaan yhdessä (%)	62
TAULUKKO 2. Vanhempien ja lasten erimielisyyden tai riidan aiheet (%)	64
TAULUKKO 3. Vanhempien käsitys fyysisen kurin ja hellyyden tarpeellisuudesta lasten kasvatuksessa	65

Lapsiperheiden toimeentulo

TAULUKKO 1. Alimpaan tuloviidennekseen kuuluvat lapsiperheissä eri tilastoyksiköillä mitattuna 1995 ja 2003–2007	81
TAULUKKO 2. Lapsiperheiden jakautuminen tuloviidenneksiin perherakenteen mukaan (%)	85
TAULUKKO 3. Lapsiperheiden kokemus toimeentulostaan (%)	88
TAULUKKO 4. Kulutusmahdollisuudet erilaisissa lapsiperheissä (%)	88
TAULUKKO 5. Lasten hyvinvointi vanhempien toimeentulon kokemuksen mukaan (%)	89

Koululaisten väsymys

TAULUKKO 1. Päivittäin väsymystä kokevien prosenttiosuus nukkumaanmenoajan, ateriarytmin, liikunnan harrastamisen, humalaan juomisen ja tupakoinnin mukaan tarkasteltuna peruskoulun 8. ja 9. luokkien tytöillä ja pojilla	120
TAULUKKO 2. Päivittäin väsymystä kokevien prosenttiosuus opiskeluvaikeuksien, koulun työilmapiirin, koulukiusaamisen, koulussa kuulluksi tulemisen ja koulukavereiden kanssa toimeen tulemisen mukaan peruskoulun 8. ja 9. luokkien tytöillä ja pojilla	123

Monikkoperheiden hyvinvoinnin tukeminen

TAULUKKO 1. Jaksaminen, toimeentulo ja tuen saaminen monikkoperheiden äideillä ja isillä verrattuna muiden lapsiperheiden vanhempiin, (%)	131

Lastenneuvola lapsen ja perheen terveyden ja hyvinvoinnin edistäjänä

TAULUKKO 1. Asetusluonnoksen mukaiset terveystarkastusten määrät ja tarkastusten toteutuminen	156
TAULUKKO 2. Lastenneuvolatyön alustavat laatuksiteerit, kriteerit täyttäneiden terveyskeskusten prosenttiosuudet (kyllä-vastanneet) ja puuttuvien tietojen prosenttiosuudet (N = 187) (Hakulinen-Viitanen ym. 2008)	158

Varhainen puuttuminen ja dialogisuuden edistäminen huolen vyöhykkeillä

TAULUKKO 1. Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalaveriinhin osallistuneiden asiakkaiden, läheisten ja työntekijöiden välitön palaute (ka) asteikolla 1–10. N = 845	193

Lastensuojelu – kehityskulkuja ja paikannuksia

TAULUKKO 1. Lapsen ikä, kun huostaanotto on päättynyt, vuosien 2005 ja 2007 aikana	202
TAULUKKO 2. Vuoden 1997 ja 2007 aikana huostaan otetut lapset ja avoimuuden tukitoimena sijoitettut lapset iän mukaan (Lastensuojelurekisteri, Stakes)	203
TAULUKKO 3. Väestön lapset, lastensuojeluun asiakkaaksi tulleet ja huostaanotetut lapset perhemuodon mukaan vuonna 2006 (väestön lapset vuonna 2005) (%)	207

KUVIOT

Suomalaisten hyvinvointi ja elinolot 2000-luvulla

KUVIO 1. Alle 18-vuotiaiden lasten määrä ja osuus väestöstä (%) 1970–2030	22
KUVIO 2. Lapsiperheiden pienituloisuusaste nuorimman lapsen iän mukaan 1990–2005 (% perheistä)	24
KUVIO 3. Lapsiperheiden pienituloisuusaste perhetyyppin mukaan 1990–2005 (% perhetyyppin väestöstä)	24
KUVIO 4. Väkivallan kohteeksi vuoden aikana joutuneet 15–19-vuotiaat (% ikäluokasta)	29
KUVIO 5. Suomen sijoittuminen OECD:n sosiaalisten indikaattorien mukaan	31

Lapsiperheiden toimeentulo

KUVIO 1. Lapsiperheiden tulot kulutusyksikköä kohden (saadut tulonsiirrot ja tuotannon tekijätulot) köyhyysrajan ala- ja yläpuolella 1995–2007 (mediaani)	80
KUVIO 2. Lapsiperheiden ja muiden kotitalouksien viitehenkilön sosioekonominen asema pieni-, keski- ja suurituloisissa kotitalouksissa 2007	82

Yksinhuoltajaperheiden rankempi taakka

KUVIO 1. Pienituloisuusaste yksinhuoltajakotitalouksissa sekä monihenkisissä kotitalouksissa viitehenkilön sukupuolen mukaan. Pienituloisuus: 60 % kotitalouksien käytettävissä olevien ekvivalenttitulojen mediaanista	96
KUVIO 2. Perhepoliittinen tuki 1990–2006, euroa lasta kohden vuoden 2006 hinnoin	97
KUVIO 3. Työssäkäyntiosuus perhetyypeittäin 1990–2006. Osuus on laskettu perheen huoltajien ammatissa toimivista keskiarvona. (Lähde: Tilastokeskus.)	98
KUVIO 4. Kahden lapsen yksinhuoltajatalouden käytettävissä olevat tulot asumismenojen ja päivähoitomaksujen jälkeen (oikea akseli) eri työtuloilla (vaaka-akseli) ja perheen tulonsiirrot pylväinä (vasen akseli)	100

Lasten huoltajien alkoholinkäytön ja haittojen kehitys

KUVIO 1. Alkoholien kulutus asukasta kohti (100-prosenttista alkoholia), 1965–2005	105
KUVIO 2. Miesten kuolleisuus alkoholisairauksiin ja -myrkytyksiin väestön 100 000:ta kohti lasten mukaan, 1990–2000	107
KUVIO 3. Naisten kuolleisuus alkoholisairauksiin ja -myrkytyksiin väestön 100 000:ta kohti lasten mukaan, 1990–2004	108
KUVIO 4. Miesten alkoholisyistä johtuvien sairaalahoitojen määrä väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1990–2006	109
KUVIO 5. Naisten alkoholisyistä johtuvien sairaalahoitojen määrä väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1990–2006	109
KUVIO 6. Miesten päihdetapausten määrä päihdehuollon erityispalveluissa väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1987–2007	110
KUVIO 7. Naisten päihdetapausten määrä päihdehuollon erityispalveluissa väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1987–2007	111

Koululaisten väsymys

KUVIO 1. Päivittäinen väsymys puutteellisten terveystottumusten lukumäärän mukaan peruskoulun 8. ja 9. luokkien oppilaille v. 2007	118
KUVIO 2. Koulun psyykkisten tai sosiaalisten työolojen puutteiden lukumäärän yhteys päivittäiseen väsymykseen 8. ja 9. luokkien tytöillä ja pojilla	121
KUVIO 3. Päivittäinen väsymys puutteellisten terveystottumusten sekä psyykkisten ja sosiaalisten kouluolojen mukaan peruskoulun 8. ja 9. luokkien oppilaille	124

Sateenkaariperheiden lasten hyvinvointi

KUVIO 1. Sateenkaariperheiden tyytyväisyys eri palveluihin (%)	140
KUVIO 2. Tyytyväisyys lastenvalvojaan paikkakunnittain summamuuttujalla mitattuna	141
KUVIO 3. Sateenkaariperheisiin syntyneet lapset 1992–2006	143

Lastenneuvola lapsen ja perheen terveyden ja hyvinvoinnin edistäjänä

KUVIO 1. Terveystieteiden arvio isien osallistumisesta lastenneuvolan vastaanottokäynneille (STM 2008b)	155
KUVIO 2. Terveyskeskusten jakauma (%) lastenneuvolan laatusumman mukaan (Hakulinen-Viitanen ym. 2008)	159

Varhainen puuttuminen ja dialogisuuden edistäminen huolen vyöhykkeillä

KUVIO 1. Huolen vyöhykkeistä	189

Lastensuojelu – kehityskulkuja ja paikannuksia

KUVIO 1. Ensimmäistä kertaa huostaanotetut lapset huostaanottoon perustuen mukaan vuosina 1995–2007	202
KUVIO 2. Vuoden aikana huostaanotetut lapset (uudet) ikäryhmän mukaan vuosina 1995–2007 (%)	203
KUVIO 3. Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret sijoitusmuodon mukaan vuosina 1991–2007, %	204
KUVIO 4. Lasten määrä 31.12. lastensuojelulaitoksissa ja ammatillisissa perhekodeissa	205

Hyvinvoinnin ulottuvuudet – perheen ja yhteiskunnan suhteissa

KUVIO 1. Hyvinvoinnin kolme pääulottuvuutta	230
KUVIO 2. Hyvinvoinnin perustat ja ulottuvuudet	232

TIETONURKAT

TIETONURKKA 1	35
AVAININDIKAATTORI: Perhe ja lapset -pääryhmän osuus sosiaalimenoista	
TIETONURKKA 2	48
AVAININDIKAATTORI: Työllisyysaste nuorimman lapsen iän mukaan 2007	
TIETONURKKA 3	58
AVAININDIKAATTORI: Avioliittojen ja avioerojen määrä	
TIETONURKKA 4	77
AVAININDIKAATTORI: Ensisynnyttäjien keski-ikä	
TIETONURKKA 5	93
AVAININDIKAATTORI: Toimeentulotukea saaneet kotitaloudet	
TIETONURKKA 6	114
AVAININDIKAATTORI: 9.-luokkalaisten raittius. Niiden osuus, jotka eivät käytä lainkaan alkoholia	
TIETONURKKA 7	127
AVAININDIKAATTORI: Terveytensä hyväksi kokeneet nuoret	
TIETONURKKA 8	172
AVAININDIKAATTORI: Alle 3-vuotiaat koti- ja päivähoidossa olleet lapset	
TIETONURKKA 9	185
AVAININDIKAATTORI: Lapset, joiden äidinkieli on muu kuin suomi, ruotsi tai saame	
TIETONURKKA 10	214
AVAININDIKAATTORI: Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten ja nuorten määrä	

KIRJOITTAJAT

SALME AHLSTRÖM, VTT, dos.,
tutkimusprofessori, THL

MARJATTA BARDY, VTT, dos.,
tutkimusprofessori, THL

MIKA GISSLER, FT, dos.,
kehittämispäällikkö, THL

Tuovi Hakulinen-Viitanen, TtT, dos.,
tutkimupäällikkö, THL

TARJA HEINO, VTT, dos.,
erikoistutkija, THL

MARJA HOLMILA, VTT, dos.,
tutkimusprofessori, THL

PETRI HUHTANEN, KTM, tutkija, THL

PIRJO IMMONEN-OIKKONEN, KM,
opetusneuvos, Opetushallitus

JUKKA JOKELA, YTM, tutkija,
Jyväskylän yliopisto

JUHA JÄMSÄ, VTM,
projektikoordinaattori, Seta ry.

AUNE KARHUMÄKI, VTK, projektipäällikkö,
Suomen Monikkoperheet ry

SAKARI KARVONEN, VTT, dos.,
yksikön päällikkö, THL

MARJATTA KEKKONEN, VTM,
erikoissuunnittelija, THL

TARU KEKONI, YTT, tutkija,
Tampereen yliopisto

REIJA KLEMETTI, FT, tutkija, THL

MIMOSA KOSKIMIES, VTM,
erikoissuunnittelija, THL

PÄIVI KÄNKÄNEN, VTL,
erikoissuunnittelija, THL

JOHANNA LAMMI-TASKULA, YTT,
erikoistutkija, THL

PAULIINA LUOPA, VTM, tutkija, THL

PEKKA MARTIKAINEN, PhD, professori (vs),
Helsingin yliopisto

ANNELI MIETTINEN, VTL, tutkija,
Väestöliitto

PASI MOISIO, PhD, dos., erikoistutkija, THL

PIA MÄKELÄ, VTT, dos., erikoistutkija, THL

MARJAANA PELKONEN, THT, dos.,
ylitarkastaja, STM

MINNA PIETIKÄINEN, FT, erikoistutkija, THL

JUKKA PYHÄJOKI, nuorisotoiminnan ohjaaja,
psykoterapeutti, suunnittelija, THL

ELINA PYLKKÄNEN, VTT, erikoistutkija, THL

MINNA SALMI, VTT, projektipäällikkö, THL

HANNELE SAULI, VTK, erikoistutkija,
Tilastokeskus

JUSSI SIMPURA, VTT, dos.
tutkimusprofessori, THL

ARI VIRTANEN, VTL, FM,
erikoissuunnittelija, THL

Johdanto

Hyvinvointia voidaan arvioida monen eri osatekijän avulla: hyvinvointi rakentuu paitsi aineellisten elinolojen ja taloudellisen toimeentulon kautta myös terveydentilan, sosiaalisten suhteiden, itsensä toteuttamisen ja onnellisuuden kokemusten myötä (Moisio ym. 2008). Viime vuosikymmenten aikana suomalaislasten enemmistön hyvinvointi on monilla edellä mainituilla mittareilla mitattuna parantunut. Samaan aikaan osalla lapsista ja lapsiperheistä pahoinvointi on yleistynyt ja pienelle vähemmistölle on kasautunut vaikeaa pahoinvointia. Raskaimpien erityispalveluiden kuormitus on lisääntynyt (Rimpelä 2008). Pienituloisuus on yleistynyt erityisesti yhden huoltajan sekä monilapsisissa perheissä (Moisio 2008). Lastensuojelun asiakkuuden taustalla on usein vanhempien jaksamattomuutta, ja erityisesti nuorten lisääntyneet mielenterveys- ja päihdeongelmat tuottavat aiempaa enemmän huostaanottoja (Heino 2007; Hiitola 2008). Myös ns. tavallisten perheiden työssäkäyvät äidit ja isät kokevat aikapulaa ja huolestuvat jaksamisestaan vanhempana (Salmi & Lammi-Taskula 2004; Julkunen ym. 2004; Lammi-Taskula & Salmi 2008).

Kun kyse on lapsista ja heidän perheistään, hyvinvoinnin edistämiseksi antaa suuntaviivoja YK:n lapsen oikeuksien sopimus, joka velvoittaa niin valtiota, kuntia, lasten vanhempia kuin muitakin lasten kanssa toimivia aikuisia. Sopimuksen sisältö voidaan tiivistää kolmeen eri teemaan: lapsella on oikeus erityiseen suojeluun ja hoivaan (protection), riittävään osuuteen yhteiskunnan voimavaroista (provision) sekä oikeus osallistua ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti itseään koskevaan päätöksentekoon (participation). Sopimuksen periaatteiden mukaan lap-

sella on oikeus hyvään elämään ja kaikki lapset ovat tasa-arvoisia. Kaikessa päätöksenteossa lapsen etu on ensisijainen ja lapsen näkemykset on otettava huomioon. Vanhemmilla ja huoltajilla on sopimuksen mukaan ensisijainen vastuu lapsensa huolenpidosta ja kasvatuksesta. Tähän tehtävään heillä on oikeus saada tukea, ohjausta ja neuvontaa. Jos vanhemmat tai huoltajat eivät tuesta huolimatta pysty huolehtimaan lapsensa hyvinvoinnista, valtion on turvattava lapselle hyvä hoito sijaishoidon tai adoption kautta. (Ks. www2.ohchr.org.)

Kansallisesti perustuslaki määrittää olennaisesti lasten ja nuorten, kuten muidenkin väestöryhmien, oikeuksia. Perustuslaki turvaa ihmisarvon loukkamattomuuden. Se myös määrittää yksilön vapaudet ja oikeudet. Perustuslaissa nimetään myös subjektiiviset oikeudet muun muassa perusopetukseen ja sosiaaliturvaan. Lailla taataan myös oikeus perustoimeentulon turvaan esimerkiksi lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella. (Perustuslaki 731/1999.)

Lastensuojelulakiin (417/2007) ja nuorisolakiin (72/2006) sisältyy niin ikään velvoitteita, jotka kehystävät lasten ja heidän perheidensä hyvinvointia monin tavoin. Lastensuojelulain tarkoituksena on turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun. Laissa painotetaan etenkin ehkäisevää lastensuojelua, jota on esimerkiksi päivähoiton, opetuksen tai nuorisotyön antama erityinen tuki lapsille, jotka eivät ole lastensuojelun asiakkaita. Siinä veloitetaan edelleen kunnat huolehtimaan siitä, että huoltajat ja muut kasvatusvastuussa olevat saavat tukea.

Lastensuojelulain mielessä lapsia ovat kaikki alle 18-vuotiaat, nuoria 18–20-vuotiaat, kun lain tarkoittamat jälkihuollon palvelut ulottuvat alle 21-vuotiaisiin. Nuorisolaki puolestaan koskee alle 29-vuotiaita, ja sen tarkoitus on tukea nuoren kasvua ja itsenäistymistä, edistää aktiivista kansalaisuutta ja nuorten sosiaalista vahvistamista sekä parantaa nuorten kasvu- ja elinoloja. Tämä tarkoittaa muun muassa veloitetta järjestää mahdollisuus osallistua nuorisotyötä ja -politiikkaa koskevien asioiden käsittelyyn ja sitä, että nuoria on kuultava heitä koskevissa asioissa. Lasten ja heidän perheidensä elämää olennaisesti kehystäviä lakeja on lukuisia muitakin. Tässä ei kuitenkaan voida käsitellä niitä kattavasti, mutta erikseen on syytä mainita perusopetuslaki, asevelvollisuuslaki ja sosiaalihuoltoasetus.

Suomalaisen perhepolitiikan linjaukset ovat pääpiirteissään pysyneet samoina viime vuosikymmenen ajan. Tavoitteena on luoda lapsille turvallinen kasvuympäristö ja tasata lasten perheille aiheuttamia kustannuksia. Halutaan varmistaa, että vanhemmilla on aineelliset ja henkiset mahdollisuudet synnyttää ja kasvattaa lapsia. Molempien vanhempien tasavertaiset mahdollisuudet osallistua lasten hoitoon pyritään turvaamaan. Jos lapset voivat huonosti, tilanteeseen pyritään puuttumaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. (www.stm.fi 13.5.2008.)

Matti Vanhasen II hallituksen hallitusohjelmassa lapsi- ja perhepoliittiset linjaukset painottuvat lapsiperheiden toimeentulon kohentamiseen tiettyjä tulonsiirtoja parantamalla. Lisäksi lasten ja perheiden palveluita – varhaiskasvatusta, koulua, perusterveydenhoitoa sekä mielenterveyspalveluita – halutaan kehittää.

Työn ja perheen yhteensovittamiseen liittyen mainitaan vanhempainvapaajärjestelmän uudistaminen, isien kannustaminen perhevapaalle sekä monipuolisten työaikajärjestelyjen ja työaikapankkijärjestelmien kehittäminen. Hallitus on käynnistänyt erityisen lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin politiikkaohjelman. Politiikkaohjelma jakautuu kolmeen osa-alueeseen: lapsilähtöinen yhteiskunta, hyvinvoiva lapsiperhe sekä syrjäytymisen ehkäiseminen. Myös Terveyden edistämisen politiikkaohjelmassa korostetaan lasten ja nuorten terveyden ja hyvinvoinnin edistämistä. (Ks. www.vn.fi.)

Osana lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin politiikkaohjelmaa on käynnistynyt työ lasten hyvinvointi-indikaattorien kehittämiseksi. Valmistelun tuloksena on alustava noin 40 indikaattorin luettelo, jota työryhmä ehdottaa lasten hyvinvoinnin valtakunnallisen seurantajärjestelmän perustaksi. Valmisteluryhmässä on ollut asiantuntijoita muun muassa Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksesta ja Tilastokeskuksesta sekä lapsiasiavaltuutettu. Seurantajärjestelmän viimeistelemiseksi vuonna 2009 asetetaan työryhmä, jonka tehtävänä on arvioida indikaattoreita myös YK:n lastenoikeuksien sopimuksen seurannan kannalta.

Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastotietokanta Sotkassa (www.sotkanet.fi) on jo nykyisellään koottuna jonkin verran lasten ja nuorten hyvinvointia kuvaavia indikaattoreita. Käynnissä olevista indikaattorihankkeista ainakin Hyvinvoinnin ja terveyden indikaattorit sekä Terveys 2015 -indikaattorit sisältävät omia seuranta-indikaattoreita lapsille ja nuorille. Lisäksi esimerkiksi Paras-hankkeen seurannassa hyödynnetään lapsia ja nuoria kuvaavia tietoja.

Tutkimuksellinen hyvinvointiseuranta

Lasten ja heidän perheidensä hyvinvointia edistävän politiikan arvioimiseksi ja kehittämiseksi tarvitaan kattavaa tutkimustietoa. *Lapsiperheiden hyvinvointi 2009* -kirja on osa Suomalaisten hyvinvointi -tutkimussarjaa, jossa on aiemmin julkaistu kolme väestön hyvinvointia ja hyvinvointipolitiikkaa käsittelevää Suomalaisten hyvinvointi -raporttia (Heikkilä & Kautto 2002; Kautto 2006; Moisio ym. 2008).

Kirjan tavoitteena on koota ajan tasalla olevaa luotettavaa tietoa lasten ja lapsiperheiden hyvinvoinnista ja sitä määrittävistä elinoloista. Kirjan artikkelit kattavat niin yleisen hyvinvoinnin kysymyksiä lapsiperheen elinkaarella kuin erityistilanteitakin. Myös lasten ja perheiden palveluiden kestävyyttä ja vaikuttavuutta arvioidaan. Keskeisiä artikkeleissa käytettyjä aineistoja ovat Stakesin toteuttama HYPA-lapsiperhekysely, mutta tietoa ammennetaan myös monista muista aineistoista.

Kirja on tarkoitettu kaikille lasten ja perheiden hyvinvoinnista kiinnostuneille: paikallisille ja valtakunnallisille päätöksentekijöille, lasten ja perheiden kanssa työskenteleville, tutkijoille ja opiskelijoille sekä suurelle yleisölle.

Kirja pähkinänkuoressa

Kirja koostuu 18 artikkelista, jotka jakaantuvat johdanto-osan jälkeen kolmeen kokonaisuuteen. Johdanto-artikkelina toimii Sakari Karvosen, Pasi Moision ja Jussi Simpuran artikkeli, joka luonnostelee kuvaa suomalaisten elinoloista ja hyvinvoinnista tällä vuosikymmenellä. Lapset ja heidän perheensä elävät todellisuudessa, joka on aiempaa vauraampi, eriarvoisempi, ikääntyneempi ja monimutkaisempi.

Ensimmäisen osan kolme artikkelia käsittelevät hyvinvointia lapsiperheen arjessa. Johanna Lammi-Taskula ja Minna Salmi analysoivat ansiotyön, perhe-elämän ja hyvinvoinnin välisiä suhteita lapsiperheissä. Vanhemmuus merkitsee samanaikaista vastuuta sekä perheen elatuksesta että lasten hoidosta ja kasvatuksesta. Lapsiperheiden vanhemmat ovatkin muita useammin ansiotyössä. Työn ja perheen yhteensovittaminen merkitsee arkista tasapainoilua ajankäytössä ja voimavarojen riittämisessä sekä työssä että kotona. Toisaalta sekä perhe-elämä että ansiotyö tarjoavat monenlaisia rakennusaineita hyvinvoinnille ja ne koetaan myös toistensa vastapainoiksi. Yhteensovittamisen tueksi tarvitaan sekä lakisääteistä perhepolitiikkaa että joustavia käytäntöjä työpaikoilla.

Lammi-Taskula ja Salmi selvittävät myös pikkulapsiperheiden vanhempien välistä työnjakoa ja sen yhteyttä parisuhteessa koettuun tyytyväisyyteen. Vanhempien keskinäinen suhde heijastuu vanhemmuuteen ja lasten hyvinvointiin. Pikkulapsiperheissä vanhempien parisuhteeseen kohdistuu monenlaisia paineita, joista yksi on työnjaon epätasaisuus. Kun äidit pitävät pääosan molemmille vanhemmille tarkoitetuista vanhempain- ja hoitovapaista, myös kotityöt jäävät pitkälti heidän vastuulleen. Tämä aiheuttaa riitoja ja rasittaa parisuhdetta. Isien pidemmät isyysvapaat ovatkin yhteydessä molempien vanhempien suurempaan tyytyväisyyteen parisuhteessa.

Johanna Lammi-Taskula ja Marjatta Bardy selvittävät lapsiperheiden äitien ja isien kokemuksia vanhemmuuden iloista ja murheista. Jokapäiväisen perhe-elämän iloista ja huolista rakentuu lapsen ja vanhemman vastavuoroinen suhde, joka on tärkeä osa molempien osapuolten hyvinvointia. Yhteiset juttelu- ja ruokailuhetket ovat tärkeitä niin vanhemmille kuin lapsillekin. Jutteluhetkien merkitys korostuu, jos yhteistä aikaa on kiireisen elämän takia vähän. Yleisimmät riidanaiheet liittyvät lasten hyvinvoinnin ja terveyden päivittäisiin perusasioihin: nukkumiseen, syömiseen, peseytymiseen tai pukeutumiseen. Isompien lasten kanssa riitaa aiheuttavat kotityöt ja liiallinen tietokoneella pelaaminen. Riitely kuormittaa vanhempien jaksamista: yhtäältä väsyneenä tulee helposti enemmän ärtymistä ja riitaa, toisaalta riidat tuottavat lisää jaksamattomuuden tunteita. Isät suhtautuivat lasten ruumiilliseen kurituksen äitejä hyväksyvämmiin. Lasten ja vanhempien keskinäinen aktiivinen vuorovaikutus vähentää fyysisen kurituksen käyttöä, kun taas passiivisempi yhdessäolo lisää sen mahdollisuutta.

Toinen osa käsittelee lapsiperheiden hyvinvoinnin haasteita seitsemän artikkelin voimin. Mika Gissler, Reija Klemetti, Johanna Lammi-Taskula ja Anneli Miettinen tarkastelevat artikkelissaan lapsenhankinnan lykkäämistä ja siihen liittyviä tekijöitä. Valtaosa suomalaisista haluaa kokea äitiyden ja isyyden; lapsia halutaan elämän jatkuvuuden ja tarkoituksen vuoksi. Monet saavat kuitenkin toivottua pienemmän määrän lapsia. Lapsenhankintaa lykätään yhtäältä opintojen, työn ja taloudellisen epävarmuuden takia, toisaalta nuoret aikuiset haluavat panostaa ensin itseensä ja valmistautua riittävästi vanhemmuuteen. Erityisesti naisilla korkea koulutus ja hyvän aseman saavuttaminen työelämässä merkitsevät lasten hankkimista myöhemmin. Miehillä puolestaan alhainen koulutustaso heikentää mahdollisuuksia perustaa perhe. Lapsenhankinnan lykkäämisen myötä raskaudenkeskeytykset ovat vähentyneet, mutta yhä useammin raskaus ei alakaan toivotusti. Vanhemmilla synnyttäjillä on muita useammin kroonisia sairauksia ja keskenmenot ovat yleisempiä. Myös lapsettomuushoitoihin liittyy terveystorjuntariskejä. Lapsettomiksi jää 1960-luvulla syntyneistä joka viides.

Minna Salmi, Hannele Sauli ja Johanna Lammi-Taskula käyvät läpi lapsiperheiden toimeentulo-ongelmien kehitystä Tilastokeskuksen aineistojen sekä lapsiperheiltä kerätyn kyselyaineiston valossa. Tuloerot ovat kasvaneet, ja lapsiperheiden tulokehitys on jäänyt muista jälkeen. Köyhyysrajan alapuolelle jää kasvava osa lapsiperheistä. Perheiden toimeentuloa kuormittavat hintakehityksestä jälkeen jääneet tulonsiirrot ja erityisesti kasvaneet asumismenot. Riippuvuus tulonsiirroista on suurta varsinkin pikkulapsivaiheessa, kun alle kolmivuotiaiden äideistä suuri osa on tilapäisesti pois työelämästä perhevapailla. Vanhempien alhainen koulutus ja pitkäaikainen työttömyys sekä perheen hajoaminen lisäävät lasten köyhyysriskiä. Lähes puolet lapsiperheistä kokee menojen kattamisen tuloilla hankalaksi, yksinhuoltajista jopa kaksi kolmesta. Yllättävät menot voivat aiheuttaa suuria hankaluuksia. Toisaalta etenkin pikkulapsiperheiden vanhemmat ovat toiveikkaita sen suhteen, että perheen talous kehittyy vastaisuudessa parempaan suuntaan.

Lapsiperheiden toimeentuloa analysoi myös Elina Pylkkänen artikkelissaan, joka keskittyy yksinhuoltajaperheisiin. Elämisen puitteet lapsiperheillä ovat jotakuinkin samanlaiset, mutta yksinhuoltaja joutuu huolehtimaan kustannuksista yksin. Yksinhuoltajat ovat muita pienituloisempia. Työ on paras suoja köyhyyttä vastaan, mutta yksinhuoltajien mahdollisuuksia työssäkäyntiin rajoittavat paitsi sosiaaliturvan ja työtulon yhteen sovittamisen pulmat myös lastenhoitovastuuseen liittyvät ajankäytön esteet. Yksinhuoltajilla ei ole samanlaisia mahdollisuuksia parantaa tulojaan tilapäisesti kuin kahden huoltajan perheillä. He eivät välttämättä pysty ottamaan työtä vastaan sopimattomien työaikojen tai liian pitkien työmatkojen vuoksi.

Marja Holmila, Petri Huhtanen, Pekka Martikainen, Pia Mäkelä ja Ari Virtanen käsittelevät artikkelissaan lapsiperheiden vanhempien alkoholinkäyttöä ja siihen liittyviä haittoja lasten hyvinvoinnin näkökulmasta. Alkoholien kokonaiskulutus on kasvanut, ja yhä useammin ongelmakäyttäjää voi olla myös äiti. Isät

ovat kuitenkin äitejä todennäköisemmin perheen ”päihdehäiriköitä”. Vanhempien ongelmallinen alkoholin käyttö on lapsen hyvinvoinnin kannalta vakava asia. Lapset kärsivät huolenpidon puutteesta tai kaltoinkohtelusta, ja päihde- tai mielen-terveysongelmat voivat siirtyä sukupolvelta toiselle. Myös satunnainen päihteiden runsas käyttö altistaa lapsia vaaratilanteille, laiminlyönneille ja turvattomuudelle. Oikein kohdennetulla tuella voidaan auttaa lasten selviytymistä, mutta keinot tavoittaa perheitä riittävän varhain ovat usein heikot.

Kouluterveyskyselyn tulosten pohjalta Minna Pietikäinen, Pauliina Luopa ja Jukka Jokela kirjoittavat koulun työolojen ja nuorten terveystottumusten yhteyksistä nuorten väsymykseen. Väsymys on nuorten yleisin psykosomaattinen oire, ja se on yleistynyt kymmenen viime vuoden aikana. Jatkuvalle väsymyksellä on kielteisiä vaikutuksia nuoren tunteiden hallintaan sekä koulumenestykseen ja koulussa viihtymiseen. Elintapojen ohella myös koulun työilmapiirillä on merkitystä nuorten päivittäisen väsymyksen kannalta. Hyvät nukkumis- ja liikuntatottumukset ja säännöllinen terveellinen ravitsemus edistävät nuorten jaksamista. Näiden ohella tärkeää on myös koulun hyvät sosiaaliset suhteet, nuorten kuuleminen sekä tuki opiskeluvaikeuksissa.

Aune Karhumäki selvittää monikkoperheiden hyvinvointiin liittyviä kysymyksiä. Verrattuna yksitellen lapset saaneisiin perheisiin monikkoperheet ovat useammin alttiina riskeille ja vanhemmuuteen kohdistuu niin fyysisiä, psyykkisiä, taloudellisia kuin sosiaaliakin paineita. Monikkoraskaus on riskiraskaus. Suuri osa monikkolapsista syntyy ennenaikaisesti ja viettää ensimmäiset elinpäivänsä tai viikkonsa tehohoidossa. Monikkolasten äideillä on kohonnut riski sairastua synnytyksen jälkeiseen masennukseen, ja he kokevat muita yleisemmin väsymystä ja huolta omasta jaksamisestaan. Arki ennenaikaisesti syntyneiden ja pienipainoisten vauvojen kanssa saattaa olla vanhemmille hyvin raskasta aikaa, mikä voi hidastaa kiintymyssuhteen rakentumista lasten ja vanhempien välillä. Myös taloudellinen selviäminen koetaan monikkoperheissä usein haasteelliseksi, kun hankinnat moninkertaistuvat ja isompi asunto tai auto saattaa olla välttämätön. Lasten kasvaessa vaatehankintoihin ja harrastuksiin liittyvät kustannukset kasvavat. Monikkolapsia odottavat vanhemmat tarvitsevat neuvolan perhevalmennuksessa tietoa sekä raskauden etenemisestä että tulevasta monikkoarjesta. Taloudellinen tuki ja kotiin tarvittaessa tuleva ammattiapu edistävät merkittävästi monikkoperheiden hyvinvointia. Puolisoiden keskinäinen tuki perheen arjessa vahvistaa parisuhteen lisäksi koko monikkoperheen jaksamista.

Juha Jämsä raportoi sateenkaariperheille tehdyn kyselyn pohjalta niitä hyvinvoinnin uhkia, joita samaa sukupuolta olevien vanhempien lapset kohtaavat suomalaisessa palvelujärjestelmässä. Sateenkaariperheillä tarkoitetaan monenlaisia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden lapsiperheitä. Perheet ovat keskenään hyvinkin erilaisia, yhdistävänä tekijänä on lastenhankinnan tarkka suunnittelu ja voimakas sitoutuminen lapsen elämässä mukana olemiseen. Sateenkaariperheet saavat yleensä asiallista, mutta osittain puutteellista tukea van-

hemmuuteensa. Perheissä elävien lasten hyvinvointi edellyttää paremmin perheiden tarpeet tunnistavia palveluita ja lainsäädäntöä.

Kirjan kolmannen osan kuudessa artikkelissa arvioidaan perhepolitiikkaa ja lapsiperheiden palveluita. Tuovi Hakulinen-Viitanen ja Marjaana Pelkonen kirjoittavat lastenneuvolasta lapsen ja perheen terveyden ja hyvinvoinnin edistäjänä. Lähes kaikki pikkulapsiperheet käyttävät neuvolan palveluja, mutta palvelujen tarjonta ja laatu vaihtelevat eri puolilla maata. Lastenneuvolan laatukriteerit toteutuvat muuta maata paremmin Etelä- ja Länsi-Suomen lääneissä sekä suurempien alueiden terveyskeskuksissa. Heinäkuun alussa 2009 voimaan astuvaksi suunnitellun asetuksen tarkoituksena on varmistaa, että toiminta neuvolassa on suunnitelmallista, tasoltaan yhtenäistä ja perheiden tarpeet huomioon ottavaa. Tavoitteena on tehostaa lapsiperheiden, lasten ja nuorten terveyden edistämistä ja ehkäisevää toimintaa. Isiä pyritään saamaan mukaan neuvolaan aiempaa enemmän. Lapsen ja perheen erityisen tuen tarve pyritään tunnistetaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja tarjoamaan kohdennettua tukea mahdollisimman varhain.

Marjatta Kekkonen kuvaa vanhempien näkemyksiä varhaiskasvatuspalveluista ja toiveita niiden kehittämiseksi. Vanhempien osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet palvelujen suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa on nostettu yhdeksi päivähoitopalvelujen keskeiseksi laatutavoitteeksi. Alle kolmivuotiaiden lasten vanhemmat ovat monin osin tyytyväisiä lapsensa päivähoitopalveluihin, erityisesti henkilökunnan ammattitaitoon sekä tiedon saantiin ja hoitoaikojen joustavuuteen. Pienten lasten vanhemmat arvostavat lapsen kodin lähietäisyydellä olevaa hoitopaikkaa. Tyytymättömyys liittyy varsinkin henkilöstön riittävyyteen: tädellistä olisi aikuisten riittävä läsnäolo ja saatavuus. Vanhemmat toivovat myös enemmän kasvatuskeskustelua, vuoropuhelua sekä yhteistyökäytäntöjä. Jakamalla tietoa päivittäisistä tapahtumista ja lapsen kokemuksista henkilöstö voi tukea vanhemman kokemuksellista osallisuutta lapsen päivähoitoon.

Päivi Känkänen ja Pirjo Immonen-Oikkonen analysoivat monikulttuurisuuden haasteita koulun kasvatusympäristössä. Monikulttuuristen perheiden ja maahanmuuttajataustaisten lasten määrän kasvu edellyttää uusia toimintakäytäntöjä koulun ja kodin välisessä yhteistyössä. Neuvolat ja päiväkodit eivät tavoita kaikkia perheitä, jolloin koulu saattaa jäädä ainoaksi paikaksi, jossa on mahdollista kohdata kaikki lapset ja nuoret. Suomessa vieraskielinen väestö on asettunut isoihin kaupunkeihin ja erityisesti pääkaupunkiseudulle; Helsingin koulujen oppilaista jo noin 11 prosenttia on maahanmuuttajataustaisia. Maahanmuuttajataustaiset oppilaat elävät usein ikään kuin kahdessa maailmassa: vanhempiensa maailmassa sekä koulun ja opettajien maailmassa. Vanhemmat tarvitsevat tukea ja kannustusta koulun ja kodin väliseen yhteistyöhön ja lastensa koulunkäynnin tukemiseen. Myös opettajat tarvitsevat lisää valmiuksia voidakseen vaalia kulttuurista moniarvoisuutta. Koulun oppilashuollossa tarvitaan parempaa ymmärrystä vähemmistön elämäntilanteisiin liittyvistä erityiskysymyksistä, kuten kieleen, kulttuuriin ja valtayhteiskunnan toimintaan liittyvistä ymmärtämisvaikeuksista, rasismista sekä perheen ja yhteisön rooliristiriidoista.

Jukka Pyhäjoen ja Mimosa Koskimiehen artikkeli käsittelee varhaisen puuttumisen toimintakäytäntöjä ja menetelmiä sekä niistä saatuja tutkimustuloksia. Varhainen puuttuminen ymmärretään osallisuutta ja avoimuutta painottavana yhteistoiminnan tapana, jossa keskeistä on varhainen vastuunottaminen omasta toiminnasta toisten tukemiseksi. Se yhdistetään usein lapsiin, nuoriin ja perheisiin suuntautuvaksi toiminnaksi. Se tarkoittaa, että työntekijät, perhe ja läheiset toimivat varhain suhteessa huolten kasvuun, pulmien kasautumiseen, lapsen tai nuoren ikään sekä kriiseissä aukeaviin mahdollisuuksiin. Nostaessaan oman huolensa esiin työntekijä pyytää vanhempia mukaan pohtimaan lapsen tilannetta ja miettimään toimia huolen hälventämiseksi. Tarkoituksena on päästä yhteistoimintaan, jossa voidaan sopia konkreettisista tukitoimista työntekijän huolen helpottamiseksi ja lapsen kasvun ja kehityksen turvaamiseksi. Suuren huolen tilanteissa olennaista on nopea vastaaminen lapsen, nuoren tai perheen hätään.

Tarja Heino analysoi artikkelissaan lastensuojelun tilaa sekä asiakkuuden taustoja. Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden kokonaismäärä on kymmenessä vuodessa kaksinkertaistunut. Sekä kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kokonaismäärä että huostaanotettujen lasten määrä on lisääntynyt vuosi vuodelta. Taustalla on useita syitä: lasten pahoinvoinnin lisääntymisen ohella myös työntekijöiden vaihtuvuus, kunnassa toteutetut organisaatio- ja palvelurakenteen muutokset, muuttuneet tilastointiperusteet sekä lisääntynyt varhainen puuttuminen havaittuihin ongelmiin ovat vaikuttamassa lastensuojelun asiakasmäärään. Lastensuojelun asiakkaaksi tulleet lapset asuvat usein köyhissä perheissä ja vanhemmat ovat muita äitejä ja isiä harvemmin ansiotyössä. Lastensuojelun asiakkuuden taustalla olevissa tilanteissa korostuu vanhempien jaksamattomuus, riittämättömäksi arvioitu vanhemmuus sekä vanhempien avuttomuus ja osaamattomuus. Monesti taustalla on myös perheristiriitoja ja mielenterveysongelmia. Huostaanottoon liittyy usein vanhempien päihteiden käyttö, lapsen hoidon laiminlyönti ja perheväkivalta. On selvää, että yhteiskunnan järjestämässä sijaishuollon palveluissa ja muissa erityispalveluissa on kehittämisen tarvetta niin määrällisesti kuin laadullisestikin.

Taru Kekoni kirjoittaa lastensuojelun kovasta ytimestä ja selvittää, miten erityinen huolenpito on osa lastensuojelun palvelujärjestelmää. Erityinen huolenpito on lastensuojelulaitoksissa tapahtuvaa, lapsen ongelmallisen käyttäytymisen pysäyttämiseen tähtäävää hoitoa ja huolenpitoa, joka perustuu vahvasti lapsen liikkumisvapauden rajoittamiseen. Tavoitteena on katkaista lapsen häntä itseään vahingoittava käyttäytyminen ja mahdollistaa lapselle annettava kokonaisvaltainen huolenpito. Käytössä olevat rajoitustoimenpiteet voivat muistuttaa enemmän vankilaa kuin hoidollista yksikköä, mutta rajoitusten ei ole tarkoitus olla pitkäkestoisia. Erityinen huolenpito on suhteellisen uusi sijaishuollon käytäntö, mikä heijastuu toteuttamisen ja valvonnan kirjavuudessa. Suhdetta lasten ja nuorten psykiatrisen hoidon sekä päihdehoidon käytäntöihin olisikin selkiytettävä.

Kirjan päättää Marjatta Baryn artikkeli, joka määrittää hyvinvoinnin perustaa ja ulottuvuuksia perheen ja yhteiskunnan vastavuoroisina suhteina. Hyvinvointi ymmärretään moniulotteisena, ja hyvinvoinnin tutkimuksen tulisi kattaa inhimillisen elämän kaikki puolet. Tarvitaan tietoa sekä numeroilla mitattavista, hyvinvoinnin objektiivisista osatekijöistä että ihmisten kokemuksiin ja tulkintoihin perustuvasta, subjektiivisesta hyvinvoinnista. Hyvinvointi edellyttää tarpeiden tyydytystä sekä aineellisten että aineettomien edellytysten ulottuvuuksilla. Lasten ja heidän vanhempiansa hyvinvointiin vaikuttavat yhtä aikaa vanhempien ansio-työ ja toimeentulo sekä kansantalouden tila; lasten eri elämänpiireissä – perheessä, päivähoitossa, koulussa, harrastuksissa – saama kasvun tuki; sekä kaikkien perheenjäsenten osallisuus: nähdä ja kuulla tuleminen sekä mahdollisuus omien potentiaalien käyttämiseen ja kehittämiseen. Yhteiskunta ja talous tarvitsevat hyvän lapsuuden eläneitä aikuisia.

Lähteet

- Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (toim.) (2002) Suomalaisen hyvinvointi 2002. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (2007) Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana. Työpapereita 30/2007. Helsinki: Stakes.
- Hiihola, Johanna (2008) Selvitys vuonna 2006 Tampereen seutukunnassa huostaan otetuista lapsista. Työpapereita 21/2008. Helsinki: Stakes.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko & Anttila, Timo (2004) Aikanyrjähdys. Keskiluokka työn puristuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Kautto, Mikko (toim.) (2006) Suomalaisen hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes.
- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna (2008) Huoli jaksamisesta vanhempana. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 38–61.
- Lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin politiikkaohjelma <http://www.vn.fi/toiminta/politiikkaohjelmat/lapset/ohjelman-sisaeltoe/HPO_Lapset_HSA2007.pdf>
- Moisio, Pasi (2008) Köyhyyden ja toimeentulo-ongelmien kehitys. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) (2008) Suomalaisen hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 256–275.
- Rimpelä, Matti (2008) Lasten ja nuorten hyvinvointi. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 62–75.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna (toim.) (2004) Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea. Helsinki: Stakes.
- Sosiaali- ja terveysministeriö www.stm.fi.
- Sosiaali- ja terveydenhuollon tilastotietokanta Sotka www.sotkanet.fi.
- YK:n lapsen oikeuksien sopimus <<http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm>>

Suomalaisten hyvinvointi ja elinolot 2000-luvulla

Hyvinvointi on monimerkityksinen käsite, mutta usein se samastuu elinoloihin. Tutkimuskäytössä käsitteet kuitenkin eroavat selvästi. Voidaan kiteyttää, että elinolot ovat hyvinvoinnin materiaallinen perusta, viittaavathan ne asuinolojen, työn ja toimeentulon kaltaisiin tekijöihin. Hyvinvointi kattaa näiden lisäksi myös muun muassa terveyden, sosiaaliset suhteet, oman kokemuksen hyvinvoinnista ja omanarvontunnon. Hyvinvointi on lisäksi etenkin arkipuheessa saamassa uusia merkityksiä. Yhä useammin hyvinvointi viittaa erilaisiin hyvää oloa tuottaviin elämyksiin tai kokemuksiin, joita kaupalliset hyvinvointiyritykset tarjoavat.

Hyvinvoinnin ja elinolojen suhde ei myöskään ole yksiselitteinen, sillä vaikka materiaalisesti turvatut olot rakentavat hyvinvointia, hyvinvointi riippuu paljon yksilön kyvyistä ja mieltymyksistä, joiden pohjalta hän hyvinvointiaan tuottaa. Mikäli yksilön terveydessä tai perhesuhteissa on ongelmia, hyväkään taloudellinen asema ei turvaa hyvinvointia tai tyytyväisyyttä omaan elämään. Toisaalta ihminen voi olla onnellinen ja hyvinvoiva vaatimattomissakin olosuhteissa, mikäli hän on terve, nauttii perheensä ja ystäviensä seurasta ja kokee olevansa arvostettu jäsen yhteisössään.

Itselliseen ja riippumattomaan eli autonomiseen ihmiskäsitykseen nojaava yleinen hyvinvoinnin käsite voi kuitenkin olla ongelmallinen tiettyjen erityisryhmien kohdalla. Esimerkiksi kaikkia nuoria eikä varsinkaan pieniä lapsia voida ajatella sillä tavoin itsenäisinä ja itsellisinä, tavallaan ”aikuismaisina”, kuin mihin edellä luonnosteltu hyvinvoinnin yleinen määrittely perustuu (ks. Marjatta Bardyn artikkeli tässä kirjassa; Lee 1998). Ainakin on täsmennettävä, että yksilön

kykyjä ja mieltymyksiä on arvioitava ikävaiheeseen nähden. Lapsiväestön itsellisyttä on myös monin tavoin rajattu: muut ovat vastuussa heidän hyvinvointiaan koskevista päätöksistä, olkoonkin, että yhä useammin lasten omaa vastuuta ja etenkin oikeuksia pyritään ottamaan huomioon. Tähän velvoittavat kansainväliset sopimuksetkin (ks. tämän kirjan johdanto).

Seuraavassa tarkastelussa keskitymme kuitenkin luonnostelevaan kuvaa suomalaisten elinoloista ja laajemmin hyvinvoinnista lähtökohtana kehitys aikuisväestössä. Lapsi- ja perheväestöön viitataan vain silloin, kun yleiskuvaus selvästi antaa väärän käsityksen heidän elinoloistaan tai hyvinvoinnista. Lasten oloja yksityiskohtaisemmin eritteleviä katsauksia on viime aikoina ilmestynyt useita (esim. Suomalainen lapsi 2007; Nuorten elinot 2008) ja myös tämän kirjan erillisartikkeleissa näihin teemoihin saadaan lisävalaistusta.

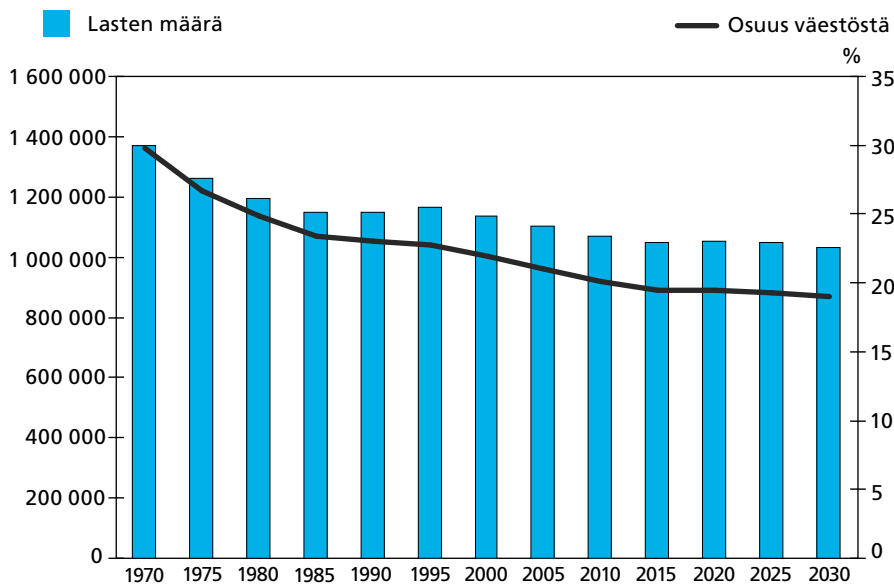
Kuvauksemme muodostuu hyvinvoinnin eri osa-alueiden kehityksen tarkastelusta tällä vuosikymmenellä. Yleispiirteinä voidaan esittää, että 2000-luvun Suomi on yhteiskuntana edeltäviä vuosikymmeniä vauraampi, eriarvoisempi, ikääntyneempi ja monimutkaisempi. Suomalaiset ovat muuttaneet lisääntyvässä määrin kasvukeskuksiin, joissa asuu entistä kirjavampi väestö niin kulttuurisesti, etnisesti kuin juridis-hallinnollisestikin. Tässä todellisuudessa kasvavat ja elävät myös lapset ja heidän perheensä.

Väestö ikääntyy ja etninen kirjo lisääntyy

Suomen väkiluku kasvaa tasaisesti. Vuoden 2008 lopussa Suomessa asui Tilastokeskuksen arvion mukaan 5 325 600 henkilöä, mikä on noin 145 000 enemmän kuin vuosikymmenen alussa (Tilastokeskus 2008a). Vuonna 2007 alle 15-vuotiaita oli väestöstä 16,9 prosenttia, mikä oli reilun prosenttiyksikön vähemmän kuin vuosikymmenen alussa (ks. kuvio 1, josta ilmenee koko lapsiväestön kehitys ja ennuste).

Väestönkasvun taustalla on ensinnäkin kuolleisuuden väheneminen, joka on luonut suhteellisen alhaisen syntyvyyden oloissakin luonnollista väestönkasvua. Toinen väkilukua kasvattava tekijä on maahanmuutto. Vuonna 2007 muuttovoitto ulkomailta oli Suomessa ensimmäisen kerran luonnollista väestökasvua suurempi ja maahanmuutto kasvoikin peräti 59 prosenttia edellisvuoteen verrattuna (Heikkilä & Pikkarainen 2008). Maahanmuuttajat muuttavat omalla erityisellä tavallaan koko Suomen yhteiskuntaa yhä enemmän monikulttuuriseksi ja -arvoiseksi. Ulkomaalaisten määrä Suomessa on kasvanut vuosikymmenen vaihteeseen verrattuna kolmanneksella, ja nykyisin ulkomaan kansalaisia on Suomessa noin 130 000. Kielen mukaan eriteltyä suurin vieraskielisten ryhmä ovat venäjän- (45 000), viro- (20 000) ja englanninkieliset (11 000).

Tunnetusti maamme kantaväestö ikääntyy. Maahanmuuttajat tasapainottavat osaltaan väestörakennetta, mutta se ei toistaiseksi ole riittänyt muuttamaan ikä-

Lähde: Suomalainen lapsi 2007 (Tilastokeskus 2007a).

KUVIO 1. Alle 18-vuotiaiden lasten määrä ja osuus väestöstä (%) 1970–2030.

rakenteen epätasapainoa. Samalla kun nuoret ikäluokat ovat pienentyneet, sodan jälkeen syntyneet niin sanotut suuret ikäluokat ovat suurentuneet, ainakin väestöosuudella mitaten. 65 vuotta täyttäneitä oli vuonna 2007 jo 16,5 prosenttia koko väestöstä, missä on 1,5 prosenttiyksikön kasvu vuosikymmenen vaihteeseen verrattuna. Lukumääränä tämä tarkoittaa lähes 10 000 hengen kasvua eläkeikäisessä väestössä kahdeksan vuoden jaksolla (Tilastokeskus 2008a).

Ikäkkäiden osuus väestöstä vastaa nykyisellään siis lapsiväestön kokoa. Ikäluokkien koon muutokset näkyvät koulutus-, sosiaali- ja terveystalouden kysynnässä. Kasvuseuduilla päivähoito- ja koulutuspalvelujen tarve kasvaa nopeasti, paikoin jopa ennakoimattomasti, samaan aikaan kun ikääntyneiden palvelutarve niin ikään asettaa omat haasteensa. Väestön ikääntyminen tulee kiihtymään lähivuosina, ja seuraavan kahdentoista vuoden aikana 65 vuotta täyttäneiden määrän arvioidaan kasvavan 400 000 henkilöllä nykyisestä 870 000 henkilöstä. Silloin, siis vuonna 2020, ikääntyneitä on jo neljännes väestöstä.

Maahanmuuttajien merkitys väestörakenteen kannalta on kahtalainen. Toisaalta suuri osa maahanmuuttajista on nuoria aikuisia, joiden keskuudessa syntyvyys vielä on korkeampi kuin kantaväestössä. Toisaalta maahanmuuttajien mukana muuttaa enemmän lapsia kuin maastamuuttavien mukana poistuu; vuonna 2005 lasten muuttovoitto oli 2100 (Kartovaara 2007a).

Väestörakenteen ohella myös asuntokuntien rakenne muuttuu. Yhden hengen talouksien määrä kasvaa koko ajan (Tilastokeskus 2008b). Jo lähes miljoona –

999 812 vuonna 2007 – suomalaista asuu yksin, mikä on yli 140 000 enemmän kuin vuosikymmenen vaihteessa. Toisaalta myös kahden hengen taloudet yleistyivät samalla jaksolla lähes 90 000 taloudella. Suomalaisten selkeä valtaenemmistö asuu nykymittapuun mukaan keskikokoisissa 2–4 hengen perheissä, joskin lapsiperheiden osuus perheistä on vähentynyt jo vuosikymmeniä (Kartovaara 2007b). Yli neljän hengen perheiden määrä sen sijaan on vähentynyt noin 15 000 taloudella 2000-luvulla. Yksin asuvien määrän kasvu selittyy toisaalta väestön ikääntymisellä ja yksin asuvien vanhusten määrän kasvulla sekä toisaalta nuorten aikuisten myöhentyneellä perheellistymisellä.

Väestönkasvun, ikääntymisen ja yksin asumisen yleistymisen rinnalla neljäs merkittävä väestörakenteellinen muutos on iäkkäiden ensisynnyttäjien osuuden kasvu. Vaikka synnyttäjien keski-ikä on jo pitkään ollut 30 vuotta ja ensisynnyttäjien keski-ikä on kasvanut vain hiukan (se oli 28,0 vuotta vuonna 2007), yli 35-vuotiaiden ensisynnyttäjien osuus oli vuonna 2007 jo 10,4 prosenttia. Vuosikymmenen vaihteessa osuus oli vielä alle kymmenen prosenttia ja vuonna 1997 vain 8,3. (Synnyttäjät..., 2008.) Joka kymmenes esikoinen syntyy nykyisin perheeseen, jossa ainakin äiti on verraten varttunut.

Taloudellinen hyvinvointi kasvanut ja eriytynyt

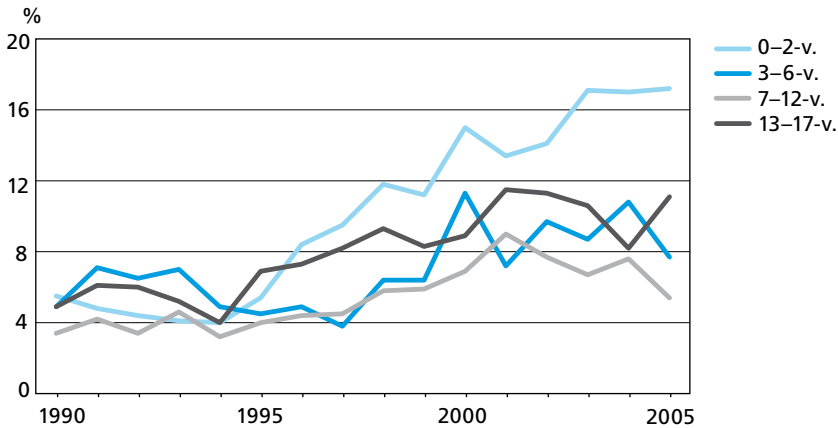
Bruttokansantuotteen ja varallisuuden mukaan tarkasteltuna Suomi on vauraampi kuin koskaan. Ajankohtaisen talouden taantumana pitkäaikaisia seurauksia vaurauden tulevaan kehitykseen on liian aikaista arvioida. Suomalaisten elintaso kestää hyvin vertailun maailman muiden rikkaiden maiden elintason kanssa. Talousasiantuntijoiden arvioiden mukaan myös taantumana sopeutuminen on Suomessa helpompaa kuin useissa läntisissä teollisuusmaissa.

Tuoreimmat tiedot väestön varallisuudesta ovat Tilastokeskuksen varallisuustutkimuksesta vuodelta 2004 (SVT 2007). Sen mukaan vaurastumista on tapahtunut kaikissa väestöryhmissä (SVT 2008). Kansantuote asukasta kohti laskettuna on kasvanut 17 prosenttia vuosikymmenen vaihteesta vuoteen 2006. Vuosikymmenen puoliväliä kohti asukasta kohti lasketun kansantuotteen kasvu on edelleen kiihtynyt. (SVT 2007.) Samalla kasvaa myös ekologinen jalanjälkemme.

Lapsiperheet ovat muita tyypillisemmin keskituloisia, mutta lapset ovat aikuisia todennäköisemmin pienituloisia (Sauli 2007). Lapsiperheistä pienituloisimpia ovat perheet, joissa on pieniä lapsia, mikä johtuu osin perheiden omista valinnoista, kuten perhevapaiden käyttö, mutta osin myös yleisemmästä perhepolitiikasta, työllisyyden ja sosiaaliturvan kehityksestä (kuvio 2). Perhetyyppin mukaan tarkasteltuna pienituloisimpia ovat yksinhuoltajat (kuvio 3; ks. myös Minna Salmen ym. ja Elina Pylkkäsen artikkelit tässä kirjassa).

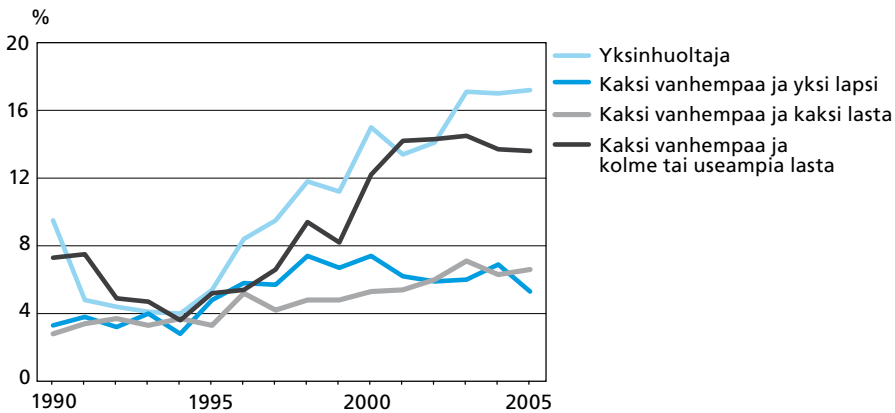
Vaikka väestö keskimäärin vaurastuu, taloudellinen hyvinvointi jakaantuu entistä epätasaisemmin. Pasi Moisio (2008) mukaan tuloerot ovat 1970-luvun

Lähde: Suomalainen lapsi 2007 (Tilastokeskus 2007a).

KUVIO 2. Lapsiperheiden pienituloisuusaste nuorimman lapsen iän mukaan 1990–2005 (% perheistä).

Lähde: Suomalainen lapsi 2007 (Tilastokeskus 2007a).

KUVIO 3. Lapsiperheiden pienituloisuusaste perhetyypin mukaan 1990–2005 (% perhetyypin väestöstä).

alkupuolen tasolla, sillä nopeimmin ovat kasvaneet suurituloisimpien tulot ja varallisuus. Pienituloistenkin reaalitytulot ja ostovoima ovat kasvaneet, mutta huomattavasti heikommin kuin keskituloisten, suurituloisista puhumattakaan. (Törmälehto 2007.) Tulonjaossa tämä kehitys on ollut nähtävissä tuloerojen kasvuna. Tuloerojen aiempi kasvu tasaantui tämän vuosikymmenen alkupuolella, mutta viime vuosina tuloerot ovat jälleen kasvaneet. Samaan aikaan pienituloisuus on pitkittynyt, millä tarkoitetaan kuulumista pienituloisiin kolmena peräkkäisenä vuonna. Vuonna 2000 pitkittyneesti pienituloisia oli 5,9 prosenttia väestöstä, kun vuonna 2006 osuus oli 8,4. (Tulonjaon kokonaistilasto..., 2007.)

Asuminen, velat ja varallisuus

Asuminen ja varallisuus liittyvät toisiinsa vahvasti. Kotitalouksien yhteenlasketusta varallisuudesta 57 prosenttia on kiinni omassa vakituudessa asunnossa. Kaksi kolmesta suomalaisista kotitalouksista asuu omistusasunnossa, eikä osuudessa ole tapahtunut suurta muutosta viimeisten 20 vuoden aikana. Vakituiseen asunnon lisäksi asumisvarallisuutta kartuttavat kakkosasunnot, loma-asunnot ja sijoitus-asunnot. Suomalaisten vaurastumisessa lamavuosien jälkeen on kysymys paljolti juuri asuntovarallisuuden kasvusta: asunnot ovat suurempia, paremmin varusteltuja ja arvokkaampia, vaikka suhdannevaihtelut heiluttelevatkin niiden arvoa. Vuodesta 1998 vuoteen 2004 suomalaisten kotitalouksien asumis- ja muun varallisuuden bruttoarvo kasvoi reaalisesti peräti 47 prosenttia (Tilastokeskus 2007b).

Asunto on myös suurin velkaantumisen aiheuttaja (Tilastokeskus 2008c). Velkaantumistilaston ennakkotietojen mukaan suhteessa eniten velkaantuneita ovat 30–39-vuotiaat, joista yli kolmella neljäsosalla on velkaa. Yli 60-vuotiaista vain joka neljännellä sen sijaan on velkaa. Asuntovelallisia oli vuonna 2007 kaikkiaan 23 prosenttia väestöstä, mutta 30–39-vuotiaista asuntovelkaa oli 57 prosentilla. Keskimäärin tämänikäisillä oli yli 50 000 euroa velkaa velallista kohden. Sekä velallisuus ylipäänsä että asuntovelallisuus ovat yleistyneet vuodesta 2002.

Vaikka velkaa on, suurin osa suomalaisista on tyytyväisiä asumiseensa. Tilastokeskuksen raportin mukaan 85 prosenttia suomalaisista on erittäin tai melko tyytyväisiä nykyiseen asuntoonsa (Junto 2007; Karvonen 2008). Suomalaiset asuvat kuitenkin ahtaasti verrattuna muihin teollisuusmaihin. Ahtaasti asumisella tarkoitetaan tilannetta, jossa asuntokunnassa on enemmän kuin yksi henkilö huonetta kohti. Tällaisissa asunnoissa asui vuonna 2007 hieman vajaa miljoona suomalaista (Tilastokeskus 2008d). Ahtaasti asuminen vähentyy kuitenkin jatkuvasti, edellisvuoteen vähennystä oli 5 000 asuntokuntaa. Ahtaimmin asuvat lapsiperheet: 41 prosenttia kaikista lapsista asuu ahtaasti, mikä on 445 000 lasta (Reijo 2007). Ahtaus on yleisintä alle kouluikäisten perheissä. Lapsiperheet ovat myös velkaisia: keskimäärin näillä perheillä on yli 70 000 euroa asuntovelkaa.

Asumisuran toisen ääripään muodostavat asunnottomat. Asunnon katsotaan olevan Suomessa perusoikeus, ja tämän perusoikeuden turvaamiseksi valtioneuvosto on vuonna 2008 käynnistänyt pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishojelman. Asunnottomuus on usein viimeinen syrjäytymisen laukaiseva tekijä, samoin kuin pysyvän asunnon puute on usein vakava este osallistumiselle yhteiskunnan toimintoihin, kuten työssä käymiselle. Asunnottomien määrä onkin vähentynyt selvästi. Asuntorahaston keräämien tietojen mukaan Suomessa on noin 7 400 asunnottomia, joista yksinäisiä asunnottomia on hieman yli 7 000 (Sotkanet). Yli puolet heistä on pääkaupunkiseudulla. Asunnottomien määrä on ollut laskusuunnassa koko 2000-luvun.

Asunnottomien lapsiperheiden määrä on arvioitu vähäiseksi. Asuntorahaston selvitysten mukaan 305 perhettä oli vuonna 2007 asunnottomana, mihin lukuun

sisältyvät myös lapsettomat parit (Asunnottomat 2007). Toisaalta lasten ja lapsiperheiden asunnottomuus on usein luonteeltaan piiloista: pakolaiskeskuksissa asuvat nuoret eivät lukuun sisälly, kuten eivät myöskään tukiasunnoissa asuvat äidit ja lapset.

Työllisyysaste ja työttömyys

Työttömyys on vähentynyt koko 2000-luvun aina vuoteen 2008 saakka. Työttömyys on kuitenkin edelleen huomattavasti korkeammalla tasolla kuin ennen lamaa. Vuonna 1990 työttömyysaste oli 3,2 prosenttia, kun se vuonna 2007 oli 7,1 prosenttia (Moisio ym. 2008). Erityisesti pitkäaikaistyöttömien määrä on jäänyt lamaa edeltävää tasoa selvästi korkeammalle tasolle. Laman jälkeisen talouspolitiikan tavoitteena on ollut erityisesti työllisyysasteen nostaminen. Myös työllisyysaste, jolla tarkoitetaan 15–64-vuotiaiden työllisten osuutta samanikäisestä väestöstä, on noussut viime vuosina. Vuonna 2007 työllisiä oli 70 prosenttia väestöstä. Käynnissä olevan talouskriisin ennustetaan heikentävän työllisyyttä ja lisäävän työttömyyttä ainakin parin seuraavan vuoden ajan.

Toimialarakenne on muuttunut voimakkaasti perinteisten teollisuuselinkeinojen vähetessä ja palvelujen kasvaessa. Nykyisin enää 4 prosenttia väestöstä saa toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta ja neljännes teollisuuselinkeinoista (SVT 2007). Metsäteollisuuden rakennemuutos globalisaation pyörteissä on ajankohmainen teema. Metsäteollisuuden henkilöstömäärä on kuitenkin vähentynyt koko 2000-luvun niin, että vuonna 2006 tämän teollisuudenhaaran palkansaajia oli 56 000, kun vuosikymmenen alussa luku oli yli 10 000 henkeä suurempi. Samaan aikaan palveluelinkeinoista toimeentulonsa saavien osuus on noussut lähes 70 prosenttiin, joten voidaan puhua aidosti jälkiteollisesta Suomesta.

Kuluvalla vuosikymmenellä on keskusteltu paljon työolojen heikentymisestä kiireen ja työtehtävien vaatimusten kasvaessa. Samoin työsuhteisiin liittyvään epävarmuuteen on kiinnitetty huomiota työsuhteiden ja yritysten elinkaaren lyhentyessä. Työuupumuksesta on tullut yhä suurempi ongelma, mikä liittyy osaltaan myös henkisen työn yleistymiseen ja ruumiillisen työn vähenemiseen. Ennen työelämässä korostui enemmän fyysinen työympäristö ja kuormittavuus, nyt enemmänkin sosiaalinen ympäristö ja henkinen kuormittavuus. Uusimman vuonna 2008 tehdyn työolotutkimuksen mukaan työelämän ongelmat ovat kasvaneet 2000-luvulla erityisesti valtiosektorilla. Valtiolla työskentelevien kielteiset kokemukset liittyivät henkilöstön työmäärään, työilmapiiriin avoimuuteen ja kannustavuuteen. Työolotutkimusten mukaan kielteinen kehitys ei kuitenkaan ole koko totuus. Työssä kehittymisen ja kouluttautumisen mahdollisuudet ovat parantuneet, ja moni kokee voivansa vaikuttaa työnsä sisältöön aikaisempaa enemmän. Työtehtävät ovat aiempaa monipuolisempia ja itsenäisempiä. Palkansaajat myös näkevät työnsä entistä useammin tärkeänä ja merkittävänä. (Tilastokeskus 2008e.)

Koulutus, tiedonvälitys ja tietoyhteiskunta

Viime aikoina on kannettu paljon huolta syrjäytymisvaarassa olevista nuorista. Yhtenä reaktiona tähän huoleen valtioneuvosto hyväksyi politiikkaohjelman lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin edistämiseksi. Yhtenä syrjäytymisvaaran merkinä on pidetty koulutuksen varhaista keskeyttämistä. Koulutuksen keskeyttäminen ei kuitenkaan ole viime vuosina merkittävästi yleistynyt. Lähinnä sen rakenne on muuttunut siten, että keskeyttäneissä on aiempaa enemmän yliopisto- ja ammattikorkeakoulutuksen opiskelijoita ja aiempaa vähemmän ammatillisen koulutuksen opiskelijoita. Kaikkiaan tutkintoon johtavan koulutuksen opiskelijoista kuusi prosenttia keskeytti opinnot eikä jatkanut missään muussa vastaavassa koulutuksessa. (Tilastokeskus 2008f.)

Koulutus ja sen antama tietopohja ovatkin entistä tärkeämmässä osassa jälkiteollisessa, osaamiseen perustuvassa yhteiskunnassa. Koulutukseen, tutkimukseen, innovaatioihin ja tuotekehittelyyn panostamista korostetaan paljon, ainakin juhlapuheissa (esim. Tiede- ja teknologianeuvoston Linjaus 2008).

Koulutustason nousu on Suomessa jatkunut kuluvalle vuosikymmenellä. Yhä suurempi osa kustakin nuorten ikäluokasta saa peruskoulun jälkeen jatkokoulutusta lukioissa ja ammatillisissa oppilaitoksissa. (Statfin 2008.) Vuonna 2007 lähes kaksi kolmasosaa 15 vuotta täyttäneistä oli suorittanut peruskoulun jälkeisen tutkinnon lukiossa, ammatillisessa oppilaitoksessa, ammattikorkeakoulussa tai yliopistossa. Tämä tutkinnon suorittaneiden osuus kasvaa jatkuvasti, viime vuosina noin prosenttiyksikön verran vuodessa. (Tilastokeskus 2008f.) Tutkinnon suorittaneiden osuus nousee myös sen seurauksena, että väestöstä poistuu vanhimmasta päästä vähän koulutusta saaneita.

Koulutustason noususta huolimatta edelleen vajaa kahdeksan prosenttia nuorista jää pelkän peruskoulutuksen varaan, joskin tämä osuus on laskenut vuosikymmenen alusta (Eurostat 2008a). Pojista suurempi osuus kuin tytöistä jättää koulutuksen varhain. Vain hyvin harva nuori jää kuitenkin vaille peruskoulun päättötodistusta, näitä oli lukuvuonna 2006–2007 vain 152 nuorta. Pelkän peruskoulutuksen varaan jääneillä nuorilla on vaikeuksia kiinnittyä nykypäivän kvalifikaatioita vaativille työmarkkinoille, joten vähäiselle koulutukselle jääminen ei ole pelkästään koulutuspoliittinen kysymys, vaan laajemmin syrjäytymiseen liittyvä kysymys. Tällä tavoin syrjäytymisvaarassa olevien määräksi on laskettu noin 14 000 15–24-vuotiasta. (Tilastokeskus 2008f.)

Vuonna 2007 peruskouluissa oli 570 700 oppilasta, mikä on noin 23 000 oppilasta vähemmän kuin vuonna 2000 (Tilastokeskus 2008f). Esiopetusta sai 12 925 oppilasta, mikä puolestaan on reilu 2000 oppilasta enemmän kuin vuosikymmenen vaihteessa. Nykyään 96 prosenttia kuusivuotiaista lapsista saa maksutonta esiopetusta, jonka yhtenäistävä uudistus astui voimaan elokuussa 2001.

Kommunikaatioteknologian kehitys, ennen kaikkea internet ja mobiiliviestintä, on muuttanut kansalaisten viestintä- ja tiedonhallinnan arkea tämän vuosi-

kymmenen kuluessa. Tietotekniikkalaitteet ja niiden käyttö ovat levinneet laajalti kaikkien suomalaisten elämänmenoon (Suomalaiset tietoyhteiskunnassa 2006). Samalla tiedon luotettavuuteen, tietotulvan hallitsemiseen ja medialukutaitoon liittyy yhä uusia kysymyksiä. Etenkin vanhemmat ikäryhmät tai muuten internetiä aiemmin vähän käyttäneet väestöryhmät ovat ottaneet internetin viime vuosina omakseen. Aikuiskoulutustutkimuksen mukaan varsinkin eläkeläisten tietokoneen käyttö on yleistynyt nopeasti. (Tilastokeskus 2008g.) Internetin laaja käyttö asettaa myös uusia kysymyksiä lapsille ja heidän vanhemmilleen, sillä internetin sisältöjen suodattaminen, erilaiset hyväksikäytön muodot ja nettiriippuvuus uhkaavat hyvinvointia.

Joukkoviestimiä koskeva tilasto (Tilastokeskus 2008h) kertoo kuitenkin, että suomalaiset ovat edelleen myös ahkeria painetun tiedonvälityksen tuotteiden lukijoita. Sähköinen tiedonvälitys ei ainakaan vielä ole murentanut tätä perinteistä kansallista lukemiskulttuuria. Pikemminkin näyttäisi olevan päinvastoin: niin julkaistujen tietokirjojen kuin kaunokirjojen nimikkeiden määrä on kasvanut koko vuosikymmenen. Ahkerimmin kirjoja lukevat lapset ja nuoret, joten ainakaan painetun kirjan kuolemaa ei ole odotettavissa lähiaikoina. (Kohvakka 2007.)

Elinikä nousee, ongelmana terveyserot

Suomalaisten odotettavissa oleva elinikä nousee tasaisesti. Kuluneellakin vuosikymmenellä elinikä on pidentynyt lähes kahdella vuodella. Nykyisin suomalaisten elinikä on samalla tasolla kuin teollisuusmaiden ja EU-maidenkin keskiarvo (kuvio 5). Nyt syntyvä suomalainen poikalapsi voi odottaa elävänsä 76 vuotta ja tyttö-lapsi 83 vuotta. (SVT 2008.) Suomalaiset sijoittuvat kuitenkin huonosti odotettavissa olevien terveiden elinvuosien vertailussa. Sekä miesten että naisten terveiden elinvuosien odote on Suomessa noin 52 vuotta, kun se 25 EU-maan joukossa on 61 vuotta miehillä ja 63 naisilla. Tosin terveiden elinvuosien odotteen suhteenkin Suomen suhteellinen asema EU:ssa on kuitenkin parantumassa. (Eurostat 2008b.)

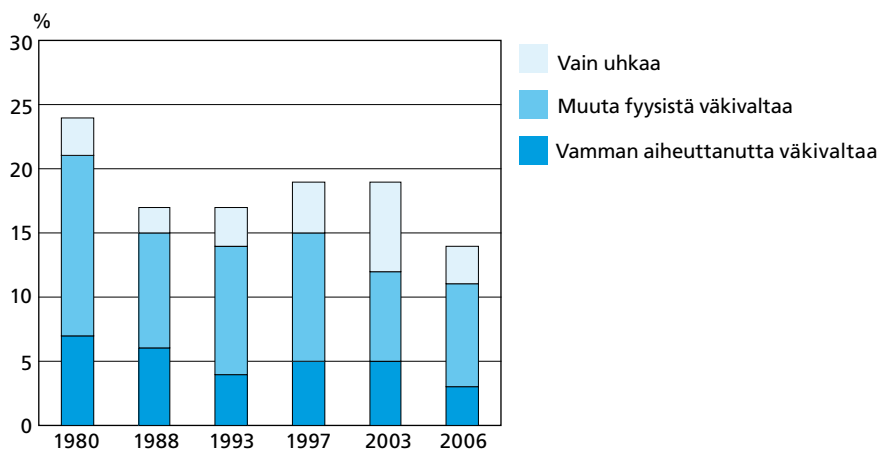
Työikäisten koettu terveys koheni selvästi 1990-luvun puoliväliin saakka, mutta tämän jälkeen muutokset ovat olleet vähäisiä (Helakorpi ym. 2008). Reilu kaksi kolmasosaa suomalaisista aktiivi-ikäisistä arvioi terveydentilansa hyväksi tai melko hyväksi, kun vajaa kymmenen prosenttia piti terveyttään melko huonona tai huonona. Erot miesten ja naisten välillä koetussa terveydessä ovat pieniä. Yksi suurimmista Suomen kansanterveyden ongelmista ovat kansainvälisestikin tarkasteltuna suuret sosioekonomiset terveyserot, jotka ovat kasvaneet edelleen viime vuosina. Korkeasti koulutetut sairastavat vähemmän, heidän elinajanodotteensa on pidempi ja he myös kokevat terveytensä huomattavasti paremmaksi kuin vähemmän koulutetut. Vaikka erot selittyvät osin elintavoilla ja myös terveydenhuoltojärjestelmän kansallisilla erityispiirteillä, on jossain määrin avoin kysymys, miksi maassa, jossa väestön tuloerot kuuluvat edelleen maailman pienimpiin, terveyserot ovat varsin suuret. (TEROKA 2007.)

Päihdeiden käyttö yleistyy, rikollisuus vähenee

Rikollisuus, turvattomuus ja päihdeongelmat näkyvät tiedotusvälineissä laajasti päivittäin. Sairastavuuden, työttömyyden ja köyhyyden ohella ne ovat myös väestön huolenaiheiden kärkipäässä (Kunnallisanalyytiikka 2006).

Poliisin tietoon tullut rikosten kokonaismäärä on ollut laskussa vuodesta 1991 alkaen. Tällä vuosikymmenellä ovat kuitenkin yleistyneet rattijuopumukset ja muut liikenneonnettomuudet sekä pahoinpitelyt. (Rikollisuustilanne 2006.) Samaan aikaan henkirikokset ja ryöstöt ovat vähentyneet. Vuonna 2006 poliisin tietoon tuli 111 henkirikosta, mikä on alle kuluneen kymmenvuotijaksos keskiarvon eli 130 henkirikosta vuodessa. Näihin rikollisuuden kehityksestä kertoviin tietoihin vaikuttavat kuitenkin monet tekijät, kuten valvonnan tehokkuus ja sen suuntautuminen sekä ilmoituskynnyksen madaltuminen. Tosin henkirikosten kehitykseen ilmoituskynnys tuskin liittyy.

Vuosittain poliisin tietoon tulee reilu 2 000 lapsiin kohdistuvaa väkivaltarikosta ja noin 1 000 lapsiin kohdistuvaa seksuaalirikosta (Ellonen ym. 2007). Seksuaalirikoksista valtaosa on rikosnimikkeeltään lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä ja uhreina ovat enimmäkseen tytöt. Seurantajärjestelmien puutteellisuudesta johtuen luotettavaa tietoa ajallisista muutoksista ei ole saatavissa. Hoitoilmoitusten perusteella näyttää kuitenkin siltä, että vakavan väkivallan vuoksi sairaalahoitossa olleiden lasten määrä on hiukan vähentynyt tällä vuosikymmenellä. Kyselytiedot viittaavat myös siihen, että nuorten todennäköisyys joutua väkivallan uhriksi on pienentynyt viime vuosina, samoin ovat vähentyneet ruumiillisen kurituksen kokemukset. (Kuvio 4.)

Lähde: Kansalliset uhritutkimukset / Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

KUVIO 4. Väkivallan kohteeksi vuoden aikana joutuneet 15–19-vuotiaat (% ikäluokasta).

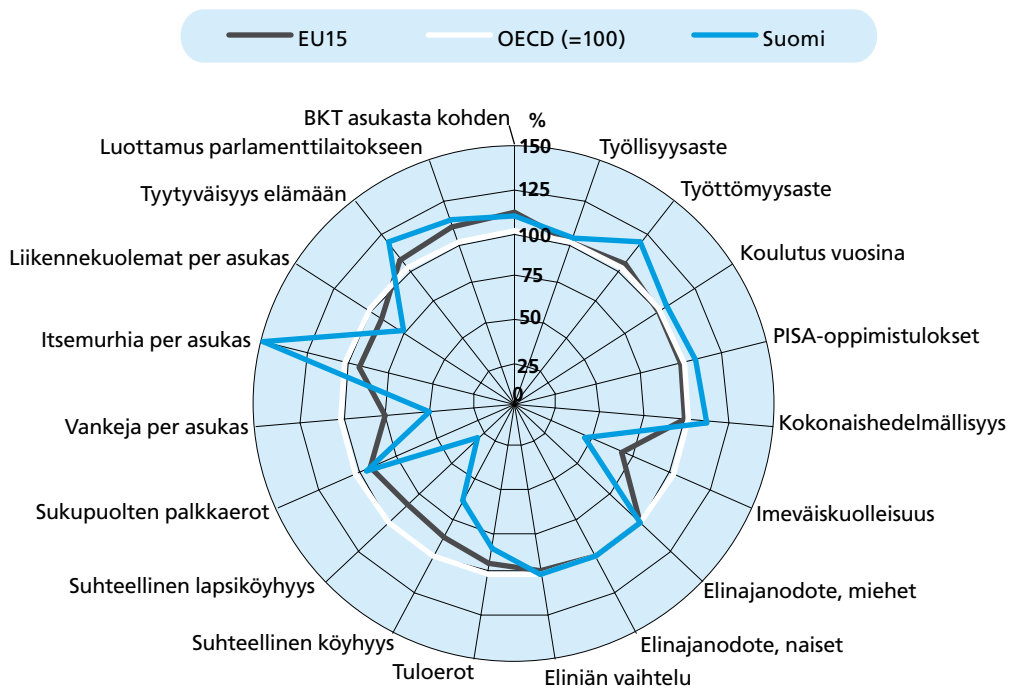
Nuorten turvallisuuskokemuksia on tutkittu vuoden 2004 nuorisoriikollisuus-kyselyssä (Ellonen ym. 2007). Sen mukaan 15–16-vuotiaista pojista 18 ja tytöistä 24 prosenttia koki olonsa turvattomaksi kotikuntansa tai -kaupunkinsa keskustassa. Omalla asuinalueella, välitunnilla tai koulumatkalla turvattomuutta koettiin selvästi vähemmän: turvattomiksi kokevien osuudet vaihtelivat yhden ja viiden prosentin välillä. Turvattomuus oli kuitenkin sukupuolisidonnainen kokemus, sillä koulumatkaa lukuun ottamatta turvattomuutta kokevissa oli enemmän tyttöjä kuin poikia.

Huumausainepoliittisen toimenpideohjelman loppuraportissa arvioidaan, että vuosien 2004–2007 aikana ”huumausainetilanne on vakiintunut siten, että huumeiden käyttö ja siihen liittyvät haitat eivät ole kasvaneet. Käyttö ja haitat ovat kuitenkin vakiintuneet huomattavasti 1990-lukua korkeammalle tasolle” (STM 2007). Raportissa todetaan myös, että on vaikeaa ennustaa, mihin suuntaan huumausainetilanne lähivuosina kehittyy. Samansuuntaisiin johtopäätöksiin on päädytty useassa muussa tutkimuksessa ja raportissa, joissa todetaan, että huumeiden käyttö ei näytä lisääntyneen Suomessa 2000-luvun aikana (Hakkarainen & Metso 2007; Partanen ym. 2007; United Nations 2007).

Vuonna 2007 alkoholin kulutus oli 10,5 litraa puhdasta alkoholia asukasta kohden, missä on 1,9 prosentin kasvu edellisvuoteen verrattuna (Päihdetilastollinen vuosikirja 2008). Kulutuksen nousu oli pääosin seurausta vuoden 2004 alkoholiveron alennuksesta ja alkoholin maahantuontirajoitusten poistumisesta. Alkon, päivittäistavarakaupan ja ravintoloiden myynnistä koostuva tilastoitu kulutus tosin kasvoi niin ikään, edellisvuodesta kasvua oli 3,8 prosenttia. Asukasta kohden tilastoitu kulutus vuonna 2007 oli 8,7 litraa. Sen sijaan tilastoimaton kulutus, lähinnä matkustajien ulkomailta tuoma alkoholi, oli laskussa sekä vuonna 2006 että 2007, silti matkustajat toivat alkoholia noin puolet enemmän kuin vuonna 2003. Alkoholin kulutuksesta aiheutuneet sairaalahoidot eivät kuitenkaan nousseet vuonna 2006. Sen sijaan alkoholin terveyshaitat kasaantuivat alemmissa sosiaaliryhmissä oleville, mikä voi johtua juomatapojen eroista tai muiden riskitekijöiden terveyshaittoja vahvistavasta vaikutuksesta (Mäkelä & Paljärvi 2008).

Koko Suomen väestön ja lasten elinolot kansainvälisessä vertailussa

Koko maailman tasolla tarkasteltuna hyvinvoinnin suuri rintamalinja kulkee kehitysmaiden ja teollisuusmaiden välillä. Kun vertailu rajoitetaan kehittyneisiin teollisuusmaihiin, Suomi sijoittuu taloudellisiin ja sosiaalisiin indikaattoreihin perustuvassa tarkastelussa edelleen sangen hyvin. Muihin teollisuusmaihiin verrattuna suomalainen elintaso, tasa-arvo ja sosiaalinen koheesio ovat hyvää tasoa. Sen sijaan terveyden ja itsenäisen toimeentulon indikaattoreilla tarkasteltuna Suomi sijoittuu huonommin.

Lähde: Society at a Glance 2006, OECD.

KUVIO 5. Suomen sijoittuminen OECD:n sosiaalisten indikaattorien mukaan.

YK vertailee Inhimillisen kehityksen raporteissaan (Human Development Report 2007/2008) maailman valtioita summaindeksillä, johon yhdistetään tietoja elinajanodotteesta, koulutuksesta ja elintasosta. Tällä inhimillisen kehityksen mittarilla Suomi sijoittuu tuoreimmassa raportissa 11:nneksi, Yhdysvaltojen, Espanjan, Tanskan, Itävallan ja Ison-Britannian edelle. Ranska saa saman arvon, mutta Suomea paremmin sijoittuvat muut Pohjoismaat, kärjessä ovat Islanti ja Norja. Myös vuonna 2000 Suomen sijoitus oli sama.

OECD:n sosiaaliset indikaattorit täydentävät väestötilastoihin ja bruttokansantuotteeseen perustuvien makrotaloudellisten indikaattorien antamaa kuvaa väestön hyvinvoinnin tilasta. Järjestö ryhmittelee sosiaaliset indikaattorit neljään alueeseen: i) itsenäinen toimeentulo, ii) tasa-arvo, iii) sosiaalinen koheesio ja iv) terveys. Kuviossa 5 kuvataan Suomen sekä EU15 -maiden sijoittuminen sosiaalisilla indikaattoreilla suhteessa OECD-maiden keskiarvoon (= 100 %). EU15 kattaa EU:n jäsenmaat ennen kevään 2004 laajentumista. OECD-maihin luetaan lisäksi 15 muuta teollisuusmaata, muun muassa Pohjois-Amerikan maat, Japani ja Australia.

Kansantuote asukasta kohden on Suomessa teollisuusmaiden keskiarvoa korkeampi, mutta alempi kuin vanhojen EU-maiden keskiarvo (kuvio 5). Itsenäistä toimeentuloa kuvaavilla indikaattoreilla Suomi sijoittuu sekä hyvin että huonos-

ti. Työllisyysaste on keskitasoa sekä suhteessa teollisuusmaihin että EU-maihin, mutta Suomen työttömyysaste on kansainvälisesti korkea. Sen sijaan koulutuksen ja koululaisten tietotason suhteen Suomi sijoittuu molempien keskiarvojen yläpuolelle.

Väestön terveyttä kuvaavilla indikaattoreilla tarkasteltuna Suomi sijoittuu niin ikään kohtalaisen hyvin. Syntyvyyttä kuvaava kokonaishedelmällisyysaste on Suomessa korkeampi kuin teollisuusmaissa tai EU:ssa keskimäärin. Suomi on vertailun kärkikastissa alhaisen imeväiskuolleisuusasteen perusteella, mutta sen sijaan elinajanodote ja kuolleisuususerot vievät Suomen keskiryhmään niin suhteessa teollisuusmaihin kuin EU-maihin. YK:n tilastoissa juuri terveen elinajanindeksi sijoittaa Suomen 21:nneksi, samaan kastiin Kreikan ja Kyproksen kanssa (Human Development Report 2007/2008).

Tasa-arvoa mittaavilla indikaattoreilla Suomi puolestaan on selvästi kärkikastia niin teollisuusmaissa kuin EU:ssa. Suomessa tuloerot ovat pienet sekä suhteellinen köyhyys- ja lapsiköyhyysaste alhainen. Vastaava tulos näkyy myös YK:n tilastoissa, joiden mukaan Suomen köyhyysindeksi on teollisuusmaista neljänneksi pienin (mt.). Myös sukupuolten palkkaero on verraten pieni.

Sosiaalista koheesiota mittaavien indikaattorien mukaan tarkasteltuna Suomen sijoitus vaihtelee indikaattorin mukaan. Suomalaisten luottamus sekä toisiinsa että poliittisiin päättäjiin on kansainvälisesti tarkasteltuna korkea, etenkin suhteessa teollisuusmaiden keskiarvoon. Samoin asukaslukuun suhteutettujen vankien määrä ja liikennekuolemat ovat Suomessa vähäisiä verrattuna teollisuusmaihin tai EU:iin. Sen sijaan itsemurhien määrä on Suomessa huomattavasti näitä maita korkeampi.

Edellä kuvatut indikaattorit soveltuvat lasten elinolojen kuvaamiseen vajavaisesti, mutta niukka yleiskuva on mahdollista piirtää myös yleisosoittimien perusteella. Niiden mukaan suomalainen lapsi voi odottaa elävänsä keskimäärin yhtä pitkään kuin muutkin lapset vanhoissa EU-maissa. Kuolema imeväisiässä on sen sijaan selvästi vähemmän todennäköinen kuin OECD-maissa keskimäärin. Myös lasten köyhyys on harvinaista. Koulutukseen liittyvät indikaattorit lupaavat niin ikään keskimääräistä parempia oppimistuloksia ja pidempää koulutusta. Tällä tavoin ikävaiheen kautta kuvattuna hahmottuu kehitys, joka viittaa siihen, että suomalaisten hyvinvoinnin kielteiset piirteet muodostuvat vasta myöhemmin elämänkaarella. Toki varsinkin lasten sosiaalisesta hyvinvoinnista tietoja on niukasti.

Vaikka hyvinvoinnin tilastointia on koko ajan kehitetty, OECD:n ja YK:n tilastot jättävät huomiotta olennaisia ihmisten hyvinvointiin liittyviä tekijöitä. Niille on kehitetty vaihtoehtoisia mittareita, kuten yhdysvaltalainen kestävä taloudellisen hyvinvoinnin (Index of Sustainable Economic Welfare) ISEW-osoitin tai Maailmanpankin aidon säästämisen käsite (net adjusted savings) NAS (Hoffrén 2008). ISEW:a on jatkojalostettu aidon kehityksen indikaattoriksi (Genuine Progress Indicator), GPI:ksi, joka antaa varsin toisenlaisen kuvan Suomen hyvinvoinnin kehityksestä kuin esimerkiksi kansantalouden tilinpitoon perustuvat osoittimet.

GPI:ssä otetaan huomioon muun muassa turvallisuus (rikollisuuden aiheuttamat kustannukset) ja talouskasvun aiheuttamat ympäristövaikutukset.

GPI kasvoi Suomessa vuoteen 1989 asti, jolloin sen arvo oli 8 139 euroa asukasta kohden. Sen jälkeen GPI pieneni vuoteen 2004 asti (arvo 2 152 euroa), mikä johtuu etenkin tuloerojen kasvusta. Viime vuosina GPI on jälleen hiukan kasvanut, mutta on edelleenkin 1970-luvun alun tasolla; vuonna 2007 se oli 3 134 euroa. Viime aikojen kasvu aiheutuu ympäristöhaittojen määrän vähentymisestä.

Kokonaisuutena GPI antaa siis yhteiskunnan hyvinvoinnin kehityksestä hyvin toisenlaisen kuvan kuin lähinnä yhteiskunnan tavara- ja palvelutuotannon laajuutta kuvaava bruttokansantuote. BKT sopii erityisen huonosti kuvaamaan jälkiteollista yhteiskuntaa, jossa taloudellisen tuotannon ja kulutuksen merkitys elämänlaadun tai ihmisten onnellisuuden kannalta on yhä pienempi (mt). Näitä elämänlaatuun vaikuttavia tekijöitä on pyritty arvottamaan GPI:ssä koko väestön tasolla. Sen arvoa nostaa muun muassa vapaaehtoistyö ja vähentävät meluhaitat ja liikenneonnettomuudet. Väestöryhmien hyvinvoinnin mittaamiseen GPI ei sellaisenaan sovellu, vaikka esimerkiksi lasten ja heidän perheidensä elämänlaatuun liittyvät vanhemmuus, kotityö ja työmatkat otetaan indeksissä huomioon.

Lähteet

- Asunnottomat 2007 (2008) Selvityksiä 3/2008. ARA. <<http://www.ara.fi/download.asp?contentid=22257&lan=fi>>
- Autio, Minna & Eräranta, Kirsi & Myllyniemi, Sami (toim.) (2008) Polarisoituvaa nuoruus? Nuorten elinolot -vuosikirja 2008. NUORAN julkaisuja 84 / Opetusministeriö 38. Helsinki: Stakes, Nuorisotutkimusverkosto ja Nuorisosiain neuvottelukunta.
- Ellonen, Noora & Kivivuori, Janne & Kääriäinen, Juha (2007) Lapset ja nuoret väkivallan uhreina. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 64. OPTL:n tutkimustiedonantoja 80. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos ja Poliisiammattikorkeakoulu.
- Eurostat (2008a) Early school leavers by gender. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>>
- Eurostat (2008b) Healthy life years. Developing health indicators and data collection. <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>>
- Hakkarainen, Pekka & Metso, Leena (2007) Huumeekysymyksen muuttunut ongelma-kuva. Vuoden 2006 huumeekyselyn tulokset. Yhteiskuntapolitiikka 72(5), 541–552.
- Heikkilä, Elli & Pikkarainen, Maria (2008) Väestön ja työvoiman kansainvälistyminen nyt ja tulevaisuudessa. Sarja A 30. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Helakorpi, Satu & Prättälä, Ritva & Uutela, Antti (2008) Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys, kevät 2007 (B6/2008). Helsinki: Kansanterveyslaitos.
- Hoffrén, Jukka (2008) Hyvinvoinnin seuranta vaatii uusia mittareita. Tieto&trendit (7), 30–34.
- Human Development Report 2007/2008 (2007) New York: United Nations Development Programme.
- Junnto, Anneli (2007) Suomalaisen asumistoi-veet ja mahdollisuudet. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kartovaara, Leena (2007a) Lasten asuinpaikka, kieli, kansalaisuus ja syntymämaa. Teoksessa Tilastokeskus (toim.) Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus, 9–30.
- Kartovaara, Leena (2007b) Lasten perheet. Teoksessa Tilastokeskus (toim.) Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus, 47–70.
- Karvonen, Sakari (2008) Hyvinvointi työikäisten kokemana. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 96–115.
- Kohvakka, Rauli (2007) Kirjan menestystarinoi-

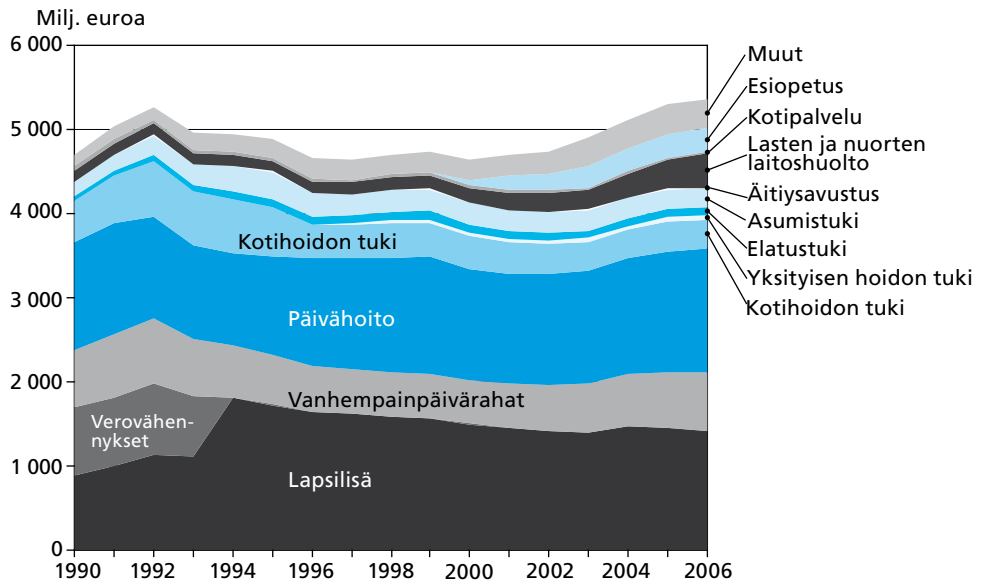
- ta. Hyvinvointikatsaus 2/2007.
- Kunnallisan kehittämissäätö (2006) Kansalaismielipide ja kunnat. Ilmapuntari 2006. Polemia-sarjan julkaisu nro 66. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätö.
- Lee, Nick (1998) Towards an immature sociology. *The Sociological Review* 46(3), 458–482.
- Linjaus 2008 (2008). Tiede- ja teknologianeuvosto. 9.12.2008. <http://www.research.fi/ajankohtaista/ttn/Attachment00010514/Linjaus_2008_09.12.2008.pdf>
- Moisio, Pasi (2008) Köyhyyden ja toimeentulo-ongelmien kehitys. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 256–275.
- Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes.
- Mäkelä, Pia & Paljärvi, Tapio (2008) Do consequences of a given pattern of drinking vary by socioeconomic status? A mortality and hospitalization follow-up for alcohol-related causes of the Finnish drinking habits surveys. *Journal of Epidemiology and Community Health* 62, 728–733.
- Partanen, Päivi & Hakkarainen, Pekka & Hankilanoja, Arto & Kuussaari, Kristiina & Rönkä, Sanna & Salminen, Mika ym. (2007) Amfetamiinien ja opiaattien ongelmakäytön yleisyys Suomessa 2005. *Yhteiskuntapolitiikka* 72(5), 553–561.
- Päihdetilastollinen vuosikirja 2008: alkoholi ja huumeet (2008). SVT Sosiaaliturva 2008. Helsinki: Stakes.
- Reijo, Maire (2007) Lasten asuminen. Teoksessa Tilastokeskus (toim.) *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus, 129–151.
- Rikollisuustilanne 2006 (2007). Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. <www.om.fi/optula/40495.htm>
- Sauli, Hannele (2007) Lasten ja lapsiperheiden toimeentulo. Teoksessa Tilastokeskus (toim.) *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus, 269–286.
- Society at a glance: OECD social indicators: 2006 edition (2007). Paris: OECD Publishing.
- SotkaNet-verkkopalvelu. Asunottomuus. <<http://uusi.sotkanet.fi/portal/page/portal/etusivu>>
- Statfin (2008) Statfin tietokanta. Väestön koulutusrakenne. <<http://statfin.stat.fi>>
- STM (Sosiaali- ja terveysministeriö) (2007) Huumauseinepoliittinen toimenpideohjelma 2004–2007. Hallituskauden loppuraportti (12.3.2007). <http://www.stm.fi/Resource.phx/vastt/paihde/huume/huumausainepolitiikka.htx>
- Suomalaiset tietoyhteiskunnassa 2006 (2006). Helsinki: Tilastokeskus.
- SVT (2007) Suomen tilastollinen vuosikirja 2007. Helsinki: Tilastokeskus.
- SVT (2008) Suomen tilastollinen vuosikirja 2008. Helsinki: Tilastokeskus.
- Synnyttäjät, synnytykset ja vastasyntyneet 2007 (2008). Tilastotiedote 30/2008. SVT Terveys 2008. Helsinki: Stakes. <http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2008/tt30_08.pdf>
- TEROKA 2007. Sosioekonomisten terveyserojen kaventaminen Suomessa -hanke. <<http://www.teroka.fi/teroka>>
- Tilastokeskus (2007a) *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskus (2007b). Kotitalouksien varallisuus. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008a) *Suomen väestö 2007*. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008b) PX-Web Tietokannat: Asuminen. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008c) *Velkaantumistilasto 2007*. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008d) *Asuntokunnat ja asuinolot*. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008e) *Työolotutkimukset*. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008f) *Koulutustilasto*. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008g) *Aikuiskoulutustutkimus*. <www.stat.fi>
- Tilastokeskus (2008h) *Joukkoviestimet*. <www.stat.fi>
- Tulonjaon kokonaistilasto 2006 (2007). SVT Tulot ja kulutus. Helsinki: Tilastokeskus.
- Törmälehto, Veli-Matti (2007) *Toimeentulo koheni, tuloerot kasvoivat. Hyvinvointikatsaus 3/2007*.
- United Nations (2007). *World Drug Report 2007*

AVAININDIKAATTORI: Perhe ja lapset -pääryhmän osuus sosiaalimenoista

	1990	1995	2000	2005	2006
% sosiaalimenoista	13,0	13,0	12,1	11,2	11,1

Lähde: Sosiaalimenot ja rahoitus 2006. Tilastotiedote 9/2008, Stakes.

Perhepoliittisen tuen kehitys 1990–2006 vuoden 2006 hinnoin, miljoona euroa

Lähde: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.

Perhe ja lapset -pääryhmän sosiaalimenot koostuvat lapsiperheille suunnatuista tulonsiirroista ja palveluista. Tulonsiirtoja ovat lapsilisät, vanhempainetuudet, kotihoidon tuki sekä yksinhuoltajien elatustuki. Palveluina annettavat sosiaaliturvaetuudet kattavat esimerkiksi päivähoitopalvelut, yksityisen hoidon tuen sekä kasvatus- ja perheneuvonnan.

Vuonna 2006 sosiaalimenojen perhe ja lapset -pääryhmän menot olivat 4,85 miljardia euroa. Kasvua edellisvuodesta tapahtui 1,3 prosenttia. Lapsiperheiden ja lasten lukumäärä vaikuttaa perhetuen kustannuksiin. Pääryhmän menot ovat neljänneksi suurimmat sosiaalimenojen pääryhmistä. Suurempia ryhmiä olivat vanhuus, sairaus ja terveys sekä toimintarajoitteisuus. Yhdessä näiden neljän pääryhmän menot kattoivat noin 80 prosenttia kaikista sosiaalimenoista. Vuonna 2006 perhe ja lapset -pääryhmän menoista oli palvelujen osuus 46 prosenttia ja tulonsiirtojen 54 prosenttia.

HYVINVOINTI

LAPSIPERHEEN

ARJESSA

Työ, perhe ja hyvinvointi

Työ ja perhe ovat tärkeitä hyvinvoinnin osatekijöitä ihmisen elämässä. Ansiotyö merkitsee paitsi toimeentuloa myös mielekästä toimintaa, itsensä toteuttamista ja sosiaalisia suhteita. Hyvinvointia tuottavat ja ylläpitävät tunne- ja hoivasuhteet ovat perhe-elämän ytimessä. Ansiotyö ja perhe-elämä vaativat kumpikin osakseen aikaa sekä fyysisiä ja henkisiä voimavaroja. Koettuun hyvinvointiin liittyy tasapainon tunne: aikaa ja voimia riittää elämän eri osa-alueille. Vastaavasti työn ja perheen yhteensovittamisen pulmat voivat olla riski hyvinvoinnin kannalta.

Lapsiperheiden vanhempien enemmistö on ansiotyössä, ja työttömyys on nykyisin lapsiperheissä harvinaisempaa kuin väestössä keskimäärin. Työn ja perheen yhteensovittaminen on siten suuri haaste lapsiperheiden arjessa: riittävätkö aika ja voimat sekä ansiotyölle että palkattomalle hoiva- ja kotityölle; riittävätkö ansiot ja/tai tulonsiirrot perheen elättämiseen; heikentääkö vai vahvistaako vanhemmuus asemaa työmarkkinoilla.

Aiempi tutkimus on osoittanut, että kokopäivätyössä olevat tuntevat usein viansa työn takia viettää vähemmän aikaa perheen kanssa kuin haluaisivat. Pienten lasten äidit kokevat erityisen usein aikapulaa lasten kanssa, miehet taas puolison kanssa (Salmi & Lammi-Taskula 2004). Ansiotyössä ja perheen kanssa käytettyä aikaa säätelevät paitsi ihmisten omat toiveet myös monet muut seikat. Tarjolla olevien työpaikkojen määrä ja laatu vaihtelevat, ja perheen tarvitsema aika riippuu perhevaiheesta ja perheenjäsenten yksilöllistä tarpeista. Taloudelliset resurssit määrittävät osaltaan mahdollisuuksia tehdä työn ja perheen yhteensovittamiseen

liittyviä ajankäytön valintoja (Turpeinen & Toivanen 2008). Vaikka ansiotyö merkitsee monille mahdollisuutta mielekkääseen toimintaan ja itsensä toteuttamiseen (Melin ym. 2007), kokopäivätyö on yleensä myös taloudellinen välttämättömyys.

Työn ja perheen yhteensovittamisen haasteet ovat olennaisia myös yhteiskunnan kannalta. On kyse siitä, miten kyetään yhdistämään korkea työllisyysaste, riittävä syntyvyys sekä sukupuolten tasa-arvo. Yhteensovittamista helpottavat lainsäädännön tarjoamat mahdollisuudet pitää perhevapaita, joiden ajalta korvataan osittain menetettyjä ansioita ja joiden jälkeen on oikeus palata entiseen työhön. Työelämän ja perhe-elämän tasapainottamista tukevat myös sosiaalipalvelut, erityisesti lasten julkinen päivähoito. Lakisääteisten tukimuotojen lisäksi keskeistä arjen sujuvuuden kannalta on myös työyhteisön tuki, kuten joustavat työaikakäytännöt ja perheystävällinen ilmapiiri (Kinnunen & Mauno 2002; Kivimäki & Otonkorpi-Lehtoranta 2003; Salmi & Lammi-Taskula 2004).

Tarkastelemme tässä artikkelissa perheen toimeentulon ja aikapulan kokemuksia sekä niiden välistä suhdetta: tarkoittaako toimeentulon turvaaminen väistämättä aikapulaa tai perheen kanssa vietetyn ajan turvaaminen toimeentulo-ongelmia? Selvitämme myös, missä määrin ja miten työpaikat tarjoavat tukea työn ja perheen yhteensovittamiselle. Kysymme, miten yhtäältä työaikajoustot ja toisaalta työpaineet, kuten ylitöiden tekeminen, heijastuvat ajanpuutteen kokemuksiin. Työn ja perheen yhteensovittamisen mahdollisuuksia ja kokemuksia tarkastellaan erikseen naisten ja miesten, erilaisissa perhetilanteissa olevien sekä eri ammatti-
asemassa toimivien osalta.

Aineisto

Analyysimme perustuu Stakesin Hyvinvointi ja palvelut (HYPA) -hankkeen osana vuonna 2006 kerätyn lapsiperhekyselyn tuloksiin. Kyselyn otos poimittiin Tilastokeskuksen perhetilastosta, perusjoukkona olivat kaikki Suomessa asuvat perheet, joissa oli vähintään yksi alle 18-vuotias kotona asuva lapsi. Lopullisen otoksen koko oli 5 486. Kyselyyn vastasi 1 102 isää ja 1 762 äitiä, vastausprosentti oli 52,4. Naiset vastasivat kyselyyn miehiä aktiivisemmin, ja avioliitossa olevien vastausprosentti oli muita korkeampi.

Kyselyyn vastanneiden äitien ikä vaihtelee 17:n ja 63:n välillä, keski-ikä on 40 vuotta. Vanhin isä on 71-vuotias ja nuorin 22, keski-ikä isillä on 43 vuotta. Vastaa-
jien esikoislapset ovat keskimäärin 13-vuotiaita. Noin yhdessä perheessä kymmenestä esikoinen on jo täysi-ikäinen; samansuuruinen osuus on niitä perheitä, joissa esikoinen on alle 3-vuotias. Kaikkiaan viidesosalla vastaajista on alle 3-vuotiaita lapsia ja vajaalla puolella alle kouluikäisiä lapsia. Yleisin lapsiluku on kaksi lasta (43 %), yhden lapsen vanhempia on reilu kolmannes (38 %) ja kolmen tai useamman lapsen vanhempia viidesosa. Kolme prosenttia perheistä on monikkoperheitä (kaksi tai useampia lapsia syntynyt samana vuonna).

Aineiston perheet ovat pääosin kahden vanhemman perheitä. Eronneiden tai naimattomien osuus on hieman suurempi kuin lapsiperheväestössä keskimäärin (Naiset ja miehet Suomessa 2007): äideistä yksi viidestä ja isistä yksi kahdestakymmenestä ei asu puolison kanssa. Kouluikäisten lasten vanhemmat ovat eronneet yleisemmin kuin pikkulasten vanhemmat: 7–17-vuotiaiden lasten äideistä joka neljäs ja isistä vajaa kymmenesosa on eronneita.

Aineisto on painotettu vastaamaan suomalaista lapsiperheväestöä lasten määrän ja perhetyypin sekä vastaajan sukupuolen suhteen.

Äitien ja isien työssäkäynti

Suomessa lapsiperheiden vanhemmista valtaosa – isistä 94 prosenttia ja äideistä 81 prosenttia – kuuluu työvoimaan (Naiset ja miehet Suomessa 2007). Vanhempien kokonaistyöpanos on suurimmillaan perheissä, joissa on kouluikäisiä lapsia (Sutela 2007). Äitien kokopäiväinen ansiotyö on Suomessa ollut yleistä jo vuosikymmenten ajan (Lehto & Sutela 1999). Pienten lasten äitien työvoimaosuus kuitenkin laski 1990-luvun laman myötä selvästi matalammaksi kuin lapsettomien 25–39-vuotiaiden naisten, kun taas isien työvoimaosuus pysytteli korkeampana kuin lapsettomien miesten (Savola 2000).

Pienten lasten äitien alhaisempi työllisyysaste selittyy pitkälti perhevapailla: enemmistö alle kolmevuotiaiden lasten äideistä on kotona lasta tai lapsia hoitavissa joko vanhempain- tai hoitovapaalla tai kotihoidon tuen turvin (Lammi-Taskula 2004; Sutela 2007). Äitien työllisyysaste nousi 2000-luvulle tultaessa jonkin verran, mutta ei kuitenkaan lamaa edeltäneelle tasolle.

Myös HYPÄ-lapsiperheaineistossa vanhempien enemmistö on ansiotyössä: isistä yhdeksän kymmenestä ja äideistä kolme neljästä. Alle kolmevuotiaiden lasten äideistä kuitenkin vain kolmannes on työelämässä ja yli puolet on kotona lasta tai lapsia hoitavissa joko perhevapaalla tai kotihoidon tuen turvin.

Naisten työhön liittyy piirteitä, joilla on merkitystä perhe-elämän kannalta niin hyvässä kuin pahassakin. Naiset tekevät miehiä enemmän sekä osa-aikatyötä että vuorotyötä, ja naisten työsuhteet ovat miehiä useammin määräaikaisia (Naiset ja miehet Suomessa 2007). Osa-aikatyö tarjoaa mahdollisuuksia viettää enemmän aikaa perheen kanssa, mutta se heikentää toimeentulon mahdollisuuksia. Vuorotyötä tehdään perheen kannalta hankalina vuorokauden aikoina, mutta sopivasti rytmitettyä vuorotyö voi myös helpottaa työn ja perheen yhteensovittamista. Määräaikaiset työsuhteet tuovat elämään epävarmuutta, joka vaikeuttaa perheen perustamista ja esimerkiksi perheen asumiseen liittyvien ratkaisujen tekemistä.

Vuonna 2006 suomalaisista palkansaajanaeisista joka viidennellä ja miehistä yhdellä kahdeksasta oli määräaikainen työsuhte (Naiset ja miehet Suomessa 2007). Määräaikaiset työsuhteet olivat lapsiperheaineistossa tätä hieman harvinaisempia, mutta vain isomprien lasten perheissä (taulukko 1). Alle 3-vuotiaiden lasten työs-

TAULUKKO 1. Lapsiperheiden vanhempien työssäkäynti ja työsuhteen laatu lasten iän mukaan, % (perheet, joissa kaksi vanhempaa)

	Alle 3-vuotiaita lapsia (N = 362)	Alle 7-vuotiaita lapsia (N = 776)	Lapset 7–17-vuotiaita (N = 1 032)	Kaikki (N = 1 808)
molemmat työssä (palkansaaja tai yrittäjä) joista	24***	44***	62	54
molemmilla vakituinen työsuhde	75*	76***	84***	80
toisella vakituinen, toisella määräaikainen työsuhde	22	21	15	18
molemmilla määräaikainen työsuhde	3	3	1	2
isä työssä, äiti ei	58	37	12	23
äiti työssä, isä ei	7	9	21	16
kumpikaan ei työssä	11	9	5	7
yhteensä	100	100	100	100

* p < .05, *** p < .001 (ero muun ikäisten lasten vanhempiin tilastollisesti merkitsevä)

säkävistä äideistä joka viidennellä oli määräaikainen työpaikka, isistä kuitenkin vain yhdellä kymmenestä.

HYPAlapsiperhekyselyyn vastanneilla vanhemmilla osa-aikatyö oli melko harvinaista, äideillä kuitenkin yleisempää (14 %) kuin isillä (2 %), ja pienten lasten äitien keskuudessa kaikkein yleisintä: joka neljäs alle 3-vuotiaiden lasten työssäkäyvistä äideistä oli osa-aikatyössä. Vuorotyön osuus oli lähes samaa luokkaa lapsiperheaineistossa kuin yleensäkin palkansaajilla: työssäkäyvistä äideistä viidennes ja isistä yksi kuudesta teki vuorotyötä, eikä osuus vaihdellut lasten iän mukaan. Suomalaisista palkansaajista osa-aikatyötä teki vuonna 2006 naisista 19 prosenttia ja miehistä 8 prosenttia (Naiset ja miehet Suomessa 2007); vuorotyötä teki vuonna 2003 naisista 22 prosenttia ja miehistä 19 prosenttia (Sutela 2004).

Myös isien työssäkäyntiin liittyy perhe-elämän kannalta erityisiä piirteitä. Miesten työpäivät ovat keskimäärin pidempiä kuin naisten, ja miehet ovat naisia useammin myös yrittäjiä (Naiset ja miehet Suomessa 2007). HYPAlapsiperheaineistossa isistä oli yrittäjiä 14 prosenttia ja äideistä 7 prosenttia. Ylitöitä oli viimeisen vuoden aikana tehnyt korvausta vastaan isistä reilu kolmannes ja äideistä kuudesosa ja ilman korvausta osuudet olivat isistä viidennes ja äideistä kahdeksasosa. Työpaikalla tehtävien ylitöiden lisäksi reilu neljäsosa isistä ja viidennes äideistä oli tehnyt työpäivän jälkeen kotona ansiotyöhön liittyviä töitä (”etäylityö”).

Vuoden 2003 työolotutkimuksen mukaan viikoittaista ylityötä teki kaikista 30 prosenttia, naisista 28 prosenttia ja miehistä 32 prosenttia (Sutela 2004). Alle 10-vuotiaiden lasten isistä lähes viidennes teki viikoittain ylitöitä korvausta vastaan ja reilu kymmenesosa ilman korvausta; äideistä ylitöitä teki korvausta vastaan

yksi yhdeksästä ja ilman korvausta yksi seitsemästä (Lehto 2007, 85). Työolobarometrin mukaan vuonna 2006 ylítőitä tehneitä oli 47 prosenttia palkansaaajista, mutta osuutta ei kerrota erikseen sukupuolen mukaan (Ylöstalo 2007).

Kokemuksia työn ja perheen yhteensovittamisesta

Lapsiperheiden vanhemmat kokevat työn vaatimusten kuormittavan ainakin jossain määrin perhe-elämää, vaikka työ ei viekään kaikkia voimia (taulukko 2). Äidit ja isät pääsevät melko hyvin irti työasioista tultuaan työpäivän jälkeen kotiin, ja useimmat jaksavat vielä harrastaakin jotain. Työ toimii hyvänä vastapainona perheen hällinälle varsinkin pikkulasten äideillä, ja sen koetaan tukevan myös parisuhdetta. Kotiasiat eivät pahemmin häiritse keskittymistä työntekoon. Kuitenkin kaksi viidestä vanhemmasta kokee ainakin jossain määrin laiminlyövänsä kotiasioita työnsä vuoksi. Alle kouluikäisten lasten perheissä äideillä on laiminlyöntitunteuksia useammin kuin isillä: äideistä lähes puolet mielestään laiminlyö kotiasioita työn vuoksi, mutta isistä vain runsas kolmannes.

Työ kuormittaa perhe-elämää muita enemmän ylempillä toimihenkilöillä, ja varsinkin kouluikäisten lasten isillä jonkin verran äitejä enemmän: työasiat jäävät pyörimään päähän, ja kotiasioiden laiminlyömisestä tunnetaan syyllisyyttä. Toi-

TAULUKKO 2. Lapsiperheiden vanhempien kokemuksia työn ja perheen yhteensovittamisesta sukupuolen ja lasten iän mukaan, %
(mukana palkansaaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)

Pitää täysin tai jokseenkin paikkansa	Pikkulapsiperheet		Muut	
	Äidit (N = 205–206)	Isät (N = 247–252)	Äidit (N = 955–961)	Isät (N = 758–763)
Kun tulen kotiin, lakkaan ajattelemasta työtäni	64	66	60***	48
Tunnen laiminlyöväni kotiasioita työni vuoksi	47**	38	44	42
Tekisin ansiotyötä, vaikka se ei olisi taloudellisesti välttämätöntä	58***	48	54	44
Minun on usein vaikea keskittyä työhöni kotiasioiden vuoksi	11	8	10*	7
Työn jälkeen jaksan vielä harrastaa jotakin	61***	79	71*	77
Työssä mukavaa olla vapaa perheestä ja sen hällinästä	59*	44	37***	25
Jaksan paremmin lasten kanssa, kun minulla on myös työni	82***	60	59***	41
Parisuhteessa menee paremmin, kun minulla on myös työni	74	67	67	62
(avio- tai avoliitossa olevat)	(N = 167)	(N = 243)	(N = 675)	(N = 704)

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001 (äitien ja isien välinen ero tilastollisesti merkitsevä)

TAULUKKO 3. Lapsiperheiden vanhempien kokemuksia työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeuksista sukupuolen ja lasten iän mukaan, % (mukana palkansaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)

Perhesyistä melko tai erittäin vaikeaa	Pikkulapsiperheet		Muut	
	Äidit (N = 201–206)	Isät (N = 248–252)	Äidit (N = 948–961)	Isät (N = 756–759)
siirto toiselle paikkakunnalle	69	65	68**	65
ammattilliset jatko-opinnot	50*	34	30***	23
yötyö	48***	31	33***	22
työmatka yön yli	41***	22	27***	12
ylityöt	40***	22	21***	8
viikonlopputyö	35**	27	23**	20
töitä mukaan kotiin	35	23	19	17
iltatilaisuudet	34***	18	18***	11

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001 (äitien ja isien välinen ero tilastollisesti merkitsevä)

saalta juuri ylemmille toimihenkilöille työn merkitys on suuri: he tekisivät muita yleisemmin ansiotyötä, vaikka se ei olisi taloudellisesti välttämätöntä.

Lapsiperheiden vanhemmat kokevat perheen asettavan rajoituksia työelämän vaatimusten täyttämiseksi, äidit selvästi isiä useammin (taulukko 3). Kaikkein vaikeinta niin isille kuin äideillekin olisi siirtyminen työn perässä toiselle paikkakunnalle; perhevaiheesta riippumatta muuton kokisi vaikeaksi kaksi kolmesta vanhemmasta. Myös ammatilliset jatko-opinnot tuntuvat vaikeilta erityisesti pikkulasten äideille. Yötyö, yön yli kestävät työmatkat tai ylityöt ovat myös hankalia monelle alle kouluikäisten lasten äideistä, isille selvästi harvemmin. Näiden tilanteiden ongelmat helpottavat lasten kasvaessa, ne ovat sekä äideillä että isillä harvinaisempia, kun lapset ovat kouluikäisiä. Sen sijaan ero äitien ja isien välillä on vielä suurempi isompien lasten perhevaiheessa kuin aikaisemmin nimenomaan melko tavallisissa työelämän tilanteissa, kuten ylitöiden tekeminen, työmatkat tai työhön liittyvät iltatilaisuudet: äideistä ne ovat edelleen hankalia joka neljännelle tai viidennelle, isistä vain noin joka kymmenennelle.

Noin kolmannes pikkulasten vanhemmista kokee viettävänsä työnsä takia usein tai jatkuvasti vähemmän aikaa kuin haluaisi lastensa kanssa (taulukko 4). Myös puolison kanssa koetaan työstä johtuvaa yhteisen ajan puutetta erityisesti pikkulapsivaiheessa, miehet useammin kuin naiset. Äideillä ajanpuute vähenee hieman lasten iän myötä toisin kuin isillä. Äideillä jää työn ja perhe-elämän ohella vähemmän aikaa ystäville kuin isillä varsinkin pikkulapsivaiheessa, jolloin lähes puolet äideistä kärsii ajanpuutteesta ystävien kanssa.

TAULUKKO 4. Työstä johtuva ajanpuute lapsiperheen vanhemmilla, sukupuolen ja lasten iän mukaan, % (mukana palkansaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)

Työstä johtuva ajanpuute usein tai jatkuvasti	Pikkulapsiperheet		Muut	
	Äidit (N = 200–205)	Isät (N = 247–251)	Äidit (N = 899–959)	Isät (N = 747–757)
lasten kanssa	37	33	27*	31
puolison kanssa	28***	36	21***	31
ystävien kanssa	45**	34	34	33
omien vanhempien kanssa	26	15	24	23
muiden sukulaisten kanssa	27	17	26	25

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001 (äitien ja isien välinen ero tilastollisesti merkitsevä)

Aikapulaa vai rahapulaa?

Vaikka työstä johtuva aikapula perheen kanssa on yleistä, sitä voidaan perustella sillä, että työssäkäynti on kuitenkin välttämätöntä perheen toimeentulon takia. Menetetty yhdessäoloaika on siten ikään kuin saatujen tulojen väistämätön kääntöpuoli. Toisaalta voidaan ajatella, että hyvään vanhemmuuteen kuuluu tinkiminen materiaalisista tavoitteista, jotta olisi mahdollista panostaa yhteiseen aikaan lasten kanssa. (Lapsiperheiden toimeentulosta ks. tarkemmin Salmi & Sauli & Lammi-Taskulan artikkeli tässä teoksessa.)

Aikapula ja rahapula voivat osua yhtä aikaa joihinkin perheisiin, ja toisissa perheissä voi olla samaan aikaan runsaasti sekä yhteistä aikaa että toimeentulon helpoutta. Yleisimpiä lapsiperheissä ovat kuitenkin erilaiset yhdistelmät ajan ja rahan puutteen välillä (taulukko 5). Äideistä lähes kahdella kolmesta ja isistä joka toisella ei ole työstä johtuvaa aikapulaa perheen kanssa, mutta menojen kattaminen tuloilla tuottaa vaikeuksia. Neljäsosa isistä ja viidennes äideistä kärsii sekä aikapulasta että toimeentulon tiukkuudesta. Noin yhdessä perheessä seitsemästä tilanne on hyvä: tulot riittävät menoihin, eikä työ aiheuta suurempaa aikapulaa perheen kanssa. Vain viitisen prosenttia vanhemmista kuuluu siihen ryhmään, jossa toimeentulo on hyvä, mutta aikapula perheen kanssa suurta.

Erityisesti pienimpien, alle 3-vuotiaiden, lasten äidit kuuluvat siihen ryhmään, joilla ei ole työstä johtuvaa ajanpuutetta perheen kanssa, mutta joiden tulot eivät aina helposti riitä menoihin. Tämä selittyy sillä, että nämä äidit ovat muita useammin perhevapaalla ansiotyöstä ja tulot koostuvat vanhempainpäivärahasta tai kotihoidon tuesta, joka on ansiotuloja pienempi. Isät puolestaan kärsivät äitejä useammin yhtä aikaa sekä toimeentulon ongelmista että aikapulasta perheen kanssa. Toisin sanoen he tekevät pitkiä työpäiviä, mutta palkka ei silti riitä kovin hyvin perheen tarpeisiin. Vain joka kymmenes alle 3-vuotiaan lapsen isä kuuluu ”hyväosaisiin” niin toimeentulon kuin perheen yhteisen ajankin osalta.

TAULUKKO 5. Lapsiperheiden vanhempien työstä johtuva ajanpuute perheen kanssa sekä toimeentulon kokemukset, % (pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)

	Pikkulapsiperheet		Muut	
	Äidit (N = 437)	Isät (N = 288)	Äidit (N = 1 252)	Isät (N = 875)
aikapulaa mutta ei rahapulaa	5	9	5	6
aikapulaa ja rahapulaa	17	24	20	26
ei aikapulaa eikä rahapulaa	15	15	12	14
ei aikapulaa mutta rahapulaa	63*	53	63**	54

* $p < .05$, ** $p < .01$ (äitien ja isien välinen ero tilastollisesti merkitsevä)

Työpaikan käytäntöjä

Työssäkävien äitien ja isien arjen sujuvuuden kannalta on merkitystä sillä, miten työpaikalla suhtaudutaan perheen tarpeisiin ja tilanteisiin ja minkälaisia käytäntöjä on mahdollista käyttää hyväksi (Salmi & Lammi-Taskula 2004). Työolotutkimus vuodelta 2003 (Sutela 2004) kertoo, että kaikista palkansaaajista miehillä on naisia enemmän mahdollisuutta joustaa työajoissa päivittäin: miehistä kolmella viidestä oli vaikutusmahdollisuus töihin tulo- ja lähtöaikoihin ja kahdella kolmesta mahdollisuus poistua tarvittaessa asioille kesken työpäivän. Naisista vastaavat mahdollisuudet oli noin puolella. Työolobarometrin 2006 mukaan mahdollisuus kokonaisten vapaapäivien pitämiseen kertyneistä ylityötunneista oli 49 prosentilla palkansaaajista (Ylöstalo 2007).

Myös HYPY-lapsiperheaineistossa isillä on äitejä enemmän mahdollisuuksia joustavuuteen työssä (taulukko 6). Kaksi isää kolmesta voi poistua työpäivän aikana työpaikalta hoitamaan omia asioitaan, äideistä alle puolet. Vajaa puolet isistä ja kaksi äitiä viidestä voi hyödyntää päivittäistä liukumaa työhön tulo- ja lähtöajoisissa. Noin puolet lapsiperheiden vanhemmista voi pitää tehtyjä ylitöitä vapaana, pikkulasten vanhemmat muita vanhempia paremmin. Mahdollisuus etätööhön ei ole kovin yleistä: niitä voi tehdä yksi kuudesta isästä ja yksi kymmenestä äidistä – mahdollisuus on isillä kuitenkin lähes kaksi kertaa useammin kuin äideillä. Isien parempi etätöimahdollisuus voi selittyä yhtäältä sillä, että miehet työskentelevät naisia useammin tekniikan alalla, missä etätöön vaatimaa välineistöä voi olla keskimääräistä paremmin käytössä, ja toisaalta sillä, että naiset puolestaan työskentelevät useammin palvelualoilla tehtävissä, joita ei voi suorittaa etätöinä (vrt. Sutela 2004, 40).

Työolotutkimuksen mukaan vajaa kolmannes sekä naisista että miehistä tekee päätyötään kotona ainakin joskus, ylemmät toimihenkilöt selvästi muita useammin (Sutela 2004). Lapsiperheaineistossa etätöimahdollisuus samoin kuin mahdollisuus poistua työpaikalta hoitamaan omia asioita kesken työpäivän on myös

TAULUKKO 6. Työn ja perheen yhteensovittamista tukevia käytäntöjä työpaikalla, % (mukana palkansaajat ja yrittäjät; pikkulapsiperhe = kaikki lapset alle kouluikäisiä)

Työpaikalla on mahdollista myös käytännössä	Pikkulapsiperheet		Muut	
	Äidit (N = 202–206)	Isät (N = 248–250)	Äidit (N = 900–935)	Isät (N = 695–745)
liukuva työaika	43	50	39	47***
ylitöiden pitäminen vapaana	54	48	49	45
etätö	14	18	8	17***
poistuminen hoitamaan omia asioita työpäivän aikana	45	60***	46	65***

*** p < .001 (äitien ja isien välinen ero tilastollisesti merkitsevä)

yleisempää ylempien toimihenkilöiden kuin muiden palkansaajien keskuudessa. Esimerkiksi työntekijäasemassa olevista äideistä vain neljännes voi hyödyntää työaikaliiukumaa, ylemmistä toimihenkilöäideistä sen sijaan lähes kaksi kolmesta.

Keskustelua

Perhe-elämä ja ansiotyö tarjoavat monenlaisia rakennusaineita hyvinvoinnille: työssäkäynti merkitsee ansioiden eli rahan ohella parhaimmillaan myös mielekäs- tä tekemistä, itsensä toteuttamista ja työyhteisöissä sekä erilaisissa ammatillisissa verkostoissa rakentuvia sosiaalisia suhteita. Perhe-elämän myönteistä antia puo- lestaan on hoivan antaminen ja saaminen, turvallisuus ja jatkuvuus, läheisyys ja rakkaus. Useimmat ihmiset sovittavat yhteen näitä hyvinvoinnin osatekijöitä, eri tavoin eri elämänvaiheissa. Yhteensovittaminen on erityisen haasteellista lapsiper- heissä: lasten tarpeet ja työn vaatimukset vievät väistämättä aikaa ja voimia toisil- taan, eikä tasapainon löytäminen ole helppoa.

Lapsiperheiden vanhempien on kuitenkin tavoiteltava tätä tasapainoa, ja mon- net onnistuvat siinä kohtuullisesti: työ ei vie kaikkia voimia, kotiasiat eivät haittaa työntekoa ja työasioista pääsee irti perheen parissa. Työssäkäynti koetaan myös vastapainoksi perhe-elämän vastuille ja vaatimuksille. Tyypillisimmäksi pulmak- si työssäkäyville vanhemmilla nousee syllisyyden tunne suhteessa perheeseen ja lapsiin: työn vuoksi tulee enemmän tai vähemmän laiminlyötyä kotiasioita. Vaik- ka kyselyn vastausosuus oli 2000-luvulle tyypilliseen tapaan vain reilut 50 prosent- tia, tulokset voidaan kuitenkin yleistää, sillä aineisto on painotettu keskeisten ra- kenteellisten tekijöiden mukaan vastaamaan koko suomalaista lapsiperheväestöä.

Syllisyydentunne ei välttämättä ole vakava uhka hyvinvoinnille, mutta tämän tunteen kanssa joutuu suuri osa lapsiperheiden äitejä ja isäi elämään, ilman että sii- hen löytyisi pysyvää ja toimivaa ratkaisua. Perhepolitiikan tarjoamat tulonsiirrot, palvelut ja vapaa oikeudet ovat osaltaan tärkeitä asioita työn ja perheen yhteenso- vittamisen onnistumisen kannalta. Työpaikoilla rakentuvat käytännöt ja esimies- ten ja työtovereiden suhtautuminen työntekijöiden perhe-elämän eri vaiheiden

erilaisiin tarpeisiin ovat kuitenkin arkisen jaksamisen kannalta keskeisiä. Työajan ja paikan joustot helpottavat työn ja perheen yhteensovittamista, mutta voidakseen hyödyntää niitä työntekijöiden on luotettava siihen, että joustojen käyttö on aidosti hyväksyttyä. Sama koskee myös lakisäätteisten perhevapaiden käyttöä.

Toimeentulon niukkuus näyttäytyy lapsiperhekyselyn tulosten valossa aikapulaa suurempana haasteena lapsiperheiden hyvinvoinnille. Niukkuus on usein tilapäistä ja helpottaa vähitellen perhevapaiden vaihtuessa ansiotyöhön. Silti toimeentulo-ongelmien tuottamaa kuormitusta ei pidä vähätellä. Toimeentulon kanssa kamppailevat paitsi työelämän ulkopuolella olevat, myös pienituloisimmat työssäkäyvät vanhemmat. Riittävät tulonsiirrot lapsiperheille ovatkin keskeinen hyvinvoinnin edistämisen ja syrjäytymisen ehkäisemisen väline.

Lähteet

- Kinnunen, Ulla & Mauno, Saija (2002) Työ ja perhe-elämä vanhempien ja lasten näkökulmasta. Teoksessa Rönkä, Anna & Kinnunen, Ulla (toim.) Perhe ja vanhemmuus. Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen. Jyväskylä: PS-kustannus, 99–118.
- Kivimäki, Riikka & Otonkorpi-Lehtoranta, Katri (2003) Pomot ja perheet. Työelämä ja perheiden hyvinvointi. Helsinki: Edita.
- Lammi-Taskula, Johanna (2004) Äidit työmarkkinoilla – kahden kerroksen väkeä? Yhteiskuntapolitiikka 69 (2), 2002–2006.
- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna (2008) Huoli jaksamisesta vanhempana. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisen hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 38–61.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna (1999) Tasa-arvo työoloissa. Työmarkkinat 1999:19. Helsinki: Tilastokeskus.
- Melin, Harri & Blom, Raimo & Kiljunen, Pentti (2007) Suomalaiset ja työ. Raportti ISSP 2005 Suomen aineistosta. Julkaisuja 3. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietokirjasto.
- Naiset ja miehet Suomessa (2007) Helsinki: Tilastokeskus.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna (toim.) (2004) Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea. Helsinki: Stakes.
- Savola, Lotta (2000) Naiset Suomen työmarkkinoilla 1990-luvulla. Työmarkkinat 2000:4; Sukupuolten tasa-arvo 2000:001. Helsinki: Tilastokeskus.
- Sutela, Hanna (2004) Työajat joustavat. Hyvinvointikatsaus 2/2004, 33–41.
- Sutela, Hanna (2007) Työ, hoiva ja perhe. Teoksessa Sutela, Hanna & Lehto, Anna-Maija Tasa-arvo työn takana. Helsinki: Tilastokeskus, 5–59.
- Turpeinen, Merja & Toivanen, Minna (2008) Perhe työssä, työ perheessä. Työn ja perheen yhteensovittamisen rajat ja mahdollisuudet työorganisaatiotoimijoiden, perheen ja sukupuolen näkökulmasta. Helsinki: MONIKKO/ESR.
- Ylöstalo, Pekka (2007) Työolobarometri. Lokakuu 2006. Helsinki: Työministeriö.

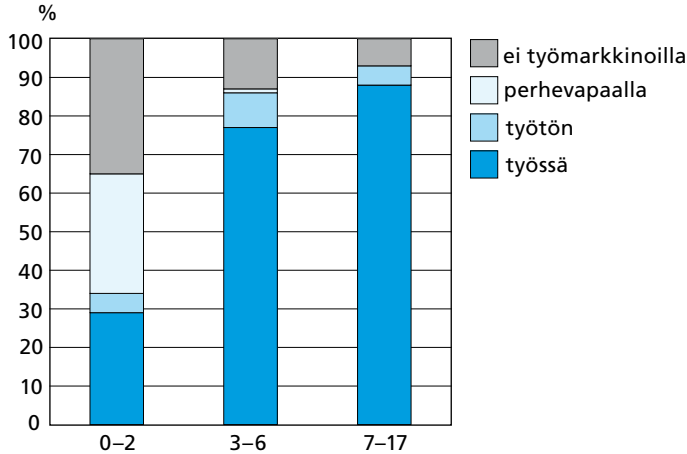

AVAININDIKAATTORI: Työllisyysaste nuorimman lapsen iän mukaan 2007, %

	Nuorin lapsi alle 3-v.	Nuorin lapsi 3–6-v.	Nuorin lapsi 7–17-v.	Alle 45-v., ei lapsia	Kaikki 15–64-v.
miehet	92,7	92,9	89,7	63,2	71,3
naiset	51,5	81,3	88,5	63,9	68,5

Lähde: Työvoimatutkimus, Tilastokeskus.

Äitien työmarkkina-asema nuorimman lapsen iän mukaan 2005

Lähde: Työvoimatutkimus, Tilastokeskus.

Lapsiperheiden vanhemmat ovat useammin työelämässä kuin lapsettomat suomalaiset. Miehillä isyys on yhteydessä korkeaan työllisyyteen, mutta naisilla lastenhoitovelvollisuudet alentavat työllisyyttä merkittävästi. Isien työllisyysaste pysyy yhtä korkeana koko ajan, kun perheessä on kouluikäisiä tai nuorempia lapsia. Äitien työllisyysaste on samalla tasolla kuin isien vasta nuorimman lapsen ollessa kouluikässä. (Suomalainen lapsi 2007.)

Perhevapaat vaikuttavat vahvasti äitien työssäkäyntiin. Useimmat äidit ovat äitiys- ja vanhempainvapaan jälkeen jonkin aikaa hoitovapaalla tai kotona kotihoidon tuen turvin (Kelan tilastollinen vuosikirja). Alle 1-vuotiaiden lasten äideistä vain noin 5 % oli vuonna 2005 työssä, nelivuotiaiden äideistä jo 80 %. Isien työmarkkina-asemaan perhevapaat eivät juuri vaikuta: alle 1-vuotiaiden lasten isistä 73,6 % oli työssä vuonna 2005. (Suomalainen lapsi 2007.)

Parisuhteessa elävät isät ja äidit ovat yksinhuoltajavanhempia useammin työllisiä. Kahden vanhemman perheissä eläneistä isistä 90 % oli työllisiä vuonna 2005, mutta yksinhuoltajaisistä neljännes oli työtön tai työvoiman ulkopuolella. Huolestuttavin työmarkkinatilanne on yksinhuoltajaäideillä. Heistä lähes 13 % oli työttömänä, kun työttömien osuus kahden vanhemman perheessä elävistä äideistä oli noin viisi prosenttia. (Suomalainen lapsi 2007.)

Työnjako ja tyytyväisyys parisuhteeseen pikkulapsiperheissä

Lapsiperheen vanhempien välinen toimiva parisuhde on keskeinen kaikkien perheenjäsenten hyvinvoinnin kannalta. Vaikka parisuhde ja vanhemmuus ovat toisistaan erillisiä asioita (Nätkin 2003, 18) ja vanhempien välinen vuorovaikutus on erillinen vanhemman ja lapsen välisestä suhteesta (Rönkä & Kinnunen 2002, 6), ne myös kietoutuvat toisiinsa. Vanhempien keskinäinen suhde heijastuu vanhemmuuteen ja lasten elämään paitsi avo- ja avioparien perheissä, myös mahdollisen eron jälkeen.

Perheen perustaminen ja vanhemmuus voivat lujittaa parisuhdetta, mutta pikkulapsiperheissä vanhempien parisuhteeseen kohdistuu myös monenlaisia paineita (Paajanen 2007). Lasten saamisen myötä arki koetaan usein vaativammaksi ja puolisoilla on yhteistä aikaa aiempaa vähemmän. Aika ja voimat on yhdessä opeteltava jakamaan tavalla, joka auttaa selviytymään arkirutiineista – lastenhoitosta, kotitöistä, työssäkäynnistä, harrastuksista – ja vastaa riittävästi myös tunne-elämän tarpeisiin.

Tutkimus ja tilastot kertovat, että äitien ja isien välinen työnjako kahden huoltajan lapsiperheissä on pysynyt varsin epätasaisena (Melkas 2004). Lastenhoito ja kotityöt kuormittavat niin kotiäitejä kuin työssäkäyviäkin äitejä enemmän kuin isiä (Niemi & Pääkkönen 2001; Miettinen 2008). Vanhempien epätasaista työnjakoa kotona uusintaa osaltaan perhevapaiden käytön sukupuolistuneisuus: äidit pitävät pitkiä vanhempain- ja hoitovapaita, isät lähinnä lyhyitä isyy vapaita (Lammi-Taskula 2007; Hämäläinen & Takala 2007).

Ensimmäiset vuodet lapsen syntymän jälkeen ovat vanhempien työnjakokäytäntöjen kehittymisen ja parisuhteen kannalta kriittisiä. Ennen lapsen syntymää kotitöiden jako on tasaisempaa kuin sen jälkeen (Sutela 2007), ja eroriski on suurimmillaan parin ensimmäisen lapsiperhevuoden aikana (Kartovaara 2007). Kotitöiden jakaminen on pikkulapsiperheissä yleisin riidanaihe (Reuna 1998; Malinen ym. 2005; Paajanen 2007). Kotitöiden jakoon liittyvät kysymykset koetaan oikeudenmukaisuuden ja reilun työnjaon kysymyksinä, jolloin runsas kiistely kotitöistä heijastuu kokemuksena parisuhteen onnistuneisuudesta (Baxter 2000; Malinen ym. 2005).

Tarkastelemme artikkelissa kytköksiä parisuhdekokemusten ja vanhempien työnjaon välillä pikkulapsiperheissä. Erityisesti selvitämme perhevapaiden käytön sekä kotitöiden jakamisen yhteyksiä siihen, kuinka tyytyväisiä äidit ja isät ovat parisuhteensa eri puoliin. Artikkelin perustuu Stakesin vuonna 2006 keräämään perhevapaakyselyyn. Kyselyn otos poimittiin Kelan rekisteristä äitiys-, isyys- ja vanhempainrahaa saaneiden joukosta. Otoksen vanhemmilla oli vastaushetkellä parivuotias, vuonna 2004 syntynyt lapsi; osalla heistä oli vanhempia ja nuorempiakin lapsia. Kyselyyn vastasi 1 435 äitiä (vastausosuus 48 %) ja 1 058 isää (vastausosuus 36 %). Äitien keski-ikä oli 32 ja isien 34,5 vuotta. Valtaosa vastaajista oli avio- tai avoliitossa: äideistä 94 prosenttia ja isistä 99 prosenttia. Enemmistöllä vastaajista oli kaksi lasta, yhden lapsen samoin kuin kolmen tai useamman lapsen vanhempia oli molempia reilu neljäsosa. Kyselyyn vastanneiden pikkulasten vanhempien koulutustaso oli korkea: äideistä 40 prosenttia ja isistä 38 prosenttia oli suorittanut korkea-asteen tutkinnon. (Aineistosta tarkemmin ks. Salmi ym. 2009.)

Tyytyväisyys parisuhteeseen

Perhevapaakyselyyn vastanneilta pikkulasten vanhemmilta kysyttiin, miten tyytyväisiä he ovat parisuhteensa eri puoliin.¹ Kaikkein tyytyväisimpiä vanhemmat olivat molemminpuoliseen kunnioitukseen parisuhteessa, yhdeksän kymmenestä oli siihen erittäin tai melko tyytyväinen. Tyytymättömyys puolestaan liittyi yleisimmin yhteisen ajan tai yhdessä tekemisen puutteeseen; pariskunnan yhteisen ajan ja yhdessä tekemisen määrään oli tyytyväisiä vain noin puolet vanhemmista.

Äitien ja isien tyytyväisyydessä oli jonkin verran eroja. Valtaosa isistä oli erittäin tai melko tyytyväisiä työnjakoon niin lastenhoidossa (95 %) kuin kotitöissäkin (90 %), kun taas äidit olivat selvästi tyytymättömämpiä (79 % tyytyväisiä työnjakoon lastenhoidossa, 68 % kotitöissä). Äidit olivat puolestaan isii yleisemmin tyytyväisiä seksielämään (75 %), kun se isillä asettui tyytyväisyyslistan häntäpäähän (58 %). Ymmärretyksi tulemisen ja keskustelun määrän suhteen tyytyväisyys oli suunnilleen samalla tasolla, näihin parisuhteen puoliin oli tyytyväisiä reilut kaksi kolmannesta vanhemmista.

¹ Vastausvaihtoehdot olivat erittäin tyytyväinen, melko tyytyväinen, melko tyytymätön tai erittäin tyytymätön. Myös en osaa sanoa -vaihtoehto oli mahdollinen.

Tyytyväisyys parisuhteen eri puoliin vaihteli myös iän, lapsiluvun, koulutustason ja ammattiaseman mukaan. Nuoremmat, alle 30-vuotiaat äidit ja isät olivat muita hieman tyytyväisempiä molemminpuoliseen kunnioitukseen parisuhteessaan. Sekä nuoret äidit että korkeasti koulutetut äidit olivat muita äitejä useammin tyytyväisiä puolisoiden työnjakoon lastenhoidossa. Ylemmät toimihenkilöäidit olivat puolestaan keskimääräistä tyytyväisempiä työnjakoon kotitöissä. Korkeasti koulutetut ja ylemmissä ammattiasemissa toimivat isät olivat muita harvemmin tyytyväisiä yhteisen ajan ja keskustelun määrään parisuhteessa. Seksin määrään olivat tyytyväisempiä yhtäältä vanhemmat ja useamman lapsen isät ja toisaalta vähemmän koulutetut isät, kun taas nuoremmat ja korkeasti koulutetut olivat yleisemmin tyytymättömiä.

Perhevapaiden käyttö luo työnjaon perustaa

Toisin kuin useimmissa muissa Euroopan maissa, suomalaisäidit ovat lapsen saatuaan ainakin tilapäisesti melko pitkään pois työmarkkinoilta hoitovapaan ja/tai kotihoidon tuen turvin (Anttonen & Sointu 2006). Valtaosa pienten lasten perheistä (86 %) käyttää kotihoidon tukea ainakin jonkin aikaa vanhempainvapaan päätyttyä. Lasta hoitaa lähes kaikissa (98 %) kotihoidon tukea saavissa perheissä lapsen vanhempi, vaikka periaatteessa hoitaja voi olla myös joku muu. Lasta hoitava vanhempi on lähes aina (98 %) äiti. (Kelan tilastollinen vuosikirja 2006.) Vuonna 2003 joka viides alle kouluikäisen lapsen äiti oli työvoiman ulkopuolella kotiäitinä (Haataja 2005). Tämä merkitsee sitä, että pikkulasten perheissä vanhempien työnjako palkkatyön ja palkattoman hoiva- ja kotityön välillä on selvästi sukupuolittunutta.

Perhevapaakyselyyn vastanneet äidit – joilla siis oli vastaushetkellä parivuotias lapsi – olivat muiden suomalaisäitien tavoin olleet sankoin joukoin kotihoidon tuen piirissä (Salmi ym. 2009): yhdeksän äitiä kymmenestä oli saanut kotihoidon tukea ainakin jonkin aikaa vanhempainvapaan jälkeen. Vajaa viidesosa äideistä oli saanut kotihoidon tukea enintään puolen vuoden ajan, toinen viidennes puolestaan yli kahden vuoden ajan.

Kotihoitokausien pituus oli yhteydessä lasten määrään samoin kuin äidin koulutukseen, ammattiasemaan ja tulotasoon. Monilapsisten perheiden äidit olivat muita useammin olleet pidempiä jaksoja kotihoidon tuen piirissä, kun taas eniten ansaitsevat samoin kuin korkeimmin koulutetut ja ylimmissä ammattiasemissa toimivat äidit pitivät lyhyempiä hoitovapaajaksoja. Tutkimuksen piirissä olleissa perheissä lapsi oli kotihoidon tuen päättyessä keskimäärin noin kaksivuotias.

Kotihoidon tukea saaneissa perheissä vain 6 prosenttia tuen saajista on isää (Kelan tilastollinen vuosikirja 2006). Useimmissa perheissä isä pitää lähinnä muutamman viikon mittaisen isyysvapaan, jonka aikana äitikin on kotona, ja vain harvoin pidemmän vanhempain- tai hoitovapaan, jolloin isä olisi päävastuussa lap-

sen hoitamisesta (Lammi-Taskula 2007). Perhevapaatutkimukseen vastanneista äideistä 83 prosenttia kertoi puolisonsa pitäneen isyysvapaata lapsen syntymän jälkeen. Täyden kolmen viikon isyysvapaan pitäminen oli yleistä: reilu kaksi kolmannesta kyselyyn vastanneista isistä oli tehnyt näin. Korkeintaan viikon mittaisen isyysvapaan oli pitänyt vain pari prosenttia isistä. Kolmen viikon isyysvapaat olivat yleisempiä, jos lapsia oli enemmän kuin yksi tai jos vanhemmat olivat korkeasti koulutettuja.

Isien pidemmät vanhempainvapaat ovat viime vuosina jonkin verran yleistyneet isille suunnatun isäkuukauden ja sen käytön joustavoittamisen myötä (Hämäläinen & Takala 2007). Vuodesta 2003 isät ovat saaneet kaksi viikkoa ylimääräistä bonusvapaata sillä ehdolla, että pitävät ensin vähintään kaksi viikkoa jaettavissa olevaa vanhempainvapaata. Isäkuukauden käyttöä vähensi aiemmin se, että se hankaloitti äitien hoitovapaan käyttöä. Vuodesta 2007 lähtien isäkuukausi on ollut mahdollista pitää myös äidin hoitovapaakauden jälkeen siihen asti, kun lapsi on noin 14 kuukauden ikäinen. Silti vain noin joka kymmenes isä on viime vuosina jäänyt vanhempainvapaalle. Vaikka isien vanhempainvapaat ovat yleistyneet, heidän vanhempainvapaansa kesto on samalla lyhentynyt. Isät pitävät yleisimmin vain heille nimetyn isäkuukauden, joten äidit käyttävät edelleen valtaosan vanhempainrahalla korvatuista päivistä (Hämäläinen & Takala 2007; Salmi & Lammi-Taskula & Takala 2007).

Perhevapaatutkimuksen tulosten perusteella vanhempainvapaata jaettiin muita enemmän perheissä, joissa vanhemmat olivat korkeasti koulutettuja ja keski- tai hyvätuloisia. Lasten lukumäärällä ei ollut yhteyttä vanhempainvapaan pitämiseen. Keskeinen merkitys vanhempainvapaan jakamiselle oli ideologisilla tekijöillä. Isät, joiden mielestä mies on ensisijaisesti vastuussa perheen toimeentulosta, pitivät muita isiä vähemmän vanhempainvapaata riippumatta iästä, koulutustasosta, asemasta tai tuloista. Jos isä pitää vanhempainvapaata, äidin todennäköisyys jäädä hoitovapaalle tai olla kotihoidon tuella kotona vähenee. (Salmi ym. 2009; ks. myös Lammi-Taskula 2007.)

Kotityöt kuormittavat äitejä

Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksen mukaan alle kouluikäisten lasten isät käyttivät vuonna 2000 lasten hoitoon, kotitaloustöihin sekä muuhun kotityöhön yhteensä keskimäärin reilut kolme tuntia päivässä, kun äidit ahkeroivat niiden parissa kaksinkertaisen ajan. Vastaavasti isät käyttivät äiteihin verrattuna kaksinkertaisen määrän aikaa ansiotyöhön; yhteenlaskettu palkalliseen ja palkattomaan työhön käytetty aika oli pikkulasten äideillä ja isillä osapuilleen yhtä pitkä (Niemi & Pääkkönen 2001).

Perheissä, joissa molemmat vanhemmat käyvät työssä, erot äitien ja isien kesken palkkatyöpäivän pituudessa ovat keskimäärin alle tunnin päivässä (Haataja

2005). Työlliset naiset käyttävät kuitenkin miehiä enemmän aikaa niin lastenhoitoon kuin kotitöihin (Niemi & Pääkkönen 2001) – näissä perheissä voidaan siis puhua äitien kaksoistaakasta. Sukupuolen mukaan kaikkein eriytyneimpiä kotitöitä ovat kahden huoltajan lapsiperheissä pitkälti äitien vastuulla olevat pyykinpesu, silittäminen ja ruuanlaitto arkisin sekä pääosin isien vastuulla olevat korjaus- ja huoltotyöt (Melkas 2004).

Perhevapaatutkimuksen äitien ja isien kotitöiden jakamisesta kertovat vastaukset antoivat keskenään jonkin verran erilaisen kuvan pikkulapsiperheiden vastuunjaosta. Äidit korostivat omaa vastuutaan kotitöistä isien painottaessa useammin tasaisesti jaettua vastuuta. Kysyttäessä kotitöiden tekemiseen liittyvästä kokonaisvastuusta äideistä reilut kaksi kolmannesta, mutta isistä alle puolet vastasi, että päävastuu kotitöistä on äidillä. Puolet isistä, mutta äideistä alle kolmasosa katsoi, että vastuu jakautui tasan vanhempien kesken.

Kun tarkasteltiin eri kotityön muotoja, äitien ja isien vastaukset olivat samansuuntaisia seuraavissa asioissa: pääasiassa äitien vastuulla oli pyykinpesu (82–87 % perheistä) ja ruuanlaitto arkisin (72–77 % perheistä) sekä lasten vaatehankinnat (89 % perheistä). Lasten kanssa leikkiminen jaettiin niin äitien kuin isienkin mukaan usein tasaisesti vanhempien kesken (70–73 % perheistä) samoin kuin lasten vieminen päivähoitoon (57–58 % niistä perheistä, joissa lapset ovat päivähoitossa). Noin yhdessä perheessä seitsemästä (12–17 %) isä vastasi pääosin ruokaostosten tekemisestä.

Vastaukset erosivat eniten seuraavissa asioissa: äitien vastausten perusteella tiskaaminen, siivoaminen ja lasten lääkärikäynnit olivat useammin lähinnä tai yksin äidin vastuulla, isien vastausten perusteella puolestaan enemmän tasaisesti jaettuja. Isien vastausten perusteella kodin pienet korjaustyöt olivat useammin lähinnä isän vastuulla (88 %) kuin äitien vastausten perusteella (77 %).

Kotitöiden sukupuolen mukainen eriytyminen liittyi jossain määrin äitien työssäkäyntiin: kotona lasta hoitavien äitien vastuulla oli suurempi osuus jokapäiväisistä kotitöistä kuin työssä käyvillä äideillä. Kotiäideistä 92 prosenttia kertoi vastaavansa täysin tai lähinnä yksin pyykinpesusta, työssäkäyvistä äideistä kymmenen prosenttiyksikköä pienempi osuus. Kotiäidit myös vastasivat työssä käyviä äitejä useammin ruuanlaitosta, astioiden pesusta ja siivoamisesta.

Tasapuolinen työnjako vahvistaa parisuhdetta

Äitien ja isien työnjako yhtäältä perhevapaiden käytössä ja toisaalta palkattoman kotityön tekemisessä heijastuu myös parisuhteeseen. Kotitöiden jako on keskeinen erimielisyyksien aiheuttaja perheissä, ja viime vuosikymmenen aikana suomalaisten 30–45-vuotiaiden pariin riitely kotitöistä on Väestöliiton perhebarometritutkimuksen mukaan entisestään lisääntynyt (Paajanen 2007). Perhebarometriin vastanneet miehet raportoivat kotityöriitoja naisia vähemmän (mt. 46). Sama

näky myös perhevapaakyselyssä: 64 prosenttia isistä mutta vain 52 prosenttia äideistä kertoo kiistoja olevan harvoin tai ei koskaan.

Kiistojen yhteys äidin päävastuuseen näkyy äitien, mutta ei isien vastauksissa. Äitien mukaan niissä perheissä, joissa päävastuu kotitöistä oli äidillä, kotitöihin liittyviä kiistoja oli selvästi muita perheitä useammin. Isien vastausten perusteella sen sijaan kiistoja oli harvemmin, jos päävastuu oli äidillä. Tasainen vastuun jakaminen sen sijaan yhdistyi sekä äitien että isien vastauksissa vähäisempään riitellyyn. Tasaisesti kotityöt jakavista vanhemmista noin viidesosa kertoi, ettei kiistoja ole lainkaan, ja yli puolet raportoi niitä olevan harvoin.

Kotitöiden jakamiseen liittyvä kiistely heikensi selvästi niin äitien kuin isienkin tyytyväisyyttä omaan parisuhteeseensa. Usein toistuvat kiistat olivat erityisesti yhteydessä siihen, että parisuhteessa oli liian vähän yhteistä aikaa ja keskustelua, eivätkä puoliset kokeneet tulevansa ymmärretyksi.

Pitkään hoitovapaalla olleet äidit kertoivat muita useammin, että kiistoja kotitöistä oli harvoin. Pidempään kotona lasta hoitamassa olleet äidit olivat myös muita äitejä useammin tyytyväisiä parisuhteen yhteiseen aikaan. Toisaalta nämä äidit olivat muita useammin tyytymättömiä puolisoitten työnjakoon lastenhoidossa. Puolisoiden kesken on ehkä tehty (sanaton) sopimus siitä, että äiti hoitaa lapset ja kodin, eikä asiasta riidellä. Silti äidit toivovat isien viettävän enemmän aikaa lapsen kanssa, ehkä enemmän isä-lapsisuhteen kuin puolisoitten työnjaon näkökulmasta.

Kiistely kotitöistä ei juuri vaihdellut sen mukaan, oliko isä pitänyt perhevapaata. Sen sijaan tyytyväisyys parisuhteeseen oli yhteydessä pitkän isyysvapaan pitämiseen sekä äitien että isien vastauksissa. Äidit, joiden puoliso oli ollut kolme viikkoa isyysvapaalla, olivat muita tyytyväisempiä työnjakoon kotitöissä. Kolmen viikon isyysvapaan pitäneet isät olivat puolestaan muita isiä useammin tyytyväisiä molemminpuoliseen kunnioitukseen omassa parisuhteessaan, samoin kuin ymmärretyksi tulemiseen. Kun vakioitiin koulutus, ammattiasema ja tulot, puolisoitten molemminpuolinen kunnioitus oli yhteydessä pitkän isyysvapaan ohella myös nuorempaan ikä sekä isillä suurempaan lapsilukuun.

Keskustelua

Lapsiperheiden vanhempien ja heidän lastensa kannalta on tärkeää, kuinka tyytyväisiä vanhemmat ovat parisuhteeseensa. Pikkulasten vanhemmille tehdyn kyselyn tulosten perusteella vanhemmat näyttävät saavan puolisoiltaan emotionaalista tukea: valtaosa äideistä ja isistä on tyytyväisiä molemminpuoliseen kunnioitukseen parisuhteessa. Tyytymättömyyttä aiheuttavat parisuhteen käytännön paineet: yhteistä aikaa on liian vähän, eikä yhteiselle tekemiselle löydy arjessa tilaa.

Pikkulasten vanhempien elämänpiiriä ja kokemusmaailmaa luonnehtii sukupuolittunut työnjako palkkatyön ja palkattoman hoiva- ja kotityön välillä. Äidit

ovat melko pitkään kotona lasten kanssa, ja isät viettävät valtaosan päivästä ansiotyössä. Selkeä työnjako lastenhoidossa ja kotitöissä voi yhtäältä selkiyttää ja helpottaa arkea, mutta se myös eriyttää puolisoita toisistaan. Päivät täyttyvät erilaisesta tekemisestä, erilaisista huolen ja ilon aiheista. Toisen kokemaa kuormitusta voi olla joskus vaikea ymmärtää, jos siitä ei itsellä ole riittävää kokemusta.

Käsitykset oikeudenmukaisesta työnjaosta näyttävät äideillä ja isillä olevan josain määrin erilaisia, mikä aiheuttaa myös riitoja puolisoitten välille. Riidat puolestaan kuormittavat parisuhdetta ja saattavat heijastua myös lasten hyvinvointiin. Erityisesti äidit ovat tyytymättömiä kotitöiden jakoon, ja he raportoivat riidoista puolisoitten kesken. Tasaisempi kotitöiden jakaminen yhdistyy vähäisempään riitelyyn. Lastenhoidon jakamiseen ollaan tyytyväisempiä silloin jos äidin perhevapaa ei ole kovin pitkä. Isien pidempi perhevapaa puolestaan yhdistyy suurempaan isien tyytyväisyyteen parisuhteessa sekä puolisoitten molemminpuoliseen kunnioitukseen. Isän pidempi vapaa voi siten vähentää myös riitelyä ja lisätä kokemusta parisuhteen toimivuudesta.

Näyttäisi siltä, että parisuhteen kannalta olisi tärkeää pyrkiä kohti tasaisempaa työnjakoa jokapäiväisen palkattoman työn – lastenhoidon, siivoamisen, pyykkäämisen, ruuanlaiton – jakamisessa pikkulapsiperheissä. Tätä voivat osaltaan tukea paitsi isille suunnatut perhevapaat, myös sosiaali- ja terveystalveluiden sekä työyhteisöjen tuki työn ja perheen yhteensovittamisessa, muun muassa perheen huomioon ottavien työaikojen muodossa. Parisuhteet voivat paremmin, kun molemmilla puolisoilla on aikaa ja voimia osallistua yhteisten lasten ja yhteisen kodin hoitamiseen.

Lähteet

- Anttonen, Anneli & Sointu, Liina (2006) Hoi-
vapoliittika muutoksessa. Julkinen vastuu
pienien lasten ja ikääntyneiden hoivasta
12:ssa Euroopan maassa. Helsinki: Stakes.
- Baxter, Jane (2000) The Joys and Justice of
Housework. *Sociology* 34 (5), 609–631.
- Haataja, Anita (2005) Äidit ja isät työmarkki-
noilla. Selvityksiä 29. Helsinki: Sosiaali- ja
terveysministeriö.
- Hämäläinen, Ulla & Takala, Pentti (2007) Isien
perhevapaat ja tasa-arvo. Teoksessa Lilja,
Reija & Asplund, Rita & Kauppinen, Kaisa
(toim.) Perhevapaavalinnat ja perhevapai-
den kustannukset. Selvityksiä 69. Helsinki:
Sosiaali- ja terveysministeriö, 22–45.
- Kartovaara, Leena (2007) Lapset hajoavissa per-
heissä. Teoksessa Suomalainen lapsi 2007.
Helsinki: Tilastokeskus, 91–108.
- Kelan tilastollinen vuosikirja 2006 (2007) Suo-
men virallinen tilasto. Sosiaaliturva 2007.
Helsinki: Kela.
- Lammi-Taskula, Johanna (2004) Äidit työ-
markkinoilla – kahden kerroksen väkeä?
Yhteiskuntapolitiikka 69 (2), 202–206.
- Lammi-Taskula, Johanna (2007) Parental Leave
for Fathers? Gendered Conceptions and
Practices in Families with Young Children
in Finland. Research Reports 166. Helsinki:
Stakes.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna (1999)
Tasa-arvo työoloissa. Työmarkkinat 1999:
19. Helsinki: Tilastokeskus.
- Malinen, Kaisa & Härmä, Senja & Sevón, Eija &
Kinnunen, Ulla (2005) Miten meillä menee?
Työssäkäyvien pienten lasten vanhempien
kokemuksia perhe-elämästä ja työstä. Jyväskylän
yliopiston Perhetutkimuskeskuksen
julkaisuja 15/2005.

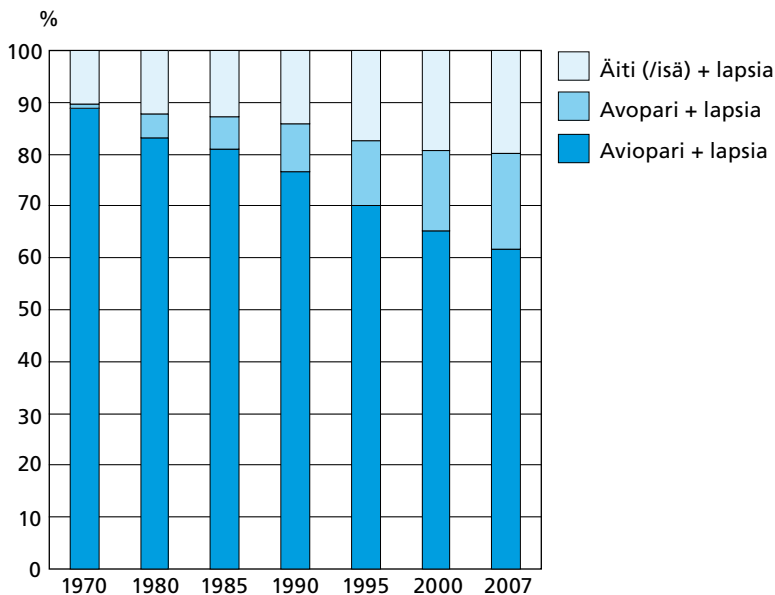
- Melkas, Tuula (2004) Tasa-arvobarometri 2004. Julkaisuja 20. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Miettinen, Anneli (2008) Kotityöt, sukupuoli ja tasa-arvo. Palkattoman työn jakamiseen liittyvät käytännöt ja asetukset Suomessa. Katsauksia E 32/2008. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos
- Niemi, Iiris & Pääkkönen, Hannu (2001) Ajankäytön muutokset 1990-luvulla. Kulttuuri ja viestintä 6. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nätkin, Ritva (2003) Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus, 16–38.
- Paajanen, Pirjo (2006) Päivisin leiväntuoja, iltaisin hoiva-isä. Alle 3-vuotiaiden esikouluikäisten näkemyksiä ja kokemuksia isyydestä. Perhebarometri 2006. Katsauksia E 24. Helsinki: Väestöliitto.
- Paajanen, Pirjo (2007) Mikä on minun perheeni? Suomalaisten käsityksiä perheestä vuosilta 2007 ja 1997. Perhebarometri 2007. Katsauksia E 30. Helsinki: Väestöliitto.
- Reuna, Veera (1998) Vastuu perheen arjessa. Perhebarometri 1998. Väestöntutkimuslaitos E4. Helsinki: Väestöliitto.
- Rönkä, Anna & Kinnunen, Ulla (2002) Johdanto. Teoksessa Rönkä, Anna & Kinnunen, Ulla (toim.) Perhe ja vanhemmuus. Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen. Jyväskylä: PS-Kustannus, 4–13.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna & Takala, Pentti (2007) Country note: Finland. In: Moss, Peter & Wall, Karin (eds.) International Review of Leave Policies and Related Research 2007. Employment Relations Research Series No. 80. London: BERR.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna & Närvi, Johanna (2009) Perhevapaat ja työelämän tasa-arvo. Perhevapaatutkimuksen loppuraportti (käsikirjoitus, Helsinki: TEM).
- Sutela, Hanna (2007) Työ, hoiva ja perhe. Teoksessa Sutela, Hanna & Lehto, Anna-Maija: Tasa-arvo työn takana. Helsinki: Tilastokeskus.

AVAININDIKAATTORI: Avioliittojen ja avioerojen määrä

	1970	1980	1990	2000	2007
avioliitot	40 730	29 388	24 997	26 150	29 497
avioerot	6 044	9 464	13 127	13 913	13 224

Lähde: Väestö- ja kuolemansytilastot, Tilastokeskus.

Lapsiperheet* tyypeittäin 1970–2007, %

* perheessä alle 18-vuotiaita lapsia

Lähde: Perheet 2007, Väestö- ja kuolemansytilastot, Tilastokeskus.

2000-luvulla solmittujen avioliittojen määrä on vaihdellut vuosittain melko voimakkaasti, kun taas avioerojen määrä on vaihdellut hyvin vähän. Vuonna 2007 solmittiin 29 497 avioliittoa ja parisuhteita rekisteröitiin 213. Avioeroon päättyi 13 224 avioliittoa ja rekisteröityjen parien eroja oli 67. Ensimmäisen kerran avioituneiden naisten keski-ikä oli 29,9 vuotta ja miesten 32,3 vuotta.

Suomessa oli vuoden 2007 lopussa 588 000 lapsiperhettä, niihin kuului 42 % väestöstä. Vaikka avoliitot ovat yleistyneet, lapsiperheiden yleisin perhemuoto on edelleen avioparin perhe (62 %). Yksinhuoltajien perheissä lasten kanssa asuu yleensä äiti (17 % lapsiperheistä) ja vain harvoin isä (alle 3 % lapsiperheistä). Saman sukupuolen rekisteröity pari oli vanhempina 146 lapsiperheessä. Uusperheitä oli vuoden 2007 lopussa 53 000 ja niissä oli lapsia lähes 78 000. Vähän yli puolet uusperheiden vanhemmista oli avoliitossa ja hieman alle puolet avoliitossa.

Lapsiperheistä oli vuonna 2007 yksilapsisia 43 %, kaksilapsisia 38 % ja kolmilapsisia 14 %. Neljä tai enemmän lapsia oli alle 5 %:ssa lapsiperheistä. Vuonna 2007 lapsiperheessä asui kotona keskimäärin 1,83 lasta. (Lähde: Tilastokeskus, Väestötilastot.)

Vanhemmuuden ilot ja murheet

Lapsen saaminen lienee useimmille ihmisille suuri käännekohta elämässä. Vanhemmuus on elämää syvästi rikastava, mutta myös omalla tavallaan haastava asia. Vanhemmaksi kasvetaan lapsen myötä, ja lasten varttuessa onnen ja huolen kokemukset muuttavat muotoaan. Vanhemmuuden ilot ja murheet ovat tavalisia, jokapäiväiseen perhe-elämään kuuluvia asioita. Niissä rakentuu lapsen ja vanhemman vastavuoroinen suhde, joka on tärkeä osa molempien osapuolten hyvinvointia. Yhteiset ilonaiheet auttavat jaksamaan arjessa, riidanaiheet puolestaan kuormittavat jaksamista; erimielisyyksiä ei voi välttää ja sovinnon hetket ovat arvokkaita.

Perheen arki on erilaista eri-ikäisten lasten perheissä, mikä heijastuu lasten ja vanhempien suhteeseen. Lapsen ikävaiheisiin liittyvien kehityksellisten muutosten ohella lasten ja heidän vanhempiansa toisiinsa liittämät odotukset, tunteet ja mielialat vaihtelevat tilanteesta toiseen. Näihin vaikuttavat myös vanhempien parisuhde sekä kokemukset päiväkodin, koulun ja työelämän arjesta (Rönkä & Sallinen 2008).

Lähes puolet lapsiperheiden vanhemmista on huolissaan jaksamisestaan vanhempana. Huolenaiheet kumpuavat sekä yhteiskunnallisista että yksilöllisistä seikoista. Vanhemmuutta kuormittavia tekijöitä ovat yhtäältä työelämän vaatimukset, toisaalta omaan terveyteen liittyvät pulmat. Myös puolisoiden keskinäinen riitely ja omassa lapsuuden perheessä koettu pelko lisäävät lapsiperheiden huolta jaksamisesta. (Lammi-Taskula & Salmi 2008.)

Artikkelissa tarkastellaan lasten ja perheiden hyvinvointia vanhempien ja lasten suhteen näkökulmasta. Vanhemmuuden iloja ja murheita selvitetään yhtäältä lasten iän ja sukupuolen, toisaalta vanhempien sosioekonomisen aseman mukaan. Lopuksi tarkastellaan hellyydenosoitusten ja fyysisen kurituksen käyttöä kasvatuksessa sekä näiden suhdetta vanhempien kuormittuneisuuden kokemuksiin.

Aineisto

Analyysimme perustuu Stakesin Hyvinvointi ja palvelut (HYPA) -hankkeen osana vuonna 2006 kerätyn lapsiperhekyselyn tuloksille. Kysely tehtiin vanhemmille, joten tulokset kertovat siitä, miten vanhemmat kokevat suhteensa lapsiin; aineisto ei siis vastaa siihen, miten lapset kokevat suhteensa vanhempiinsa. Kyselyn otos poimittiin Tilastokeskuksen perhetilastosta, perusjoukkona olivat kaikki Suomessa asuvat perheet, joissa oli vähintään yksi alle 18-vuotias kotona asuva lapsi. Lopullisen otoksen koko oli 5 486. Kyselyyn vastasi 1 102 isää ja 1 762 äitiä, vastausprosentti oli 52,4. (Aineistosta tarkemmin ks. tässä teoksessa Lammi-Taskula & Salmi: Työ, perhe ja hyvinvointi.)

Vanhempien ja lasten keskinäinen suhde

Ilon aiheet

Nyky-yhteiskunnassa perhe toimii parhaimmillaan vastapainona muun elämän – koulun, työn ja harrastusten – kiireelle ja kuormitukselle. Nuorten ihmissuhteita ja hyvinvointia käsitelleessä keskisuomalaisessa tutkimuksessa nuoret ja heidän vanhempansa kuvasivat päiväkirjamerkinnoissään perheen elämää pitkälti kiireisenä ja aikataulutettuna. Iloa ja hyvää mieltä toi yhteinen aika muiden perheenjäsenten kanssa: yhteiset harrastukset, keskustelut, ruokailuhetket ja löhöily. (Rönkä & Sallinen 2008.)

Lasten elämässä iloa tuottavat vanhempien ohella myös kaverit: vuoden 2001 Perhebarometriin vastanneet vanhemmat mainitsivat kaverit hieman useammin kuin perheen yhdessäolon asiana, joka tekee heidän lapsensa päivän onnelliseksi (Paajanen 2001). Vanhempien ja lasten yhteiset ilonaiheet voivat siis olla myös harvinaista herkkua, kun lapsilla on paljon muutakin puuhaa arjessaan.

Yleisimpiä ilonaiheita, joista lapsiperhekyselyyn vastanneet vanhemmat kertoivat nauttivansa yhdessä lastensa kanssa, olivat yhteiset juttelu- ja ruokailuhetket. Noin puolet vanhemmista oli asettanut juuri nämä iloa tuottavien asioiden kärkeen (taulukko 1). Juttelu lasten kanssa oli erityisen merkityksellistä äideille, kun taas isät nauttivat äitejä enemmän peleistä ja leikeistä lastensa kanssa. Isät iloitsivat äitejä enemmän myös ulkoilusta ja saunomisesta sekä yhteisistä harrastuksista, kun taas äitejä ilahdutti isää useammin lasten kanssa lukeminen sekä ostoksilla käynti.

TAULUKKO 1. Vanhempien ja lasten ilonaiheet, joista nautitaan yhdessä (%)

kuuluu kolmen tärkeim- män ilonaiheen joukkoon:	Äidit (N = 1 690)	Isät (N = 1 164)	Kaikki lapset alle 7-vuotiaita (N = 730)	Perheessä 13–17-vuoti- aita lapsia (N = 1 438)	Kaikki (N = 2 877)
jutteluhetket	67***	47	44 ^{'''}	67 ^{'''}	59
ruokailuhetket	45	43	24 ^{'''}	57 ^{'''}	45
pelit ja leikit	31***	41	63 ^{'''}	19 ^{'''}	35
ulkoilu	27*	32	54 ^{'''}	15 ^{'''}	29
saunominen	26**	31	27	25 ^{'''}	28
tv:n katselu	25*	29	11 ^{'''}	38 ^{'''}	27
lukeminen	25***	14	44 ^{'''}	7 ^{'''}	21
yhteinen harrastus	15***	23	11 ^{'''}	21 ^{'''}	18
ostoksilla käynti	19***	13	8 ^{'''}	23 ^{'''}	17
musiikin kuuntelu	8	8	9	7	8
elokuviissa käynti	5	4	1 ^{'''}	5 [']	5

* p < .05 ** p < .01, *** p < .001 (ero äitien ja isien välillä tilastollisesti merkitsevä)

' p < .05, ''' p < .001 (ero lasten iän mukaan tilastollisesti merkitsevä)

Ilon aiheet vaihtelivat myös lasten iän ja sukupuolen mukaan. Pikkulasten vanhemmat iloitsivat eniten yhteisistä peleistä ja leikeistä sekä ulkoilusta ja lukemisesta lasten kanssa. Teini-ikäisten lasten vanhemmille puolestaan tuottivat iloa erityisesti yhteiset juttelu- ja ruokailuhetket. Verrattuna isien ja lasten yhteisiin ilonaiheisiin äidit mainitsivat useammin jutteluhetket ja lukemisen niin tyttöjen kuin poikienkin kanssa. Lisäksi tytärtien äideille tuotti isää useammin iloa yhteinen elokuvissa käynti ja tytärtien isille puolestaan yhteinen ulkoilu. Ostoksilla käynti lapsen kanssa ilahdutti sekä tyttöjen äitejä että isää useammin kuin poikien vanhempiä. Isien ilonaiheita poikien kanssa olivat äitejä useammin pelit ja leikit, saunominen ja yhteinen harrastus. Poikien isät iloitsivat musiikin kuuntelusta lapsensa kanssa useammin kuin tyttöjen isät.

Vanhempien ja lasten yhteiset ilonaiheet vaihtelivat suhteessa vanhempien tulotasoon. Pienituloisimpaan viidennekseen kuuluvat vanhemmat mainitsevat muita useammin ilonaiheeksi pelit, leikit ja ulkoilun sekä lukemisen ja musiikin kuuntelun yhdessä lasten kanssa. Suurituloisimpaan viidennekseen kuuluvat puolestaan iloitsivat muita useammin yhteisistä juttelu- ja ruokailuhetkistä. Iloa yleisimmin tuottavat asiat olivat siten niin pieni- kuin suurituloisillakin sellaisia, jotka maksavat hyvin vähän tai ovat ilmaisia.

Lapsiin liittyvät ilonaiheet toimivat vanhemmille myös ansiotyön vastapainona. Jos yhteistä aikaa on vähän, sen laatu näyttää korostuvan. Ylitöitä tekeville äideille yhteiset juttelu- ja ruokailuhetket lasten kanssa olivat erityisen tärkeitä, isille puolestaan pelit ja leikit lasten kanssa. Jutteluhetket olivat erityisen tärkeitä myös niille äideille, jotka kokivat laiminlyövänsä kotiasioita työnsä vuoksi.

Ne vanhemmat, jotka olivat huolissaan omasta jaksamisestaan vanhempana, iloitsivat pitkälti samoista asioista lastensa kanssa kuin muutkin. Saunominen perinteisenä suomalaisena rentoutumiskeinona merkitsi heille hieman suurempaa ilon aihetta kuin niille, jotka eivät suuremmin ole huolissaan omasta jaksamisestaan. Myös ostoksilla käynti lasten kanssa toimi näille vanhemmille muita yleisemmin huolen vastapainona, sen sijaan yhteiset ruokailuhetket tuottivat heille vähemmän iloa kuin muille vanhemmille. Saattaa olla, että lapset reagoivat vanhempiensa kuormittuneisuuteen esimerkiksi erilaisten syömiseen liittyvien häiriöiden välityksellä, jolloin ruokailusta tulee erimielisyyttä tai lisää huolta. Shoppailun merkitys ilonaiheena voi puolestaan kertoa yrityksestä työntää kuluttamisen avulla huolia pois mielestä.

Erimielisyyden aiheet

Toisin kuin usein ajatellaan, murrosikäisten lasten ja heidän vanhempiensa keskinäinen perhe-elämä ei välttämättä ole yhtä riitelyä. Keskisuomalaisten nuorten parissa tehdyn tutkimuksen mukaan yläkoulua käyvien (7., 8. ja 9. luokka) nuorten ja vanhempien välisiä riitoja ei ole jatkuvasti, eivätkä ne ole kovin voimakkaita. Riitelyn voidaan katsoa kuuluvan tiettyyn ikävaiheeseen, jonka aikana nuori rakentaa aiempaa tasavertaisempaa suhdetta vanhempiinsa ja vahvistaa omaa, itsenäisempää identiteettiään. Riidat vanhempien kanssa ovat kuitenkin yhteydessä nuoren hyvinvointiin: mitä enemmän riitoja on, sitä masentuneempi on nuoren mieliala. (Rönkä & Sallinen 2008.)

Eniten erimielisyyksiä vanhempien ja lasten kesken aiheuttavat kotityöt, ne mainitsi keskeisenä riidanaiheena yli kolmannes kaikista lapsiperheiden vanhemmista (taulukko 2). Kotityöt aiheuttivat hieman useammin riitoja äitien kuin isien mielestä. Enemmän kuin vanhemman sukupuoleen erimielisyyden aiheet liittyivät kuitenkin lapsen ikään. Pikkulapsiperheissä suurimpia erimielisyyden aiheita vanhempien ja lasten välillä olivat ruokailuun, nukkumiseen ja pukeutumiseen liittyvät asiat. Lähes puolet alle kouluikäisten lasten vanhemmista kertoi lapsen ruokailuun liittyvistä hankaluuksista. Isompien lasten vanhemmat puolestaan riitelivät lastensa kanssa erityisesti kotitöistä ja tietokoneella pelaamisesta.

Myös lapsen sukupuoli oli yhteydessä riidanaiheiden vaihteluun. Äidit riitelivät isiä enemmän kotitöiden tekemisestä tyttöjen kanssa ja peseytymisestä poikien kanssa. Isille puolestaan tuli riitaa äitejä enemmän tietokoneella pelaamisesta erityisesti tyttöjen kanssa. Poikien kanssa isät riitelivät tyttöjä useammin kotiintuloajoista. Kaiken kaikkiaan yli puolessa perheitä yleisimmät riidanaiheet liittyivät johonkin lasten hyvinvoinnin päivittäisistä perusasioista: nukkumiseen, syömiseen, peseytymiseen tai pukeutumiseen.

Pienituloisimpaan viidennekseen kuuluvilla vanhemmilla riidan aiheena lasten kanssa muita useammin olivat ruokailuun ja pukeutumiseen liittyvät asiat. Ehkä lapset toivoisivat toisenlaista ruokaa tai toisenlaisia vaatteita kuin mihin vanhemmilla on varaa? Suurituloisimpaan viidennekseen kuuluvat vanhemmat koki-

TAULUKKO 2. Vanhempien ja lasten erimielisyyden tai riidan aiheet (%)

Kuuluu kolmen tärkeimmän riidanaikkeen joukkoon:	Äidit (N = 1 690)	Isät (N = 1 164)	Kaikki lapset alle 7-vuotiaita (N = 730)	Perheessä 13–17-vuotiaita lapsia (N = 1 438)	Kaikki (N = 2 877)
kotityöt	39**	33	10'''	47'''	36
pelaaminen, internet	32	33	5'''	44'''	33
nukkuminen	32	32	40'''	28'''	32
ruokailu	24	25	47'''	13'''	24
tv:n katselu	21	19	24'	17'''	20
pukeutuminen	20*	17	34'''	12'''	19
koulunkäynti	15	14	0'''	22'''	15
kotiintuloajat	10	10	1'''	15'''	10
peseytyminen	10	8	13'''	5'''	9
ulkoilu	6	7	3'''	9'''	7
musiikin kuuntelu	2	2	0'''	4'''	2
päihteet	2	2	0''	3'''	2
muu ulkonäkö	2	2	1''	2'	2

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001 (ero äitien ja isien välillä tilastollisesti merkitsevä)
 'p < .05, ''p < .01, '''p < .001 (ero lasten iän mukaan tilastollisesti merkitsevä)

vat puolestaan muita enemmän lasten tietokone- tai konsolipelaamiseen liittyviä erimielisyyksiä. Näissä perheissä on varaa ostaa lapsille hienoja laitteita ja paljon pelejä, mutta vanhemmat haluavat ilmeisesti kuitenkin rajoittaa niiden käyttöä. Myös kotitöistä riideltiin vanhempien ja lasten kesken enemmän suurituloisissa kuin pienituloisissa perheissä. Ovatko suurituloiset vanhemmat muita äitejä ja isiä väsyneempiä työpäivän jälkeen? Ovatko pienituloiset perheet pikkulapsiperheitä, joissa lapsiin ei kohdistu niin suuria kotityöodotuksia? Vai ansaitaanko kenties pienituloisissa perheissä viikkorahat kotitöitä tekemällä?

Ne vanhemmat, jotka olivat huolissaan omasta jaksamisestaan, kertoivat riitelevänsä lastensa kanssa muita useammin useimmista lomakkeeseen listatuista erimielisyyden aiheista. Erityisesti vanhempien jaksamisongelmat liittyivät erimielisyyksiin lasten kanssa tietokonepelaamisesta, nukkumisesta ja kotitöiden tekemisestä, mutta myös lasten ruokailuun sekä koulunkäyntiin liittyvistä asioista. Väsyneenä tulee helposti enemmän ärtymystä ja riitaa, ja riidat tuottavat lisää jaksamattomuuden tunteita, jolloin saattaa syntyä kielteinen kierre.

Hellyys ja kuritus kasvatukseen

Lapsen fyysinen kurittaminen on Suomessa ollut lailla kiellettyä vuodesta 1983 lähtien. Osa vanhemmista kuitenkin katsoo, että kurittaminen on tarpeellista, ja myös kurittaa lapsiaan fyysisesti. Kymmenen vuoden takaisessa Perhebarometri-tutkimuksessa (Reuna 1999) neljäsosa päiväkotilasten vanhemmista oli täy-

TAULUKKO 3. Vanhempien käsitys fyysisen kurin ja hellyyden tarpeellisuudesta lasten kasvatuksessa

Lasten kasvatuksessa tarvitaan	Äidit (N = 1 690)	Isät (N = 1 164)	Kaikki lapset alle 7-vuotiaita (N = 730)	Perheessä 13–17-vuotiaita lapsia (N = 1 438)	Kaikki (N = 2 877)
fyysisiä kurinpitokeinoja	11	20***	15	14	14
fyysisiä hellyydenosoituksia	99	97***	100"	98"	98,5

" p < .01 (ero lasten iän mukaan tilastollisesti merkitsevä)

*** p < .001 (ero äitien ja isien välillä tilastollisesti merkitsevä)

sin samaa mieltä väitteestä ”on tilanteita, joissa on oikein hieman tukistaa lasta”. Tällainen suhtautuminen on varsin yleistä edelleen: Lastensuojelun keskusliiton kesällä 2006 tekemässä kyselyssä (Lapsiin kohdistuva väkivalta 2006) 29 prosenttia 15 vuotta täyttäneistä vastaajista katsoi, että lasten ruumiillinen kuritus on ainakin poikkeustapauksissa hyväksyttävä kasvatustapa. Miltei puolet lapsiperheitä edustavista vastaajista oli tukistanut lastaan. Kahta vastaajaa kolmesta olivat omat vanhemmat aikanaan kurittaneet ruumiillisesti.

LSKL:n kyselyssä miehet suhtautuivat lasten ruumiilliseen kurituksen naisia hyväksyvämmiin. Ero miesten ja naisten suhtautumisessa kuritukseen näkyi myös lapsiperhekyselyn vastaajien keskuudessa. Isistä joka viides piti fyysisiä kurinpitokeinoja (esimerkiksi tukistamista) tarpeellisina lapsen kasvatuksessa, äideistä vain joka kymmenes (taulukko 3). Fyysisiä hellyydenosoituksia, kuten halaamista, puolestaan pitivät tarpeellisina lähes kaikki vanhemmat, teini-ikäisten äidit ja isät kuitenkin hieman muita vähemmän. Äideillä lasten ikä, sukupuoli tai lapsiluku eivät vaikuttaneet hellyydenosoitusten merkitykseen, mutta pienten lasten isillä hellyys korostui muita enemmän ja monilapsisilla isillä sen merkitys puolestaan hieman väheni.

Vanhempien suhtautuminen fyysiseen kuritukseen ei ollut yhteydessä lasten sukupuoleen eikä myöskään mihinkään tiettyyn riidanaiheeseen lasten ja vanhempien välillä. Sen sijaan tietyt ilonaiheet yhdistyivät siihen, pidetäänkö fyysistä kuritusta tarpeellisena lapsen kasvatuksessa. Vanhemmat, jotka kertoivat iloitsevansa yhteisistä jutteluhetkistä, pitivät kuritusta muita harvemmin tarpeellisena, kun taas ne, joille television katseleminen yhdessä oli tärkeimpiä ilonaiheita, pitivät kuritusta muita useammin tarpeellisena. Toisin sanoen lasten ja vanhempien keskinäinen aktiivinen vuorovaikutus näyttää vähentävän fyysisen kurituksen käyttöä, kun taas passiivisempi yhdessäolo lisää sen mahdollisuutta.

Myös huoli omasta jaksamisesta tai riittävyydestä vanhempana – eräänlainen neuvottomuus – oli yhteydessä siihen, miten erityisesti isät suhtautuivat fyysiseen kurittamiseen. Ne isät, jotka kokivat vanhemmuuden suhteen henkistä kuormittuneisuutta, pitivät muita useammin fyysisiä kurituskeinoja kuten tukistamista tarpeellisena.

Keskustelua

Vanhemmuuden ilot ja murheet voivat olla varsin pieniä asioita, joilla kuitenkin on suuri merkitys. Ilo tiivistyy siihen, että kommunikaatio toimii hyvin, murhe taas siihen, että joku tai jokin estää tätä kommunikaatiota.

Yhteiset jutteluhetket tuottavat suurta iloa niin vanhemmille kuin lapsillekin eri ikävaiheissa, ne vahvistavat kiintymystä ja sen aktiivista ilmaisemista (Salo 2003). Niiden kautta vanhemman ja lapsen keskinäinen suhde elävöityy ja tietoa välittyy siitä, mitä kumpikin ajattelee, kokee, toivoo tai pelkää. Jos yhteistä aikaa on kiireisen työ-, koulu- ja harrastuselämän takia vähän, jutteluhetkien merkitys korostuu entisestään.

Osa yleisimmistä vanhempien ja lasten riidanaiheista kuulune ”normaaliin” sosiaalistumiseen, joka kaikissa perheissä on käytävä lävitse. Lasten on esimerkiksi opittava ruokailuun, puhtauteen ja nukkumiseen liittyviä perusasioita. Jos näihin liittyvät erimielisyydet ovat toistuvia ja pidempikestoisia, ne voivat kuitenkin varjostaa niin lasten kuin vanhempienkin henkistä ja jopa fyysistä hyvinvointia ja terveyttä.

Lasten elinympäristöön vaikuttavat lukuisat perheen ulkopuoliset tekijät. Kulttuuri tuottaa muutoksineen uusia ratkaistavia asioita myös lapsiperheiden elämään (Lahikainen ym. 2008). Televisio, tietokone tai pelikonsolit ovat esimerkkejä sellaisista kulttuurin tuottamista riidanaiheista, jotka juontavat enemmän kunkin perheen tavasta ajatella ja laatia sääntöjä (Kytömäki 2002). Sama määrä pelaamista tai televisiota voidaan yhdessä perheessä kokea liialliseksi ja riitelyä lisääväksi, toisessa sopivaksi tai jopa yhteiseksi ilonaiheeksi. Runsas sähköinen virike- ja informaatiotulva voi kuitenkin olla myös lasten ja vanhempien kommunikaation este ja siten heikentää perheen vuorovaikutusta.

Myöskään tavaroiden välityksellä syntyvä vuorovaikutus – yhdessä shoppailu – ei välttämättä rakenna läheistä ja pitkäjänteistä suhdetta lasten ja vanhempien välille. Kaupassa käynti voi muodostua hikiseksi taisteluksi tavaravuorten herättäessä paljon haluja, jolloin joudutaan monenlaisiin neuvonpitoihin. Sitäkin sopii pohtia, miten shoppailu vaikuttaa kanssakäymisen ”kaupallistumiseen” tai sen kohdistumiseen tavarakeskeiseen suuntaan. Toisaalta yhdessä ostoksilla käyminen arkisena välttämättömyytenä on myös mahdollisuus vanhemmuuden ja kasvatuksen näkökulmasta. Sen avulla lapset voivat oppia tärkeitä asioita myös myöhempäälle itsenäistymistä varten.

Kasvatus on aina sukupolvien, lasten ja heidän vanhempiensa välistä kommunikaatiota. Huolenpidon viljely on nykyaikaisen kasvatuksen mieli ja tulevaisuus. (Ojakangas 2002.) Jatkossa voisi olla hedelmällistä paneutua tarkemmin havaintoihin, joiden mukaan perhe-elämään ja lapsiin liittyvät ilonaiheet toimivat muun elämän kuten ansiotyön vastapainona.

Lähteet

- Kytömäki, Juha (2002) *Televisio ja perheen arki*. Teoksessa Kolbe, Laura & Järvinen, Katriina (toim.) *Onks ketään kotona?* Helsinki: Tammi.
- Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim.) (2008) *Kulttuuri lapsen kasvattajana*. Helsinki: WSOY.
- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna (2008) *Huoli jaksamisesta vanhempana*. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: Stakes.
- Lapsiin kohdistuva väkivalta (2006) *Taloustutkimus*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Ojakangas, Mika (2002) *Välittämisen välittäminen*. Teoksessa Kolbe, Laura & Järvinen, Katriina (toim.) *Onks ketään kotona?* Helsinki: Tammi.
- Paajanen, Pirjo (2001) *Lapsen vapaa-aika huoltajan silmin*. *Perhebarometri 2001*. Katsauksia E 12. Helsinki: Väestöliitto.
- Reuna, Veera (1999) *Perhebarometri 1999*. *Vanhemmuutta toteuttamassa*. Väestöntutkimuslaitos E7/1999. Helsinki: Väestöliitto.
- Rönkä, Anna & Sallinen, Marjukka (2008) *Murrosikäisten perhesuhteet: muutoksia ja jännitteitä*. Teoksessa Sevón, Eija & Notko, Marianne (toim.) *Perhesuhteet puntarissa*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Salo, Saara (2003) *Kiintymyssuhteen merkitys elämänkaaren aikana; vanhemmuuden kiintymyssuoja*. Teoksessa Sinkkonen, Jari (toim.) *Pesästä lentoon*. Helsinki: WS.

HYVINVOINNIN
HAASTEITA

Lastenhankinnan lykkääminen

Hedelmällisyys on vähentynyt Euroopassa 1960-luvulta lähtien. Kokonais-hedelmällisyysluku¹ laski Pohjoismaissa muuta Eurooppaa aiemmin alle teoreettisen väestön uusiutumistason – 2,1 lasta naista kohti – jo vuonna 1969² (Gissler ym. 2006). Pohjoismaissa hedelmällisyys on kuitenkin korkeampi kuin Euroopassa keskimäärin ja viime vuosina tilanne on vielä kohentunut. Vuonna 2007 Suomessa, Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa kokonaishedelmällisyysluku oli 1,8–1,9 ja Islannissa hiukan korkeampi, 2,1.

Yhtä ajanjaksoa kuvaava kokonaishedelmällisyysluku antaa vääristyneen kuvauksen lasten kokonaismäärästä, mikäli lastenhankintaikä vaihtelee. Syntymävuosittain tarkasteltavan lopullisen hedelmällisyysluvun mukaan 1960-luvun lopussa syntyneillä suomalaisnaisilla on keskimäärin hiukan alle 1,9 lasta, kun vastaavat luvut ovat Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa hiukan yli 1,9 lasta ja Islannissa 2,2 lasta.

Tarkastelemme tässä artikkelissa lastenhankintaan ja sen lykkäämiseen liittyviä tekijöitä aiemman kirjallisuuden, Stakesin rekisteritietojen sekä HYPA-hankkeen lapsiperhekyselyn tulosten valossa (kyselystä tarkemmin ks. Lammi-Taskula & Salmi tässä teoksessa). Pohdimme lastenhankinnan lykkäämisen seurauksia yhtäältä kansanterveyden ja terveydenhuollon, toisaalta perheiden kannalta.

¹ Kokonaishedelmällisyysluku on laskennallinen elävänä syntyneiden määrä, joka syntyy naista kohden koko hedelmällisyyskauden (15–49 v.) aikana edellyttäen, ettei kukaan heistä kuole ennen hedelmällisyyskauden päättymistä ja että kyseisen vuoden hedelmällisyysluvut ovat voimassa koko hedelmällisyyskauden.

² Muualla Länsi-Euroopassa tämä tapahtui vuonna 1972, Etelä-Euroopassa vuonna 1979 ja Itä-Euroopassa vuonna 1986.

Miksi lapsia hankitaan?

Suomalaisten omalla kohdallaan ihanteellisena pitämä lapsiluku on 2,3–2,6 (Gissler 2003). Naisilla luku on miehiä korkeampi. Maanviljelijät, yrittäjät ja opiskelijat toivovat eniten lapsia, alemmat toimihenkilöt hiukan muita vähemmän. Ihanteet eivät ole vaihdelleet merkittävästi tutkimusvuoden ja syntymävuoden mukaan. Tosin nuorten miesten on havaittu toivovan muita vähemmän lapsia, mutta tämän oletetaan johtuvan miesten hitaammasta kypsymisestä perheen perustamiseen ja lapsenhankintaan (Nikander 1992; Nikander 1995; Paajanen 2002).

Lapsia halutaan äitiyden ja isyyden kokemiseksi sekä elämän jatkuvuuden ja tarkoituksen vuoksi. Miesten mielestä lasten kasvun ja kehityksen seuraaminen on tärkeää. Naiset puolestaan korostavat lapsen tuomaa parisuhteen vahvistavaa vaikutusta. Suomalaistutkimusten mukaan 1–3 prosenttia väestöstä ei halua lapsia, useimmiten puuttuvan puolison, kypsymättömyyden tunteen (naiset), sitoutumisen pelon (miehet) ja aikapulan vuoksi (miehet). (Nikander 1995; Turunen 1998; Paajanen 2002.)

Koulutuksella on selvä yhteys lapsenhankintaan, mutta yhteys on erilainen naisilla ja miehillä (Kautto 2004). Tilastokeskuksen (2005) mukaan vähintään yhden lapsen hankkineiden osuus on suurin yliopisto- tai korkeakoulutuksen saaneilla miehillä (82 %) ja pienin kouluttamattomilla miehillä (69 %). Naisilla vähintään yhden lapsen hankkineiden osuus on korkein keski-asteen koulutuksen saaneilla (86 %) ja alhaisin korkeakoulutuksen (79 %) tai tutkijakoulutuksen saaneilla (73 %). Kouluttamattomilla naisilla osuus oli kuitenkin vain hieman korkeampi kuin korkeakoulututkinnon suorittaneilla naisilla (82 %). Ihanteellinen ikä hankkia ensimmäinen lapsi on naisilla 25 vuotta ja miehillä 27 vuotta. Korkeasti koulutettujen naisten mielestä kuitenkin ihanteellinen ikä on hieman korkeampi: naisilla 27 vuotta ja miehillä 28 vuotta (Paajanen 2002).

Miksi lapsenhankintaa lykätään?

Väestöliiton vuoden 2002 Perhebarometrin (Paajanen 2002) mukaan lapsenhankintaa lykätään erityisesti opintojen loppuunsaattamisen takia. Myös työn ja taloudellisen tilanteen epävarmuus lykkää päätöstä hankkia lapsi. Myös vanhemmuuteen kypsymiseen ja itseensä panostamiseen halutaan varata riittävästi aikaa (Ketokivi 2004).

Stakesin HYPÄ-lapsiperhekyselyssä lastenhankinnan lykkäämistä ja lasten lukumäärän rajoittamista tarkasteltiin osana työn ja perheen yhteensovittamista. Tulosten mukaan 7 prosenttia äideistä ja 3 prosenttia isistä on lykännyt lapsenhankintaa omaan työhönsä liittyvistä syistä. Lasten lukumäärää kertoo työn vuoksi rajoittaneensa äideistä 6 prosenttia ja isistä 2 prosenttia. Lapsimäärän rajoittaminen ei vaihdellut vastaajan iän tai ammattiaseman mukaan, mutta yhden lapsen äideistä muita suurempi osuus – joka kymmenes – kertoi rajoittaneensa

lapsilukua työn takia. Lastenhankintaa lykänneiden osuus oli korkein alle 40-vuotiailla äideillä (10 %) ja alle 30-vuotiailla isillä (7 %). Yksilapsisilla naisilla osuus oli 9 prosenttia, useampilapsisilla 6 prosenttia. Ylemmillä toimihenkilöillä osuus (14 %) oli kaksinkertainen alempiin toimihenkilöihin ja työntekijöihin nähden (7 %). Miehillä lapsiluku tai sosiaalinen asema ei ollut yhteydessä lapsenhankinnan lykkäämiseen.

Kun ikä ja terveydentila sekä tulot ja lapsiluku otetaan huomioon, ylemmät toimihenkilöäidit olivat lykänneet lasten hankintaa muita useammin. Nuoremmat äidit ovat jonkin verran muita useammin lykänneet lapsenhankintaa: iän myötä lapsi kuitenkin on usein haluttu ja myös saatu. Myös kokemus kotiasioiden laiminlyömisestä työn vuoksi yhdistyy selvästi lastenhankinnan lykkäämiseen. Jos työn koetaan vievän ajan ja voimat, ei lasta haluta hankkia, vaan odotetaan sopivampaa tilannetta.

Lapsettomaksi jäävät

Mielenkiintoista on tarkastella niiden naisten osuutta, jotka joko oman valintansa perustella tai tahattomasti jäävät lapsettomiksi. Heidän osuutensa on Suomessa 1960-luvun lopulla syntyneistä noin 20 prosenttia, kun vastaavat osuudet ovat muissa Pohjoismaissa 12–13 prosenttia. Toisaalta suomalaisnaisilla on muita Pohjoismaita useammin kolmansiä ja neljänsiä lapsia (Stakes 2007a). Lapsenhankinta on siis Suomessa eriytynyt muita Pohjoismaita enemmän.

Vapaaehtoisesti lapsettomaksi jääneitä naisia on tutkittu vähän. Osalla näistä naisista lapsettomuuden taustalla ovat henkilökohtaiset pelot, kuten synnytyspelko tai huoli riittämättömästä äitiydestä, osalla taas eksistentiaaliset, koko maailman kehitystä koskevat pelot. Joillakin päätös jäädä lapsettomaksi muodostuu jo varhain, esimerkiksi omien lapsuudenkokemusten perusteella. Toisilla taas lapsettomuus on askelittaisten valintojen tulosta: muut vaihtoehdot tuntuvat kulloinkin houkuttelevammilta, parisuhdetta ei haluta solmia tai lapsen pelätään vaikuttavan parisuhteeseen kielteisesti. Myös taloudelliset seikat – kuten työttömyys, pätkätyöt ja taloudellinen epävarmuus – vaikuttavat osaltaan lapsettomaksi päätymiseen. Toisaalta monet hedelmällisen iän jo ohittaneista toteavat, ettei heillä koskaan ole ollut ”vauvakuumetta”. (Hemnell 2007.)

Lastenhankinnan lykkäämisen seurauksia

Lapsenhankinnan lykkääminen on johtanut synnyttäjien vanhenemiseen (Stakes 2007a). Pohjoismaiden vanhimmat synnyttäjät ovat Tanskassa ja Ruotsissa (yli 30 vuotta) sekä Suomessa (30 vuotta). Järjestys on sama myös ensisynnyttäjillä. Yli 35-vuotiaiden synnyttäjien osuutta seurataan tarkemmin lääketieteellisten syiden

vuoksi. Tämä osuus on kaksinkertaistunut Pohjoismaissa viimeisten 25 vuoden aikana. Vuonna 2006 osuus oli korkein Ruotsissa (20 %) ja Suomessa (19 %). Merkittävää on, että Suomessa tämä osuus on hiukan laskenut viime vuosina, toisin kuin kaikissa muissa Pohjoismaissa. Yhtenä syynä on lapsenhankinnan lykkäämisen hidastuminen, mutta myös 1960–1970-luvun aiempaa pienemmät ja Ruotsiin muuttaneilla karsiutuneet ikäluokat.

Lapsenhankinnan lykkäämisen myötä raskaudenkeskeytykset ovat vähentyneet. Suomessa niiden osuus synnytysten ja keskeytysten kokonaismäärästä on laskenut 15 prosenttiin, mikä on alhaisempi osuus kuin muissa Pohjoismaissa (17–26 %). Raskaudenkeskeytysten yleisyys vaihtelee selvästi iän mukaan. Yleisimmin raskaus päättyy synnytykseen 25–34-vuotiailla (91 %). Alle 25-vuotiaiden raskauksista synnytykseen päättyy 68 prosenttia ja yli 35-vuotiaiden raskauksista 86 prosenttia. Lapsenhankinnan lykkäämisen myötä osuus on alle 25-vuotiailla vähentynyt, mutta yli 25-vuotiailla kasvanut, etenkin yli 35-vuotiailla. (Stakes 2007a ja 2007b.)

Naisen biologinen hedelmällisyys vähenee iän myötä. Raskaaksi tuleminen vaikeutuu yli 35-vuotiaalla ja erityisesti yli 40-vuotiailla. Kohonneen iän lisäksi myös yleistyvät sukupuolitaudit ja lantion alueen tulehdukset, ylipaino ja tupakointi vaikuttavat kielteisesti naisen biologiseen hedelmällisyyteen (Anttila 2006; Koponen & Luoto 2004). Miesten iän myötä tapahtuvasta hedelmällisyyden alenemisesta ei juuri ole tietoa, mutta naisen raskaaksi tulon on todettu viivästyvän miehen ollessa yli 50-vuotias. Lastenhankinnan lykkäämisen terveydelliset seuraukset ja vaikutukset terveydenhuoltojärjestelmään liittyvät yhtäältä siihen, että yli 35-vuotiaillakin raskaudet alkavat, mutta toisaalta siihen, että yhä useammin raskaus ei alakaan toivotusti parhaan hedelmällisen iän ohittamisen jälkeen.

Erityisesti ensimmäisen lapsen saamiseen vanhemmalla iällä on liittynyt sekä äidin että lapsen terveysriskejä (esim. Hemminki & Gissler 1996). Ikääntyneillä synnyttäjillä on muita useammin kroonisia sairauksia, kuten sokeritautia, verenvainetta ja sydänperäisiä ongelmia, jotka vaikuttavat sekä äidin että lapsen terveyteen. Myös keskenmenot, istukan toimintaan liittyvät ongelmat, keisarileikkaukset, synnytyksen käynnistäminen, ennenaikaiset synnytykset, alhainen lapsen syntymäpaino ja lapsikuolleisuus ovat vanhemmilla äideillä yleisempiä. Vanhemmat suomalaiset ensisynnyttäjät käyttävät äitiyshuollon palveluja nuorempia äitejä useammin (Hemminki & Gissler 1996). Isän iän merkitys äidin ja lapsen terveyteen on epäselvä. Keskenmenoja on tosin ollut useammin naisilla, joiden kumppani on ollut yli 40-vuotias.

Lastenhankinnan lykkäämisellä voi toki olla suotuisiakin vaikutuksia äidin ja lapsen terveyteen. Vanhemmalla äidillä on ehkä karttunut sellaista elämäkokemusta, joka parantaa äitiyteen sopeutumista. Parisuhde on ehkä jo pidemmän aikaa ollut vakiintunut, sosiaaliset verkostot ovat laajat ja työelämän haasteista on voinut nauttia. Nämä kaikki luovat hyvän pohjan äitiydelle edistäen äidin ja lapsen hyvinvointia ja terveyttä.

Lasten hankinnan lykkääminen voi kuitenkin johtaa siihen, ettei raskaaksi tuleminen toiveista huolimatta onnistu. Se on kasvattanut tahattomasti lapsettomiksi jäävien naisten ja pariskuntien määrää ja lisännyt lapsettomuushoitojen tarvetta. Suomalaisutkimusten mukaan joka seitsemäs nainen on kokenut raskaaksi tulemisen ongelmia. Primääriä hedelmättömyyttä (ei yhtään raskautta) raportoi 9 prosenttia ja sekundääristä hedelmättömyyttä (ei uutta raskautta onnistuneen raskauden jälkeen) raportoi 5 prosenttia hedelmällisessä iässä olevista naisista (Klemetti 2003). Lapsettomuutta kokeneista noin puolet on hakeutunut lapsettomuuden vuoksi tutkimuksiin tai hoitoon.

Lääketeolliset lapsettomuushoidot ovat kehittyneet nopeasti. Vuonna 2007 tehtiin Suomessa noin 8 750 koeputkihedelmöityshoitoa ja runsaat 4 500 inseminaatiota eli keinosiemennystä (Stakes 2008). Suomessa näitä hoitoja annetaan enemmän kuin Ruotsissa ja Norjassa, mutta vähemmän kuin Islannissa ja Tanskassa (NOMESCO 2008). Lapsettomuushoitojen kehittyminen ja yleistyminen on auttanut monia lapsettomuudesta kärsiviä pariskuntia toteuttamaan haaveensa omasta lapsesta. Lapsettomuushoidoilla ei kuitenkaan pystytä kokonaan korvaamaan lapsen hankinnan lykkäämisestä aiheutuvaa primääriä tai sekundääriä lapsettomuutta, sillä hoidot eivät aina tuota toivottua lopputulosta. Koeputkihedelmöityshoidoista vain joka viides hoitokerta johtaa elävän lapsen syntymään ja inseminaatioista vain noin joka kymmenes (Stakes 2008). Naisen ikä heikentää merkittävästi hoitojen onnistumisen todennäköisyyttä (Klemetti 2006).

Lapsettomuushoitoihin liittyy terveysriskejä (Jokimaa 2006). Hoidoissa käytetty hormonilääkitys voi aiheuttaa niin sanotun munasarjojen hyperstimulaatio-syndrooman. Sen vaikeusaste voi vaihdella alavatsakivuista vakavaan sairaalahoittoa vaativaan tilaan. Kohdun ulkopuoliset raskaudet ja keskenmenot ovat olleet yleisempiä lapsettomuushoitojen jälkeen kuin spontaanisti alkaneissa raskauksissa (Koivurova 2005). Raskausajan ongelmat ovat myös olleet tavallisempia lapsettomuushoidoin alkaneissa raskauksissa kuin muissa raskauksissa. Lapsenhankinnan lykkääminen johtaa yleensä myös pitkän ehkäisyn tarpeeseen ja lisää keskenmenoja. Näillä voi olla vaikutusta naisen terveydelle.

Vuonna 2007 syntyi Suomessa vajaat 2 200 lasta eri lapsettomuushoidoista (3,7 % kaikista lapsista). Koeputkihedelmöityksestä syntyneiden osuus oli 2,4 prosenttia, inseminaatioista 0,7 prosenttia ja hormonihoidoista 0,6 prosenttia. Hoidoista syntyneiden lasten osuus kasvaa nopeasti naisen iän mukaan. Vaikka suurin osa lapsettomuushoitojen seurauksena syntyneistä lapsista on terveitä, heillä on ollut muita lapsia enemmän sekä vastasyntyneisyysajan että varhaislapsuuden terveysongelmia (Koivurova 2005; Klemetti 2006; Soini ym. 2006). Hoitojen pidemmän ajan terveysriskeistä esimerkiksi omaan sukukypsyyteen tai hedelmällisyyteen ei vielä ole tietoa.

Johtopäätökset

Poliitikot ovat huolissaan pienentyneistä lapsiluvuista. Yhteiskuntapolitiikan vaikutusta lapsilukuun on vaikea suoraan mitata, mutta EU-maiden korkeimpia hedelmällisyyslukuja tilastoidaan juuri Pohjoismaissa, joissa julkisin varoin rahoitetut ja järjestetyt palvelut ovat laajoja ja etuisuudet hyviä. Ongelmatonta lapsenhankinta ei Suomessakaan ole. Erityisesti naiset asettavat itselleen suuria vaatimuksia sekä työn että äitiyden suhteen. Lapsen tullessa perheeseen halutaan olla hyviä äitejä ja kyetä vastaamaan lapsen tarpeisiin mahdollisimman hyvin.

Tutkimusten mukaan tärkeimmät syyt alle 30-vuotiaiden lastenhankinnan lykkäämiseen ovat opinnot. Opiskelemissa olevien osuus on kasvanut koko ajan ja opintojen kesto on pidentynyt. Yhä suurempi joukko myös hankkii toisen ammatillisen tutkinnon. Opintojen lisäksi nuorten lastenhankinnan ajoitukseen vaikuttavat työelämään ja parisuhteeseen (sopivan kumppanin puuttumiseen) liittyvät syyt. Parisuhteessa oleville ja perheellisille työelämään ja talouteen liittyvät syyt ovat tärkeämpiä (Paajanen 2002; Virtala 2007).

Lyhytkestoiset työsuhteet ovat Suomessa yleisimpiä nuorilla naisilla. Stakesin vuoden 2006 perhevapaatutkimuksen kyselyn mukaan erityisesti korkeasti koulutetut naiset ovat lykänneet lapsenhankintaa tai rajoittaneet lapsilukuansa omaan työhönsä liittyvien syiden vuoksi. Sen sijaan puolison (miehen) työllä ei ollut vaikutusta lapsenhankinnan lykkäämiseen tai lapsimäärän rajoittamiseen. Lapsenhankinnan kustannukset jakautuvatkin epätasa-arvoisesti yhtäältä isien ja äitien ja toisaalta nais- ja miesvaltaisten alojen työnantajien välillä. Työn ja perheen yhteensovittamisen sukupuolittuneiden ongelmien ratkaisemisen myötä lapsimäärällä mitattu hedelmällisyys saattaisi parantua.

Valtioneuvoston kanslian mietinnön mukaan (2004) paras keino syntyvien lapsien määrän lisäämiseksi on vaikuttaa siihen ryhmään, joka lykkää lapsenhankintaansa taloudellisen epävarmuuden vuoksi. Tässä ryhmässä lapsenhankintaa edistäisi niukan toimeentulon kohentuminen, joka osaltaan liittyy mahdollisuuden saattaa opinnot loppuun ja saada jalansijaa työmarkkinoilla. Myös mahdollisuus kohtuuhintaiseen, riittävän väljään asumiseen tukee perheen perustamista ja lapsiluvun kasvattamista.

Ihanteellista olisi, jos perheet voisivat aloittaa lastenhankintansa aiemmin. Tällöin raskaaksi tuleminen onnistuu varmemmin ja lapsettomuuskokemukset ovat harvinaisempia sekä raskauteen ja synnytykseen liittyvät riskit pienempiä. Tällöin myös toteutunut lapsiluku voisi olla lähempänä ihmisten ihanteellisena pitämää lapsilukua. Näiden ihanteiden toteutumiseen tarvitaan yhteiskuntapolitiikan lisäksi ajantasaista tietoa hedelmällisyyden ja hedelmöityshoitojen onnistumisen iän mukaisesta alenemisesta. Väestötasolla aikaisempi lastenhankinta hyödyttäisi myös, mikäli raskaiden ja kalliiden hedelmöityshoitojen tarve ja vanhempien ensisynnyttäjien määrä vähenisivät.

Lähteet

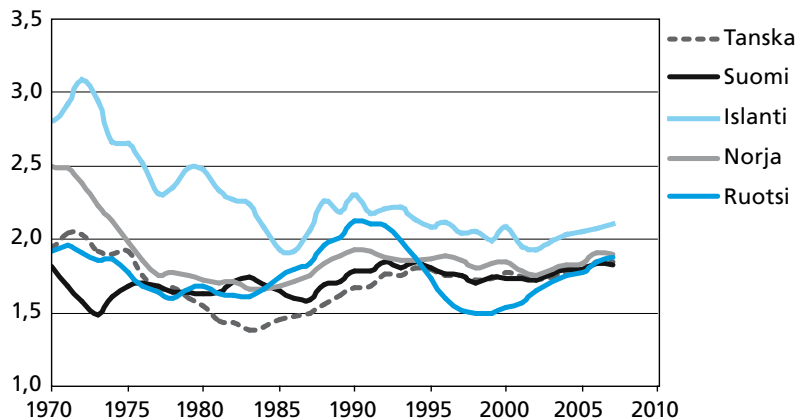
- Anttila, Leena (2006) Huoli hedelmällisyydestä on aiheellinen. Suomen Lääkärelehti 61 (1–2): 23.
- Council of Europe (2004) Recent demographic developments in Europe 2004. Strasbourg, Council of Europe Publishing. <http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book> [22.10.2008]
- Eurostat (2008) New Cronos -database. <<http://epp.eurostat.cec.eu.int>> [22.10.2008]
- Gissler, Mika (2003) Hedelmällisyys Suomessa ennen, nyt ja tulevaisuudessa. Yhteiskuntapolitiikka 6: 553–567.
- Gissler, Mika & Hemminki, Elina & Kautto, Mikko (2006) Late childbearing and low fertility challenge sustainable development. Seminar Report on NOMESCO and NOSOSCO seminar on Sustainable Social and Health Development in the Nordic Countries (pages 50–63). NOMESCO 78: 2006 and NOSOSCO 29: 2006. Copenhagen.
- Hemminki, Elina & Gissler, Mika (1996) Births of young and old mothers in a population of late and regulated childbearing: Finland 1991. Acta Obstetrica Gynecologica Scandinavica 75: 19–27.
- Hennell, Matilda (2007) Frivilligt barnlös – en studie av kvinnors självbiografiska berättelser. Pro gradu -avhandling i sociologi. Ekonomisk-statvetenskapliga fakulteten. Åbo Akademi.
- Jokimaa, Varpu (2006) Koeputkivedelmöityshoitojen välittömät komplikaatiot. Katsausartikkeli. Duodecim 122:434–440.
- Kautto, Mikko (2004) Syntyvyys ja maahanmuutto vaikuttavat väestökehitykseen. Teoksessa Väestökehitykseen vaikuttaminen – tulisiko syntyvyyttä ja maahanmuuttoa lisätä? Tulevaisuusselonteon liiteraportti 3. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 31/2004. Helsinki.
- Ketokivi, Kaisa (2004) Pidentynyt nuoruus ja perheen perustaminen: individualistisen elämänorientaation jäljillä. Sosiologia 2/2004: 94–107.
- Koivuova, Sari (2005) In vitro fertilization in Northern Finland 1990–1995. Prenatal and early childhood outcome until three years of age. Doctoral thesis, Acta Universitatis Ouluensis D 827, University of Oulu, Finland, 2005. <<http://herkules oulu.fi/isbn9514277228/isbn9514277228.pdf>>
- Klemetti, Reija (2003) Tahaton lapsettomuus. Teoksessa Luoto, Riitta & Viisainen, Kirsi & Kulmala, Ilona (toim.) Sukupuoli ja terveys. Tampere: Vastapaino, 113–123.
- Klemetti, Reija (2006) The use of assisted fertilization in Finland: health effects and equity. Research Report 158. Helsinki: Stakes.
- Koponen, Päivikki & Luoto, Riitta (toim.) (2004) Lisäntymisterveys Suomessa. Terveys 2000 -tutkimus. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B5/2004. Helsinki: Kansanterveyslaitos.
- Nikander, Timo (1992) Naisen elämänselämä ja perheellistyminen. Suomen virallinen tilasto: Väestö 1992: 1. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nikander, Timo (1995) Suomalaismiehen perheellistyminen. Suomen virallinen tilasto: Väestö 1995: 1. Helsinki: Tilastokeskus.
- NOMESCO (2008) Health Statistics in the Nordic Countries 2006. Helsestatistik for de nordiske lande 2006. Nordic Medico-Statistical Committee 82. Copenhagen.
- Paajanen, Pirjo (2002) Saako haikara tulla käymään? Suomalaislastenhankinnan ihanteet ja todellisuus. Perhebarometri 2002. Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos Katsauksia E 14/2002. Helsinki.
- Soini, Sirpa & Kääriäinen, Helena & Tuuri, Timo (2006) Mitä tiedetään hedelmöityshoitojen avulla syntyneiden lasten terveydestä? Miten pareja tulisi informoida? Suomen Lääkärelehti 2006;10:1103–1109.
- Stakes (2007a) Pohjoismaiset perinataalitilastot 2005. Tilastotiedote 22/2007. Helsinki.
- Stakes (2007b) Pohjoismaiset raskaudenkehitystilastot 2005. Tilastotiedote 1/2007. Helsinki.
- Stakes (2008) Hedelmöityshoitoilastot 2006–2007. Tilastotiedote 13/2008. Helsinki.
- Tilastokeskus (2005) Julkaisemattomia tilastoja 25–69-vuotiaista miehistä ja naisista iän, koulutustason ja lapsiluvun mukaan 31.12.2004. Helsinki.
- Turunen, Anne (1998) Lastenhankinnan päätöksenteko – tilastollinen tutkimus suomalaisten naisten perhearvoista ja lastenhankintasuunnitelmiin vaikuttavista tekijöistä. Sosiologian pro gradu -työ. Helsingin yliopisto.
- Valtioneuvoston kanslia (2004) Väestökehitykseen vaikuttaminen – tulisiko syntyvyyttä ja maahanmuuttoa lisätä? Tulevaisuusselonteon liiteraportti 3. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 31/2004. Helsinki.
- Virtala, Aira (2007) Family planning among university students in Finland. Väitöskirja. Tampereen yliopisto. Tampere University Press 2007. <<http://acta.uta.fi/pdf/978-951-44-6888-9.pdf>>

AVAININDIKAATTORI: Ensisynnyttäjien keski-ikä

	1970	1980	1990	2000	2007
ikä	24,4	25,6	26,8	27,6	28,0

Lähde: Väestötalastot, Tilastokeskus (vuoteen 1986); Syntymärekisteri, Stakes (vuodesta 1987).

Kokonaishedelmällisyysluku Pohjoismaissa

Lähde: Stakes 2007 ja Pohjoismaiden Tilastokeskukset 2008.

Suomessa on 1,1 miljoonaa lasta, joka viides suomalainen on alle 18-vuotias. Lasten osuus väestöstä vähenee hitaasti. Jos syntyvyys pysyy nykyisellä tasollaan, lapsia tulee vuonna 2030 olemaan noin 100 000 vähemmän kuin nyt, koska synnyttysikään tulevat ikäluokat pienenevät. (Tilastokeskus, Suomalainen lapsi 2007.)

Kuluneen vuosikymmenen ajan vuosittain syntyneiden lasten määrä on pysytellyt suunnilleen samalla tasolla (noin 59 000). Vuonna 2007 Suomessa syntyi 58 729 lasta ja 207 ulkomailla syntynyttä lasta adoptoitiin Suomeen. (Tilastokeskus, Väestötalasto.)

Ensisynnyttäjien keski-ikä on 2000-luvulla noussut puolella vuodella. Vuonna 2007 se oli 28,1 vuotta, ja kaikkien synnyttäneiden keski-ikä oli 30 vuotta. Vuoden 2007 hedelmällisyyden vallitessa nainen synnyttäisi 1,83 lasta hedelmällisen kautensa aikana. (Tilastokeskus, Väestötalasto.)

Lapsiperheiden toimeentulo

Yhä suurempi osa lapsista kuuluu pienituloisiin perheisiin. Vaikka lapsiperheiden vanhemmat käyvät työssä keskivertoväestöä yleisemmin, tulonsiirrot muodostavat oleellisen osan perheen toimeentulosta erityisesti pikkulapsiperheissä, joissa äidit ovat yleisesti perhevapailla. Pienituloiset lapsiperheet joutuvat elämään ”kädestä suuhun”, eivätkä yllä samaan kulutustasoon kuin muut. Yllättävät menoerät tai tulonmenetykset voivat vaikeuttaa elämää huomattavasti.

Tarkastelemme tässä artikkelissa lapsiperheiden tulokehitystä, pienituloisuuden taustalla olevia tekijöitä sekä vanhempien kokemuksia toimeentulosta. Artikkelin tiedot perustuvat yhtäältä Tilastokeskuksen tulonjakotilastoon, toisaalta Stakesin Hyvinvointi ja palvelut (HYPA) -tutkimuksen lapsiperhekyselyn tuloksiin. HYPA-kysely tehtiin 2006 ja siihen vastasi 1 762 äitiä ja 1 102 isää, joilla oli alle 18-vuotiaita kotona asuvia lapsia. Otos poimittiin Tilastokeskuksen perhetilastosta ja vastausprosentti oli 52,4. Tutkimme seuraavassa aineellista elintasoa ja koettua toimeentuloa eri tulotasoilla.

Lapsiperheet ja yleinen tulokehitys

Viime vuosikymmenen taloudellista lamaa seuranneella nousukaudella lapsiperheet jäivät keskimääräisestä tulokehityksestä jälkeen.¹ Erityisesti yksinhuoltajatalouksien keskimääräiset reaaliset tulomuutokset ovat olleet lähellä nollaa tai miin-

¹ Tässä tarkastelussa kaikki tuloista kertovat tilastotiedot kuvaavat kotitalouksien kulutusyksikköä kohden laskettua käytettävissä olevaa tuloa.

nusmerkkisiä useina vuosina, varsinkin vuosina 2006 ja 2007 (Tulonjakotilasto 1995–2007). 2000-luvulla yksinhuoltajien mediaanilla mitatut keskitulot kasvoivat reaalisesti keskimäärin 1,4 prosenttia vuodessa, kun lapsettomien parienvastaa-
vat tulot kasvoivat keskimäärin 3,4 prosenttia vuodessa ja kaikissa kotitalouksissa
reaalitulojen kasvu oli keskimäärin 3,1 prosenttia vuodessa. Kahden huoltajan
lapsiperheiden tulot ovat kasvaneet 2000-luvulla yleisen tulokehityksen tahdissa
vuotta 2006 lukuun ottamatta, jolloin ne alenivat. Vuonna 2006 lapsiperheiden
rahatulot eivät lainkaan nousseet edellisvuodesta, mutta asuntolainojen korkojen
30 prosentin keskimääräinen nousu alensi käytettävissä olevaa tuloa.

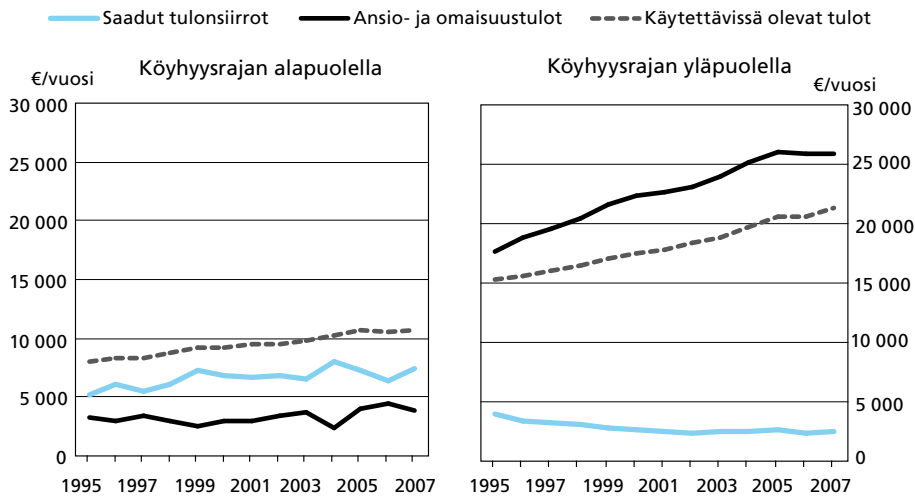
Alimpaan tuloviidennekseen sijoittuvien perheiden osuus kaikista lapsiper-
heistä nousi 17 prosentista vuonna 1995 19 prosenttiin vuonna 2007 (taulukko 1).
Niin sanotun köyhyysrajan² alapuolelle jääneiden lapsiperheiden osuus nousi 5
prosentista 13 prosenttiin. Koska niiden joukossa on monilapsisia perheitä, lapsi-
köyhyys, eli köyhyysrajan alapuolelle jääneisiin perheisiin kuuluvien lasten osuus
kaikista lapsista nousi 5 prosentista 14 prosenttiin.

Kehityksen taustalla on yleinen kotitalouksien välisten tuloerojen kasvu: ne
ovat kasvaneet merkittävästi vuodesta 1995. Keskimäärin reaalitytulot nousivat
1995–2007 noin kolmanneksella. Alimmassa tulokymmenyksessä reaalin tulo-
taso on noussut noin 17 prosenttia, mutta ylimmässä kymmenyksessä noin 54
prosenttia vuodesta 1995 vuoteen 2007. Köyhyysrajan alapuolelle jääneiden vas-
taavat tulot nousivat samana aikana keskimäärin 35 prosenttia. Väestön suuritu-
loisimman kymmenesosan käytettävissä olevat keskitulot olivat vuonna 2007 jo
yli neljä kertaa niin suuret kuin pienituloisimman kymmenesosan, kun vuonna
1995 suurituloisten vastaavat tulot olivat kolme kertaa pienituloisten tuloja suu-
remmat. (Tulonjakotilasto.)

Lapsikotitalouksien keskitulo on noussut reaalisesti vuodesta 1996 vuoteen
2007 37 prosentilla ja myös köyhyysrajan alle jääneiden lapsitalouksien keskitulo
nousi lähes samassa suhteessa. Pienituloisten määrä kasvoi, mutta niin sanottu
köyhyysraja ei olennaisesti syventynyt: köyhien lapsiperheiden keskitulon etäi-
syyss laskennallisesta köyhyysrajasta on pysynyt keskimäärin 10–13 prosenttia ra-
jan alapuolella (Tulonjakotilasto). Kuvio 1 tiivistää olennaisen tulokehityksestä:
markkinoilta saadut tulot ovat kehittyneet voimakkaasti ja nostaneet mediaani-
tuloja. Muista kuin markkinatulonlähteistä riippuvaisten perheiden suhteellinen
pienituloisuus on kasvanut.

2 Köyhyysrajan alapuolelle jäävät kotitaloudet, joiden käytettävissä olevat tulot ovat alle 60 % väestön kes-
kitulosta. Köyhyysraja oli vuonna 2007 yhden hengen taloudessa noin 1 100 euroa kuukaudessa. Euro-
määräinen köyhyysraja vaihtelee perheen koon mukaan. Esimerkiksi nelihenkisen, kahden vanhemman
ja kahden alle 14-vuotiaan lapsen perhe alitti köyhyysrajan, jos sen käytettävissä olevat tulot jäivät alle
2 943 €/kk. Yksinhuoltajan ja kahden alle 14-vuotiaan lapsen perheessä vastaava summa oli alle 1 743 €/kk.
Perheen käytettävissä olevat tulot muodostuvat kaikkien jäsenten ansio- ja omaisuustuloista sekä tulonsiir-
roista, vähentäen verot sekä pakolliset eläke- ja työttömyysvakuutusmaksut.

KUVIO 1. Lapsiperheiden tulot kulutusyksikköä kohden (saadut tulonsiirrot ja tuotannon tekijätulot) köyhyysrajan ala- ja yläpuolella 1995–2007 (mediaani).

Pienituloisimman viidenneksen lapsiperheet

Pienituloisimpaan viidennekseen kuuluvien lapsiperheiden osuus kasvoi vuosien 1995–2007 aikana 17:sta 19 prosenttiin (taulukko 1). Vuosina 2004 ja 2005 osuus aleni (noin 16 prosenttiin vuonna 2005), mutta oli edelleen korkeampi kuin vuonna 1990, jolloin se oli 14 prosenttia. Kohentuminen jäi myös tilapäiseksi, sillä alimpiin tuloluokkiin kuuluvien lapsiperheiden osuus kääntyi jälleen nousuun vuonna 2006 ja nousi edelleen 2007.

Lapsiköyhyys

Yhä suurempi osa lapsista kuuluu pienituloisiin perheisiin (taulukko 1). Lapsiköyhyyden pitkäaikainen aleneva trendi kääntyi nousuun 1990-luvun puolivälissä. Kasvu pysähtyi vuonna 2005, mutta pysähdys jäi väliaikaiseksi. Vuonna 2007 lapsiköyhyys oli lähes kolminkertainen verrattuna vuoteen 1995. Pienituloisia lapsiperheitä oli vuonna 2007 kaikkiaan 73 000 (parit, joilla lapsia 44 000, yksinhuoltajataloudet 29 000). Köyhissä lapsiperheissä oli vuonna 2007 lapsia noin 151 000, kun heitä vuonna 2002 oli noin 129 000. Vuonna 1995 köyhyysrajan alapuolella oli 52 000 alle 18-vuotiasta lasta.

Perheiden toimeentuloon vaikuttavat tulokehityksen ohella asumiskustannukset ja velkaisuus. Vuokralla asuvien lapsiperheiden vuokrien reaalinousu on

TAULUKKO 1. Alimpaan tuloviidennekseen kuuluvat lapsiperheissä eri tilastoyksiköillä mitattuna 1995 ja 2003–2007

	Alimpaan tuloviidennekseen kuuluvien osuus kaikista, %			
	Lapset*	Lapsiperheiden kaikki jäsenet	Lapsiperheet	Koko väestö
1995	17,6	16,5	16,5	20,0
...				
2003	22,5	20,1	19,5	20,0
2004	21,1	18,8	18,5	20,0
2005	18,8	16,8	16,4	20,0
2006	20,1	17,8	17,2	20,0
2007	20,8	18,4	18,8	20,0

* Alle 18-vuotias, lapsen asemassa oleva

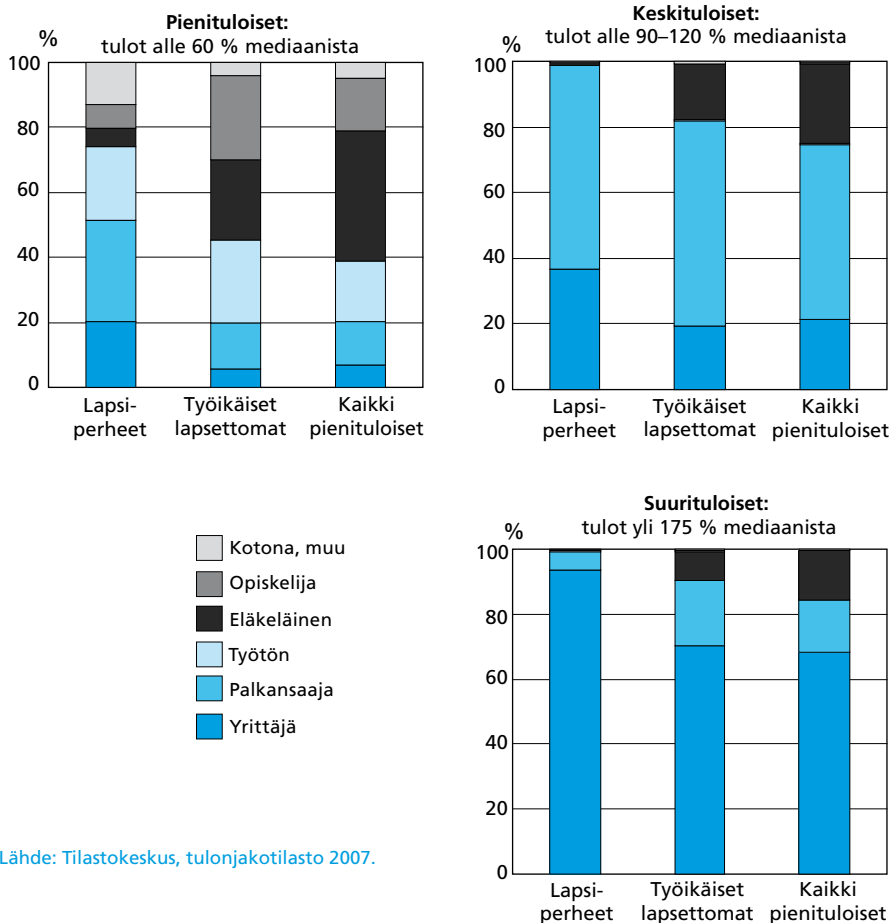
ollut tulokehitystä nopeampaa. Kahdessa alimmassa tuloviidenneksessä vuokrat nousivat noin 30 prosenttia, mutta tulot noin 20 prosenttia. Muissa tuloviidenneksissä tulot nousivat vuokria nopeammin. Omistusasuntojen lainojen korot ovat 2000-luvulla nousseet vajaalla kolmanneksella. Lapsiperheiden velkaisuusaste on 2000-luvulla noussut noin 40 prosenttia. Asuntovelat muodostavat suurimman osan, noin kolme neljänestä, lapsiperheiden veloista. Velkaisuusaste on noussut myös muussa väestössä; muulla väestöllä asuntovelkojen osuus on noin puolet kaikista veloista. (Velkaantumistilasto.)

Työssäkäyvien köyhyys lapsiperheissä

Lapsiperheiden suhteellinen köyhyys on pienempi kuin esimerkiksi nuorten tai ikääntyneiden yksin elävien (Tulonjakotilasto 2007). Lapsiperheiden köyhyys on myös kansainvälisesti katsoen alhainen. Selitystä kuitenkin kaipaava lapsiperheiden köyhyysriskin³ nopea nousu 1990-luvun puolivälissä alkaneella taloudellisella nousukaudella niiden ansiotyöpanoksen kasvusta huolimatta. Kuviossa 2 vertaillaan lapsiperheiden, muiden työikäisten talouksien ja koko tuloryhmän sosiaalista rakennetta pieni-, keski- ja suurituloisissa talouksissa. Keski- ja suurituloisissa lapsiperheissä huoltaja on lähes sataprosenttisesti työssäkäyvä. Pienituloisissakin lapsiperheissä huoltajan työssäkäynti on yleisempää kuin muissa kotitalouksissa. Kaikista keskituloisista noin 75 prosenttia, parempituloisista lähes 90 prosenttia ja pienituloisista noin 20 prosenttia kuuluu työssäkäyvän ”päämiehen” talouksiin.

Lapsiperheväestössä työssäkäynti on kaikissa tuloryhmissä huomattavasti yleisempää kuin väestössä keskimäärin (kuvio 2). Pienituloistenkin lapsiperheiden huoltajat ovat valtaosiltaan työssäkäyviä verrattuna lapsettomiin, työikäisten

3 Köyhyysriskillä tarkoitetaan suhteellista köyhyyttä eli köyhyysrajan alapuolella olevien osuutta vastaavasta väestöryhmästä.

Lähde: Tilastokeskus, tulojakotilasto 2007.

KUVIO 2. Lapsiperheiden ja muiden kotitalouksien viitehenkilön sosioekonominen asema pieni-, keski- ja suurituloisissa kotitalouksissa 2007.

talouksiin. Kun työssäkäynnin pitäisi suojata köyhyydeltä, on lapsiperheiden pienituloisuudelle löydettävä selityksiä. Lapsiperheet ovat monijäsenisiä talouksia, joissa tulonhankkimiseen osallistuu vain osa perheenjäsenistä, mutta tulojen käyttöön osallistuvat kaikki. Ns. ”työssäkävien köyhyys” johtuu enemmänkin huollettavien määrästä kuin tulonhankinnan epäonnistumisesta ja on siksi erityisesti lapsiperheiden ongelma (ks. Kauhanen 2006; Sauli 2006).

Kuviossa 2 esitetyt vertailut perustuvat kokonaisen kalenterivuoden kestäneeseen havainnointiin, jossa talouden status määräytyy viitehenkilön perusteella. Työpanosten tarkempi tulonsaajakohtainen analyysi kuitenkin osoittaa, että osassa lapsiperheitä vähennetään ansiotyöpanosta tilapäisesti, etenkin lasten ollessa pieniä (ks. Lammi-Taskula & Salmi tässä teoksessa). Äidit jäävät perhepoliittisten tulonsiirtojen turvin erilaisille perhevapaille. Isät eivät vähennä ansiotyöpanos-

taan, pikemminkin he ovat lisänneet työtuntien määrää lapsen syntymän myötä. Työolotutkimuksen mukaan pienten lasten isät eivät kuitenkaan ole viime vuosina lisänneet ansiotyöpanostaan samassa mitassa kuin aikaisemmin (Lehto & Sutela 2008, 145–151), eikä isien lisääntynyt ansiotyöpanos ole aiemminkaan kompensoinut äitien ansiotyöpanoksen vähentymisestä aiheutuvaa tulonmenetystä.

Tulonsiirrot lapsiperheissä

Yksi selitys lapsiköyhyyden lisääntymiselle on, että perhepoliittiset tulonsiirrot ovat jääneet jälkeen hinta- ja varsinkin ansiotulokehityksestä (Hirvilampi & Laatu 2008, 21). Lapsiperheet ovat erityisesti pikkulapsivaiheessa pitkälle riippuvaisia sosiaaliturvasta. Pienituloisimmissa perheissä tulonsiirtojen osuus käytettävissä olevista tuloista on noin kolminkertainen muihin lapsiperheisiin verrattuna (Tulonjakotilasto). Toisin sanoen köyhiä lapsiperheitä on koskettanut selvästi muita perheitä karvaammin se, että lapsilisät, vanhempainpäivärahat ja kotihoidon tuet ovat reaaliarvoltaan alentuneet huomattavasti. Kun tarkastellaan perhepoliittisia tukia vuodesta 1990 alkaen, havaitaan, että kokonaistuki lasta kohden on saavuttanut lamaa edeltävän tason vuonna 2004. Sen sijaan tulonsiirrot lapsiperheille ovat jääneet selvästi lamaa edeltänyttä tasoa alemmas. (Ks. Tietonurkka 5.)

Indeksiin sidottu vähimmäisturvakin on jäänyt jälkeen ansiokehityksestä, esimerkiksi toimeentulotuen perusosan kohdalla noin 25 prosenttia vuodesta 1995 alkaen (Moisio 2008, 269–270). Keskeiset lapsiperheiden tulonsiirrot, kuten lapsilisä tai kotihoidon tuki eivät kuitenkaan ole indeksiin sidottuja, ja niihin on tehty jälkeenjääneisyyteen nähden vähäisiä korotuksia vasta lähivuosina. Lapsille ja perheille suunnattujen menojen osuus sosiaalimenoista on alentunut vuoden 1995 13 prosentista vuoden 2006 11 prosenttiin, ja niiden osuus bruttokansantuotteesta on samana aikana alentunut hieman yli neljästä prosentista hieman alle kolmeen prosenttiin (Suomen tilastollinen vuosikirja 2008).

Riippuvuuteen tulonsiirroista kytkeytyy se, että osaltaan lapsiperheiden pienituloisuutta selittää pitkän koulutuksen, perhevapaiden ja epävakaa työmarkkinasuhteen yhdistelmä. Se on tuottanut suuren joukon pelkän vähimmäispäivärahan varassa eläviä äitiys- ja vanhempainvapaalla olevia. Heitä on 1990-luvun puolivälistä lähtien ollut enimmillään 30 prosenttia ja oli edelleen vuonna 2007 runsas 15 prosenttia vanhempainrahaa saavista naisista (Kelan tilastollinen vuosikirja 2007). Tämä heijastuu siinä, että alle kolmivuotiaat lapset ovat se väestöryhmä, jonka keskuudessa köyhyysrajan alapuolella elävien osuus on kasvanut jyrkimmin.

Köyhien lapsiperheiden piirteitä

Köyhyysrajan alittaneiden lapsiperheiden sosioekonominen profiili on viime vuosina pysynyt ennallaan (vrt. Salmi ym. 2004). Kuva ei ole muuttunut, mutta on edelleen myös moniulotteinen: lapsiperheiden köyhyudessa on monia taustatekijöitä. Kuvaa hahmotellaan tässä yhtäältä lasten suhteen, toisaalta sen kannalta, kuinka yleisiä köyhyden riskitekijät ovat lapsiperheissä.

Lapsen köyhyysriski on yleensä korkeimmillaan, jos *ansiotyön osuus* perheen tulonmuodostuksessa on vähäinen. Ansio- ja tulonsiirtojen kehitys on 1990-luvun puolivälin jälkeen kulkenut eri suuntiin. Ansiotulot ovat reaalisesti nousseet, tulonsiirtojen ostovoima on pysynyt keskimäärin ennallaan. Kuilu ansiotuloja saavien ja tulonsiirtojen varassa olevien välillä on kasvanut jyrkästi (ks. kuvio 1). Lapsiperheiden köyhyysriski on suurempi, jos...

– yksikään talouteen kuuluva aikuinen ei käy työssä. Joka kolmannen köyhyysrajan alittaneen *lapsen* taloudessa ei vuonna 2007 ollut työssäkäyviä aikuisia. Mikäli taloudessa ei ole työllisiä, lapsen köyhyysriski (77 %) oli moninkertainen verrattuna lapsen köyhyysriskiin, jos hänen molemmat vanhempansa olivat työllisiä (4 %). Riski on nelinkertaistunut vuodesta 1995.

Noin joka toisessa köyhyysrajan alittaneessa lapsiperheessä ei kukaan käynyt ansiotyössä, kun muissa lapsiperheissä työssä käymättömyys oli vain noin kahden prosentin luokkaa.

Merkittävää osaa köyhistä lapsiperheistä kuvaa kuitenkin työtätekevän köyhän nimellä tunnettu ilmiö (Shipler 2004): toimeentulo jää köyhyysrajan alapuolelle työssä käynnistä huolimatta. Työssä käyminen on laman jälkeen yleistynyt sekä köyhissä että muissa lapsiperheissä. Vuonna 2007 joka toisessa köyhässä lapsiperheessä oli vähintään yksi työssäkäyvä perheenjäsen. Osuus oli sama vuonna 1995, vaikka yhden ja kahden työssäkäyvän osuudet ovat yleistyneet ja täydellinen työssä käymättömyys on hieman vähentynyt. Työpanoksen kasvusta huolimatta työssäkäyvien perheiden lasten köyhyysriski kolminkertaistui (8 % vuonna 2007).

– perheen suurituloisin aikuinen on työtön. Joka neljännen köyhyysrajan alittaneen lapsen huoltaja oli työtön. Palkansaajatalouden lapseen verrattuna työttömän lapsiperheen lapsen köyhyysriski oli kymmenkertainen (7 % ja 73 %). Työttömyys on tärkein, mutta ei ainoa syy työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämiseen, sillä joukossa on myös opiskelijoita ja eläkkeellä olevia. Vuonna 2007 joka viidennen pienituloisen lapsiperheen huoltaja oli työtön; opiskelevia ja eläkkeellä olevia huoltajia oli lisäksi joka kymmenennessä perheessä. Työttömien huoltajien osuus pienituloisista perheistä on laskenut, mutta muiden työmarkkinoiden ulkopuolella olevien huoltajien osuus on kasvanut.

Toinen pienituloisuusriskiin vaikuttava, huoltajan menestykseen työmarkkinoilla tiukasti sidoksissa olevia tekijöitä on *huoltajan koulutus*:

- Perheen suurituloisimman jäsenen matala koulutus on yhteydessä köyhyysriskiin. Joka neljännen köyhyysrajan alittaneen lapsen huoltajalla oli vain perusasteen koulutus. Perusasteen koulutuksen saaneen huoltajan lapsilla köyhyysriski (27 %) oli nelinkertainen verrattuna korkea-asteen koulutuksen saaneiden lapsiin (6 %). Pelkän peruskoulun varassa olevien osuus köyhien lapsiperheiden huoltajista on 2000-luvun vuosina vaihdellut 30–35 prosentin tuntumassa. Toisaalta pienituloisissa perheissä on koko ajan ollut myös noin 15 prosentin joukko niitä, joilla on korkeakoulutasoinen koulutus.

Kolmanneksi pienituloisuus on yhteydessä *perherakenteeseen*:

- Pienituloisuus on todennäköisempää nuorissa perheissä. Perheissä, joiden nuorin lapsi ei ole täyttänyt kolmea vuotta, on selvästi suurempi köyhyysriski kuin myöhemmässä perhevaiheessa olevissa perheissä. Vuonna 2007 heidän suhteellinen pienituloisuutensa nousi 19 prosenttiin. Vastaava luku oli 11 prosenttia perheissä, joiden nuorin lapsi oli teini-ikässä (13–17-vuotias).

Nuorimman lapsen täytettyä kolme vuotta perheen toimeentulo paranee nopeasti sellaisissa perheissä, joissa huoltajia on kaksi. Yksinhuoltajaperheissä köyhyysriski alkaa alentua vasta kun nuorin lapsi saavuttaa kouluikänsä.

Pienituloisissa lapsiperheissä on alle 3-vuotiaita lapsia selvästi useammin kuin muissa lapsiperheissä. Vuonna 2007 pienituloisissa lapsiperheissä oli keskimäärin 0,81 alle kolmevuotiaista, kun muissa lapsiperheissä heitä oli keskimäärin 0,49. Joka viides köyhyysrajan alittanut lapsi oli alle kolmevuotias.

- Pienituloisuus on myös todennäköisempää *suurissa* perheissä. Lähes joka toinen köyhyysrajan alittanut lapsi kuului perheeseen, jossa on vähintään kolme lasta. Näissä suurissa perheissä lapsen köyhyysriski (18 %) oli suurempi verrattuna kaksilapsisen perheen riskiin (11 %) ja yksilapsisen perheen lapsen köyhyysriskiin (13 %). Monilapsisista perheistä 22 prosenttia eli köyhyysrajan alapuolella.
- Pienituloisuus on myös todennäköisempää, jos lapsi asuu *yksinhuoltajataloudessa*. Verrattuna 1990-luvun alkuun köyhyyden lisääntyminen on ollut jyrkintä juuri yksinhuoltajaperheissä: yksinhuoltajan lasten köyhyysaste kolminkertaisuutena vuosina 1995–2007. Köyhyysrajan alittaneista lapsista 29 prosenttia oli yksinhuoltajan lapsia vuonna 2007. Yhden huoltajan lapsen köyhyysriski (33 %) oli 2,5-kertainen verrattuna kahden huoltajan perheisiin (11 %). Yksinhuoltajaperheitä on 20 prosenttia lapsiperheistä, ja niistä 31 prosenttia eli köyhyysrajan alapuolella vuonna 2007. Vuonna 1995 vastaava osuus oli vain 8 prosenttia.

- Pienituloisuus liittyy myös perheen pääasiallisen huoltajan *sukupuoleen*. Valtaosa yksinhuoltajista on naisia. Naisyksinhuoltajaperheiden osuus on lisääntynyt 15 prosentista 17 prosenttiin lapsiperheistä 1995–2007, miesyksinhuoltajaperheiden osuus on samana aikana lisääntynyt vain 0,5 prosenttiyksiköllä. Joka kolmannen köyhyysrajan alittaneen lapsen huoltaja oli yksinhuoltajaäiti. Yhdeksän kymmenestä pienituloisesta yksinhuoltajasta oli naisia, muissa yksinhuoltajaperheissä kahdeksan kymmenestä. Kahden huoltajan perheissä nainen oli päätulonsaajan asemassa sitä todennäköisemmin, mitä pienituloisempi perhe on. Neljässä kymmenestä pienituloisesta kahden huoltajan perheestä perheen suurituloisin oli nainen, kun vastaava tilanne vallitsi kahdessa kymmenestä keski- ja suurituloisesta kahden huoltajan perheestä.

Koettu toimeentulo lapsiperheissä

Stakesin Hyvinvointi ja palvelut -tutkimuksen lapsiperhekyselyssä reilu neljännes perheistä sijoittui alimpaan tuloryhmään, yksinhuoltajaperheistä kolmannes ja pikkulapsiperheistä lähes puolet (taulukko 2). Monilapsisten perheiden suhteellisen pieni osuus alimmassa tuloryhmässä viittaa siihen, että monilapsiset pienituloiset perheet ovat aliedustettuina HYPÄ-tutkimuksen vastaajakunnassa. Tästä huolimatta koetun toimeentulon tasosta saadaan postikyselynä kootun HYPÄ-lapsiperheaineiston perusteella synkempi kuva kuin Tilastokeskuksen puhelinhaastatteluihin perustuvassa tulonjakotilastossa. Tämä johtunee käytettyjen menetelmien erilaisuudesta.

Muutossuunta koko väestön kokemuksissa on silti ollut sama Tilastokeskuksen tulonjakotilaston tiedoissa ja HYPÄ-väestökyselyssä (Moisio ym. 2008). Ainoa ryhmä, jossa koettu toimeentulo heikkeni, olivat yksinhuoltajaperheet. Kolme nel-

TAULUKKO 2. Lapsiperheiden jakautuminen tuloviidenneksiin¹ perherakenteen mukaan (%)

Tuloryhmä	Isät	Äidit	Yksinhuoltajat	Lapsia 3+	Alle 3-v. lapsia	Kaikki
I (Alin)	24	30*	31*	28*	45*	27
II	17	16	16	22	17	16
III	18	16	9	20	14	16
IV	21	17	12	15	13	18
V (Ylin)	21	21	33	15	11	22
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
N	1 080	1 581	479	566	598	2 684

* $p < .05$ (ero sukupuolen tai perherakenteen mukaan on tilastollisesti merkitsevä)

¹ Tulotiedot aineistossa vuodelta 2004, tuloryhmien ylärajat 13 600/17 800/21 500/26 500 euroa kulutusyksikköä kohti. (Tulorajat perustuvat Tilastokeskuksen tulonjaon kokonaistilastoon vuodelta 2004.)

jästä pienituloisesta yksinhuoltajasta koki toimeentulon ongelmalliseksi, ja osuus on kasvanut selvästi kolmessa vuodessa (60 % v. 2003, 76 % v. 2006). (Tulonjakotilasto 2006.)

Koetun toimeentulon kuvaaminen antaa pienituloisuudesta moniulotteisemman kuvan kuin pelkät tulotilastot. Osa pienituloisista arvioi selviävänsä menoistaan kohtuullisesti, osalle arki on jatkuvaa kamppailua (Isola ym. 2007). Käytettävissä olevat tulot kuluvat pääasiassa perheen välttämättömään kulutukseen, eikä rahaa jää säästettäväksi. HYPA-kyselyyn vastanneista lapsiperheiden vanhemmista vain joka viides sanoi menojen kattamisen tuloilla olevan helppoa, ja alimpaan tuloviidennekseen kuuluvista vain joka kymmenes. Hankalaksi menojen kattamisen koki lähes puolet lapsiperheistä, yksinhuoltajista jopa kaksi kolmesta (taulukko 3). Edes ylimmässä viidenneksessä ei menojen kattamista tuloilla koettu aina helppoksi. Toisaalta runsaalla kolmasosalla perheistä jäi ainakin jonkin verran rahaa säästöön ”pahan päivän varalta”. Vanhemmat kertoivat rahaa jäävän säästöön sitä yleisemmin, mitä ylempään tuloviidennekseen perhe kuului. Muita harvemmin rahaa jää säästettäväksi yksinhuoltajien perheissä sekä kaikkein pienimpien lasten perheissä.

Pikkulapsiperheet olivat kuitenkin melko optimistisia oman taloutensa kehittymisen suhteen. Toiveikkuus voi auttaa vanhempia selviytymään vallitsevista toimeentulo-ongelmista. Tuloryhmästä riippumatta noin kolmasosa perheistä arvioi taloudellisen tilanteensa kehittyvän myönteisesti (ks. myös Lammi-Taskula & Salmi 2008), mutta alle 3-vuotiaiden vanhemmista kaksi viidestä uskoi parempaan tulevaisuuteen. Optimismia selittänee se, että pienten lasten vanhemmat kokevat tulotasonsa olevan tilapäisesti matalampi perhevapaiden takia – alle 3-vuotiaiden lasten äideistä 60 prosenttia oli kyselyyn vastatessaan kotona lasta tai lapsia hoitamassa.

Monilapsiset perheet, joissa on kolme tai useampia lapsia, eivät taulukon 3 tulosten valossa näytä olevan kovin heikossa taloudellisessa asemassa muihin lapsiperheisiin verrattuna (on kuitenkin muistettava monilapsisten pienituloisten perheiden vähäinen edustus kyselyssä). Perheet myös sopeutuvat tulotasoonsa ja pyrkivät elämään ”suu säkkiä myöten” niin, että jopa pienituloisimmissa perheissä jää rahaa säästöön pahan päivän varalle. Suurempi poikkeama perheen menoissa – vaikkapa kalliimman kodinkoneen rikkoutuminen – voi kuitenkin aiheuttaa huomattavia hankaluuksia. Pienituloisista perheistä 25 prosenttia arvioi selviävänsä 900 euron yllättävästä menosta, kun kaikista perheistä 65 prosenttia katsoi, ettei tuollainen yllättävä meno kaataisi taloutta (Tulonjakotilasto 2006).

1990-luvun lamavuosina lapsiperheet tulojen pienentyessä säästivät erityisesti ruuassa ostamalla halvempia tuotteita ja tekemällä enemmän itse, kierrättämällä ja käymällä kirpputoreilla sekä luopumalla matkustamisesta paitsi ulkomaille myös kotimaassa. Vanhemmat myös vähensivät omia kulutus- ja harrastusmenojaan, ”elivät säästöliekillä”. Lasten menoihin, varsinkin harrastusmenoihin. Puuttumisen oli perheissä viimeisimpiä säästökohteita. (Salmi ym. 1996, 25–31.) Samoja

TAULUKKO 3. Lapsiperheiden kokemus toimeentulostaan (%)

	Tuloviidennes					Alle 3-vuotiaita lapsia	3+ lasta	Yksinhuoltaja	Kaikki
	I (alin)	II	III	IV	V (ylin)				
Jää rahaa säästettäväksi	23	28	36	46	62*	34*	35*	20*	39
Menojen kattaminen tuloilla hankalaa	57	52	39	33	24*	44	44	66*	42
Perheen talous kehittyy parempaan suuntaan	35	36	35	31	29*	42*	36	25*	33
N	537	537	540	535	536	598	598	544	2 877

* p < .05 (ero tuloviidennesen tai perherakenteen mukaan tilastollisesti merkitsevä)

säästökeinoja on sovellettu myös 2000-luvun köyhissä perheissä (Isola ym. 2007).

Kaiken kaikkiaan 2000-luvun puolivälin lapsiperheet eivät koe joutuneensa tinkimään kulutuksestaan useammin kuin muu väestö, kun kyse on sellaisista tavalliseksi katsotun kulutuksen muodoista kuin lihan tai kalan syöminen, uusien vaatteiden tai huonekalujen ostaminen tai vuosittaisen lomamatkan tekeminen. Yksinhuoltajat ovat kuitenkin heikommassa asemassa kuin muut lapsiperheet. Heidän keskuudessaan on runsaat kaksi kertaa muuta väestöä enemmän niitä, jotka ovat tinkineet tavanomaiseksi katsottavasta kulutuksesta (Moisio 2008).

Lapsiperhekyselyssä selvitettiin erityisesti lapsiin liittyvää kulutusta: onko perheellä halutessaan taloudelliset mahdollisuudet tarjota lapsilleen omat huoneet, viikkoraha, maksullisia harrastuksia, kännykkä, tietokone sekä yksityislääkärin hoitoa. Vanhemmista runsas kolmasosa arvioi, että heillä on halutessaan varaa näihin kaikkiin (taulukko 4). Yleisimmin perheillä oli varaa lasten harrastuksiin ja kännykkään. Yksityislääkärikäynnit olivat se kulutuksen muoto, johon perheillä harvimminkin oli varaa, mutta senkin kykeni kustantamaan yli puolet vanhemmista.

TAULUKKO 4. Kulutusmahdollisuudet erilaisissa lapsiperheissä (%)

Kotitaloudella on halutessaan varaa lasten...	Nuorin lapsi alle 7-v.	Lapsia 3+	Yksinhuoltaja	Kaikki
omiin huoneisiin	57*	58*	49*	63
viikkorahaan	66*	70	60*	70
maksullisiin harrastuksiin	71*	75	62*	74
yksityislääkäriin	66*	53*	35*	57
kännykkään	42*	76*	68	71
tietokoneeseen	46*	67	54*	65
kaikkiin edellä oleviin	30*	31*	21*	36
N	730	598	544	2 877

* p < .05 (ero lapsen iän ja lasten lukumäärän mukaan tilastollisesti merkitsevä)

Pienten lasten perheillä ja monilapsisilla perheillä lasten kulutukseen liittyviä mahdollisuuksia on hieman muita lapsiperheitä harvemmin, ja yksinhuoltajista vain viidennes arvioi voivansa kustantaa kaikki mainitut menot. Suurin ero yksinhuoltajien ja muiden lapsiperheiden välillä on mahdollisuudessa käyttää yksityisiä lääkäripalveluja: yksinhuoltajista vain runsas kolmannes arvioi tähän olevan varaa.

Köyhyyden seurauksia lasten elämässä

Köyhyyden seurauksista lasten elämässä on niukasti tutkimustietoa. HYPA-lapsiperhekyselyssä lapsiperheiden vanhempien arviot lastensa hyvinvoinnin eri puolelta vaihtelivat jonkin verran sen mukaan, mitä vanhemmat kertoivat toimeentulostaan (taulukko 5). Ne vanhemmat, jotka sanoivat perheen tulojen riittävän helposti tai melko helposti menoihin, arvioivat hieman muita positiivisemmin myös nuorimman lastensa hyvinvointia. Hyvin tai kohtuullisesti toimeentulevat vanhemmat katsoivat muita useammin, että heidän nuorin lapsensa syö riittävästi terveellistä ruokaa sekä liikkuu ja ulkoilee riittävästi. Lisäksi he kertoivat heikommin toimeentulevia vanhempia useammin, että lapsi on tyytyväinen elämäänsä, kertoo iloistaan ja suruistaan vanhemmilleen sekä pyytää tarvittaessa vanhempien apua. Helpomman toimeentulon perheissä lasten kerrottiin myös noudattavan yleisemmin vanhempien ohjeita ja pyyntöjä kuin niissä perheissä, joissa toimeentulo koettiin hankalammaksi. Sen sijaan psykofyysisen tai sosiaalisen hyvinvoinnin alueella ei ollut eroja toimeentulokokemusten mukaan: vanhempien näkemykset lasten vatsakivuista, päänsärkyistä tai yksinäisyydestä eivät olleet yhteydessä rahan riittämiseen.

TAULUKKO 5. Lasten hyvinvointi vanhempien toimeentulon kokemuksen mukaan (%)

Nuorin lapsi	Menojen kattaminen tuloilla hankalaa	Menojen kattaminen tuloilla helppoa	Kaikki
syö riittävästi terveellistä ruokaa	77	81*	80
liikkuu riittävästi	70	74*	72
nukkuu riittävästi	80	80	80
ulkoilee riittävästi	69	74*	72
on tyytyväinen elämäänsä	79	86*	83
kertoo iloistaan ja murheistaan	71	74*	73
noudattaa vanhemman ohjeita ja pyyntöjä	61	67*	65
pyytää tarvittaessa apua	78	82*	81
valittaa vatsakipua tai päänsärkyä	11	10	10
kärsii yksinäisyydestä	8	7	8
N	1 202	1 675	2 877

*p < .05 (ero toimeentulokokemuksen mukaan tilastollisesti merkitsevä)

Vanhempien arviot lapsen hyvinvoinnista ovat hieman heikommat perheissä, joissa talous on tiukoilla, vaikkakaan erot eivät ole suuria. Ne ovat kuitenkin systemaattisesti samansuuntaisia yhtäältä terveellisen ruokailun ja riittävän liikunnan, toisaalta lapsen tyytyväisyyden sekä lapsen ja vanhempien välisen kommunikaation osalta. Onko niin, että taloushuolien kanssa kamppailevien vanhempien voimavarat eivät riitä lapsen hyvinvoinnista huolehtimiseen ja vuorovaikutukseen lapsen kanssa samassa määrin kuin paremmassa taloudellisessa tilanteessa olevissa perheissä?

Keskustelua

Köyhyysrajan määrittymistä keskitulon pohjalta on kritisoitu ja kysytty, eikö näin määrittyvä köyhyden lisääntyminen ole seurausta nimenomaan yleisen tulokehityksen suotuisuudesta. Keskitulon noustessa siitä laskettu euromääräinen köyhyysraja nousee, jolloin useampi talous jää rajan alapuolelle, vaikka käytössä oleva rahamäärä ei pienenisikään. Vaikka köyhyysvaje ei ole sanottavasti syventynyt, esimerkiksi tulojen nousua nopeampi asumiskustannusten ja asuntolainojen korkojen nousu kuitenkin kiristää vuokralla asuvien ja velkaisten kotitalouksien toimeentuloa. Energian, ruuan ja asumisen kallistuminen merkitsee pienituloisille suurta osuutta käytettävissä olevista tuloista, kun se keski- ja suurituloisten taloudessa tuntuu selvästi vähemmän.

Suhteellisten köyhyysriskilukujen ajallisten muutosten tulkinta ei ole aivan helppoa, sillä muutoksiin vaikuttavat monenlaiset rakenteelliset kehityssuunnat. Lähtötilanteeksi valitulla ajankohdalla on myös merkitystä. Jos tarkastelu rajataan 1990-luvun laman jälkeisiin muutoksiin (perusvuotena 1995), hämmästyttävää suhteellisen köyhyysriskin kasvua kasautuu matalan köyhyysriskin ryhmiin: palkansaajien, yhden työssäkävyn ja korkeakoulutettujen huoltajien talouksiin. Tuloerojen kasvu johtaa siihen, että köyhyysrajan alapuolelle jäävät ne, joiden tulokehitys on keskimääräistä hitaampaa. Tällöin mahdollisuus osallistua tavanomaisena pidettyyn elämäntapaan heikkenee. Kyse ei ole absoluuttisesta puutteesta vaan vertailuista muihin. Kaikki kuitenkin kohtaavat yleiset elintaso- ja kulutuspaineet sekä sosiaalisen elämän vaatimuksia. Varsinkaan lasten keskinäisten materiaalien vertailujen (lelut, tietokoneet, vaatteet, harrastukset jne.) yleisyydestä ja vaikutuksista emme tiedä mitään.

Julkisessa keskustelussa on myös jäänyt huomiotta lasten köyhyysriskin kasvun yhteys siihen, että perheen pääasiallinen elättäjä on yhä useammin nainen. Puoli-soaan suurempituloisten naisten osuus pienituloisissa kahden huoltajan perheissä oli 1990-luvun alkuvuosina korkea, mutta nousukaudella se aleni. Osuus oli alimmillaan vuonna 1998, mutta on sittemmin taas noussut lähes 1990-luvun laman aikaisiin lukemiin. Naisten elatusvastuun lisääntyminen voi olla tulosta yhtäältä yksinhuoltajuuden yleistymisestä, toisaalta pienituloisten kahden vanhemman

perheiden jäämisestä naisen tulojen varaan entistä useammin. Tämä havainto vaatii lisätutkimusta kotitalouksien jäsenten välisistä tuloeroista.

Tulonsiirtojen yhteys lapsiperheiden pienituloisuuteen ei ole saanut riittävää huomiota silloin, kun tulonsiirtojen tasoa on määritelty. Lapsilisien korotukset on suunnattu yksinhuoltajille ja monilapsisille perheille; yksittäiset korotusprosentit saattavat olla merkittäviäkin (lapsilisan yksinhuoltajalisää korotettiin runsaalla neljänneksellä vuoden 2008 alusta), mutta euromäärän lisäys ei ole suuri (10 €/kk) tulonsiirtojen jälkeenjääneisyyteen nähden. Lapsilisiä ei myöskään ole etuoikeutettua tuloa, vaan jos perhe saa toimeentulotukea, lapsilisiä vähennetään siitä. Näin kaikkein heikoimmassa tilanteessa olevat perheet eivät ole hyötäneet lapsilisien korotuksista. Toisaalta korotuksia saaneita yksinhuoltaja- tai monilapsisia perheitä on lapsiperheistä vain noin viidennes, joten lapsilisien jälkeenjääneisyys on jäänyt korjaamatta valtaosalta lapsiperheistä. Merkittävä korotus on tehty ainoastaan vanhempainrahan vähimmäispäivärahaan, jota vuoden 2009 alusta nostettiin 45 prosentilla vastaamaan tasoltaan työmarkkinatukea.

Päivähoitomaksuluokkien tuloarvoja määriteltäessäkin ei ilmeisesti ole pohdittu köyhyysrajoja, koska perhe sijoittui 0-maksuluokan ulkopuolelle vuonna 2008 jo 1 500 euroa ylittävillä kuukausituloilla – tuloaraja siis alittaa lapsiperheiden köyhyysrajan. Päivähoidon ylimpään maksuluokkaan nelihenkinen perhe sijoittuu jo 4 600 euron tuloilla. Tulorajat eivät kovinkaan hyvin erottele pieni- ja suurituloisia perheitä maksukohtelussa. Toisin kuin tulonsiirrot päivähoitomaksut päätettiin sitoa indeksiin syksyllä 2008. Päivähoitomaksujen korotuksia perusteltiin sillä, että niitä ei ole korotettu kuuteen vuoteen ja että ne ovat jääneet jälkeen tulokehityksestä. Samoja perusteita ei ole sovellettu lapsiperheiden tulonsiirtoihin.

Onko lapsiperheiden köyhyydessä kysymys tilapäisestä vai pidempiaikaisesta tilanteesta? Köyhyyden pitkäaikaisuudesta on käytettävissä vähän tutkimusta. Tilastoissa pienituloisuuden katsotaan olevat pitkittynyttä silloin, kun henkilöt kuuluvat pienituloisiin talouksiin kolmena neljästä peräkkäisestä vuodesta. Vuonna 2001 noin puolet köyhyysrajan alittaneista lapsiperheistä oli pitkittyneesti pienituloisia. Pitkittynyt pienituloisuus on vuodesta 1998 vuoteen 2007 tultaessa lähes kaksinkertaistunut koko väestön keskuudessa 4,6 prosentista 8,7 prosenttiin. Lapsiväestön keskuudessa pitkittynyt pienituloisuus on samaan aikaan kaksinkertaistunut.

Yhteiskuntapolitiikan keskiössä on ollut työssäkäynnin kannustaminen muun muassa tuloveroja alentamalla. Tulonsiirtojen kehitys suhteessa ansiotuloihin on jätetty niukaksi. Tuloerojen kasvuun sisältyy riski yhä kasvavan väestöosuuden marginalisoimisesta, erityisesti niiden, joiden koulutustaso on alhainen ja näin mahdollisuudet ja vaihtoehdot muuttuvilla työmarkkinoilla vähäiset. Talustaantumana oloissa työssäkäyntiin kannustamiseen rakentuvan sosiaalipolitiikan perusta hapertuu.

Perhepoliittisten tulonsiirtojen tavoite on ollut tasoittaa lapsista aiheutuvia kustannuksia ja korostaa näin yhteistä vastuuta lapsista. Kun lapsiperheiden köy-

hyys lisääntyy, tulonsiirtojen ja ansiokehityksen kuilu yhä kasvaa ja lapsiperheiden osuus sekä sosiaalimenoista että bruttokansantuotteesta laskee, voidaan kysyä onko tämä tavoite unohtumassa. Lapsiperheiden köyhyyden moninkertaistuminen samaan aikaan yleisen tulotason nousun kanssa herättää kysymyksen siitä, pidetäänkö yhteiskunnassa asiaankuuluvana, että juuri lapsiperhevaiheessa saakin olla taloudellisesti tiukkaa.

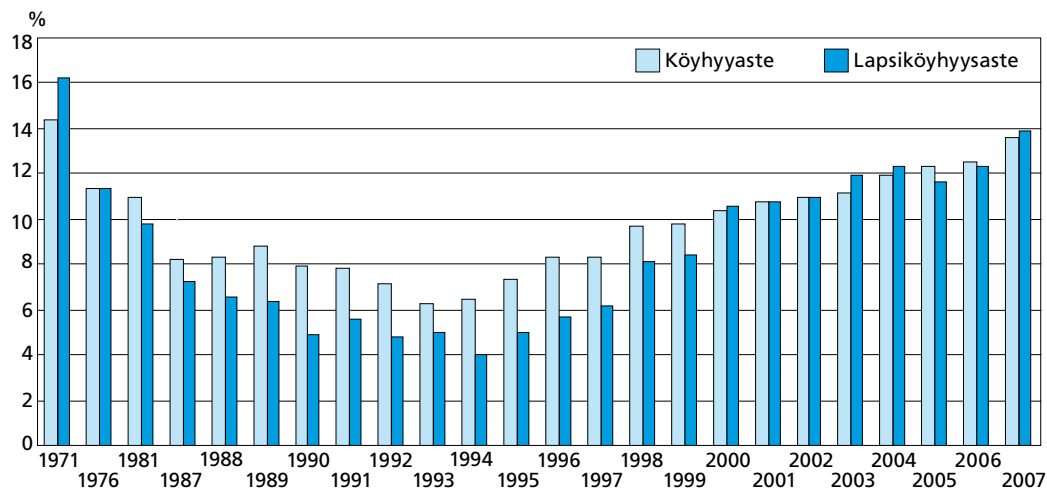
Lähteet

- Hirvilammi, Tuuli & Laatu, Markku (toim.) (2008) Toinen vääryyskirja. Lähikuvia sosiaalisista epäkohdista. Kelan tutkimusosasto. Helsinki: Kela.
- Isola, Anna-Maria & Larivaara, Meri & Mikkonen, Juha (toim.) (2007) Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä. Helsinki: Avain.
- Kauhanen, Merja (2005) Työssäkäynnin ja taloudellisen syrjäytymisen dynamiikka. Työpoliittinen tutkimus 276. Helsinki: Työministeriö.
- Kelan tilastollinen vuosikirja 2007 (2008). Suomen virallinen tilasto. Sosiaaliturva 2008. Helsinki: Kela.
- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna (2008) Huoli jaksamisesta vanhempana. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 38–61.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna (2008) Työolojen kolme vuosikymmentä. Työolo-tutkimusten tuloksia 1977–2008. Helsinki: Tilastokeskus.
- Moisio, Pasi (2008) Köyhyyden ja toimeentulo-ongelmien kehitys. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 256–275.
- Salmi, Minna & Huttunen, Jouko & Yli-Pietilä, Päivi (1996) Lapset ja lama. Stakes Raportteja No. 197. Helsinki: Stakes.
- Salmi, Minna & Bardy, Marjatta & Sauli, Hannele (2004) Lasten ja lapsiperheiden asemasta nyky-Suomessa. Teoksessa Söderholm, Annlis ym. (toim.) Lapsen kaltoinkohtelu. Helsinki: Duodecim, 14–37.
- Sauli, Hannele (2006) Työssä käyvä alittaa harvoin köyhyysrajan. Hyvinvointikatsaus 3/2006. Helsinki: Tilastokeskus.
- Sauli, Hannele (2007) Lasten ja lapsiperheiden toimeentulo. Teoksessa Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus, 269–286.
- Shipler, David (2004) The Working Poor: Invisibile in America. New York: Alfred A. Knopf.
- Tulonjakotilasto: www.tilastokeskus.fi.
- Velkaantumistilasto: www.tilastokeskus.fi.

AVAININDIKAATTORI: Toimeentulotukea saaneet kotitaloudet (% kotitalouksista)

	1996	2000	2005	2007
Yksinhuoltajat	31,9	27,0	25,2	23,3
Avio-/avoparit, joilla lapsia	10,2	6,7	4,9	4,3
Kaikki kotitaloudet yhteensä	12,9	9,8	8,4	7,6

Lähde: Toimeentulotuki 2007. Tilastotiedote 38/2008, Stakes.

Suhteellinen köyhyysaste (%) väestössä ja lapsiväestössä 1971–2007

*Lähde: Tulonjakotilasto, Tilastokeskus.

Lapsiköyhyysasteeksi kutsutaan suhteellisen köyhyysrajan (60 prosenttia mediaanitulosta) alapuolella olevissa kotitalouksissa asuvien alle 18-vuotiaiden osuutta kaikista alle 18-vuotiaista. Lapsiköyhyysaste on kasvanut voimakkaasti laman jälkeen, selvästi voimakkaammin kuin koko väestössä. Lapsiköyhyysaste laski ensimmäisen kerran yli kymmeneen vuoteen vuonna 2005, jolloin se oli 11,6 prosenttia. Seuraavina vuosina se kuitenkin nousi jälleen. Vuonna 2007 lapsiköyhyysaste oli korkeammalla kuin koskaan 1970-luvun alun jälkeen: kaikista alaikäisistä 13,9 prosenttia eli 151 700 lasta asui kotitalouksissa, joiden tulot jäivät suhteellisen köyhyysrajan alapuolelle. Pienituloisuuden raja vaihtelee vuosittain, vuonna 2007 se oli 13 077 euroa. (Tulonjakotilasto, Tilastokeskus.)

Lapsiköyhyyden kasvu liittyy tuloerojen kasvuun ja laajempaan sukupolvien välisen tulonjaon muutokseen: nuorten aikuisten osuus alemmissa tuloluokissa on kasvanut selvästi. Tämä liittyy nuorten vaikeuksiin kiinnittyä työmarkkinoille, mikä heijastuu myös lapsiperheiden toimeentuloon, sillä pienten lasten vanhemmat ovat yleensä nuoria aikuisia. Eniten pienituloisuus on kasvanut alle kolmevuotiaiden lasten perheissä, yksinhuoltajaperheissä ja suurissa lapsiperheissä.

Toimeentulotukea saavien lapsiperheiden lukumäärä on laskenut ja sitä myötä toimeentulotukiperheissä asuvien lasten lukumäärä. Vuonna 2007 toimeentulotukea saaneissa perheissä asui 89 000 lasta, mikä oli noin 4 000 lasta vähemmän kuin vuotta aikaisemmin. Lapsiperheet muodostivat 22 prosenttia kaikista toimeentulotukea saavista kotitalouksista. Yksinhuoltajatalouksista 23 prosenttia sai toimeentulotukea vuonna 2007, kahden vanhemman lapsiperheistä 4 prosenttia. (Toimeentulotuen vuositalasto 2007, Stakes.)

Yksinhuoltajaperheiden rankempi taakka

Joka neljäs suomalainen yksinhuoltajaperhe on luokiteltu pienituloiseksi. Viimeisten kymmenen vuoden aikana on yksinhuoltajaperheiden tulokehitys suhteessa muihin kotitalouksiin heikentynyt selvästi. Myös köyhyysriski on suurin yksinhuoltajien kotitalouksissa. (Ks. Minna Salmi ym. tässä kirjassa.) Köyhyysriskiin ja sen muutoksiin vaikuttaa olennaisesti työmarkkina-asema. Työelämän ulkopuolella olevien tulot koostuvat tulonsiirroista, joihin tehtävät indeksitarkastukset on määritelty ansiotasoindeksin muutosta pienemmäksi. Esimerkiksi asumistuki, joka on tärkeä erä monen pienituloisen budjetissa, ei seuraa yleistä hintakehitystä, eivätkä tuen myöntämisperusteet seuraa yleistä palkkakehitystä. Samoin toimeentulotukinormia nostetaan vain kuluttajahintaindeksiin sidotun kansaneläkeindeksin mukaisesti. Siten vähimmäisturvan varassa olevien reaalin ostovoima voi parantua vain tasokorotuksilla. Näin ollen työllisten tulokehitys on jo lähtökohtaisesti sosiaaliturvan varassa elävien tulokehitystä parempaa. Vaikka työ parantaakin monen perheen taloudellista asemaa, niin silti yhden ansaitsijan varassa oleminen, monta elätettävää ja matala palkka lisäävät köyhyysriskiä.

Köyhyydestä voi tulla loukku, josta ei aina työtä tekemälläkään pääse ylös. Jo bruttomääräisesti työtulo saattaa olla pieni, mutta kun työtulosta vielä vähennetään verot, päivähoitomaksut ja muut pakolliset maksut sekä työnteosta aiheutuneet kulut, saattaa käteen jäävä nettotulo olla likipitään yhtä suuri kuin ansiotyötä tekemättömällä. Viime vuosina on aktiivisesti pyritty sosiaaliturvan ja verotuksen uudistuksilla purkamaan köyhyys- ja tuloloukkuja. Työn kannattavuus onkin keskimäärin parantunut selvästi, mutta erityisesti yksinhuoltajien osalta sosiaalitur-

van ja työtulon yhteen sovittamisen vaikutukset muodostavat edelleen suuria kannustavuusongelmia (Hakola-Uusitalo ym. 2007). Jos edes lasten huoltovastuuta ei voi jakaa, on työssäkäynnille myös ajankäyttörajoitteita, jotka taloudellisen kannattamattomuuden ohella muodostuvat yksinhuoltajille monesti aidoksi esteeksi työmarkkinoille osallistumiselle.

Tässä artikkelissa tarkastelen yksinhuoltajien taloudellista asemaa suhteessa kahden huoltajan lapsiperheisiin käyttäen Tilastokeskuksen vuotta 2006 koskevaa Tulonjakoaineistoa ja Kulutustutkimusaineistoa. Sen lisäksi tehdään esimerkkilaskelmia yksinhuoltajien käytettävissä olevista tuloista eri ansiotasolla ja tarkastellaan työmarkkinoille osallistumisen kannustinvaikutuksia KOTO-laskentamallia käyttäen.

Pienituloisimmat kotitaloudet

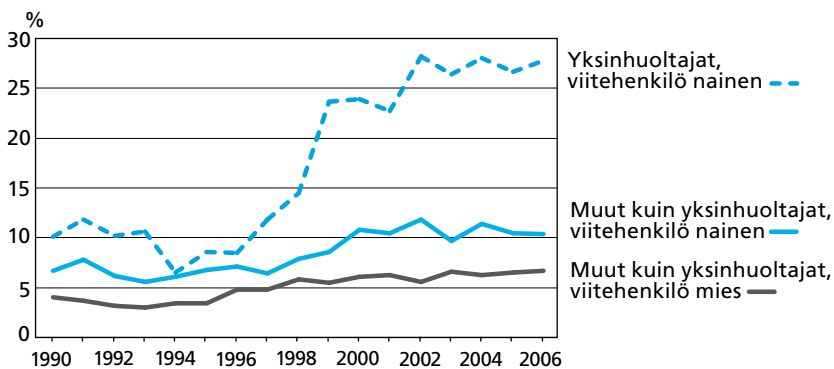
Yksinhuoltajakotitaloudet kuuluvat selkeästi muita kotitalouksia pienituloisempaan ryhmään nuorten ja ikääntyneiden yksinasuvien ryhmien ohella. Erityisesti yhden huoltajan kotitalouksien taloudellinen asema on muihin lapsitalouksiin nähden selvästi heikoin. Lisäksi heidän taloudellinen asemansa näyttää tuloilla mitattuna heikentyneen selvästi 1990-luvun puolivälin jälkeen suhteessa muihin kotitalouksiin (Ruotsalainen 2006). Yksinhuoltajien käytettävissä olevat tulot ovat kehittyneet selvästi huonommin kuin kahden huoltajan lapsiperheiden tulot. Syinä voidaan mainita yksinhuoltajien alhaisempi työllisyysaste ja tulonsiirtojen tason heikkeneminen, esimerkiksi asumistuet ovat jääneet jälkeen yleisestä hinta- ja palkkakehityksestä.

Myös selkeitä rakenteellisia syitä voi etsiä kotitalouksien sisäisestä työnjaosta. Yksinhuoltaja ei voi erikoistua yksinomaan työmarkkinoille, kuten pariskunnat voivat perheenisäyksen jälkeen. Tyypillisesti perheen isän työmarkkinapanos kasvaa samaan aikaan, kun äidin panos kotitaloussektorilla vahvistuu (ks. Ajankäyttötutkimus, Tilastokeskus 2007). Mitä useampi lapsi, sitä enemmän äidillä on katkoksia ja taukoja tyourallaan. Tämä erikoistuminen työelämään antaa tietenkin vauhtia isän ura- ja palkkakehitykselle (SOU 2004).

Lapsiperheiden pienituloisuusriski (tuloköyhyys) on viime aikoina lisääntynyt ja erityisesti yksinhuoltajatalouksien pienituloisuusriski on keskimääräistä korkeampi. Tuloköyhyys on kuitenkin suhteellista, ja kiinteällä tuloajalla mitattuna yksinhuoltajienkin pienituloisuus on 1990-luvulta lähtien vähentynyt. Huomiota herättää kuitenkin yksinhuoltajatalouksien pienituloisuuden nopea kasvu viime aikoina. Vielä 1990-luvun puolivälissä yksinhuoltajaperheistä pienituloisia oli vain joka kymmenes, kun vuonna 2006 jo joka neljäs oli pienituloinen.¹

1 Keskimääräiset käytettävissä olevat tulot kotitaloutta kohti olivat 34 975 euroa vuonna 2006. Kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen mediaani puolestaan oli 29 182 euroa. Keskiarvotulo on kasvanut edellisvuosiin verrattuna mediaanituloa enemmän, koska tulojen kehitys on ollut parempaa tulojakautuman yläpäässä olevilla kuin keskituloisilla ja keskituloa alemmissa tuloluokissa. Huomattakoon vielä, että yksinhuoltajakotitaloudet eivät hyödy samalla tavalla taloudellisista skaalaeuista kuin kahden huoltajan taloudet.

Lähde: Tilastokeskus.

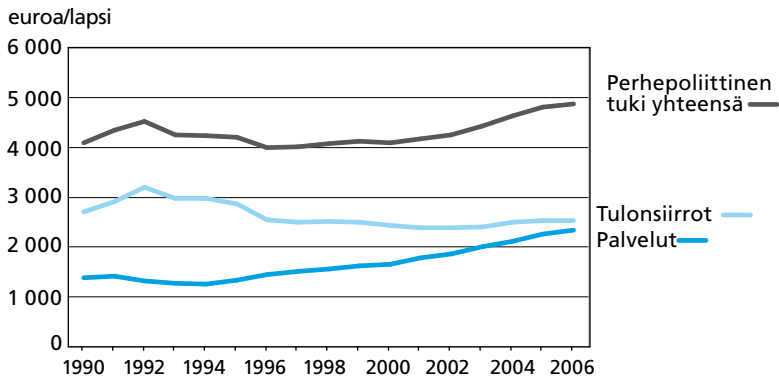
KUVIO 1. Pienituloisuusaste yksinhuoltajakotitalouksissa sekä monihenkisissä kotitalouksissa viitehenkilön sukupuolen mukaan. Pienituloisuus: 60 % kotitalouksien käytettävissä olevien ekvivalenttitulojen mediaanista.

Kuvio 1 näyttää yksinhuoltajakotitalouksien pienituloisuusasteen kehityksen 1990–2006 verrattuna muihin talouksiin (Tilastokeskus 2008). Yhtä huono tulokehitys on ollut myös ruotsalaisilla yksinhuoltajaperheillä. Mats Johanssonin ja Claudia Mornerin (2007) tekemän tutkimuksen mukaan kahden tai useamman lapsen yksinhuoltajaperheiden köyhyysaste oli 15 prosenttia vielä 2000-luvun alussa, mutta se on noussut vuosikymmenen aikana jo 35 prosenttiin. Lapsiperheiden pienituloisuusasteiden vertailussa Pohjoismaat ovat kuitenkin edelleen selkeästi muita Euroopan maita alemmalla tasolla (EU-SILC 2006, Eurostat).

Taloudellinen tuki lapsiperheille: tulonsiirrot ja palvelut

Perheille ja lapsille suunnattu taloudellinen tuki oli 2,5 miljardia euroa vuonna 2006. Kun tähän lisätään vielä lapsiperheille suunnatut palvelut, yhteiskunnan lapsiin ja perheisiin suuntaama taloudellinen tuki oli yhteensä 4,9 miljardia euroa. Tämä tuki on noin 3 prosenttia BKT:sta. Taloudelliseen tukeen kuuluvat äitiysavustus, vanhempainpäivärahat, kotihoidon tuki, lapsilisät sekä elatustuki. Näiden etuuksien lisäksi lapsiperheet ovat oikeutettuja asumistukeen ja työttömyysturvan lapsikorotuksiin. Lapsiperheiden palveluihin kuuluvat nettomääräinen lasten päivähoito, yksityisen hoidon tuki, kodinhoitoapu sekä lastensuojeluun kuuluvat palvelut. Kuviossa 2 kuvataan tätä tulonsiirtojen ja palveluiden muodostamaa taloudellista tukea lasta kohti vuosina 1990–2006 sekä näiden yhteenlaskettua rahallista arvoa kiintein, vuoden 2006 hinnoin.

Tulonsiirrot lasta kohti ovat pysyneet reaalisesti samalla tasolla koko ajan lamavuosien leikkausten jälkeen (kuvio 2). Sen sijaan palvelumenot ovat kaksinkertaistuneet lamavuosiin verrattuna. Syynä tähän on ollut työllisyyden paraneminen

Lähde: STM.

KUVIO 2. Perhepoliittinen tuki 1990–2006, euroa lasta kohden vuoden 2006 hinnoin.

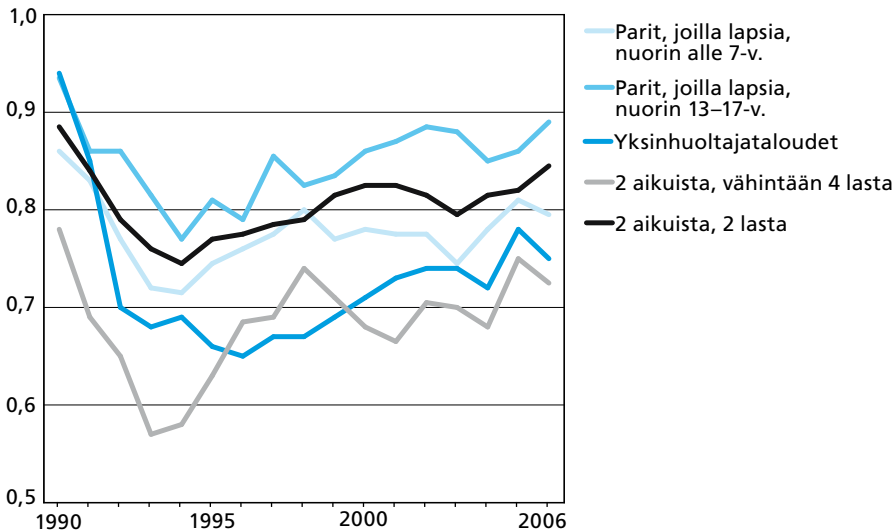
ja sitä kautta lasten päivähoitopalvelujen kysynnän kasvu. Toisaalta kustannuksia ovat lisänneet myös erityisesti lastensuojelun menot, jotka ovat kolminkertaistuneet 2000-luvulla koko ajan lisääntyvien huostaanottotapausten ja sijaishuollon myötä (Stakes 2007). Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on lähes kaksinkertaistunut ja huostaanottojenkin määrä on kasvanut lähes puolella vuodesta 1990 (Stakes 2008).

Edellä mainitut tulonsiirrot helpottavat monien lapsiperheiden arkea, mutta eivät aina riittävästi. Lapsiperheille kohdenneet normaalit tulonsiirrot eivät sitenkään näytä olevan riittävä taloudellinen tuki. Lähes 100 000 lasta asuu perheissä, jotka saavat tulojensa kohennukseksi viimesijaista toimeentulotukea. Näistä perheistä yli puolet on yhden huoltajan talouksia.² Yksinhuoltajat näyttävät olevan selvästi haavoittuvin ryhmä, kun tarkastellaan toimeentulotukea saaneiden kotitaloustyyppiä, sillä joka neljäs yksinhuoltajaperhe saa toimeentulotukea (vrt. edellä kuvattu pienituloisuusaste), kun osuus kaikista kotitalouksista on keskimäärin vain kahdeksan prosenttia. (Heino & Lamminpää 2008.)

Lapsiperheiden tulot

Monet tutkimukset vahvistavat, että työ on paras suoja köyhyyttä vastaan (ks. esim. Sauli 2006; Törmälehto 2007; Tilastokeskus 2008). Työssäkäyvien pienituloisten ja heidän perheenjäsentensä pienituloisuus liittyy useimmiten kotitalouden rakenteeseen ja kokoon – siis elatustaakaan ja ansiotulojen epäsuhtaan – eikä niinkään mataliin tulotasoihin sinänsä. Yksinhuoltajilla pienituloisuus aiheutuu

² 28 158 yksinhuoltajataloutta sai toimeentulotukea vuonna 2006. Toimeentulotukea saavien yksinhuoltajaperheiden osuus on laskenut tasaisesti 32 prosentista viimeisten kymmenen vuoden aikana 24 prosenttiin.

Lähde: Tilastokeskus.

KUVIO 3. Työssäkäyntiosuus perhetyypeittäin 1990–2006. Osuus on laskettu perheen huoltajien ammatissa toimivista keskiarvona.

paitsi jakamattomasta huoltotaakasta myös heikommasta työllisyydestä. Yksinhuoltajien työhön osallistumisaste on ollut selkeästi muuntyyppisiä lapsiperheitä alhaisempi koko laman jälkeisen ajan.

Kuviossa 3 on esitetty työssäkäyvien osuus perhetyypeittäin vuosina 1990–2006 (Tilastokeskus 2007). Perheiden työllisyysasteet on laskettu perheiden huoltajien työssäkäynnin keskiarvona. Laman seurauksena jyrkimmin putosi juuri yksinhuoltajien työssäkäyntiosuus verrattuna muihin perhetyyppeihin. Talouden ja työmarkkinoiden elyessä yksinhuoltajien työllisyys on kasvanut, mutta työssäkäyntiosuus on kasvanut niin ikään myös muissa ryhmissä. Edelleen siis yksinhuoltajien työllisyysaste on pienempi kuin muissa lapsiperheissä.³ Yksinhuoltajaäitien työttömyys on myös yleisempää kuin muunlaisten perhetyyppien vanhemmilla. Vuonna 2005 yksinhuoltajaäitien työttömyysaste oli 12,6 prosenttia, kun yksinhuoltajaisien työttömyysaste oli 7,8 ja kahden vanhemman lapsiperheissä äitien vastaava osuus oli 5,3 ja isien 3,8 (Hulkko 2007).

Monissa Euroopan maissa lapsiperheitä tuetaan verotusjärjestelmän kautta (esim. Ison-Britannian Working tax credit ja Child tax credit), jolloin tuen saamisen edellytyksenä on usein osallistuminen työmarkkinoille. Suomessa lapsiperheiden tuet kanavoidaan pääosin eri etuuksien välityksellä vastikkeettomasti (tuen saaminen ei edellytä työmarkkinoille osallistumista). Vuonna 1994 lapsivähenn-

³ Yksinhuoltajaäideistä työllisiä oli 71,5 % vuonna 2005, mikä on yli viisi prosenttiyksikköä vähemmän verrattuna yksinhuoltajaisien työllisyyteen. Kahden vanhemman lapsiperheissä äitien työllisyysaste oli 75,3 % ja isien 90,3 %. (Hulkko 2007.)

nykset poistettiin ansiotuloverotuksesta, mikä kompensoitiin lapsilisien tasokorotuksella. Lapsilisien reaalin arvo on kuitenkin heikentynyt, koska niihin ei ole sittemmin tehty indeksikorotuksia. Toisaalta lapsilisien taloudellinen merkitys on ollut varsin merkittävä pienituloisimmille kotitalouksille, joissa lapsilisien osuus kotitalouden käytettävissä olevista tuloista on 15 prosentin luokkaa, ylimmässä tulodesiilissä sen sijaan vain parin prosentin luokkaa (Ruotsalainen 2006). Yksinhuoltajille lapsilisiä maksetaan korotettuna 46,60 eurolla jokaisesta lapsesta.

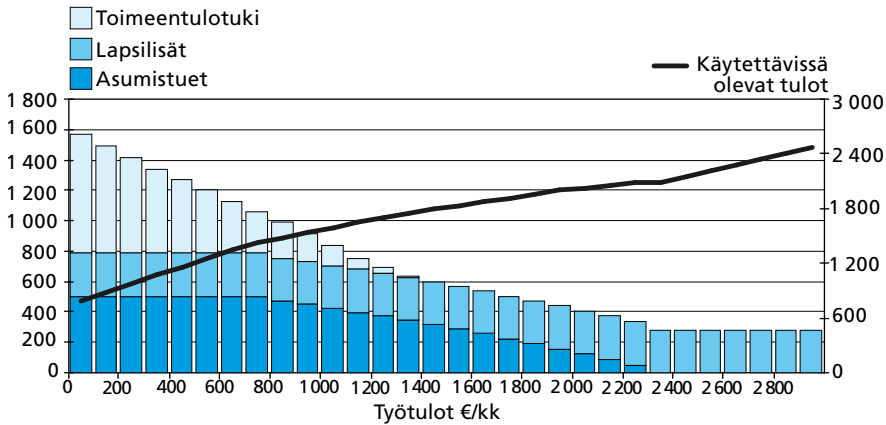
Lapsiperheiden asumista tuetaan paitsi asumistuen muodossa myös verotuksessa siten, että omistusasunnon velan korot ovat vähennyskelpoisia pääomatulosta. Ansiotulosta alijäämähyvityksenä tehtävien, hyväksi luettavien vähennysten enimmäismäärä on kuitenkin rajattu, mutta hyvitystä lisää lapsikorotus, joka on 400 yhdestä alaikäisestä lapsesta ja 800 euroa kahdesta tai useammasta lapsesta. Muut verotuksen kautta annettavat helpotukset kohdistetaan tasapuolisesti kaikille verovelvollisille ja lähinnä työtuloihin, ei tulonsiirtoihin (paitsi perusvähennys). Verotusta ja sosiaalietuuksia pitääkin aina tarkastella kokonaisuutena, negatiivisina tai positiivisina tulonsiirtoina. Suomessa verotus on henkilökohtainen, mikä luo paremman kannusteen kahden huoltajan talouksissa molempien työmarkkinoille osallistumiseen. Verotuksen progression ja ansiotulovähennysten vuoksi perheen nettotulot maksimoituvat, kun bruttotulot jaetaan kahden ansaitsijan kesken verrattuna tilanteeseen, jossa vain toinen ansaitsisi kokonaan samansuuruisen bruttotulon. Siten henkilökohtainen verotus myös tukee sukupuolten välistä tasa-arvoa.⁴

Esimerkissä (kuvio 4) on laskettu yksinhuoltajan käytettävissä olevat tulot eri kuukausiansiotasoilla vuoden 2007 lainsäädännöllä. Esimerkki koskee yksinhuoltajaa, jolla on 4- ja 7-vuotiaat lapset.⁵ Pieniä työtuloja joudutaan täydentämään toimeentulotuella. Vaikka kaikki esimerkkiperheelle tässä kohdistettavat tuet ovat verovapaita sosiaalietuuksia, ne ovat kuitenkin lapsilisiä lukuun ottamatta bruttotuloista riippuvaisia, joten niiden taso laskee sitä mukaa, kun työtulo nousee. Sen vuoksi käytettävissä olevat tulot nousevat hitaasti alhaisimmilla tulotasoilla, vaikka työpanosta lisäisikin. Näiden niin kutsuttujen marginaalivaikutusten takia monien yksinhuoltajaäitien, jotka useimmiten vielä ovat pienipalkkaisia, työmarkkinoille osallistuminen ei ole taloudellisesti (lyhyellä aikavälillä) kovin kannattavaa.

Kannustavaa ei ole myöskään työpanoksen kasvattaminen, sillä esimerkkilaskelman mukaan 1 300–2 300 euron kuukausituloilla sadan euron tulolisäyksestä jää kätehen vain reilusti alle puolet (marginaalivaikutus on 60–90 %). Käytettävissä olevat tulot on esimerkissä laskettu siten, että sekä välittömät verot että asumismenot ja päivähoitomaksut on vähennetty bruttotu-

4 Esimerkiksi 70 000 euron vuositulon veroaste on noin 40 %, mutta kahden ansaitsijan 35 000 euron tuloilla kokonaisveroaste onkin lähes kymmenen prosenttiyksikköä pienempi, 30,5 % (vuonna 2008).

5 Laskelma on tehty KOTO-mallilla, ja oletuksena on, että perheeseen kuuluu äidin lisäksi 4- ja 7-vuotiaat lapset ja he asuvat Helsingissä asunnossa, jonka pinta-ala on 60 neliötä ja vuokra on 600 €/kk ja vesimaksu 30 €/kk. Kuukausivuokra perustuu keskimääräiseen kuukausivuokraan pääkaupunkiseudulla, joka oli 10,4 €/m² vuonna 2007.

KUVIO 4. Kahden lapsen yksinhuoltajatalouden käytettävissä olevat tulot asumismenojen ja päivähoitomaksujen jälkeen (oikea akseli) eri työtuloilla (vaaka-akseli) ja perheen tulonsiirrot pylvinä (vasen akseli).

loista. Laskelmasta puuttuu elatusapu (sisältyy tässä toimeentulotukeen), jonka yksinhuoltaja saa toiselta elatusvastuulliselta vanhemmalta tai tämän ollessa maksukyvytön elatustukena kunnalta (129,91 euroa lapselta). Elatustuki ei ole tulosidonnainen eikä veronalainen, mutta vaikuttaa täysimääräisesti toimeentulotukea pienentävästi. Kuviosta käy hyvin ilmi, että tulonsiirtojärjestelmien luomat taloudelliset kannusteet ovat heikkoja sekä työmarkkinoille osallistumiselle (työttömyysloukku) että työpanoksen lisäämiselle työmarkkinoilla (tuloloukku).

Lapsiperheiden kulut ja menot

Edellä tarkastelin lapsiperheiden tuloja, mutta vähintään yhtä tärkeää on tarkastella lapsiperheiden menoja suhteessa sekä tuloihin että erityisesti muiden perhetyyppien menoihin. Lapsiperheiden taloudellinen asema riippuu ratkaisevasti huoltajien tuotannontekijätuloista. Olemassa olevat lapsille ja lapsiperheisiin kohdistetut tulonsiirrot eivät juuri erottele perheitä taloudellisen aseman suhteen. Vaikka tulonsiirroilla pystytäänkin helpottamaan toimeentuloa, asemaan tulojakaumassa niillä ei juuri vaikuteta, joten lähinnä työ- ja pääomatulot määräävät lapsiperheen taloudellisen aseman. Yksinhuoltajilla on jo lähtökohtaisesti huonompi asema kahden huoltajan lapsiperheisiin verrattuna, sillä potentiaalisia toimeentulon hankkijoita on vain yksi. Useimmiten vielä nämä yksinäiset huoltajat ovat naisia, joiden ansiotaso on jo keskimäärin viidenneksen huonompi kuin miehillä (Tilastokeskus 2008).

Verrattuna kahden huoltajan lapsiperheisiin yksinhuoltajataloudet eivät menopuolella pysty samalla tavalla hyödyntämään (koti)talouden skaalaetuja. Elämisen puitteet lapsiperheillä ovat jotakuinkin samanlaiset, mutta yksinhuoltaja

joutuu sananmukaisesti huolehtimaan myös kustannuksista yksin. Tilastokeskus laskee Kulutustutkimuksen (2008) perusteella perheen kustannusten olevan 250–390 euroa kuukaudessa lasta kohden iästä riippuen (laskelmassa ei ole mukana asumiskuluja, päivähoitoa eikä erityisiä harrastuksia). Kustannus on sama perheyytensä riippumatta.

Karkeistaen voi sanoa, että yksinhuoltajaperheen tulot ovat vain puolet kahden huoltajan perheen tuloista, kun taas menot ovat suhteellisesti huomattavasti suuremmat kuin kahden huoltajan perheellä. Kulutustutkimuksen mukaan yksinhuoltajaperheissä kulutusmenot olivat keskimäärin käytettävissä olevien tulojen suuruiset (99,6 %), kun vastaavasti kahden huoltajan lapsiperheissä menot olivat kymmenen prosenttiyksikköä tuloja pienemmät (90,3 %). Kun menot ovat likipitään yhtä suuret kuin tulot, merkitsee se käytännössä erittäin pientä taloudellista liikkumatilaa perheen taloudessa. Pienetkin menojen lisäykset laittavat kotitaloudet valintojen eteen.

Tilastokeskus on kerännyt lisäksi tietoa kotitalouksien itsensä kokemasta toimeentulosta (Tilastokeskus 2008). Myös tässä yksinhuoltajataloudet raportoivat oman toimeentulonsa heikoimmaksi verrattuna muun tyyppiisiin talouksiin. Heillä oli muita useammin maksurästejä, ja kaikista yksinhuoltajatalouksista vain alle puolet sai tulonsa riittämään helposti. Lisäksi vain kymmenesosalle asumismenot eivät olleet ongelma. Myös Ruotsissa on säännöllisesti tehty kotitalouksien taloudellisesta tilanteesta kyselyjä, joista viimeisin tehtiin keväällä 2008 (Länsför-säkring 2008). Tämän tutkimuksen mukaan jopa kolmannes perheistä joutuisi muuttamaan nykyisestä kodistaan, jos heidän kuukausitulonsa laskisivat 200 eurolla kuukaudessa, ja peräti puolet, jos tulot laskisivat noin 300 eurolla. Eivätkä kysymyksessä olleet suuret asuntolainat ja korkeat lainakorot, vaan tutkimuksen mukaan pienimmät marginaalit taloudenpidossa oli juuri yksinhuoltajilla, jotka asuivat vuokra-asunnossa. Yhden henkilön tulojen varassa olevilla – olipa sitten huollettavia tai ei – tilanne on hyvin herkkä, jos joko kulut nousevat tai tulot laskevat. Monet yksinhuoltajaperheet kärsivät jo nyt välttämättömyshyödykkeiden, kuten ruuan ja sähkön, hintojen noususta. Myöskään tulopuolella yksinhuoltajilla ei ole samanlaisia mahdollisuuksia parantaa tulojaan tilapäisesti (tai pysyvästi) kuin pariskunnilla, koska huoltovastuu lapsista luo rajoitteen tiettyihin työaikoihin ja joihinkin työpaikkoihin (esim. matkustelu). Siten yksinhuoltajaperheiden taloudellinen asema on hyvin haavoittuvainen eikä välttämättä pysty vastaamaan odottamattomiin menoihin.

Kotitalouksien kulutusrakenteiden eroista ja eri hyödykeryhmien hintojen kehityksestä seuraa, että inflaation merkitys vaihtelee eri perheissä. Inflaatio oli vuonna 2008 erityisen korkea elintarvikkeissa (myös tupakka ja alkoholiuomat), asumisessa ja siihen liittyvissä hyödykkeissä. Näiden välttämättömyshyödykkeiden suhteellinen hintojen nousu kohtelee kaikkein pahimmin pienituloisia perheitä. On arvioitu, että yksinhuoltajatalouksien kohtaama inflaatio on lähes prosenttiyksikön verran korkeampi kuin esimerkiksi lapsettoman toimihenkilöperheen

(Palkansaajien tutkimuslaitos 2008). Julkisten hyvinvointipalvelujen hinnat määrytyvät sosiaalipalveluissa perheiden tulojen perusteella, kun taas terveydenhuoltopalveluissa maksut ovat kaikille samat tuloista riippumatta, tosin maksukatto rajoittaa omavastuuta jonkin verran. Kunnallisten terveydenhuoltopalvelujen maksukatto on 590 euroa kalenterivuotta kohti, eikä siihen lasketa hammashoidon, sairaankuljetuksen, lääkärintodistusten tai yksityislääkärimaksuja.

Mistä yksinhuoltajien köyhyys johtuu?

Lopuksi pohdin, johtuuko yksinhuoltajien suuri pienituloisuusaste tavasta, jolla pienituloisuus luokitellaan, vai aiheutuuko köyhyys työmarkkinoista. Köyhyyttä mitataan ja määritellään kansainvälisesti sovittujen standardien mukaan aina suhteellisena suurena. Köyhyys luokitellaan kotitalouksien jäsenten ekvivalenteista tuloista lasketulla mediaanitulolla. Siten köyhyysaste on voimakkaasti riippuvainen erityisesti työllisyysasteesta. Mitä korkeampi on työssäkäyntiaste, sitä korkeammaksi mediaanitulo muodostuu ja sitä helpommin työtä ja työtuloja vailla tulevat määritellyiksi köyhiksi. Työtuloja saavan käytettävissä olevat tulot ovat verotuksen johdosta korkeammat kuin rahamääräisesti vastaavan suuruista sosiaalista tulonsiirtoa saavan käytettävissä olevat tulot.

Köyhyys on herkkä myös määritelmästä seuraavalle laskutavalle. Niin sanottujen ekvivalenttien tulojen laskutapa on epäsuosiollinen yksinhuoltajatalouksille verrattuna muihin kotitalouksiin. Ekvivalentti tulo lasketaan niin, että kunkin kotitalouden käytettävissä olevat yhteenlasketut tulot jaetaan perheeseen kuuluvien jäsenten painokerrointa vastaavalla luvulla, jolloin saadaan ekvivalentti tulo. Tämän laskutavan on tarkoitus antaa oikeutta usean jäsenen talouden pyörittämisen skaalaeduille (yhdenkertainen infrastruktuuri, josta kaikki pääsevät osallisiksi). Menettely antaa kuitenkin varsin pienen kulutuspainon kotitalouden toiselle aikuiselle (nykyisin 0,5, aikaisemmin 0,7), jolloin jo pienilläkin puolison tuloilla päästään yksinhuoltajia parempaan taloudelliseen asemaan ekvivalenttien tulojen mukaan laskettuna.⁶ Esimerkiksi peruspäivärahalla oleva aikuinen ja hänen puolisonsa, joka ansaitsee vain peruspäivärahan suuruista palkkaa, ovat taloudellisesti jo paremmassa asemassa kuin yksinhuoltaja peruspäivärahalla (oletus: kaksi alaikäistä lasta).

Yksinhuoltajien suhteellisesti huonompaan taloudelliseen asemaan vaikuttavat kuitenkin ennen muuta alhaisempi työllisyys ja keskimääräistä matalampi ansiotaso (ks. Minna Salmen ym. artikkeli tässä kirjassa). Sosiaalisten tulonsiirtojen varassa eläminen jättää ansiokehityksestä jälkeen. Työhön osallistuminen vauhdittaa henkilökohtaista palkkakehitystä ja tuo myös verotuksellisia etuja (esim. ansio- ja työtulovähennys). Toisaalta yksinhuoltajien ei ole aina mahdollista ottaa

⁶ Samasta syystä monilapsisista perheistä tulee jo määritelmällisistä syistä köyhiä, koska tulojen jakajia on monta.

työtä vastaan sopimattomien työaikojen tai liian pitkien työmatkojen vuoksi – arjen huoltovastuuta kun ei voida jakaa.

Lähteet

- Eurostat. National Accounts and Living Conditions and Welfare. <ec.europa.eu/eurostat>
- Hakola-Uusitalo, Tuulia & Honkanen, Pertti & Jäntti, Markus & Mattson, Anna & Pirttilä, Jukka & Tuovinen, Marja (2007) Miten työnteko saadaan kannattamaan? Laskelmia sosiaaliturvan ja verotuksen muutosten vaikutuksista työllisyyteen ja tulonjakoon. Työpapereita 235. Palkansaajien tutkimuslaitos: Helsinki.
- Heino, Tarja & Lamminpää, Kaarina (2008) Perheet ja lapset toimeentulotuen piirissä. Helsinki: Stakes.
- Hulkko, Laura (2007) Lasten vanhemmat ja työ. Teoksessa Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus.
- Johansson, Mats & Gardberg Morner, Claudia (2007) Familjepolitiken viktig för barnen. Valfärd Nr 3, 2007.
- Länsförsäkring (2008) Små marginaler för många hushåll. Rapporter och undersökningar. Länsförsäkringar, Stockholm.
- Palkansaajien tutkimuslaitos (2008) Talouskehityksen vaikutus perheiden ostovoimaan. <<http://www.labour.fi/talousenn/talousenn.htm>>
- Ruotsalainen, Pekka (2006) Lapsiperheissä tulot riittävät – tai sitten eivät. Hyvinvointikatsaus 3/2006. Helsinki: Tilastokeskus.
- Sauli, Hannele (2006) Työssä käyvä alittaa harvoin köyhyysrajan. Hyvinvointikatsaus 3/2006. Helsinki: Tilastokeskus
- SOU (2004) Tid och pengar – dela lika? Frida Widmalm, Statens offentliga utredningar 2004:70, Finansdepartementet, Stockholm.
- Stakes (2007) Lastensuojelu 2006. Tilastotiedote 13/2007. Helsinki.
- Tilastokeskus (2008) Kulutusmenot kotitaloutta kohti, 2006. Kulutustutkimus.
- Tilastokeskus (2008) Tulonjakotilasto 2006. Helsinki.
- Tilastokeskus (2008) Kokoaikaisten palkansaajien kokonaisansiot kuukaudessa sukupuolen mukaan vuonna 2006. Helsinki.
- Tilastokeskus (2008) Itse koettu taloudellinen ahdinko kotitalouksissa. Teoksessa Tulonjakotilasto 2006. Helsinki: Tilastokeskus.
- Törmälehto, Veli-Matti (2007) Toimeentulo koheni, tuloerot kasvoivat. Hyvinvointikatsaus 3/2007. Helsinki: Tilastokeskus.

Lasten huoltajien alkoholin- käytön ja haittojen kehitys

Miten yleistä on, että vanhemmuusvastuussa olevat käyttävät alkoholia haitallisesti? Mihin suuntaan kehitys on menossa? Asiaa suoraan valaisevaa tilastotietoa ei juuri ole, joten on käytettävä välillisiä kuvaustapoja. Kymmenen prosenttia suomalaisista aikuisista ilmoitti A-klinikkasäätiön toteuttamassa kyselyssä kokeneensa, että lapsuudenperheen jonkun aikuisen alkoholinkäyttö aiheutti heille haittoja tai ongelmia (Peltoniemi 2005).

On myös arvioitu, että noin yhdellä tuhannesta syntyvästä lapsesta on sikiöaikaisen päihdealtistuksen aiheuttama vamma (FAS) ja noin yhdellä prosentilla on lievempiä päihdealtistuksen aiheuttamia oireita. Tämä tarkoittaa, että Suomessa syntyy vuosittain noin 600 lasta, joilla on sikiöaikaisen alkoholialtistuksen oireita, ja heistä noin 70:llä klassinen FAS-vaurio (Halmesmäki & Autti-Rämö 2005, 55).

Tässä artikkelissa tarkastelemme tilastoaineiston avulla, miten lasten kasvatustavastuussa olevien väestöryhmien haitallinen päihteiden käyttö on määrällisesti kehittynyt. Tarkoituksena on tätä kautta tavoittaa yleistrendejä päihteiden vaikutuksista lasten elinoloihin.

Vanhempien ongelmallinen alkoholinkäyttö on lapsen hyvinvoinnin kannalta monella tavalla hyvin vakava asia. Lapset kärsivät eriaikaisesta huolenpidon puutteesta tai kaltoinkohtelusta, ja vanhempien päihdeongelmat aiheuttavat myös usein riskin päihde- tai mielenterveysongelmien siirtymisestä seuraaville sukupolville. Myös niissä perheissä, joissa päihteiden runsas käyttö on vain satunnaista, lapset voivat vanhempien humaltuessa altistua vaaratilanteille, tulla laiminlyödyiksi tai kokea turvattomuutta.

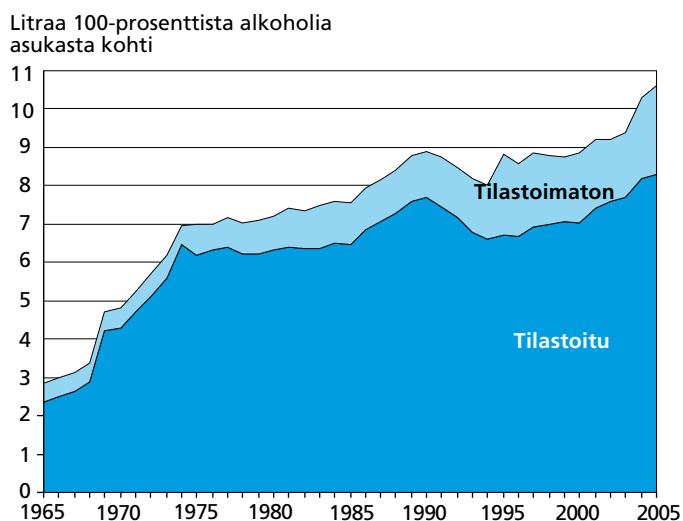
Tutkimus on osoittanut, että päihdeperheessä kasvamisen vaikutukset eivät onneksi ole yksinkertaisia tai mustavalkoisia (esim. Holmila ym. 2008) ja että oikein kohdennetulla tuella voidaan auttaa lasten selviytymistä, riippumatta vanhempien kyvystä hallita päihteiden käyttöään. Yhteiskunnan keinot tavoittaa näitä lapsia riittävän varhain ovat usein heikot, ja ongelmat pysyvät piilossa. Ympäristökään ei aina suhtaudu näihin perheisiin kovin myönteisesti. Tarvitaan lisää keskustelua, asenteiden muutosta ja ilmiön valottamista eri näkökulmista.

Keskustelu päihdeperheitte lasten auttamisesta ja erilaisten auttamiskanavien kehittämisestä onkin viime vuosina Suomessa lisääntynyt. Myös valtioneuvoston hyväksymän Alkoholiohjelman yksi kolmesta päätavoitteesta on alkoholin lapsille ja perheille aiheuttamien haittojen vähentäminen (Alkoholiohjelma 2004–2007; Alkoholiohjelma 2008–2011).

Alkoholin kulutuksen kehitys

Alkoholin kokonaiskulutus on viimeisten 25 vuoden aikana ollut kasvussa joitakin talouden matalasuhdanteita lukuun ottamatta. Vuosina 1990–2004 kokonaiskulutus kasvoi 8,5 litrasta 10,5 litraan 100-prosenttista alkoholia asukasta kohden (kuvio 1). Vuoden 2004 veronalennus aiheutti kokonaiskulutuksessa hyppäyksen ylöspäin, ja sen jälkeen kulutus on jäänyt tälle aikaisempaa selvästi korkeammalle tasolle.

Kymmenen viime vuoden aikana juomatapojen kehitys on eri ikäryhmissä ollut hieman erilaista. Niissä ikäryhmissä, joilla todennäköisimmin on alaikäisiä lapsia (35–44-vuotiaat ja 25–34-vuotiaat), oli miehillä yli kahdeksan ja naisilla yli

KUVIO 1. Alkoholin kulutus asukasta kohti (100-prosenttista alkoholia), 1965–2005.

viiden viikkoannoksen käyttö huipputasollaan 1990-luvun alussa, mutta on sen jälkeen hiukan tasaantunut, jopa laskenut. Korkeahko viikkokulutus on yleistynyt erityisesti yli 45-vuotiaiden keskuudessa, ja eri ikäryhmien erot ovat täten pienentyneet. (Helakorpi ym. 2007, 6.)

Alkoholinkäytön sukupuoliroolien muutokset vaikuttavat lasten hyvinvointiin ja perheiden arkielämään. Ennen 1970-luvulla tapahtunutta sukupuolten alkoholinkäytön tasa-arvoistumista ja naisten tulemista suurin joukoin alkoholin kuluttajiksi heidän tehtävänsä oli pysytellä raittiina, pitää koti pystyssä ja hoitaa arjen tehtävät. Jos miesten alkoholiongelmat aiheuttivat perheissä väkivaltaa, riitoja ja köyhyyttä, monilla lapsilla oli kuitenkin äideistä tai mummoista jonkinlainen turva.

Edelleenkin naiset juovat huomattavasti vähemmän kuin miehet, noin kolmanneksen kaikesta alkoholista, mutta yhä useammin ongelmakäyttäjä voi olla myös äiti, ja yhä useammassa perheessä molemmat vanhemmat juovat tai käyttävät huumeita lasta häiritsevästi. Raittiiden naisten määrä on vähentynyt, viime aikoina myös isovanhempien keskuudessa. Naisista oli vuonna 1969 raittiita 49 prosenttia, vuonna 1992 enää 17 prosenttia ja vuodesta 2000 eteenpäin enää noin 10 prosenttia. Myös naisten humalajuominen on yleistynyt ja riskijuomisen yleisyys lisääntyi erityisesti 1990-luvulla (Alkoholiolot EU-Suomessa 2006, 13–15). Naisten osuus päihdepalvelujen asiakkaista on myös kasvanut kahdenkymmenen viime vuoden aikana (Nuorvala ym. 2008, 39).

Vanhemmat vaikuttavat merkittäväällä tavalla myös siihen, miten teini-ikäiset itse käyttävät päihteitä. Perheissä, joissa vanhemmat itse käyttävät runsaasti alkoholia, myös lasten ohjaus ontuu – toki niin käy monissa muissakin perheissä. Viimeisimmät tiedot koululaisten alkoholinkäytöstä kertovat, että alaikäisten nuorten päihteiden käyttö ei ole enää lisääntynyt, mutta myönteisintä muutos on ollut niissä perheissä, joilla on eniten sosiaalista pääomaa (Ahlström ym. 2008).

Lasten vanhempien alkoholihaittojen kehitys

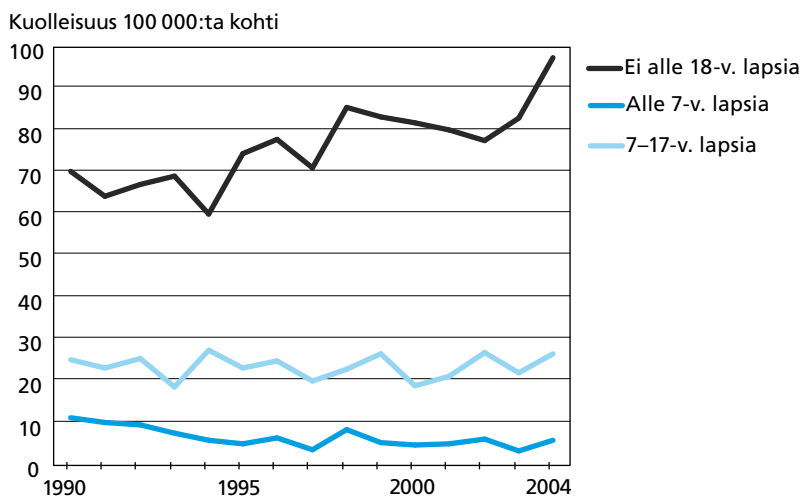
Tarkastelemme tässä artikkelissa alkoholihaittojen kehitystä sosiaali- ja terveydenhuollon hoitoilmoitusrekisterien, kuolemansyyrekisterin ja Päihdetapauslaskennan sisältämien tietojen valossa. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella olevaan kuolemansyyaineistoon linkatusta tiedostosta saatiin tieto alkoholisyyistä kuolleiden henkilöiden lapsien olemassaolosta ja iästä. Alkoholiehtoisia sairaalahoitoja, katkaisu- ja kuntoutushoitoja ja päihdehuollon erityispalveluja koskevista tilastoista ei tietoa lapsista ole saatavilla. Näitä lukuja tulkitsemme käyttämällä ikäryhmittäisiä tietoja suuntaa antavina. Ikäryhmistä kiinnostavimmat tässä yhteydessä ovat eniten synnyttävät ikäryhmät ja pikkulasten vanhemmat (25–34-vuotiaat) ja kouluikäisten vanhempien ikäryhmät (35–49-vuotiaat). Nuoremmat ja vanhemmat ikäryhmät on otettu mukaan vertailukohtiksi.

Alkoholisyistä kuolleet

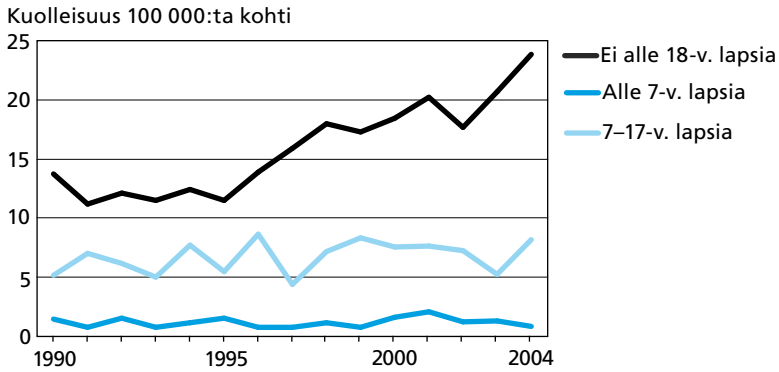
Alkoholin aiheuttamia kuolemia voi pitää eräänlaisina haittojen ”jäävuooren huipuna” – taustalla on usein vuosien ongelmallista käyttöä ja sosiaalisia ongelmia, myös käyttäjän läheisten tuskaa ja elämän laadun heikkenemistä. Kuvioissa 2 ja 3 on kuvattu miesten ja naisten alkoholikuolleisuus kuolleen henkilön lasten olemassaolon mukaan vuosina 1988–2004. Alkoholisyiksi on tässä laskettu ne kuolemat, joissa kuoleman perussy syy oli suoraan alkoholista johtuva, esimerkiksi alkoholimaksakirroosi tai alkoholimyrkytys.

Miesten alkoholikuolleisuus (kuvio 2) on suurinta niiden keskuudessa, joilla ei (enää) ole alle 18-vuotiaita lapsia. Tässä ryhmässä alkoholisyistä kuolleiden määrä lisääntyi jo 1990-luvun loppupuolella, ja määrä kasvoi selvästi vuonna 2004. Alle seitsemän vuoden ikäisten lasten isien kuolleisuus on ollut pääpiirteissään laskusuuntaista vuodesta 1990 alkaen, ja se lisääntyi vain hieman vuonna 2004. Kouluikäisten (7–17-vuotiaiden) lasten isien kuolleisuus oli yleisempää, ja siinä ei ole tapahtunut erityisiä muutoksia koko jakson aikana, ei edes vuonna 2004.

Naisten alkoholikuolleisuus oli keskimäärin reilun neljänneksen miesten tasosta. Niiden naisten ryhmässä, joilla ei ole alaikäisiä lapsia, alkoholikuolleisuus kasvoi 1990-luvun puolivälistä alkaen, ja vuonna 2004 tapahtui voimakas kasvu (kuvio 3). Pienten lasten äitejä oli kunakin vuonna kuollut vain muutamia 100 000 naista kohden, eikä tässä tapahtunut tarkasteltuna ajanjaksona erityistä muutosta. Kouluikäisten lasten äitien ryhmässä alkoholikuolleisuus oli yleisempää – koska ikää ja alkoholinkäyttövuosia oli jo ehtinyt kertyä – mutta kehitys oli melko tasaista, 2000-luvun ensimmäisinä vuosina jopa laskevaa.

KUVIO 2. Miesten kuolleisuus alkoholisairauksiin ja -myrkytyksiin väestön 100 000:ta kohti lasten mukaan, 1990–2000.

KUVIO 3. Naisten kuolleisuus alkoholisairauksiin ja -myrkytyksiin väestön 100 000:ta kohti lasten mukaan, 1990–2004.

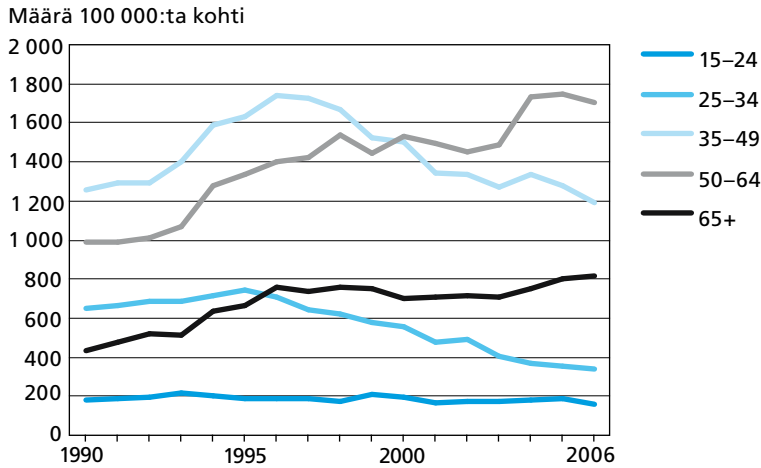
Kun näitä tietoja verrataan iän mukaan laskettuihin tietoihin, voidaan nähdä, että vanhemmuustiedot vastaavat hyvin iän mukaan tehtyä tarkastelua. Kuolleisuuden kasvu 50–64-vuotiaiden ryhmässä oli samanmuotoinen kuin niillä, joilla ei ole alle 18-vuotiaita lapsia. 25–34-vuotiaiden koko ikäryhmässä kehitys oli vastaava kuin pienten lasten vanhemmilla, siis ei muutosta. Kuitenkin toisin kuin kouluikäisten vanhemmilla, 35–49-vuotiaiden alkoholikuolleisuudessa oli havaittavissa jonkin verran kasvua 1990-luvun lopulla, mikä johtunee yksinäisten perheellisiä suuremmasta kuolleisuuden kasvusta.

Alkoholisyistä sairaalahoidossa olleiden määrät

Tietoja sairaalahoidossa olleista ei ollut saatavilla sen mukaan jaoteltuna, onko potilaalla lapsia. Tarkastelu pohjaa siis ikäryhmittäiseen tarkasteluun (kuviot 4 ja 5). Yleisimpiä sairaalahoidon syitä ovat päihtymys, maksasairaudet ja riippuvuusoireet.

Miehillä on tyypillisesti ollut kaikkein eniten eri alkoholisairauksien hoitojaksoja varhaiskeski-ikässä (35–49 vuotta). Tässä ikäryhmässä olevilla on kaikkein todennäköisimmin kouluikäisiä lapsia. Ikäryhmän hoitojaksojen määrä kasvoi vuoteen 1996 asti, minkä jälkeen kehitys on ollut myönteistä. Sama myönteinen kehitys on nähtävissä myös 25–34-vuotiaiden ikäryhmässä, jossa voi olettaa olevan eniten ensi kertaa isiksi tulevia. Sen sijaan yli 50-vuotiaiden miesten ikäryhmissä alkoholisyistä johtuvat sairaalahoidot eivät ole 2000-luvulla lainkaan vähentyneet vaan lisääntyneet vuoden 2004 jälkeen, ja 50–69-vuotiaiden ikäryhmä ohittikin 35–49-vuotiaiden ikäryhmän alkoholikuolleisuuden tasossa vuosituhannen vaihteessa.

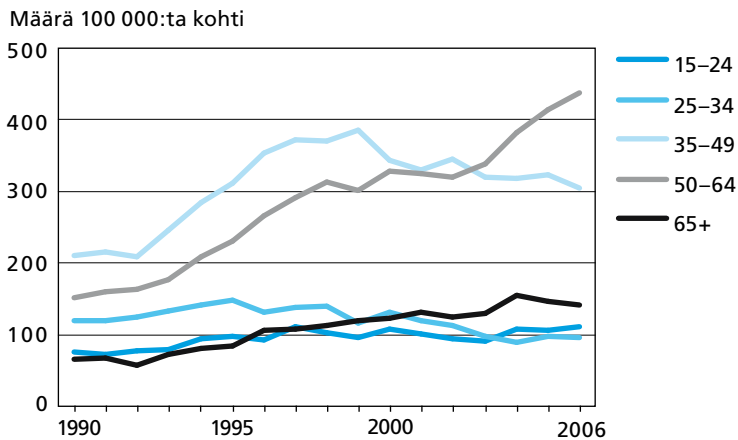
Naisten ikäryhmittäiset sairaalahoidot ovat kehittyneet hyvin samalla tavoin kuin miehillä. Vanhimmassa ikäryhmässä naisilla alkoholista johtuvien sairaalahoidojen kasvu on kuitenkin ollut vielä jatkuvampaa ja suhteellisesti suurempaa kuin miehillä (kuvio 5). ”Kouluikäisten lasten äitien” eli 35–49-vuotiaiden keskuudessa alkoholisairauksien hoitojaksojen määrä oli korkeimmillaan vuonna 1999, ja määrä on siitä lähtien laskenut. 23–35-vuotiaiden (”pikkulasten äitien”)

KUVIO 4. Miesten alkoholisystä johtuvien sairaalahoitojen määrä väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1990–2006.

keskuudessa oli hoitajaksoja huomattavasti vähemmän kuin vanhemmissa ikäryhmissä. Myös tämän ryhmän hoitajakson määrä oli korkeimmalla tasolla 1990-luvun puolivälin paikkeilla, ja määrä on siitä lähtien hiljalleen laskenut.

1990-luvun suuri kasvu alkoholin aiheuttamissa sairaalahoidoissa selittyi erityisesti päihtymys-diagnoosilla, vähemmässä määrin myös alkoholiriippuvuusdiagnoosilla hoidettujen potilaiden määrän merkittävästä kasvusta tuolloin. Tämä kasvu ajoittui samaan aikaan, kun poliisin tekemät päihtyneiden säilönnötojen määrät romahtivat (Mäkelä & Österberg 2006). Samat diagnoosiluokat ovat myös vastanneet suurimmasta osasta 25–49-vuotiaiden positiivisesta kehityksestä 1990-luvun loppupuolelta lähtien.

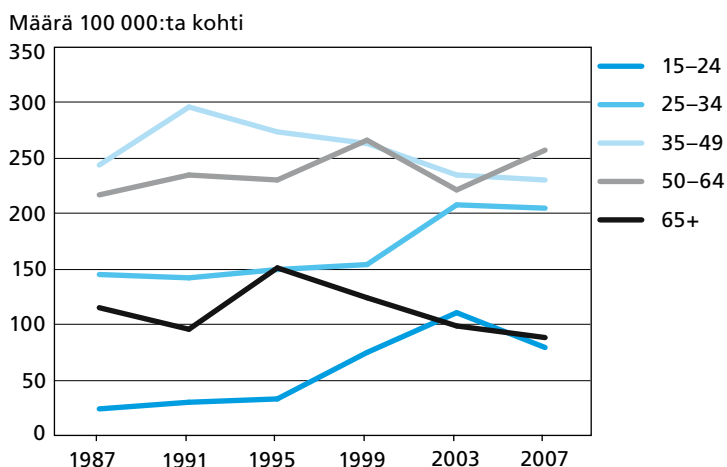
KUVIO 5. Naisten alkoholisystä johtuvien sairaalahoitojen määrä väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1990–2006.

Päihdehuollon erityispalvelujen käyttö ikäryhmittäin

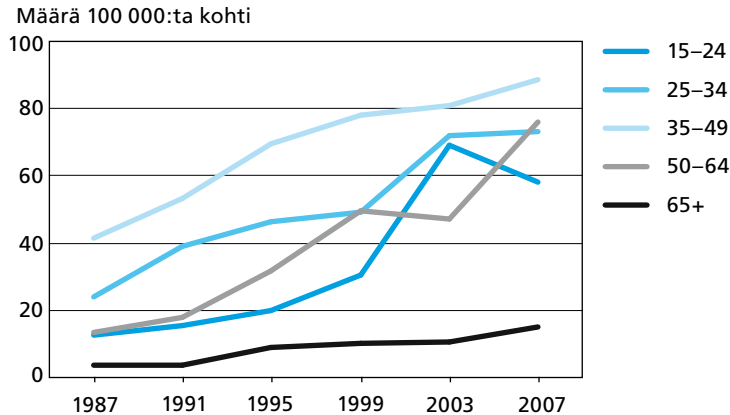
Kuvioissa 6 ja 7 on esitetty Päihdetapauslaskennan tietoja päihdeongelmien erityispalveluihin hakeutumisesta vuodesta 1987 alkaen. Luvut sisältävät sekä alkoholin että muiden päihteiden käytön tai sekakäytön vuoksi hoitoon hakeutuneet. Miehillä hoitoon hakeutuminen on kaikkein yleisintä 35–64-vuotiailla, naisilla 35–49-vuotiailla. Miesten lukumäärät ovat kasvaneet selvimmin 25–34-vuotiaiden ja myös tätä nuorempien keskuudessa, vanhemmissa ikäryhmissä kehitys on ollut tasaisempaa. Hoitoon tulleiden naisten määrät ovat kasvaneet miehiä enemmän, erityisesti ”kouluikäisten lasten äitien” eli 35–49-vuotiaiden ja ”pienien lasten äitien” eli 25–34-vuotiaiden, sekä myös aivan nuorten eli 15–24-vuotiaiden naisten keskuudessa.

Naisten hoitoon hakeutuminen on kaikissa ikäryhmissä kasvanut koko tarkastellun 20 vuoden ajan. Tieto kertoo vanhemmuusikäisten naisten päihdeongelmien lisääntymisestä, mikä on lasten kannalta hyvin huolestuttava seikka. Myönteistä kuitenkin on, että aivan nuoretkin naiset tulevat lisääntyvässä määrin hoitoon: esimerkiksi sikiöaikaisen päihdealtistuksen ja humalan myötä tapahtuvien epätoivottujen raskauksien riski kenties vähenee tätä kautta.

Tarkastelimme myös sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuslaitoksen tietoja katkaisu- ja kuntoutushoitoihin hakeutuneiden määristä ikäryhmittäin. Nämä tiedot ovat samansuuntaisia kuin päihdetapauslaskennan tiedot. Hoitoon on hakeutunut kaikkein eniten 35–49-vuotiaita ja toiseksi eniten nuoria aikuisia eli 25–34-vuotiaita. Miesten määrät ovat näissä ikäryhmissä hiukan laskeneet ja naisten vastaavasti kasvaneet.

KUVIO 6. Miesten päihdetapauksien määrä päihdehuollon erityispalveluissa väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1987–2007.

KUVIO 7. Naisten päihdetapausten määrä päihdehuollon erityispalveluissa väestön 100 000:ta kohti ikäryhmittäin, 1987–2007.

Yhteenveto ja pohdinta

1990-luvulla ja 2000-luvulla alkoholinkulutuksessa oli voimakkaita muutoksia, jotka ovat näkyneet myös alkoholihaitoissa. 1980-luvun nousun jälkeen 1990-luvun alun taloudellisen laman aikana myös alkoholiostoista tingittiin, mutta laman hellittäessä ja tulotason noustessa alkoholin kulutus jälleen kasvoi. Runsaasti alkoholia käyttävien määrä kasvoi kuitenkin eniten yli 45-vuotiaiden ryhmässä ja tasaantui nuoremmissa ikäryhmissä, mikä on lasten kannalta huojentava seikka. Monet perheet olivat kuitenkin 1990-luvun laman aikana ja sen jälkeenkin kovilla. Lama heikensi vanhempien henkistä hyvinvointia ja jätti ehkä pitkäaikaisetkin jäljet osaan perheistä (Solantaus 2002; Sauli ym. 2002, 49).

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet ainoastaan alkoholikuolemia ja terveyshaittoja, ja on syytä muistaa, että yleensä juojan perhe on jo ennen niitä saanut pidempään kärsiä juomisen muista haittavaikutuksista. 1990-luvun lopun ja 2000-luvun aikana alkoholikuolemat lisääntyivät jyrkästi lähinnä niiden aikuisten parissa, joiden perheessä ei ollut alaikäisiä lapsia. Sairaalahoidoilla mitattuna 35–49-vuotiailla, siis ”kouluikäisten lasten isillä ja äideillä”, alkoholihaitat kuitenkin lisääntyivät laman jälkeen huomattavasti, samoin kuin muiden tätä vanhempien ikäryhmien. Kasvu saattaa tässä ikäryhmässä olla painottunut lapsettomiin, ja se saattaa myös pitkälti johtua siirtymästä poliisiin ja terveydenhuollon työnjaossa.

Vuosituhannen vaihteen paikkeilla kehityksessä joka tapauksessa tapahtui selvä erkaneminen, kun 35–49-vuotiaiden ja sitä nuorempien alkoholisyyistä tapahtuneet sairaalahoidot kääntyivät laskuun ja vain sitä vanhempien sairaalahoidot lisääntyivät. Vastaava ikäryhmittäinen ero on raportoitu myös alkoholikuolemien muutostrendeissä (Herttua ym. 2007a). Kaiken kaikkiaan alkoholihaittojen kehi-

tyksessä on lapsiperheiden näkökulmasta siis ollut hyviä uutisia: alkoholihaitoissa on vuosittain vaihteessa tapahtunut vanhemmuusikäisten keskuudessa jonkinasteista myönteistä kehitystä, ja 1990-luvun loppupuolelta alkanut alkoholikuolleisuuden kasvu on rajoittunut lähinnä muihin kuin alaikäisten lasten vanhempiin. Alkoholiveron laskun yhteydessä lapsiperheiden isillä ja äideillä alkoholikuolleisuus lisääntyi vuosista 2001–2003 vuosiin 2004–2005 vain kolme prosenttia, kun lisäys koko 25–59-vuotiaassa väestössä oli 9 prosenttia naisilla ja 25 prosenttia miehillä (Herttua ym. 2007b). Alkoholiveron alennuksen lyhyen aikavälin kaikkein vakavimmat seuraukset eivät siis ole juurikaan koskettaneet lapsiperheitä, mutta mahdollisesta lievempien ongelmien tai ajan myötä vakavampien ongelmien lisääntymisestä ei tämän perusteella voi vetää johtopäätöksiä.

Naisten hoitoon hakeutuminen on kaikissa ikäryhmissä kasvanut koko tarkastellun 20 vuoden ajan. Tieto kertoo vanhemmuusikäisten naisten päihdeongelmien lisääntymisestä. Ottaen huomioon naisten miehiä vähäisemmän päihdeiden käytön etenkin nuoret naiset näyttäisivät kuitenkin tulevan katkaisu- ja kuntoutushoitoon ja päihdehoidon erityispalveluihin huomattavasti miehiä herkemmin. Lasten näkökulmasta tämä on tietysti myönteistä. On myös mahdollista, että lisääntynyt hoitoon hakeutuminen juuri näissä ikäryhmissä on osaltaan onnistunut vähentämään myös alkoholiehtoisia sairaalahoitoja ja kuolemia.

Vanhemmuusikäisten suuri määrä päihdehuollon erityispalveluissa ja katkaisu- ja kuntoutushoidossa kertoo, että erikoistunut päihdehoito voi olla myös lasten hyvinvoinnin kannalta keskeinen asia. On vain vähän tutkimustietoa siitä, miten lapset ja vanhemmuus otetaan hoidossa huomioon. Se tosin tiedetään, että suurin osa hoitoon tulevista asuu tässä vaiheessa yksin (Nuorvala ym. 2008). Tämä ei tietenkään välttämättä tarkoita, ettei lapsia olisi olemassa.

Tiedot vanhemmuusikäisten naisten ja miesten juomisesta ja haitoista heijastavat perinteisiä sukupuolten välisiä eroja. Isät ovat äitejä todennäköisemmin perheen ”päihdehäiriköitä”. Lisääntyvä tasa-arvo tässä suhteessa olisi enemmän huolestuttavaa kuin myönteistä; naisten juomisen lisääntymistä ei lasten kannalta voi pitää hyvänä asiana.

Pienimpien lasten vanhemmilla alkoholihaitat näyttävät vielä melko harvoin sairastavuutena tai kuolemina. Eniten sairauksia on kouluikäisten ja aikuisten lasten isillä ja äideillä. Fysiologiset päihdehaitat kehittyvät vuosien myötä, ja isä ja äiti jaksavat käydä työssä ja huolehtia perheen toimeentulosta lasten ollessa pieniä. Mutta onko lasten muista tarpeista voitu kaikissa perheissä huolehtia tänä aikana? Millaisia lasten ongelmia on äitiysiässä olevien naisten hoitokäyntien kasvun taustalla? Kuinka monella tilastoissa yksinasuvaksi luokitellulla miehellä itse asiassa on lapsia, joskaan ei enää samassa taloudessa? Tarvitaan lisää systemaattista tietoa lapsiväestön elinoloista ja niiden kehityksestä, jotta tietäisimme, mitä päihdeongelmien kehitys tarkoittaa heidän kannaltaan. Myös vanhemmuusroolissa olevien aikuisten alkoholinkäyttötapoja olisi tutkittava tarkemmin.

Lähteet

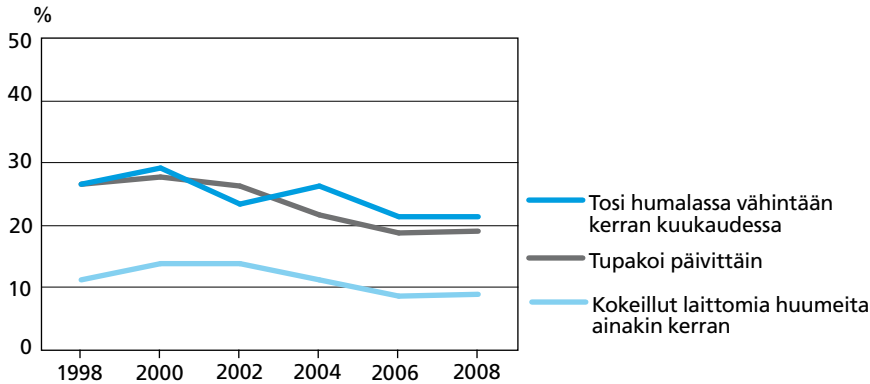
- Ahlström, Salme & Metso, Leena & Huhtanen, Petri & Ollikainen, Minna (2008) Missä nuorisoryhmissä päihteiden käyttö on vähentynyt? Suomen ESPAD-aineiston tuloksia 2007. *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (1), 73–83.
- Alkoholiohjelma 2003–2007 (2004) Yhteistyön lähtökohdat 2004. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, julk. 2004:7. Helsinki.
- Alkoholiohjelma 2008–2011. <www.alkoholiohjelma.fi>
- Alkoholiolot EU-Suomessa. Kulutus, haitat ja politiikan kehitys 1990–2005. STM raportteja 2006:21. Helsinki.
- Halmesmäki, Erja & Autti-Rämö, Ilona (2005) Fetaalialkoholisyyndrooma: voidaanko lapsen ennustetta parantaa? *Duodecim* 121:12, 54–61.
- Helakorpi, Satu & Uutela, Antti & Puska, Pekka (2007) Vuoden 2004 alkoholin hinnan alennus näkyy työikäisten alkoholinkäytössä. *Kansanterveys* 3, 5–6.
- Herttua, Kimmo & Mäkelä, Pia & Martikainen, Pekka (2007a) Differential trends in alcohol-related mortality: a register-based follow-up study in Finland 1987–2003. *Alcohol and Alcoholism Advance Access published February 3, 1–9.*
- Herttua, Kimmo & Martikainen, Pekka & Mäkelä, Pia (2007b) Viina tappoi eniten yksinäisiä miehiä. *Dialogi* 2/2007, 40–41.
- Holmila, Marja & Bardy, Marjatta & Kouvonon, Petra (2008) Lapsuus päihdeperheessä ja kielteisen sosiaalisen perimän voittaminen. *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (4), 421–432.
- Mäkelä, Pia & Österberg, Esa (2006) Alkoholin kulutus kasvaa – lisääntykö hyvinvointi? Teoksessa Kautto, Mikko (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2006*. Helsinki: Stakes, 306–328.
- Nuorvala, Yrjö & Huhtanen, Petri & Ahtola, Raija & Metso, Leena (2008) Päihdeasiakkaat entistä vanhempia. *Dialogi* 5/2008, 39–40.
- Peltoniemi, Teuvo (2005) Suomalaisten lasinen lapsuus 1994 ja 2004. *Tiimi* (2).
- Sauli, Hannele & Bardy, Marjatta & Salmi, Minna (2002) Elinolojen koventuminen pikkulapsiperheissä. Teoksessa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (2002) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: Stakes, 32–61.
- Solantaus, Tytti (2002) Kehitysympäristöjen merkitys lapsen kehitykselle ja mielenterveydelle. Teoksessa Kangas, Ilka ym. (toim.) *Kohti terveyden tasa-arvoa*. Helsinki: Edita.

AVAININDIKAATTORI: 9.-luokkalaisten raittius. Niiden osuus, jotka eivät käytä lainkaan alkoholia (%)

	1998	2000	2002	2004	2006	2008
tytöt	18	16	21	26	30	31
pojat	20	18	22	29	33	33

Lähde: Kouluterveyskysely, Stakes.

9.-luokkalaisten tupakoiminen, humalajuominen ja huumekekelut 1998–2008

Lähde: Kouluterveyskysely, Stakes.

Peruskoulun yhdeksäsluokkalaisten päihteiden käytössä on tapahtunut myönteistä kehitystä 2000-luvun kuluessa. Tupakoiminen, humalajuominen ja huumekekelut olivat yleisimpiä vuosituhannen alussa mutta ovat sen jälkeen vähentyneet vuosi vuodelta. Poikkeuksena oli humalajuominen, joka lisääntyi tilapäisesti vuonna 2004 alkoholiveron alentamisen myötä. Vuonna 2008 myönteinen kehitys sekä tupakoinnin, humalajuomisen että huumekekelujen osalta on pysähtynyt. Sukupuolten väliset erot tupakoinnissa, huumekekeluissa ja raittudessa olivat kaikkina vuosina pieniä. Vielä vuosituhannen alussa humalajuominen oli pojilla selvästi yleisempää kuin tytöillä, mutta sen jälkeen sukupuolten välinen ero on hävinnyt.

Koululaisten väsymys

Väsymys on nuorten yleisin psykosomaattinen oire (Kouluterveyskysely 2007; Välimaa 2000). WHO-koululaistutkimuksen (Tynjälä & Kannas 2004) mukaan vähintään neljänä kouluamuna viikossa väsyneeksi itsensä tuntevien osuudet lisääntyivät 1990–1998 sekä 15-vuotiailla pojilla että tytöillä. Pojilla väsyneiden osuus tasaantui tämän jälkeen, mutta tytöillä lisääntyi edelleen vuodesta 1998 vuoteen 2002. Kouluterveyskyselyn mukaan päivittäinen väsymys on lisääntynyt vuodesta 1998/1999 vuoteen 2006/2007 pojilla 7 prosentista 10 prosenttiin ja tytöillä 15 prosentista 19 prosenttiin (Kouluterveyskysely 2007).

Jatkuvalla väsymyksellä on aiemmissa tutkimuksissa todettu olevan sekä somaattisia että psyykkisiä vaikutuksia nuoriin. Korkeammat kognitiiviset toiminnot, esimerkiksi abstrakti ajattelu, heikkenee, ärtyneisyys ja kärsimättömyys lisääntyvät sekä tunteiden hallinta huonontuu. Myös koulumenestyksen on todettu heikentyvän väsymyksen myötä. Väsyneenä nuori on lisäksi alttiimpi onnettomuuksille liikenteessä (ks. Saarenpää-Heikkilä 2001).

Väsymyksen johtavia syitä ovat muun muassa epäsäännölliset nukkumistottumukset, riittämätön tai häiriintynyt uni, lisääntynyt unen tarve tai myöhästynyt unirytmii (Kuhn & Mayfield 1999; Saarenpää-Heikkilä ym. 2001). Nuorilla keskeiset nukahtamisongelmien syyt ovat viivästynyt unirytmii ja psykofysiologinen unettomuus. Viivästyneen unirytmii on todettu olevan yhteydessä liialliseen tietokoneen tai matkapuhelimen käyttöön (Punamäki ym. 2007) ja epäsäännölliseen unirytmiiin arkipäivien ja viikonloppujen välillä (Taillard ym. 1999). Unettomuus voi olla myös psykofysiologinen stressireaktio erilaisille ongelmille, esimerkiksi turvattomuudelle tai koulunkäynnin ongelmille (Järventie 1999). Murrosiässä unirytmii siirtyy myöhemmäksi, mutta unen tarve ei vähene, vaan saattaa jopa lisääntyä (Carskadon ym. 1980 ja 1998).

Sekä huonojen terveystottumusten että kouluolojen puutteiden on todettu olevan yhteydessä nuorten väsymykseen. Terveystottumuksista kouluruoan syömistä jättäminen (Pere ym. 2003), epäterveellisten välipalojen syöminen, myöhään valvominen (Hyland & Sodergren 1999), vähäinen liikunta (Bray & Born 2004) ja alkoholin käyttö sekä tupakointi (Tynjälä ym. 1997; Vignau ym. 1997) ovat yhteydessä väsymykseen. Kouluoloista kiusaamisen (Due ym. 2005) on havaittu olevan yhteydessä väsymykseen. Väsymys on yhteydessä myös huonoon koulutyytyväisyyteen; jaksamiseen koulutyössä, viihtymiseen koulussa ja koulun innostavuuteen (Savolainen ym. 2000). Pojilla itsearvioidun oireilun on todettu olevan yhteydessä oppilaiden välisiin suhteisiin ja tytöillä lisäksi oppilas-opettajasuhteen toimivuuteen (Hiekkänen & Mökkönen 2007). Toisaalta runsaasti oireilevat oppilaat kokevat myös koulutyytyväisyytensä ja arvioivat kouluolonsa useilla alueilla merkitsevästi huonommiksi kuin vähän oireilevat oppilaat (Savolainen ym. 2000). Tässä artikkelissa tarkastelemme Kouluterveyskyselyn aineistossa terveystottumusten sekä koulun psyykkisten ja sosiaalisten työolojen yhteyttä päivittäiseen väsymykseen 14–16-vuotiailla Oulun ja Länsi-Suomen läänin sekä Ahvenanmaan maakunnan nuorilla.

Aineisto ja menetelmät

Kouluterveyskysely on valtakunnallinen, kussakin kunnassa joka toinen vuosi toteutettava, opettajan ohjaama luokkakysely. Huhtikuussa 2007 Kouluterveyskyselyyn vastasivat Oulun ja Länsi-Suomen läänien sekä Ahvenanmaan maakunnan alueella sijaitsevien peruskoulujen 8. ja 9. luokilla opiskelevat 25 421 poikaa ja 25 049 tyttöä. Aineiston kattavuus oli 84 prosenttia.

Tätä artikkelia varten tarkasteluun valittiin oppilaat, jotka ilmoittivat päivittäistä väsymystä tai heikotusta lähes joka päivä. Terveystottumuksista selittävinä muuttujina tarkasteltiin nukkumaanmenoa arki-iltaisina myöhemmin kuin kello 23, liikunnan harrastamista harvemmin kuin kerran viikossa, epäsäännöllistä ateriointia (ei syö aamupalaa, lounasta ja päivällistä säännöllisesti), tosi humalaan vähintään kerran kuukaudessa juomista sekä päivittäistä tupakointia. Koulun psyykkisistä ja sosiaalisista työoloista tarkasteltiin koulun työilmapiirin ongelmia, koulussa kuulluksi tulemattomuutta, vaikeuksia opiskelussa, kavereiden kanssa toimeen tulemattomuutta sekä koulukiusatuksi joutumista. Logistiseen regressioanalyysiin¹ otettiin mukaan mainittujen kymmenen selittävän indikaattorin lisäksi luokka-aste- ja sukupuolimuuttuja. (Lisätietoja www.thl.fi => kouluterveyskysely)

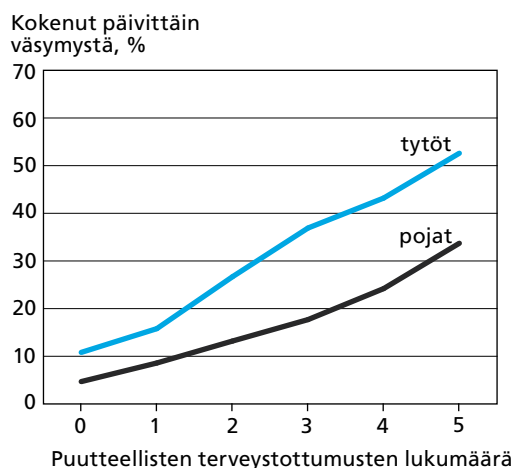
1 Analyysit tehtiin koko aineistolle sekä tytöille ja pojille erikseen. Päivittäiseen väsymykseen yhteydessä olevista indikaattoreista muodostettiin terveystottumuksia kuvaavat sekä koulun psyykkisiä ja sosiaalisia työoloja kuvaavat summapistemäärät niin, että kustakin huonosta terveystottumuksesta tai koulun psyykkisissä tai sosiaalisissa työoloissa koetuista puutteista sai yhden pisteen, yhteensä 0–5 pistettä. Koulun psyykkisiä ja sosiaalisia työoloja kuvaavan summapistemäärän kaksi viimeisintä luokkaa yhdistettiin ylimmän luokan pienuuden vuoksi. Summapistemäärien ja päivittäisen väsymyksen välisten yhteyksien lisäksi tarkasteltiin yksittäisten muuttujien yhteyttä päivittäiseen väsymykseen ristiintaulukoinnin avulla. Kaikki tässä artikkelissa kuvatut yhteydet olivat tilastollisesti erittäin merkitseviä, mikä johtuu aineiston suuresta koosta.

Terveystottumusten yhteys päivittäiseen väsymykseen

Päivittäinen väsymys oli yhteydessä kaikkiin tutkittuihin viiteen terveystottumukseen. Tytöillä ja pojilla päivittäisen väsymyksen yleisyydessä oli tasoero, mutta selittävät tekijät olivat samalla lailla yhteydessä päivittäiseen väsymykseen sukupuolesta riippumatta. Tarkasteltaessa viidestä terveystottumuksesta muodostettua summamuuttujaa havaittiin päivittäisen väsymyksen lisääntyvän puutteellisten terveystottumusten lukumäärän lisääntyessä (kuva 1). Mikäli kaikki tutkitut terveystottumukset olivat hyviä, päivittäistä väsymystä oli pojista 5 prosentilla ja tytöistä 11 prosentilla. Sen sijaan mikäli kaikissa viidessä terveystottumuksessa oli puutteita, päivittäinen väsymys lisääntyi pojilla 34 prosenttiin ja tytöillä 52 prosenttiin eli 5–6-kertaiseksi. (Kuvio 1.)

Riittävän pitkä ja virkistävä yöuni

Yksittäisistä terveystottumuksista arki-iltaisina myöhään valvominen oli vahvimmin yhteydessä päivittäiseen väsymykseen (taulukko 1). Arki-iltaisina ennen kello kymmentä nukkumaan menevistä tytöistä päivittäistä väsymystä oli 13 prosentilla, mutta kello yhden jälkeen nukkumaan menevistä 58 prosentilla. Pojilla vastaavasti päivittäistä väsymystä kokevien osuus lisääntyi 8 prosentista 33 prosenttiin. (Taulukko 1.) Riittävän pitkä ja virkistävä yöuni on sekä fyysisen terveyden että myös psyykkisen ja sosiaalisen terveyden osatekijä. Murrosiässä unentarve on aiempaa suurempi, mutta unen määrä usein lyhyempi kuin lapsuudessa. Riittämätöntä yöunta seuraa luonnollisestikin väsymys. Nuorille ja heidän vanhemmillen onkin pyritty luomaan suosituksia ja ohjeistuksia hyvän unen varmistamiseksi (ks. esim. Tynjälä & Kannas 2002).

KUVIO 1. Päivittäinen väsymys puutteellisten terveystottumusten lukumäärän mukaan peruskoulun 8. ja 9. luokkien oppilailla v. 2007.

Myös terveystiedon opetuksessa riittävän pitkän yöunen merkitys on tärkeä aihe, sillä koulussa unenpuute ja väsymys ilmenevät oppilaiden rauhattomuutena, yli-aktiivisuutena, nukahteluna, mielialan vaihteluina ja erilaisina ongelmina koulutyössä (Rintahaka 1991; Giardin ym. 1998; Danner 2000a,b; Giannotti ym. 2002). Hyvän koulumenestyksen on vastaavasti todettu olevan yhteydessä säännölliseen nukkumisrytmiin, pidempään yöuneen ja parempaan unen laatuun (Hofman & Steenhof 1997; 1998; Danner 2000a,b).

Säännöllinen ateriarytmi

Aamupalan, lounaan ja päivällisen muodostama säännöllinen ateriarytmi on merkityksellinen päivittäisen väsymyksen ehkäisyssä erityisesti tytöillä. Epäsäännöllisesti syövästä tytöistä joka kymmenes koki päivittäin väsymystä, mutta säännöllisesti syövästä joka viides. Pojilla ateriarytmin merkitys päivittäiselle väsymykselle oli pieni. (Taulukko 1.) Kotiruokailu ja kouluaiikainen ruokailu olivat selkeästi yhteydessä toisiinsa. Oppilaat, jotka eivät syö aamiaista tai yhteistä päivällistä perheensä kanssa, jättivät myös koululounaan useammin syömättä. Vanhemmille tulisikin korostaa ilta-aterioiden, aamupalan ja erityisesti perheen yhteisten aterioiden tärkeyttä sekä tuoda esille koti- ja kouluruokailun väliset yhteydet (Raulio ym. 2007).

Nuori viettää suuren osan arkipäivästään koulussa nauttien koululounasta ja välipalaa sekä harrastaen liikuntaa sekä liikuntatuntien että välituntien puitteissa. Koululla on siten kodin ohella merkittävä osuutensa nuoren arkirytmien edistäjänä. Kouluterveydenhuollon laatusuosituksessa (2004) korostetaan kaikkien koulun aikuisten sitoutumisen merkitystä kouluruokailun toteuttamisessa ja kehittämisessä. Uusi kouluruokailusuositus (2008) korostaa kouluruokailun olevan osan opetusta ja koulun virallista oppilashuoltoa ja ehdottaa oppilashuoltoryhmän alaisen ruokailutoimikunnan perustamista jokaiseen kouluun.

Fyysinen aktiivisuus

Myös säännöllinen liikunta on tärkeää väsymyksen ehkäisyssä. Vapaa-aikana fyysisesti passiivisista tytöistä lähes puolet ja pojista joka kolmas koki päivittäin väsymystä, mutta vähintään kerran päivässä vähintään puoli tuntia liikkuvista tytöistä ja pojista noin joka kymmenes. (Taulukko 1.) Fyysisen aktiivisuuden suositusten (2008) mukaan 13–18-vuotiaiden tulisi liikkua 1–1½ tuntia päivässä monipuolisesti ja ikään sopivalla tavalla. Yli kahden tunnin istumajaksoja tulisi välttää. Liikunnan tulisi koostua sekä perusliikunnasta että fyysisesti aktiivisemmasta täsmäliikunnasta. Yli puolet yläluokkalaisista ei kuitenkaan harrastaa riittävästi liikuntaa (Kouluterveyskysely 2007). Säännöllinen liikunta on kuitenkin tärkeää paitsi fyysisen kunnon ylläpitämiseksi myös siksi, että aktiivisesti liikuntaa harrastavat ovat tarmokkaampia, vähemmän jännittyneitä ja väsyneitä kuin riittämättömästi harrastavat (Bray & Born 2004).

Päihteiden käyttö hallintaan

Päivittäinen väsymys oli sitä yleisempää, mitä säännöllisempää tosi humalaan juominen oli. Kerran viikossa tai useammin tosi humalaan juovista tytöistä päivittäin väsyneitä oli lähes puolet ja pojista vajaa kolmannes. Sen sijaan niistä tytöistä, jotka eivät koskaan ole tosi humalassa, 14 prosenttia ja pojista vastaavasti 8 prosenttia koki päivittäin väsymystä. Päivittäin tupakoivista tytöistä reilu kolmannes ja pojista reilu viidennes ja tupakoimattomista tytöistä 13 prosenttia ja pojista 7 prosenttia koki päivittäin väsymystä. (Taulukko 1.) Nuorten alkoholin käyttöön

TAULUKKO 1. Päivittäin väsymystä kokevien prosenttiosuus nukkumaanmenoajan, ateriarytmin, liikunnan harrastamisen, humalaan juomisen ja tupakoinnin mukaan tarkasteltuna peruskoulun 8. ja 9. luokkien tytöillä ja pojilla

	Peruskoulun 8. ja 9. luokan	
	tytöt (N = 25 049)	pojat (N = 25 421)
Nukkumaanmeno aika arki-iltoisin		
Ennen klo 22.00	13	8
Klo 22.00 jälkeen, mutta ennen klo 23.00	14	6
Klo 23.00 jälkeen, mutta ennen klo 24.00	23	10
Klo 24.00 jälkeen, mutta ennen klo 01.00	39	18
Klo 01 jälkeen	58	33
Ateriarytmi		
Säännöllinen ateriarytmi, vähintään 3 ateriaa/vrk	11	7
Epäsäännöllinen ateriarytmi, alle 3 ateriaa/vrk	22	12
Vapaa-ajan liikuntaa vähintään ½ tuntia kerrallaan		
Vähintään kerran päivässä	13	9
4–6 kertaa viikossa	16	8
2–3 kertaa viikossa	20	10
Kerran viikossa	24	12
Harvemmin kuin viikoittain	34	18
Ei lainkaan	46	34
Tosi humalassa		
Ei koskaan	14	8
Harvemmin kuin kerran kuukaudessa	23	11
noin 1–2 kertaa kuukaudessa	31	16
Kerran viikossa tai useammin	47	29
Tupakoi		
Ei koskaan	13	7
Lakossa/lopettanut	23	11
Harvemmin kuin viikoittain	25	11
Viikoittain	28	14
Päivittäin	38	22

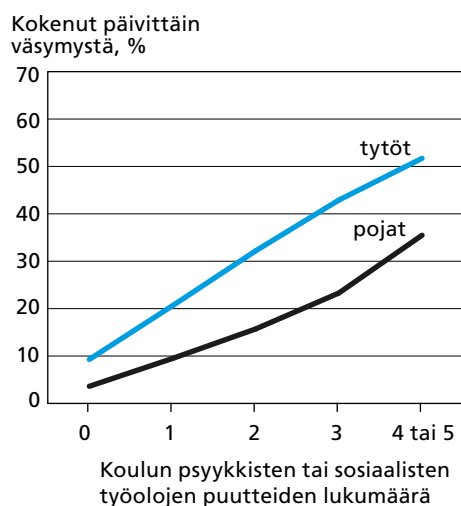
ja tupakointiin on viime vuosina kiinnitetty runsaasti huomiota, mutta harvoin päivittäisen vireystilan näkökulmasta. Tutkimuksemme mukaan säännöllinen päihteiden käyttö on yhteydessä päivittäiseen väsymykseen ja voi siten vaikuttaa nuoren yleiseen hyvinvointiin ja opiskelukykyyn. Aiempien tutkimusten tulokset tukevat tätä havaintoa (Tynjälä ym. 1997; Saarenpää-Heikkilä ym. 2001).

Koulun psyykkisten ja sosiaalisten työolojen yhteys päivittäiseen väsymykseen

Kaikki tutkitut koulun psyykkisiä ja sosiaalisia työoloja kuvaavat muuttujat olivat yhteydessä päivittäiseen väsymykseen. Mitä useammassa koulun psyykkisessä ja sosiaalisessa työolossa koettiin puutteita, sitä yleisempää oli päivittäinen väsymys (kuvio 2). Mikäli psyykkiset ja sosiaaliset työolot koettiin hyväiksi, päivittäistä väsymystä oli 9 prosentilla tytöistä ja 4 prosentilla pojista. Sen sijaan, mikäli puutteita koettiin neljässä tai viidessä työoloa kuvaavassa tekijässä, päivittäistä väsymystä oli 52 prosentilla tytöistä ja 36 prosentilla pojista. Väsymys oli siten 6–9 kertaa yleisempää kuin niillä nuorilla, jotka kokivat koulunsa psyykkiset ja sosiaaliset työolot hyväiksi. (Kuvio 2.)

Työilmapiiri ja opiskeluvaikeudet

Yksittäisistä tekijöistä kaikkein vahvin yhteys oli päivittäisen väsymyksen ja koulun työilmapiirin puutteiden välillä. Mikäli oppilas koki työilmapiirissään ongelmia, päivittäinen väsymys lähes kolminkertaistui verrattuna ongelmatonta

KUVIO 2. Koulun psyykkisten tai sosiaalisten työolojen puutteiden lukumäärän yhteys päivittäiseen väsymykseen 8. ja 9. luokkien tytöillä ja pojilla.

tilanteeseen. Päivittäinen väsymys kolminkertaistui myös, mikäli oppilaalla oli vaikeuksia opiskeluissa. Niistä tytöistä, joilla oli merkittävästi vaikeuksia opiskelussa, joka kolmas koki päivittäin väsymystä, pojista joka viides. (Taulukko 2.) Aiempien tutkimusten mukaan koulutytytyväisyyttä lisäävät ja oireilua vähentävät mahdollisuus vaikuttaa ylläpitäviin tai haittaaviin tilanteisiin, hyvä tukiopeutuksen saatavuus ja sopiva lukujärjestys (Savolainen ym. 2000). Runsaasti oireilevat oppilaat kokevat erityisesti jaksamisen koulutyössä huomattavasti enemmän kuin vähän oireilevat oppilaat (Hiekkanen & Mökkönen 2007).

Koulukiusaaminen ja turvattomuus

Koulukiusatuksi useita kertoja viikossa tulleista tytöistä 44 prosenttia ja pojista 31 prosenttia koki päivittäin väsymystä. Sen sijaan niistä, jotka eivät olleet tulleet koskaan kiusatuksi koulussa, päivittäin väsyneitä oli lähes joka neljäs tytöistä ja joka kymmenes pojista. (Taulukko 2.) Oireilevien oppilaiden on todettu aiempien tutkimusten mukaan kokevan kouluympäristönsä turvattommaksi kuin vähän oireilevien oppilaiden (Savolainen ym. 2000). Vaikeus saada unta ja aamuväsymys lähes kaksinkertaistuu niillä nuorilla, jotka ovat joutuneet viikoittain kiusaamisen kohteeksi (Due ym. 2005).

Koulussa kuulluksi tuleminen

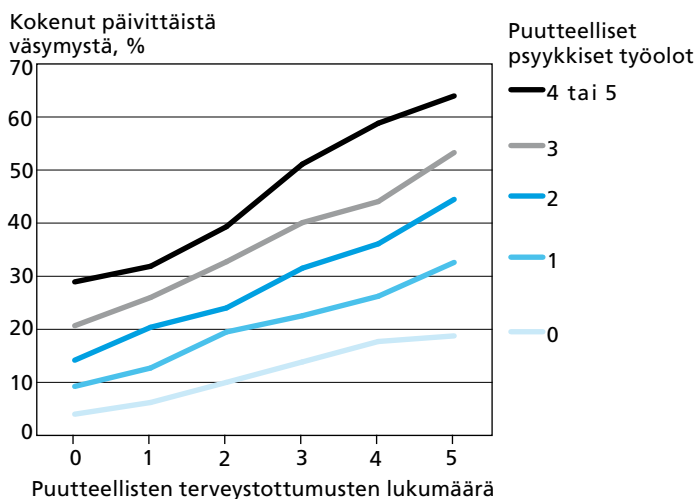
Koulussa kuulluksi tuleminen vaikuttaa myös väsymykseen. Niistä, jotka kokivat, etteivät tule kuulluksi koulussa, päivittäin väsyneiden osuus tytöistä oli 30 prosenttia ja pojista 16 prosenttia, kun taas kuulluksi tulleista päivittäin väsymystä kokevia oli tytöistä 16 prosenttia ja pojista 8 prosenttia. Hyvät kaverisuhteet ovat myös merkityksellisiä. Niistä oppilaista, joilla oli erittäin paljon vaikeuksia koulukavereiden kanssa toimeen tulemisessa, päivittäin väsyneitä oli tytöistä 43 prosenttia ja pojista vajaa kolmannes. Koulukavereiden kanssa hyvin toimeen tulevista tytöistä väsymystä kokevia oli 17 prosenttia ja pojista 9 prosenttia (taulukko 2). Oppilaiden hyvän koulutytytyväisyyden ja vähäisen oireilun on aiemmissa tutkimuksissa todettu olevan yhteydessä muun muassa ehdotusten ja mielipiteiden kuunteluun (Savolainen ym. 2000). Vaikutusmahdollisuuksien ja sosiaalisen tuen puute sekä vuorovaikutusongelmat oppilaan ja opettajan välillä ovat myös yhteydessä oireiluun (Hiekkanen & Mökkönen 2007).

TAULUKKO 2. Päivittäin väsymystä kokevien prosenttiosuus opiskeluvaikeuksien, koulun työilmapiirin, koulukiusaamisen, koulussa kuulluksi tulemisen ja koulukavereiden kanssa toimeen tulemisen mukaan peruskoulun 8. ja 9. luokkien tytöillä ja pojilla

	Peruskoulun 8. ja 9. luokan	
	tytöt	pojat
Opiskeluvaikeuksia		
Ei merkittävästi vaikeuksia	13	6
Merkittävästi vaikeuksia	36	20
Koulun työilmapiiri		
Ei merkittävästi ongelmia	14	7
Merkittävästi ongelmia	35	20
Koulukiusaaminen		
Ei lainkaan	17	9
Harvemmin kuin kerran viikossa	24	10
Kerran viikossa	31	16
Useita kertoja viikossa	44	31
Koulussa kuulluksi tuleminen		
Tulee kuulluksi koulussa	16	8
Ei tule kuulluksi koulussa	30	16
Vaikeuksia koulukavereiden kanssa toimeen tulemisessa		
Ei lainkaan	17	9
Melko vähän	23	11
Melko paljon	34	18
Erittäin paljon	43	30

Huonojen terveystottumusten ja puutteellisten psyykkisten ja sosiaalisten työolojen yhteisvaikutus

Sekä hyvät terveystottumukset omaavista että koulun psyykkiset ja sosiaaliset työolot hyväksi kokevista yläluokkalaisista 4 prosenttia oli päivittäin väsynyt (kuvio 3). Sen sijaan niistä oppilaista, joilla oli hyvät terveystottumukset, mutta jotka kokivat koulunsa psyykkiset ja sosiaaliset työolot puutteellisiksi, päivittäin väsyneitä oli 29 prosenttia. Vastaavasti niistä nuorista, joilla oli puutteelliset terveystottumukset, mutta jotka kokivat koulunsa psyykkiset ja sosiaaliset työolot hyväksi, 19 prosenttia koki päivittäin väsymystä. Huonoimmassa asemassa ovat oppilaat, joilla oli sekä puutteelliset terveystottumukset että paljon kokemuksia psyykkisten ja sosiaalisten työolojen puutteista. Tällöin 65 prosenttia koki päivittäin väsymystä. Osuus oli 16 kertaa suurempi kuin hyvät terveystottumukset ja hyvät psyykkiset ja sosiaaliset työolot omaavilla nuorilla (4 %). (Kuvio 3.)

KUVIO 3. Päivittäinen väsymys puutteellisten terveystottumusten sekä psykkinen ja sosiaalisten kouluolojen mukaan peruskoulun 8. ja 9. luokkien oppilailla.

Pohdinta

Tutkimuksemme mukaan myöhäinen nukkumaanmeno-aika arki-iltoisin ja koulun työilmapiiri olivat vahvimmin yhteydessä päivittäiseen väsymykseen. Aiempien tutkimusten valossa tiedämme, että väsymys voi olla seurausta paitsi nuoruuteen liittyvistä nukahtamisongelmista myös huonoista terveystottumuksista. Hyvät nukkumis- ja liikuntatottumukset ja säännöllinen terveellinen ravitsemus opitaan jo varhaislapsuudessa, mutta niitä voidaan edelleen tukea nuoruudessa sekä kodin että koulun toimesta.

Terveellisen ja maukkaan kouluruoan, terveellisten välipalojen ja piristävän välituntiliikunnan tarjoaminen ovat osa oppilaitoksen terveellisen opiskelu-ympäristön luomista, ja niiden pitäisi olla keskeisiä tavoitteita nuoren opiskelukyvyyn edistämiseksi. Silloin kun useat epäedulliset terveystottumukset ovat kasautuneet, oppilashuollon korjaavan työn merkitys korostuu. Kouluterveydenhuolto voi esimerkiksi järjestää tupakoinnin lopettamisryhmiä, puuttua nuoren liialliseen alkoholinkäyttöön terveystarkastusten yhteydessä tai opettaa hyvää yöunta edistäviä toimenpiteitä tai terveellisiä ravitsemustottumuksia.

Koulunkäynnin vaikeuksia sekä heikentynyttä koulumenestystä ja koulutytyväisyyttä on sekä aiemmissa tutkimuksissa että myös käytännön työssä selitetty pääosin väsymyksellä eikä päivävastoin. Tällöin väsymyksen ehkäisyssä painotetaan terveystottumusten muutoksen tarvetta ja kouluolojen merkitys väsymyksen lisäämisessä jää huomiotta. Tämä tutkimus antaa viitteitä siitä, että nuorten väsymystä voidaan ehkäistä, ja siten lisätä oppilaan opiskelukykyä, kehittämällä nuor-

ten kuulemista, sosiaalisia suhteita ja koulun työilmapiiriä sekä tarjoamalla tukea opiskeluvaikeuksissa. Terveellisen ja turvallisen oppimisympäristön luominen ja kehittäminen kuuluu oppilashuollon lakisääteisiin velvoitteisiin. Tämä velvoite kattaa sekä yksilöön ja koko koulu yhteisöön kohdistuvia ennalta ehkäiseviä terveyttä edistäviä toimia että ongelmatilanteiden, esimerkiksi kiusaamistapausten tai opiskeluvaikeuksien, ehkäisemistä, niihin puuttumista ja avun tarjoamista.

Yksittäisten tekijöiden ja väsymyksen yhteyksiäkin mielenkiintoisempaa tässä tutkimuksessa oli se, että terveystottumusten ja koulun psyykkisten ja sosiaalisten työolojen merkitys päivittäiselle väsymykselle näyttää olevan lähes yhtä suuri ja väsymyksen lisääntyvän molempien osalta 5–7-kertaiseksi puutteiden lisääntyesä. Mikäli molemmissa oli puutteita, päivittäinen väsymys lisääntyi 16-kertaiseksi. Tulosten mukaan sekä hyviä terveystottumuksia vaalimalla tai huonoja vähentämällä että koulun psyykkisiä ja sosiaalisia työoloja kehittämällä voidaan vaikuttaa merkittävästi nuorten päivittäiseen väsymykseen. Tutkimuksen tulokset konkreettisesti kotien ja koulun erillisiä ja yhteisiä mahdollisuuksia ja vastuuta nuoren hyvinvoinnin edistämisessä.

Lähteet

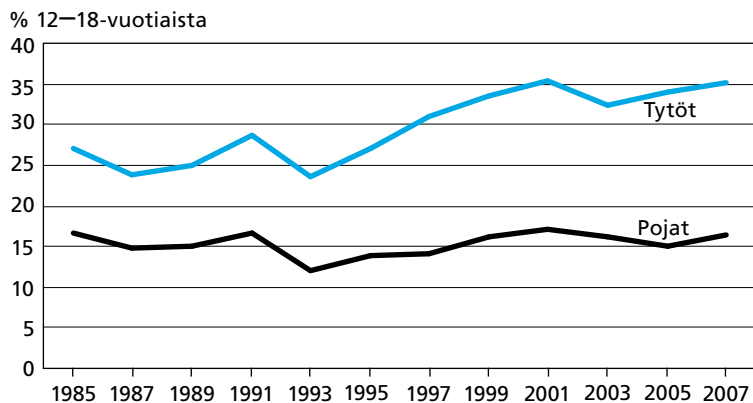
- Bray, SR & Born, HA (2004) Transition to University and Vigorous Physical Activity: Implications for Health and Psychological Well-Being. *Journal of American College Health* 52, 181–188.
- Carskadon, M & Harvey, K & Duke, P & Anders, T & Litt, I & Dement, W (1980) Pubertal changes in daytime sleepiness. *Sleep* 2, 453–460.
- Carskadon, MA & Wolfson, AR & Acebo, C & Tzischinsky, O & Seifer, R (1998) Adolescent sleep patterns, circadian timing, and sleepiness at a transition to early school days. *Sleep* 21, 871–880.
- Danner, FW (2000a) Adolescent sleep and daytime functioning: a national study. *Sleep* 23, A199–200.
- Danner, FW (2000b) Sleep deprivation and school performance. *Sleep* 23, A255–256.
- Due, Pernille & Holstein, Bjorn & Lynch, John & Didrichsen, Finn & Gaghain, Saoirse & Currie, Candace and The Health Behaviour in School-Aged Children Bullying Working Group (2005) Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 2, 128–132.
- Fyysisen aktiivisuuden suositukset kouluikäisille 7–18-vuotiaille (2008) Helsinki: Nuori Suomi. <http://www.nuorisuomi.fi/files/ns/julkaisut/080129Liikuntasuosituskirja%28kevyt%29_08.pdf>
- Gianotti, F & Cortesi, F & Sevastiani, T & Ottaviano, S (2002) Circadian preference, sleep and daytime behaviour in adolescence. *Journal of Sleep Research* 11, 191–199.
- Giardin, J-L & Gizycki, H & Zizi, R & Nunes, J (1998) Mood states and sleepiness in college students: influence of age, sex, habitual sleep, and substance use. *Perceptual and Motor Skills* 87, 507–512.
- Hiekkanen, Tiina & Mökkönen, Anna-Maija (2007) Koululuokan sosiaalisten suhteiden yhteys nuorten itsearvioituun terveyteen. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Terveystieteiden laitos.
- Hofman, WF & Steenhof, L (1997) Sleep characteristics of Dutch adolescents are related to school performance. *Sleep-Wake Research in the Netherlands* 8, 51–55.
- Hyland, Michael & Sodergren, Samantha (1999) Contribution of Lifestyle to Tiredness in Boys Aged 11–18 Years. *Journal of Nutritional & Environmental Medicine* 9, 135–147.
- Järventie, Irmeli (1999) Syrjäytyvätkö lapset? Tutkimus 1990-luvun lasten perushoivasta, hyvinvoinnista ja lastensuojelupalvelujen käytöstä Helsingissä. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisu 1999:6. Helsinki:

- Sosiaali- ja terveysministeriö.
Kouluterveydenhuollon laatusuositus (2004)
Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita
2004:8. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministe-
riö. <<http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/store/2004/08/pr1092909444623/passthru.pdf>>
- Kouluruokailusuositukset (2008) Hel-
sinki: Valtion ravitsemusneuvot-
telukunta. <http://www.mmm.fi/attachments/5fdbyYiFr/5wYoueInf/Files/CurrentFile/Kouluruokailu_2008_kevyt_nettiin.pdf>
- Kouluterveyskysely 2007. <<http://www.thl.fi/kouluterveyskysely>>
- Kuhn, BR & Mayfield, JW (1999) Clinical
assessment of child and adolescent sleep
disturbance. *Journal of Counseling & Deve-*
lopment 77, 359–369.
- Pere, Virva & Riihiviita, Elina & Keskinen, Soili
(2003) Väsymys ja sen yhteys kouluruokai-
luun ja nukkumistottumuksiin peruskoulun
kuudesluokkalaisilla. *Suomen Lääkärilehti*
40, 3987–3991.
- Punamäki, Raija-Leena & Wallenius, Marjut
& Nygård, Clase-Håkan & Saarni, Lea &
Rimpelä, Arja (2007) Use of information
and communication technology (ICT) and
perceived health in adolescence: The role of
sleeping habits and waking-time tiredness.
Journal of Adolescence 30, 569–585.
- Raulio, Susanna & Pietikäinen, Minna & Prättä-
lä, Ritva & joukkoruokailutyöryhmä (2007)
Suomalaisnuorten kouluikäinen ateriointi.
Ruokapalveluiden seurantaraportti 2. Kan-
santerveyslaitoksen julkaisuja B 26/2007.
Helsinki: Kansanterveyslaitos.
- Rintahaka, Pertti (1991) Lasten unihäiriöt ja
niiden hoito. *Duodecim* 107, 1564–1570.
- Saarenpää-Heikkilä, Outi (2001) Sleeping Hab-
its, Sleep Disorders and Daytime Sleepiness
in Schoolchildren. Tampere: Tampereen
Yliopistopaino Oy.
- Saarenpää-Heikkilä, Outi & Laippala, Pekka &
Koivikko, Mikko (2001) Subjective daytime
sleepiness and its predictors in Finnish ado-
lescents in an interview study. *Acta Paediatr*
90, 552–557.
- Savolainen, Annikki & Taskinen, Helena &
Laippala, Pekka (2000) Koetut koulutyöolot,
oppilaiden oireilu ja terveystottumukset.
Sosiaalilääketeieteellinen aikakauslehti 37,
23–39.
- Taillard, J & Philip, P & Bioulac, B (1999) Morn-
ingness/eveningness and the need for sleep.
Journal of Sleep Research. 8, 291–295.
- Tynjälä, Jorma & Kannas, Lasse (2004) Koulu-
laisten nukkumistottumukset, unen laatu ja
väsyneisyys vuosina 1984–2002. Teoksessa
Kannas, Lasse (toim.) *Koululaisten terveys
ja terveyskäyttäytyminen muutoksessa*.
WHO-Koululaistutkimus 20 vuotta.
Terveiden edistämisen tutkimuskeskuksen
julkaisuja 2. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Tynjälä, Jorma & Kannas, Lasse & Levälähti,
Esko (1997) Perceived tiredness among ado-
lescents and its association with sleep habits
and use of psychoactive substances. *Journal
of Sleep Research* 6, 189–198.
- Vignau, J & Bailly, D & Duhamel, A & Vervae-
cke, P & Beuscart, R & Collinet, C (1997)
Epidemiologic study of sleep quality and
troubles in French secondary school ado-
lescent. *Journal of Adolescents Health*. 21,
343–350.
- Välilmaa, Raili (2000) Nuorten koettu terveys
kyselyaineistojen ja ryhmähaastattelujen
valossa. *Studies in Sport, Physical Educa-*
tion and Health 68. Jyväskylä: Jyväskylän
yliopisto.

AVAININDIKAATTORI: Terveytensä hyväksi kokeneet nuoret

	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007
osuus 12–18-vuotiaista, % (ikä- ja sukupuolivaikioitu)	86	83	84	83	82	84	82

Lähde: Nuorten terveystapatutkimus 2007, julkaisemattomia tuloksia.

Vähintään kolme oiretta viikoittain kokevien 12–18-vuotiaiden tyttöjen ja poikien osuus 1985–2005, % (ikävakioitu)

Lähde: Nuorten terveystapatutkimus 2007, STM, julkaisemattomia tuloksia.

Sekä oireilu että terveytensä huonoksi kokeminen on tytöillä yleisempää kuin pojilla. Runsaasti oireilevat kokevat usein myös terveytensä huonoksi. Nuorten terveystapatutkimuksen mukaan vuonna 2007 terveydentilansa koki hyväksi 82 prosenttia 12–18-vuotiaista nuorista, huonoksi tai keskinkertaiseksi vastaavasti alle viides. Terveydentilan kokeminen ei juuri muuttunut nuorilla 2000-luvun aikana.

Vähintään kolme oiretta viikoittain kokevien osuus on saatu laskemalla oiresummaindeksi, johon sisältyvät seuraavat oireet: vatsakipu, jännittyneisyys tai hermostuneisuus, ärtyneisyys tai kiukunpurkaukset, vaikeudet päästä uneen tai heräileminen öisin, päänsärky, käsien vapina, väsymys tai heikotus sekä huimauksen tunne.

Tyttöjen oireilu lisääntyi 1990-luvulla, ja nousu jatkui 2000-luvun alkuvuosille, jonka jälkeen oireilu tasoittui. Poikien oireilu ei juuri lisääntynyt. Vähintään kolme viikoittaista oiretta kokeneiden osuus kasvoi vuodesta 1993 tytöillä 25 prosentista 35 prosenttiin ja pojilla vastaavasti 12 prosentista 16 prosenttiin. Yleisimmin esiintyviä yksittäisiä oireita olivat ärtyneisyys, väsymys ja nukahtamiseen liittyvät ongelmat sekä päänsärky.

12–18-vuotiailla nuorilla sosioekonomisia terveyseroja on pidetty vähäisenä. Jos kuitenkin perheen sosiaaliryhmän sijasta käytetään indikaattorina nuoren omaa koulumenestystä ja koulu-uran etenemistä, havaitaan suuria terveyseroja. Koulunkäyntinsä oppivelvollisuuden jälkeen lopettavat ja huonosti koulussa menestyvät oireilevat muita nuoria enemmän ja kokevat terveytensä keskimäärin heikommaksi.

Monikkoperheiden hyvinvoinnin tukeminen

Elämä voi tuoda eteen monikkoraskauden: kaksosten, kolmosten jne. odotuksen. Yhtä lasta odottaville vanhemmille tieto monikkoraskaudesta voi olla suuri järkytys, odottamaton ilon aihe ja useimmiten ristiriitaisia tunteita aiheuttava tieto.

Monikkoperheeseen kohdistuu niin fyysisiä, psyykkisiä, taloudellisia kuin sosiaalisiakin paineita (Sipponen 2000). Verrattuna yksitellen lapset saaneisiin perheisiin monikkoperheet ovat useammin alttiina riskeille, kuten lasten terveydentilan tai kehityksen ongelmille, toisen tai molempien vanhempien ahdistusoireille tai masennukselle, eristäytymiselle, taloudellisille vaikeuksille ja parisuhdeongelmille.

Monikkolasten odotusta varjostaa usein tietoisuus raskauden riskeistä ja huoli monikkoarjesta selviämisestä. Vanhemmat saattavat odotusaikanaan kokea olevansa erityisasemassa. Monikkoperheen vanhemmat ovat keskimäärin useammin tekemisissä sosiaali-, terveys- ja kasvatustieteiden ammattilaisten kanssa kuin ne vanhemmat, joilla lapset ovat syntyneet yksi kerrallaan.

Monikkoperheiden erityinen tuen tarve on noussut esiin julkisen keskustelun (Kumpula 2008a, b) ohella myös muun muassa sosiaali- ja terveysministeriön kansallisessa seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistämisen toimintaohjelmassa (2007). Perheiden ja parisuhteiden tukeminen on nostettu myös Vanhasen II hallituksen sosiaalipoliittisen esityksen, Lasten, nuorten ja lapsiperheiden politiikkaohjelman, erääksi tavoitteeksi. Monikkoperheiden hyvinvoinnin tukemisen tärkeyttä ja ongelmien ennaltaehkäisyä puoltaa lisäksi uusi lastensuojelulaki (2008).

Suomalaisista lapsiperheistä monikkoperheitä on noin 2,6 prosenttia eli hieman yli 15 000. Vuonna 2006 syntyneiden monikkolasten osuus kaikista syntyneistä lapsista oli 1,5 prosenttia, josta kaksossynnytyksiä oli 867 ja kolmossynnytyksiä 13. Neloset ovat syntyneet viimeksi vuonna 1994. Tarkastelen tässä artikkelissa monikkoperheen arjen erityispiirteitä, joiden tunteminen on tärkeää pitkäaikaisesti ja monin tavoin kuormittavaan elämäntilanteeseen joutuneiden perheiden hyvinvoinnin tukemiseksi ja ongelmien ehkäisemiseksi jo ennalta.

Monikkoraskaus on riski lapselle ja äidille

Monikkosynnytysten määrä on yleistynyt kaikissa Pohjoismaissa 1980-luvulta lähtien (Gissler 2007). Selityksenä tähän on muun muassa ensisynnyttäjien iän nousu: monikkoja odottava nainen on tyypillisesti 30–34-vuotias ensisynnyttäjä (Ahlgren 2007), joiden osuus monikkolapset saaneista äideistä on lähes puolet (Gissler 2007). Myös hedelmöitys- ja lapsettomuushoitojen yleistymisen (Gissler 2007) on yhteydessä monisikiöraskauksien määrän yleistymiseen. Vuosina 2005–2006 lapsettomuushoitoja oli saanut monikkolasten äideistä noin neljännes. Vastaava osuus yhden lapsen kerrallaan saaneilla äideillä oli 2,9 prosenttia (Gissler & Vuori 2007). Suomessa ja Ruotsissa alkiosirroissa suositaan nykyään yhden alkion siirtoja, joten monikkoraskauksien osuus on hieman laskusuuntainen muihin pohjoismaihin verrattuna (Gissler 2007). Kuitenkin vain noin 20 prosenttia kaksosista ja 30 prosenttia kolmosista saa alkunsa hedelmöitys- ja lapsettomuushoitojen avulla. Valtaosa (70–80 prosenttia) monikkoraskauksista on siis nk. spontaaneja monikkoraskauksia.

Vuonna 2006 monikkoja odottavat äidit (66 prosenttia) olivat yhtä lasta odottaviin äiteihin (24 prosenttia) verrattuna lähes kolme kertaa useammin sairaalahoidossa (Ahlgren 2007). Monikkoraskaus on riskiraskaus, joka edellyttää aina äitiyshuollon tehostettua seurantaa. Odotusaikaan liittyy raskauden aikaisten komplikaatioiden, sikiöiden kehityksen häiriöiden ja ennenaikaisuuden riski. Monikoita odottavilla äideillä esiintyy enemmän anemiasa, verenpaineen nousua ja raskauteen liittyvää maksahäiriötä eli raskaushepatoosia. Odottavalle naiselle suositellaankin komplikaatioiden ennalta ehkäisemiseksi siirtymistä sairauslomalle viimeistään raskausviikolla 26. (Tiitinen 2007.)

Melkein puolet kaksosista ja kaikki kolmoset syntyvät ennenaikaisesti: kaksoset keskimäärin raskausviikolla 36 ja kolmoset raskausviikolla 31. Monikkojen synnytyksistä lähes puolet on sektioita. Noin 13,4 prosenttia syntyneistä monikkolapsista on raskausviikkoihin nähden pienipainoisina, kun vastaava luku yksi kerrallaan syntyneillä lapsilla on 2 prosenttia. Monikkolapsista melkein puolet viettää ensimmäiset elinpäivänsä tai viikkonsa tehohoidossa. (Ahlgren 2007.)

Keskosena syntyneet monikot joutuvat kotiutumisen jälkeen käymään usein tiheästi kasvun ja kehityksen seurannoissa. Kansainväliset tutkimukset osoit-

tavat kaksosilla olevan ensimmäisen kuuden elinvuotensa aikana jopa 40 prosenttia suurempi vammautumiseriski (sairaus- tai tapaturmaperäinen) kuin yksittäin syntyneillä lapsilla (Roudsari ym. 2006). Lääketieteellisistä ja ympäristötekijöistä johtuen ennenaikaisesti syntyneet monikkolapset kärsivät myös yksittäin syntyneitä lapsia useammin pitkäaikaisesta vajaakuntoisuudesta, oppimisvaikeuksista ja kielellisen kehityksen viivästyistä. Monikoilla esiintyy myös yksi lapsi kerrallaan syntyneisiin lapsiin verrattuna useammin keskittymis- ja tarkkaavaisuushäiriöitä (Bryan 2003).

Monikkolasten äideillä on yksittäin synnyttäneisiin naisiin nähden kohonnut riski sairastua synnytyksen jälkeiseen masennukseen. On raportoitu, että erityisesti hedelmöityshoidon läpikäyneillä monikkolasten äideillä on kolminkertainen riski synnytyksen jälkeiseen masennukseen yksittäin syntyneiden lasten äiteihin verrattuna. Kaksosten äitien keskuudessa masennus on viisi kertaa yleisempää kuin yhden vauvan synnyttäneillä. Viisivuotiaiden kaksosten äidit ovat edelleen väsyneempiä ja masentuneempia kuin ne äidit, jotka ovat saaneet lapsia ehkä tiheästikin, mutta jotka eivät ole saaneet useampia lapsia samanaikaisesti. (Thorpe ym. 1991; Owen ym. 2004; Sheard ym. 2007.)

Kaikista monikkoäideistä 25 prosentin on arvioitu kärsivän eriasteisesta masennuksesta ja ahdistushäiriöstä. Vaikka esimerkiksi synnytyksen jälkeisen masennuksen etiologia ei ole yksiselitteinen, voi olla, että odotuksilla ja elämän muilla kuormittavilla tekijöillä on myötävaikutusta masennuksen kehittymiselle. Monikkolasten saamiseen voi esimerkiksi liittyä ajatus siitä, että monikot ovat odottamaton lahja ja onni, josta kuuluisi olla vain kiitollinen (Leonard ym. 1998). Niinpä varsinkin hedelmöitys- ja/tai lapsettomuushoitojen avulla lapset saaneet äidit saattavat kokea, ettei heillä ole oikeutta tuntea vauva-arkea raskaana.

Tutkimuksen (Beck 2000) mukaan monikkolasten ensimmäisen elinvuoden aikana äidit läpikävivät nelivaiheisen prosessin, joka kulki voimattomuuden kokemuksesta unohtamisen ja tilanteen nollaamisen kautta kokemukseen oman elämän palautumisesta. Äideille tulisikin olla tarjolla erityistä tukea ainakin ensimmäisten kolmen voimattomuuden ja avuttomuuden sävyttämien kuukausien aikana.

Kiintymyssuhteen haasteet

Arki ennenaikaisesti syntyneiden ja pienipainoisten vauvojen kanssa, joilla usein on vielä kehitykseen liittyviä pulmia, saattaa olla vanhemmille hyvin raskasta aikaa. Mikäli lapset vielä joutuvat syntymänsä jälkeen tehostettuun hoitoon, voi vanhempien tutustuminen lapsiin vaikeutua. (Karhumäki 2009; Kumpula 2006a.) Monikkolasten ja heidän vanhempiensa kiintymyssuhteessa voi ilmetä haasteita (Holditch-Davis ym. 1999).

Haastattelututkimuksessa (Karhumäki 2009) äidit kertovat kokeneensa, että tehostetussa hoidossa olevat lapset eivät ”tunnu omilta, vaan ovat sairaalan omai-

suutta”. Arki tuntuu erityisen raskaalta silloin, jos vauvat jäävät vielä sairaalaan äidin sieltä jo kotiuduttua. Vanhemmat saattavat myös kokea lapset etäisinä tai toisen monikoista läheisemmäksi. Joissakin tapauksissa kiintymyssuhde on muodostunut siten, että lapsen pääasiallinen kiintymyksen kohde on häntä enemmän hoivannut vanhempi (Trias 2006).

Monikkolasten hoitaminen, varsinkin lasten ensimmäisenä elinvuotena (Beck 2002; Kumpula 2006a), on usein niin kuormittavaa, että monilla vanhemmilla on vain vähän aikaa leikille ja mielihyvöpainotteiselle olemiselle monikkolastensa kanssa (Trias 2006). Tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin äidin ja vauvojen vuorovaikutusta (Ostfeldt ym. 2000), havaittiin, että yksitellen syntyneiden lasten äidit suhtautuivat lapsiinsa positiivisemmin ja heidän tarpeisiinsa herkemmin reagoiden kuin monikkolasten äidit. Monikkolapset hymyilivät äidilleen yksitellen syntyneitä lapsia vähemmän ja myös vaihtoivat äitinsä kanssa katseita harvemmin. Monikkolasten äidit eivät myöskään ohjanneet lapsiaan huomioimaan ympäristöään niin usein kuin yksitellen syntyneiden lasten vanhemmat. Äidit saattavatkin toimia jaksamisensa turvatakseen siten, että he käyttävät lasten hoitoon mahdollisimman vähän aikaa (Trias 2006).

Monikkoperheiden psykososiaalinen hyvinvointi ja taloudellinen selviäminen

Suomalaisten Hyvinvointi ja palvelut (HYPA) 2006 -tutkimuksen (Moisio 2007) lapsiperhekyselyn aineistosta tehtiin analyysi perheistä, joissa on alle 18-vuotiaita monikkolapsia (N = 80). Perheiden hyvinvointia tarkasteltiin vanhempien jaksamisen, toimeentulon ja tuen saamisen mukaan verraten monikkoperheitä muihin lapsiperheisiin. Vertailuasetelmasta (taulukko 1) ilmenee, että monikkoarkei koetelee vanhempien hyvinvointia sekä psykososiaalisten että taloudellisten haasteiden vuoksi.

TAULUKKO 1. Jaksaminen, toimeentulo ja tuen saaminen monikkoperheiden äideillä ja isillä verrattuna muiden lapsiperheiden vanhempiin, (%)

	Äidit		Isät	
	Monikkoperhe	Muut	Monikkoperhe	Muut
Väsynyt	36*	24	11	17
Huolissaan jaksamisesta	56*	41	34	31
Tulot riittävät menoihin	19	18	9 (*)	21
Saanut tukea ammatilliselta	46	43	49**	28
Saanut tukea sosiaaliselta verkostolta	81	72	66	75
(N)	(47)	(1 615)	(35)	(1 105)

(*) $p < .10$, * $p < .05$, ** $p < .01$ (X^2 -testi)

Monikot saaneet äidit ilmoittavat kokevansa väsymystä ja huolta omasta jaksamisestaan vanhempana useammin kuin muiden lapsiperheiden äidit. Tätä havaintoa tukevat myös muut aiheesta tehdyt tutkimukset. Monikkolasten äitien on todettu tunteneen enemmän negatiivisia kokemuksia, mielipahan tunteita (Owen ym. 2004) ja uupumusta vanhemmuuteen (Golombok ym. 2007) kuin yksi lapsi kerrallaan syntyneiden lasten äidit. Haastattelututkimuksessa alle 3-vuotiaiden monikkolasten äidit ilmoittivat kokeneensa raskaimmiksi ensinnäkin unen puutteen ja tekemisen aiheuttaman fyysisen väsymyksen sekä tilanteet, joissa he eivät voineet vastata vauvojensa tarpeisiin. Myös pettymystä luvatasta, mutta saamatta jääneestä tuesta puolison ja läheisten taholta kuvattiin raskaana (Karhumäki 2009).

Monet vanhemmat kuvaavat kriittisimmiksi vaiheiksi lasten ensimmäisiä elin-kuukausia ja vaihetta lasten opetellessa kävelemään. Tärkeimpiä tuenlähteitä ovat puoliso sekä oma tai puolison äiti. Tukea kaivataan myös ystäviltä ja läheisiltä, mutta nämä eivät välttämättä uskalla ottaa lapsia hoitaakseen; toisaalta äidit eivät usein usko läheistensä selviävän lasten hoitamisesta. Yhteisten kokemusten jakaminen vertaisten kanssa on useimmille monikkoperheille tärkeä arjen voimavara. Monikkoäitien kokemus oli, että monikkoarkea ymmärtävät parhaiten toiset monikkojen vanhemmat. Monelle äidille Internet on toiminut yhtenä tärkeimpänä tiedon ja vertaistuen lähteenä. (Sipponen 2000; Karhumäki 2007; 2009.)

Isien osalta eroa väsymyksessä tai jaksamisessa ei ole havaittavissa monikkoperheiden ja muiden perheiden välillä. Monikkoperheiden isät kokevat kuitenkin huomattavasti useammin kuin muiden lapsiperheiden isät saaneensa tukea perhe-elämään liittyvissä asioissa hoito- tai kasvatusalan ammattilaisilta, erityisesti lastensa opettajalta. Monikkoperheissä isät myös ilmoittavat saaneensa ammattilaisen tukea useammin kuin äidit. Monikkoperheiden äitien ja muiden äitien välillä ei ole (tilastollisesti merkitsevää) eroa siinä, miten paljon tukea on saatu ammattilaisilta; noin puolet äideistä kertoo saaneensa tukea joltakulta ammattilaiselta viimeisen vuoden aikana.

Monikkoperheistä tuen ja tiedon tarpeessa ovat varsinkin ne perheet, joissa monikko-odotus on lääketieteellisesti riskialtis. Tukea tarvitsevat myös muun muassa yksin odottavat. Monikkovanhempien haastattelututkimukset (Heinonen 2007; Karhumäki 2008) kertovat, että tiiviistä raskaudenseurantakäynneistä huolimatta monikkolasten äitien kokemus on, että he ovat jääneet vaille kaipaamaansa tukea. Monikkovanhemmat odottavat saavansa tukea niin sairaalan ja neuvolan henkilökunnalta kuin perheenjäseniltä ja sukulaisiltakin (Heinonen ym. 2007). Esimerkiksi 25 haastatellusta monikkolasten äidistä vain yksi ilmoitti saaneensa riittävästi tukea neuvolan henkilökunnalta (Karhumäki 2009).

Ilman riittävää tukea jäämisen kokemus yhdistyy usein taloudellisen tuen riittämättömyyteen (Heinonen 2007). Taloudellinen selviäminen koettiin monikkoperheissä haasteelliseksi myös Suomalaisten Hyvinvointi ja palvelut -tutkimuksen lapsiperheaineiston perusteella. Erityisesti monikkoperheiden isät ilmoittivat muita isiä harvemmin perheen tulojen riittävän menoihin. (Taulukko 1.)

Monikkoperheissä useimmat tavanomaiset vauvaperheen hankinnat moninkertaistuvat, ja moni perhe saattaa myös joutua varautumaan vaihtamaan isompaan autoon ja asuntoon. Välttämättömät kuluerät muodostuvat vauva-aikana esimerkiksi vakuutuksista, monikoille tarkoitetuista rattaista, auton turvaistuinista, sängyistä, syöttötuoleista ja sairaalamaksuista. Lisäksi ennen aikaisena syntyneet lapset saattavat tarvita lääkkeiden lisäksi usein kohtuullisen hinnakkaita keskosille tarkoitettuja äidinmaidonvastikkeita ja lisäravinteita. Monikkolasten syntymä rasittaa siis myös perheen taloutta, vaikka monikkoperheet saavatkin äitiyspakkauksen syntyneiden lasten lukumäärän mukaan (joko rahallisena tai tavarana) sekä niin kutsutun monikkopidennyksen (60 vrk) vanhempainrahakauteen.

Monikkolasten päivähoitomaksut laskutetaan eri-ikäisenä syntyneiden sisarusten mukaisesti, vaikka monikkojen hoitotarve ei porrastu, kuten yksitellen syntyneillä lapsilla. Lasten kasvaessa muun muassa vaate-, harraste- ja harrastevälinekustannukset kasvavat. Toistaiseksi esimerkiksi lapsilisän ja perhe-etuuksien osalta monikot kuitenkin rinnastetaan eri-ikäisiin sisaruksiin ja esimerkiksi isyy-lomakausi ei ole lapsikohtainen, kuten eri aikaan syntyneillä sisaruksilla. Suomen Monikkoperheet ry:n jäsenkunnalleen Internet-kyselynä vuonna 2006 teettämässä etuus- ja palvelukyselyssä (N = 205) kävi ilmi, että 46 prosenttia vastaajista koki sosiaalietuuksien tason huonona ja 36 prosenttia välttävänä. Erityisesti kotihoidontuki ja lapsilisä oli vastaajien mielestä (52 prosenttia) suurin epäkohta monikkoperheissä. (Kumpula 2006b.)

Parisuhteen haasteet monikkoarjessa

Monikkoarki haastaa molemmat vanhemmat sitoutumaan perheeseen, ja tällöin vanhempien parisuhde voi joutua koetukselle. Yhteistä aikaa on vähemmän ja vanhemmat ovat väsyneitä. Kolmoslasten vanhempia seuranneessa tutkimuksessa (Garel ym. 1997) isät ilmoittivat tuntevansa voimakasta ahdistusta, surua, turhautumista, lannistumista ja katkeruutta seuratessaan vaimonsa uupumusta. Isät olivat, paitsi kuormittuneita ansiotyön ja monikkoarjen yhdistämisestä, myös tyytymättömiä parisuhteeseen. Toisen kolmoslasten vanhempia tutkineen tutkimuksen mukaan (Golombok ym. 2007) monikkolasten äidit ilmoittivat yhden lapsen kerrallaan saaneisiin äiteihin verrattuna useammin kokevansa mielenkiinnon puutetta seksiä kohtaan. Parisuhteen kannalta on merkille pantavaa, että äitien tyytyväisyys parisuhteeseen riippui paljon puolison antamasta emotionaalisesta tuesta. Toisaalta väsyneen äidin tukeminen voi tuntua puolisoista vaikealta: ei tiedä, kuinka auttaa ja tukea. Tämä puolestaan saattaa lisätä puolisoitten keskinäistä etäännyttämistä (Garel ym. 1997).

Emotionaalinen tuki ja osallisuuden kokeminen perhearjessa näyttäisivät vahvistavan vanhempien parisuhteen lisäksi koko perheen jaksamista. Tuen saaminen puolisoilta on onnistuneen imetyksen ohella merkittävä vaikutin siihen, että

monikkoäiti kokee työntäyteisen arjen silti antoisana ja pääasiassa helppona ja kokee onnistuneensa vanhemmuudessa (Karhumäki 2009). On raportoitu, että monikkoperheissä molempien vanhempien täysipainoinen osallisuus perheen arkeen vaikuttaa erittäin myönteisesti koko perheen hyvinvointiin ja myös parisuhteeseen (Garel ym. 1997). Erityisesti kotitöiden tekemiseen ja lastenhoitoon osallistumisella vaikuttaisi olevan tärkeä monikkolasten vanhempien parisuhteen tilaa tasapainottava vaikutus (Malmström ym. 1990). Jakamalla vastuun perheen arjesta vanhemmat voivat lujittaa myös parisuhdettaan (Huttunen 2007, 64–66). Monikkolasten sosiaalinen maailma

Tutkimukset osoittavat, että monikkolapset viettävät enemmän aikaa sisarus-
tensa kuin yksilöllisesti vanhempiansa kanssa. Sosiaalinen vuorovaikutus van-
hempien ja monikkolasten välillä on yksi kerrallaan syntyneisiin lapsiin verrattuna
häiriöalttiimpaa, kontrolloidumpaa ja siinä on lapsen kehityksen kannalta vähem-
män kognitiivisesti stimuloivaa vuorovaikutusta. Monikkolasten terveydellisten ja
kehityksellisten haasteiden on puolestaan todettu olevan yhteydessä vanhempien
hyvinvointiin monikkoarjessa. (Thorpe & Danby 2003, 91.) Monikkolasten so-
siaalista maailmaa tarkastelleessa tutkimuksessa (mt.) todettiin, että kokemuk-
set kaksosena olemisesta vaihtelevat monikkouden tyyppin mukaan. Arvioitaessa
monikkouden merkitystä lapsen kannalta voidaan lähteä oletuksesta, että lasten
ystävyyssuhteet kuvaavat hyvin lasten sosiaalista toimintakykyä. Suomalaisutki-
muksessa (Pulkinen ym. 2003, 103) tarkasteltiin 11–12-vuotiaiden koululaisten
vertaisarvioita ikätovereidensa käyttäytymisestä. Vertaisten mukaan sekä tyttö-
että poikakaksoset olivat rakentavampia, sopuisampia ja sosiaalisesti aktiivisem-
pia. Erityisesti tyttö–poika-kaksospareja arvioitiin myönteisesti vuorovaikutustai-
doissaan, suositumuudessaan ja johtajuudessaan ikätovereidensa keskuudessa.
Kaksoset eivät tässä tutkimuksessa poikenneet muista lapsista ongelmakäyttäyty-
misen suhteen. Tutkimuksen perusteella vaikuttaisi siltä, että etenkin tyttö–poika-
kaksosparit tukevat toistensa psykososiaalista kehitystä. On myös osoitettu, että
monikkoudesta johtuvat lapsuuden aikaiset haastavat psykososiaaliset olosuhteet
saattavat kääntyä monikoiden elämänkaarella myöhemmin myönteiseksi voima-
varaksi (Thorpe & Danby 2003, 92).

Keskustelua

Monikkoperheet kohtaavat moninaisia haasteita. Näihin valmistautuessaan van-
hempien tulisi saada asianmukaista tietoa niiltä tahoilta, joiden tehtäviin kuu-
luu perheiden tukeminen. Oikein kohdennettu tieto auttaa jäsentämään arkea
ja tukee jaksamisessa. Lähes kaikki monikkolapsia odottavat vanhemmat ovat
esimerkiksi huolissaan riskiraskauden etenemisestä ja siitä, kuinka perhe selviää
tulevasta monikkoarjesta. Monikkolapsia odottavat vanhemmat tarvitsevat tietoa
sekä raskauden etenemisestä että tulevasta monikkoarjesta. Lisäksi perheille tu-

lee monikkotietouden ohella olla tarjolla myös sosiaalista ja emotionaalista tukea. Monikkoperhevalmennuksessa vanhemmat saavat kaipaamaansa tietoa ja tukea monikkoarkeen valmistautumiseensa (ks. lisää www.suomenmonikkoperheet.fi).

Monikkoperheessä äidit ja isät kokevat eri asiat haastavina arjessa. Äidit kuormittuvat jaksamiseen liittyvissä asioissa, isä puolestaan huolestuttaa perheen toimeentulo. Äidit kokevat saaneensa ammattilaisen tukea isää harvemmin. Merkittävä osa vanhempien kokemasta uupumuksesta ja tuen puutteesta saattaa liittyä monikkolasten vanhemmuuden erityisiin emotionaalisiin ja sosiaalisiin haasteisiin. Vanhemmat voivat tietää olevansa tuen tarpeessa, mutta avun tarvetta häpeillään ja omillaan selviämistä saatetaan pitää kunnia-asiana silloinkin kun monikkoarki tuntuu ylivoimaisen raskaalta. Ei myöskään ole tavatonta, että etenkin monikkolasten äiti on liian uupunut pyytämään apua.

Perheille suunnattujen palvelujen yhteydessä tulisi käsitellä vanhempien uupumuksen ja väsymyksen kokemuksia. Ennalta ehkäisevien toimien, kuten kotipalvelun, avulla voidaan vaikuttaa hyvin myönteisesti koko perheen jaksamiseen ja hyvinvointiin. Taloudellinen tuki ja kotiin tarvittaessa tuleva ammattiapu edistää merkittävästi monikkoperheiden hyvinvointia. Perheiden jaksamista tukevan avun hakemisen kynnystä voi myös alentaa, kun sosiaali- ja perhepalvelut tarjotaan vanhemmille siten, että palvelujen on määrä tukea ja kannattaa heitä monikkoarjessa mahdollisesti kohtaamiensa psykososiaalisten ja taloudellisten haasteiden läpi.

Monikkoperheiden hyvinvoinnin tukemisessa tulee tunnistaa perheiden erilaiset tarpeet ja vaiheet, joissa he elävät. Tuen tarve on usein suurin lasten ensimmäisten elinkuukausien aikana. Vertaistuki on monikkoperheille tärkeää ja Internet on tärkeä linkki ulkomaailmaan ja toisiin monikkoperheisiin. Internetin välittämään tietoon liittyy kuitenkin ongelmia, joista pienin ei liene informaation tulkinta ja oikeellisuus. Vertaistuen ohella monikkoperheissä korostuu perhe- ja lähisuhteiden merkitys. Puoliso, isovanhemmat ja muut läheiset sekä ystävät ovat tärkeitä tuen lähteitä. Perhe- ja lähisuhteiden tuki tai sen puute on siis monessa mielessä merkityksellistä monikkoperheille. Erityisen haavoittuvaisessa asemassa ovat ne perheet, joissa puolison ja läheisten tuki on puutteellinen tai sitä ei ole lainkaan.

Vanhempia tuleekin tukea ottamaan perheen arki haltuun tasaveroisina kumppaneina. Merkityksellisin tuki, varsinkin vauvavaiheessa, tulee usein toiselta vanhemmalta. Parisuhteen ja vanhemmuuden tukeminen edistää molempien vanhempien täysivaltaista osallisuutta perheen arjessa. Puolison tuki äidille tämän odotusaikana ja täysivaltaisen vanhemmuuden omaksuminen lasten synnyttyä, tukee parisuhteen ohella myös koko perheen hyvinvointia. Näin luodaan myös monikkolasten hyvinvointia tukevat olosuhteet. Kun perhe- ja lähisuhteiden verkko kannattelee, monikkoarki ei välttämättä ole uuvuttavaa ja raskasta.

Riittävät taloudelliset resurssit, sosiaali- ja perhepalvelujen saatavuus ja toimiva lähi- ja perhesuhteiden verkosto auttavat monikkoperheitä ja ennalta ehkäisevät korjaavan tuen tarvetta. Toimiva monikkoarki voi lisätä lasten ja vanhempien hyvinvointia, luoda vanhemmuudessa onnistumisen kokemuksia sekä kasvattaa tyytyväisyyttä parisuhteeseen.

Lähteet

- Ahlgrén, Katri (2007) Monikkoperheet tilastojen valossa. Opinnäytetyö. Ylempi AMK-tutkinto. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveysala.
- Beck, Cheryl Tatano (2002) Releasing the Pause Button: Mothering Twins during the First Year of Life. *Qualitative Health Research* 12(5), 593–608.
- Bryan, Elizabeth (2003) The impact of multiple preterm births on the family. *Hospital medicine* 64 (11) 648–50.
- Garel, Micheline & Salobir, Catherine & Blonde, Beatrice (1997) Psychological consequences of having triplets: a 4-year follow-up study. *Fertility and Sterility* 67(6), 1162–1165.
- Gissler, Mika (2007) Pohjoismaiset perinataalitilastot – Nordisk perinatal statistik – Perinatal statistics in the Nordic countries. *Tilastotiedote* 22/2007. *Terveys* 2007. Helsinki: Stakes. <<http://www.stakes.fi/tilastot/synnyttajat>> [7.4.2008].
- Gissler, Mika & Vuori, Eija (2007) Synnyttäjät, synnytykset ja vastasyntyneet 2006. *Föderskor, förlossningar och nyfödda 2006 – Parturients, births and newborns 2006*. *Tilastotiedote* 21/2007. *Terveys* 2007. Helsinki: Stakes. <<http://www.stakes.fi/tilastot/synnyttajat>> [7.4.2008].
- Golombok, Susan & Olivennes, François & Ramogida, Chantal & Rust, John & Freeman, Tabitha (2007) Parenting and the psychological development of a representative sample of triplets conceived by assisted reproduction. *Human Reproduction* 2007 22(11), 2896–2902.
- Heinonen, Kristiina & Moilanen, Irma & Pietilä, Anna-Maija (2007) Monikkovanhempien kuvauksia saamastaan tuesta – haastattelututkimus kaksosten vanhemmille. *Hoitotiede* 19(4), 223–235.
- Holditch-Davis, Diane & Roberts, Dia & Sandelowski, Margarete (1999) Early parental interactions with and perceptions of multiple birth infants. *Journal of Advanced Nursing* 30(1), 200–210.
- Huttunen, Jouko (2007) Isyys monikkoperheessä. Teoksessa Alkio, Paula (toim.) *Sylintäydeltä elämää – arki kaksosten ja kolmosten kanssa*. Helsinki: Väestöliitto, 61–67.
- Karhumäki, Aune (2007) ”Sitä ei käsitä kukkaan muu, ku semmonen toinen kaksosten äiti.” Äitiyden orientaatiot ja arjen raskaaksi kokeminen kaksosten äidin puheessa ja monikkolasten äitien kirjoituksissa. Huhtikuu 2007. Kandidaatin tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, sosiologian laitos.
- Karhumäki, Aune (2009) ”Ne on rakkaita, mutta raskaita.” Kertomuksia monikkolasten äitiydestä. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, sosiologian laitos (tulossa).
- Kumpula, Ulla (2006a) Elämä yllättää monikkoperheissä. Selvitys monikkoperheiden erityispiirteistä- ja tarpeista (2.6.2006). Suomen Monikkoperheet. <<http://www.suomenmonikkoperheet.fi>> [28.3.2008].
- Kumpula, Ulla (2006b) Yhteenveto monikkoperheiden etuus- ja palvelukyselystä. Pääkohdat. 22.2.2006. (sähköinen tiedoksianto)
- Kumpula, Ulla (2008a) Faktoja monikkolapsista ja heidän perheistään 28.1.2008. <<http://www.suomenmonikkoperheet.fi>> [28.3.2008]
- Kumpula, Ulla (2008b) Suomen Monikkoperheet ry:n toimintakertomus vuosi 2007. *Lastensuojelulaki* 417/2007.
- Leonard, Linda G. (1998) Depression and Anxiety Disorders During Multiple Pregnancy and Parenthood. *Journal of Obstetric, Gynecologic, & Neonatal Nursing* 27(3), 329–337.
- Malmström, Patricia M. & Biale, Rachel (1990) An agenda for meeting the special needs of multiple birth families. *Acta Genet Med Gemellol (Roma)* 39 (1990), 507–514.
- Moisio, Pasi (2007) Hyvinvointi & Palvelut -kyselyn 2006 aineistokuvaus. Stakesin työpapereita 33/2006. Helsinki: Stakes. <<http://www.stakes.fi/verkkojulkaisut/tyopaperit/Tp6-2006.pdf>> [7.4.2008].
- Ostfeld, Barbara M & Smith, Richard H & Hiatt, Mark & Hegyi, Thomas (2000) Maternal behavior toward premature twins: implications for development. *Twin Research* 3, 234–241.
- Owen, Daniela. J. & Wood, Les. & Neilson, James (2004) Antenatal Care for Women With Multiple Pregnancies: The Liverpool Approach. *Clinical Obstetrics and Gynecology* 47(1), 263–271.
- Pulkkinen, Lea & Vaalamo, Inka & Hietala, Risto & Kaprio, Jaakko & Rose, Richard (2003) Peer Reports of Adaptive Behavior in Twins and Singletons: Is Twinship a Risk or an Advantage? *Twin Research* 6(2), 106–118.
- Roudsari, Bahman S. & Utter, Garth H. & Kernic, Mary A. & Mueller, Beth A. (2006)

- Risk of early childhood injuries in twins and singletons. *Journal of Early Childhood Research* 4(2), 121–131.
- Seksuaali- ja lisääntymisterveiden edistäminen. Toimintaohjelma 2007–2010. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2006:83. <<http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/documents/10126/index.htm>> [9.5.2008]
- Sheard, Charlotte & Cox, Sara J. & Oates, Margaret & Ndukwe, George & Glazebrook, Cris (2007) Impact of a multiple, IVF birth on post-partum mental health: a composite analysis. *Human Reproduction* 22(7), 2058–2065.
- Sipponen, Marjatta. Monikkoperheiden moninaiset ajatukset (2000) Teoksessa Cacciatore, Raisa & Reinholm, Minna & Sipponen, Marjatta. Perheverkkoja kokemassa 1998–2000. Väestöliiton seksuaaliterveysklinikan pikkulapsiperheprojektin loppuraportti. Helsinki: Väestöliitto. <http://www.vaestoliitto.fi/pikkulasten_vanhemmat/julkaisut/perheverkkoja_kokemassa> [15.9.2007].
- Thorpe, Karen & Golding, Jean & MacGillivray, Ian & Greenwood, Rosemary (1991) Comparison of prevalence of depression in mothers of twins and mothers of singletons. *British Medical Journal* 302 (6781), 875–879.
- Thorpe, Karen & Danby, Susan (2003) Compromised or Competent: Analyzing Twin Children's Social Worlds. *Twin Research and Human Genetics* 9(1), 90–94.
- Tiitinen, Aila (2007) Lääkärikirja Duodecim. <http://www.terveysportti.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00154&p_ylataso=&p_osio=&p_haku=Monisiki%F6isyys> [17.3.2007].
- Trias, Tuulikki (2006) Inter-twin and parent-twin relationships and mental health. A study of twins from adolescence to young adulthood. *Acta Univ. Oul. D 893*. University of Oulu: Oulu.

Sateenkaariperheiden lasten hyvinvointi

Sateenkaariperhe-kysely 2006 tuotti ensimmäistä kertaa määrällistä tietoa suomalaisten sateenkaariperheiden palvelukokemuksista. Sateenkaariperheet ovat kyselyn mukaan saaneet asiallista, mutta osittain puutteellista tukea vanhemmuuteensa. Sateenkaariperheissä elävien lasten hyvinvointi edellyttää paremmin perheiden tarpeet tunnistavia palveluita ja lainsäädäntöä.

Sateenkaariperheillä tarkoitetaan monenlaisia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden lapsiperheitä. Tällaisia perheitä ovat esimerkiksi nais- ja miesparien lapsiperheet. Sateenkaariperhekäsitteellä halutaan tuoda esille perheiden kirjoa.

Seksuaalivähemmistöillä viitataan homo- ja biseksuaalisiin ihmisiin ja sukupuolivähemmistöillä tarkoitetaan esimerkiksi transsukupuolisia, transgendereitä ja transvestiitteja. Transsukupuoliset ihmiset kokevat usein, ettei heidän kehonsa vastaa heidän kokemustaan sukupuolestaan. Ristiriitä pyritään joskus ratkaisuun sukupuolen korjausprosessilla. Transgenderit haluavat usein elää mieheyden ja naiseuden rajalla tai ulkopuolella. Transvestiitit ovat yleensä heteroseksuaalisia miehiä, jotka kokevat tarvetta eläytyä ajoittain naisen rooliin.

Sateenkaariperheet ovat keskenään hyvinkin erilaisia. Yhdistävänä tekijänä on yleensä perheiden tarkka suunnittelu ja voimakas sitoutuminen lapsen elämässä mukana olemiseen. Sateenkaariperheet voivat olla muodoltaan ydinperheitä, joissa perheeseen kuuluu kaksi vanhempaa ja yhteiset lapset, uusperheitä, joissa mies- tai naisparilla on lapsia jommankumman tai molempien puolisoitten edellisistä

liitoista, yhden vanhemman perheitä ja ns. apilaperheitä, joissa useampi kuin kaksi vanhempaa ovat yhdessä päättäneet jakaa lapsen vanhemmuuden ja perustaa perheen, esimerkkinä mies- ja naisparin yhdessä perustama lapsiperhe.

Sateenkaariperheiden lasten kehitykseen ja kasvuun ei tutkimusten mukaan liity mitään erityisiä uhkia (Solantaus 2008). Tutkimusten mukaan homoseksuaaliset vanhemmat ovat yhtä kiinnostuneita lapsestaan, herkkiä lapsen tarpeille, viettävät yhtä paljon aikaa lapsen kanssa, valvovat ja ohjaavat lastaan ja muodostavat yhtä lailla kiintymyssuhteen lapseen kuin heteroseksuaaliset vanhemmat. Tutkimusten mukaan lapsen kehityksessä ei ole huomattu eroavaisuuksia sen mukaan, asuuko lapsi samaa vai eri sukupuolta olevan parin perheessä. Eroja ei ole löydetty sukupuoli-identiteetin, sosiaalisen sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, sosiaalisten kykyjen, sosiaalisuuden, minäkäsityksen, älykkyyden, käyttäytymisen eikä tunne-elämän kehityksessä. Ei myöskään ahdistus- ja depressio-oireiden esiintyvyydessä, kiusatuksi tulemisessa eikä psykiatrisessa sairastuvuudessa. (Mt.)

”Tutkimukset osoittavat uudestaan ja uudestaan saman, mitä lasten ja nuorten kehitystutkimukset ylipäättään. Tärkeintä ovat hyvät ihmissuhteet, paneutuvat vanhemmat ja lapsen hyvä hoiva, yhteinen ilo lapsesta ja vanhemmuudesta sekä toimiva sosiaalinen elämä perheen ulkopuolella. Vanhemman seksuaalinen suuntautuminen on toissijainen asia. Taloudelliset vaikeudet ja työttömyys, parisuhteen ristiriidat ja vanhempien hoitamattomat mielenterveys- tai päihdeongelmat puolestaan tuovat ongelmia perheeseen kuin perheeseen.” (Solantaus 2008.)

Perheen dynamiikan ja vanhemmuuden puutteet vaikuttavat lapsen kehitykseen ja hyvinvointiin sateenkaariperheessä yhtä kohtalokkaasti kuin muissakin perheissä. Sateenkaariperheiden yhteiskunnallisesta asemasta seuraa, että perheet ovat erityisen haavoittuvia tietyillä elämän alueilla. Vaillinainen tuki näillä elämän alueilla on syytä huomioida kuntien palveluiden tuottamisessa ja hyvinvointisuunnitelmissa.

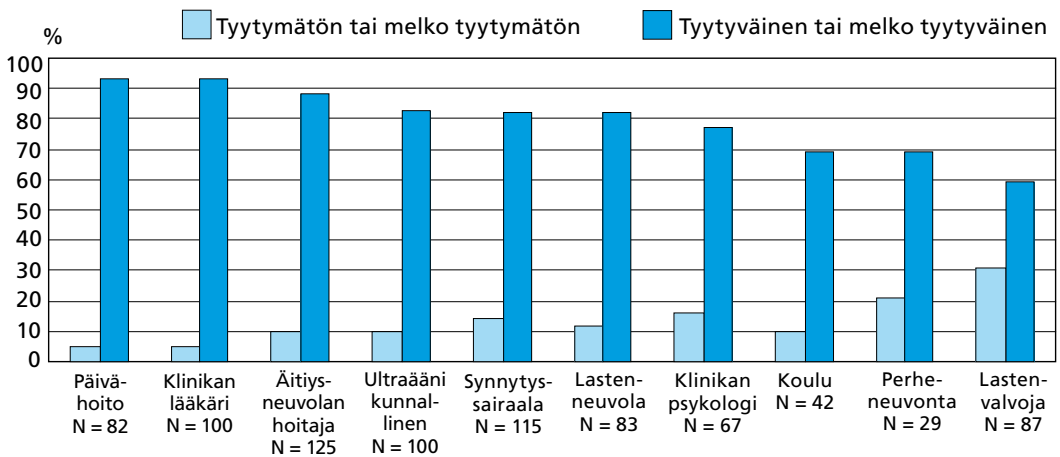
Sateenkaariperhe-kysely 2006

Syksyllä 2006 Setan Sateenkaariperhetyön projekti ja Helsingin yliopiston Kristiina-instituutin tutkija Paula Kuosmanen keräsivät ensimmäisen laajan kyselyaineiston sateenkaariperheiden kokemuksista sosiaali- ja terveystaloudellissa ja kouluissa sekä perheiden juridisesta ja yhteiskunnallisesta asemasta. Aineisto koostuu 178 vanhemman vastauksista. Kyselylomake oli laaja: se sisälsi 40 sivun verran monivalinta- ja avokysymyksiä palveluittain. Kyselylomake lähetettiin noin 250:lle Sateenkaariperheet ry:n jäsenelle ja se julkaistiin lisäksi sähköisenä versiona internetissä. Sähköisestä kyselystä tiedotettiin sähköpostilistoilla, vauva- ja per-

heaiheisilla internetsivustoilla ja paperisissa lehdissä. Alustava tutkimusraportti ilmestyi marraskuussa 2007 (Kuosmanen & Jämsä 2007) työministeriön julkaisemana. Tämä artikkeli perustuu kyseisen aineiston analyysiin.

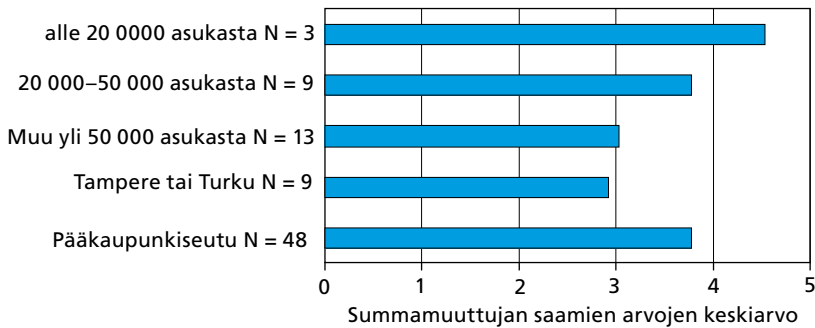
Asiallista mutta varovaista palvelua

Sateenkaariperhe-kyselyn mukaan suomalaisten sateenkaariperheiden vanhemmat olivat pääasiassa tyytyväisiä tai melko tyytyväisiä saamiinsa palveluihinsa (kuvio 1). Päivähoidon palveluihin oltiin tyytyväisimpiä (93 %). Äitiyshuolto kokonaisuudessaan pärjäsi hyvin. Kyselyssä arvioituista palveluista perheneuvonta ja erityisesti lastenvalvojan tarjoamat palvelut koettiin epäonnistuneimmiksi. Päällisin puolin myönteisten kokemusten takaa löytyy piirteitä, joihin vanhemmat olivat kiinnittäneet huomiota. Yleinen kokemus oli, että vaikka palvelu oli ollut asiallista, perheeseen oli suhtauduttu ”liian” hienovaraisesti. Sateenkaariperheellisyydestä, homoseksuaalisuudesta ja sukupuolen moninaisesta kokemisesta oli pyritty vaikenemaan. Lapsen perheestä ei ollut puhuttu avoimesti. Vastaajien mukaan ammattilaiset tuntuivat liian usein tekevän oletuksia sen sijaan, että olisivat avoimesti keskustelleet perheestä ja perheen toiveista tai tarpeista. Kyselyssä annettiin vanhemmille mahdollisuus antaa ohjeita eri alojen ammattilaisille. Yleisin ohje oli: ”Kysykää, älkää olettako.”

Lähde: Sateenkaariperhe-kysely 2006. ”Klinikka” viittaa hedelmöityshoitoklinikkaan.

KUVIO 1. Sateenkaariperheiden tyytyväisyys eri palveluihin (%).

Lähde: Jämsä (2007).

KUVIO 2. Tyytyväisyys lastenvalvojan paikkakunnittain summamuuttujalla mitattuna.

Palvelukokemukset eri puolella Suomea

Sateenkaariperhe-kyselyn 2006 vastaajista yli puolet (53 %) asui pääkaupunkiseudulla. Tampereen tai Turun seudulla asui 12 prosenttia. Enemmän kuin Turun ja Tampereen seudulla vastaajia asui kuitenkin muissa yli 50 000 asukkaan (16 %) tai 20 000–50 000 asukkaan (14 %) kaupungeissa. Pienellä, alle 20 000 asukkaan paikkakunnalla asui vain 5 prosenttia eli 9 vastaajaa. Lähes samat prosenttiluvut on saatu myös Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä -projektin tutkimuksessa, jossa todettiin seksuaalivähemmistöön kuuluvien asuvan muuta väestöä useammin pääkaupunkiseudulla ja Etelä-Suomen läänissä (Lehtonen 2004).

Sateenkaariperheiden palvelukokemuksia on tarkasteltu myös asuinpaikan mukaan. Tulokset ovat erilaisia eri palveluiden osalta. Äitiys- ja lastenneuvolakokemukset näyttävät olevan myönteisempiä pienemmillä paikkakunnilla kuin keskisuurilla ja isoilla. Perheneuvonnan ja -terapian osalta ei esiintynyt tyytyväisyseroja paikkakunnan koon mukaan. Sen sijaan paikkakunnan koko oli suoraan verrannollisessa suhteessa perheneuvontapalveluiden käyttöasteeseen. Kun pääkaupunkiseudulla asuvista perheistä lähes neljäsosa oli käyttänyt perheneuvontapalveluita, alle 20 000 asukkaan kunnissa ei kukaan ollut käyttänyt palveluita. Tämä kertonee perheneuvontapalveluiden puutteesta pienillä paikkakunnilla yleisesti, mutta myös siitä, että pienemmillä paikkakunnilla perheet ovat syrjinnän pelosta jättäneet palveluita käyttämättä. Perheneuvontapalveluihin vanhemmat liittyvät eniten syrjintäpelkoa.

Lastenvalvojen tarjoamiin palveluihin liittyi eniten tyytyväisyseroja paikkakunnan koon mukaan. Pääkaupunkiseudulla palveluihin oltiin tyytyväisempiä kuin pienemmissä kaupungeissa. Sen sijaan kaikkien pienimmissä kunnissa tyytyväisyys oli jopa pääkaupunkiseutuakin suurempaa. Tähän on löydettävissä kaksi todennäköistä syytä. Toisaalta pääkaupunkiseudun myönteisiin kokemuksiin liittyy suurten paikkakuntien suurempi yleinen suvaitsevaisuus. Pienten

paikkakuntien hyviä kokemuksia sen sijaan selittänee paremminkin yksilöllinen ja henkilökohtainen palvelu. Keskisuurilla paikkakunnilla kumpikaan palvelukokemuksen myönteisyyttä edistävä seikka ei esiinny siinä määrin.

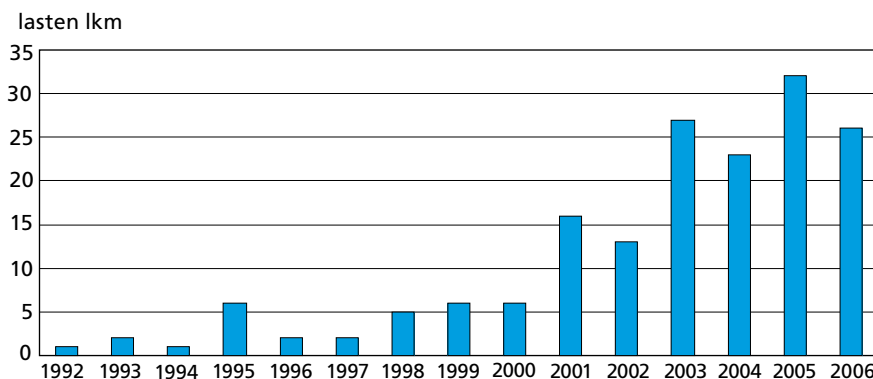
Sateenkaariperheiden määrä kasvussa

Suomessa on arvioitu, että tätä nykyä sateenkaariperheissä elää jo tuhansia lapsia. Sateenkaariperheiden tai perheiden lapsien lukumäärästä ei ole kuitenkaan saatavissa vakuuttavaa tutkimustietoa. Tieteellistä tietoa ei ole myöskään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden määrästä tai heidän parisuhteistaan tai lapsiperheellisyydestään. Suomessa väestötietojärjestelmä on niin kehittynyt, että väestönlaskennoista on voitu luopua. Esimerkiksi Yhdysvaltain viimeisimmän väestönlaskennan yhteydessä on voitu selvittää asioita, joista Suomessa ei ole olemassa tietoa. Sen mukaan lesboista 35 prosentilla oli lapsia ja 41 prosenttia halusi saada lapsia. Homomiehistä 16 prosentilla oli lapsia ja jopa 52 prosenttia ilmoitti haluavansa lapsia. (Gates ym. 2007.)

Suomalaisissa tilastoissa näkyvät ainoastaan ne alaikäiset lapset, jotka asuvat samassa taloudessa rekisteröityneiden parien kanssa. Monesta syystä tämä on vain pieni osa sateenkaariperheiden lapsista. Tämän luvun ulkopuolelle jäävät itsellisten vanhempien, etävanhempien, rekisteröimättömässä parisuhteessa elävien ja heteroparin muotoisten trans- ja bi-vanhempien perheet. Lähes kaikki homo- ja bi-miesten vanhemmuudet jäävät näissä luvuissa piiloon. Rekisteröimättömien parien määrä on huomattava. Vuosina 2002–2003 seksuaalivähemmistöiltä kerätyn kyselyaineiston (N = 726) mukaan samaa sukupuolta olevien parisuhteessa eläneistä miehistä vain 12 prosenttia oli rekisteröinyt suhteensa, parisuhteessa eläneistä naista 19 prosenttia oli rekisteröinyt suhteensa (Lehtonen & Mustola 2004). Yhdessä asuvien pariskuntien siviilisäätö koko väestöllä sen sijaan on 76 prosentilla pariskunnista avioliitto (Perheet 2007 [2008]). Rekisteröityyn parisuhteeseen liittyy useita rasitteita, joista merkittävin lapsiperheiden osalta on se, että perheen sisäinen adoptio on rajattu sen ulkopuolelle. Rekisteröityyn parisuhteeseen liittyy myös hyvin konkreettinen leimautumisen vaara. Sateenkaariperhe-kyselyn 2006 vastaajistakin vain 46 prosenttia oli rekisteröinyt parisuhteensa.

Vuoden 2007 väestötilaston mukaan Suomessa oli 149 samassa taloudessa asuvaa rekisteröidyn parin lapsiperhettä, joka vastaa 13 prosenttia kaikista rekisteröidyn parisuhteen solmineista. Vuodesta 2002, jolloin parisuhteen rekisteröinti tuli mahdolliseksi, rekisteröityjen parien lapsiperheellisyys on kasvanut tasaisesti kahdeksasta 13 prosenttiin.

On siis syytä arvioida sateenkaariperheiden todellinen määrä huomattavasti suuremmaksi. Sateenkaariperhe-kyselyn 2006 mukaan sateenkaariperheissä on keskimäärin useampia lapsia kuin kaikissa lapsiperheissä. Tulevaisuudessa on todennäköistä, että sateenkaariperheistä suhteellisesti pienempi osa kuin nykyään

KUVIO 3. Sateenkaariperheisiin syntyneet lapset 1992–2006 .

on perheitä, joiden lapset ovat syntyneet aiemmassa heterosuhteessa. Sen sijaan sateenkaariperheenä saatujen lasten määrän on syytä odottaa kasvavan vielä pitkään. Sateenkaariperhe-kyselyn mukaan sateenkaariperheisiin syntyvien lasten määrä on nopeassa kasvussa eikä tähän kehitykseen ole näkyvillä muutosta lähiaikoina.

Kymmenen vuoden kuluttua lasten ja perheiden kanssa työskentelevät ammattilaiset tulevat kohtaamaan huomattavasti enemmän sateenkaariperheitä. On siis tärkeää, että ammattilaiset valmistautuvat kohtamaan myös sateenkaariperheissä elävien lasten erityistarpeet.

Vanhemmuuden tukeminen

Mitä varhemmin perheitä tuetaan, sitä paremmin ongelmien kasautuminen ja lasten psyykkisen hyvinvoinnin vaarantuminen ovat ehkäistävissä. Sateenkaariperhe-kyselyn 2006 mukaan perheet kokivat saaneensa palveluista vain hyvin harvoin kaipaamaansa tukea vanhemmuudelleen. Lisäksi osalla perheistä perinteinen vanhemmuuden tuki lähtöperheen jäseniltä oli puutteellista tai sitä ei ollut lainkaan. Sateenkaariperheiden saama tuki vanhemmuudelle tuli poikkeuksellisen usein ystäviltä ja vertaistuesta.

Vanhemmuuden tukeminen ja varhaisen vuorovaikutuksen tukeminen ovat yhteiskunnassamme erityisen huomion kohteena. Nyt olisikin hyvä hetki ottaa palvelutuotannossa huomioon myös sateenkaariperheiden vanhemmuuden tukeminen. Tämä tarkoittaa huomion tietoista kiinnittämistä sateenkaariperheiden vanhemmuuteen, jaksamiseen ja taitoihin ainakin äitiyshuollossa, päivähoitossa, koulussa, oppilashuollossa, mielenterveyspalveluissa ja lastensuojelussa. Vanhemmuuden tukeminen sateenkaariperheessä ei vaadi ammattilaiselta erityistietoja. Tuen saannin haasteena on usein ammattilaisen hämmennys ja ylivarvaisuus sateenkaariperheen kohtaamisessa.

Parisuhteen kriisit ja vanhempien väliset kriisit

Parisuhteen kriisi on aina uhka perheen ja lapsen hyvinvoinnille. Sateenkaari-perheissä erityisen uhan aiheuttavat perheenjäsenten juridisesti epäselvä asema, puutteellinen tuki parisuhteelle ja vanhemmuuden jakaminen useamman kuin kahden vanhemman kesken apila- ja uusperheissä. Kyselyn mukaan tuen saaminen parisuhteelle on sateenkaari-perheillä vielä puutteellisempaa kuin tuen saaminen vanhemmuudelle. Esimerkiksi neuvoloista vanhemmat odottivat keskustelua parisuhteesta ja esimerkiksi synnytyksen jälkeisestä seksuaalisuudesta. Nais- ja miesparin parisuhde on ammattilaisille ilmeisesti niin arka aihe, että juuri kukaan sateenkaari-perheen vanhempi ei ollut keskustellut parisuhteestaan mitään neuvolassa, synnytys sairaalassa ja perhevalmennuksessa.

Parisuhteen tukeminen on kuitenkin tärkeä osa vanhemmuuden tukemista ja on siksi keskeistä äitiyshuollon palveluissa. Monelle ammattilaiselle heteroseksuaalisen parisuhteenkin tukeminen on epämurheellista. Jos se kuitenkin on osa palvelun päämääriä, ei mies- tai naisparin parisuhde saa jäädä huomiotta palvelussa. Ehkä ammattilaiset pitävät homoseksuaalista parisuhdetta enemmän yksityisen piiriin kuuluvana kuin heteroseksuaalista parisuhdetta ja pelkäävät loukkaavansa asiakasta, jos ottavat asian puheeksi. Tällainen pelko on kuitenkin aiheutonta ja johtaa palvelun huonoon vaikuttavuuteen ja laatuun.

Syrjinnän pelko palveluiden käyttämättä jättämisen syynä

Osa sateenkaari-perheistä on kohdannut syrjintää yhteiskunnassa tai palveluissa. Kyselyyn vastanneista vanhemmista 21 prosentilla oli syrjintäkokemuksia hyvinvointipalveluissa. Syrjintään liittyvät traumaattiset kokemukset – erityisesti joillain transperheiden vanhemmilla – voivat itsessään olla vakavakin uhka mielen-tervyydelle. Suurempi osa sateenkaari-perheistä kärsii kuitenkin syrjinnän pelosta. Vastaajista 36 prosenttia sanoi pelänneensä tai odottaneensa syrjintää, 17 prosenttia ei osannut sanoa.

Kokemuksena syrjinnän pelko voi olla lamauttava ja sitäkin kautta uhka yksilön ja perheen hyvinvoinnille. Suurinta vahinkoa syrjinnän pelko aiheuttaa, kun perheet jättävät sen takia palveluita käyttämättä. Esimerkiksi mielenterveyspalveluiden tai lastensuojelun palveluiden käyttämättä jättäminen on luonnollisesti huomattava uhka perheen hyvinvoinnille. Sateenkaari-perheiden vanhemmista 10 prosenttia kertoi jättäneensä jotain palveluita käyttämättä, koska pelkäsi tai odotti tulevansa syrjityksi. Vastaajista 11 prosenttia ei muistanut, oliko jättänyt palveluita käyttämättä. Vastaajista 23 prosenttia oli selvittänyt etukäteen palveluiden ja palveluntarjoajien mahdollista ennakkoluuloisuutta.

Ongelman ratkaisemiseksi jokaisen hyvinvointipalveluja tuottavan organisaation on kutsuttava erityisryhmiä, kuten sateenkaariperheitä, tietoisesti ja näkyvästi asiakkaikseen, koulutettava henkilöstöään sekä luotava erityiset käytännöt silloin kun tämä on tarpeellista. Näiden toimenpiteiden jälkeen syrjiviä käytäntöjä ilmenee aiempaa vähemmän, tarinat epämiellyttävistä tai traumaattisista kokemuksista vähenevät ja perheiden luottamus palveluihin kasvaa. Suurimmassa osassa palveluita sateenkaariperheiden palveleminen ei vaadi erityiskäytäntöjä, ainoastaan sateenkaariperheiden asiakkuuksien tiedostamista ja huomioimista.

Onnistumisen pakko estää palveluiden täysmittaisen käytön

Sateenkaariperheitä tarkastellaan yhteiskunnassamme suurennuslasilla. Sateenkaariperheiden lasten hyvinvoinnista ja *heteroseksuaalisesta kehityksestä* on tullut sateenkaariperheiden olemassaolon legitimitietin mittari (Garner 2005). Tutkimuksia lasten hyvinvoinnista luetaan kohtalokkaalla tavalla väärin. Kun tutkimustulos lasten heteroperheitä vastaavasta hyvinvoinnista oikeasti tulee tulkita niin, että sekä onnistumisia että epäonnistumia, sekä vahvuuksia että haasteita, on sateenkaariperheiden vanhemmuudessa yhtä paljon kuin muissa perheissä, tutkimustuloksia tulkitaan usein virheellisesti niin, että vain täydellinen onnistuminen vanhemmuudessa tekee sateenkaariperheistä hyväksyttäviä.

Vaikka sateenkaariperheen vanhempi ei tällaista näkemystä hyväksyisikään, hänen saattaa olla vaikeaa myöntää ongelmia perheen dynamiikassa tai vanhemmuudessa. Hän saattaa pelätä, että sen sijaan, että vaikeudet laskettaisiin asioiksi, jotka voivat tapahtua mille perheelle tahansa, ne tulevat tulkituiksi esimerkkinä siitä, että sateenkaariperheet yleisesti ovat sopimattomia kasvuympäristöjä lapsille. Yhteiskunnallisen asemansa tiedostavalle vanhemmalle tällainen riski voi joskus tuntua liian suurelta ja tarjolla olevat tukipalvelut saattavat jäädä käyttämättä.

Ulkomaisten tutkimusten mukaan lasten heteroseksuaalisen kehityksen pitäminen yhtenä sateenkaariperheen onnistumisen mittarina on itsessään tuhoisaa perheiden lapsille (Garner 2005). Lapsi saattaa kokea repivän ristiriidan, jos hänen oma seksuaalinen suuntautumisensa osoittautuu heteroseksuaalisuudesta poikkeavaksi. Lojalisuudestaan vanhempiaan kohtaan hän saattaa kokea tarvetta piilotella seksuaalista suuntautumistaan, vaikka vanhemmat olisivat opettaneet lasta avoimuuteen. Näissä tilanteissa vanhemmilleen lojaali lapsi tai nuori tunnistaa kulttuurisen vaatimuksen sateenkaariperheiden lasten heteroseksuaalisuudesta ja pyrkii siihen vastaamalla suojelemaan vanhempiaan. Pahimmillaan hän on tilanteessa, jossa kokee seksuaalisella suuntautumisellaan pettävänsä sekä vanhempansa että yhteiskunnan laajemman oletuksen heteroseksuaalisuudesta.

Aukot lainsäädännössä

Yksi asia, joka yhdistää kaikkia sateenkaariperheitä, on perheenjäsenten välisten ihmissuhteiden puutteellinen juridinen turva. Toisin kuin jo yleisesti oletetaan, mies- ja naisparien ydinperheissä ei ole mahdollista artikkelin kirjoittamisen hetkellä adoptoida puolison lasta Suomessa, ei edes siinä tilanteessa, että lapsi on syntynyt hedelmöityshoitojen avustuksella. Tässäkin tilanteessa sosiaalinen vanhempi pysyy lapselle juridisesti ventovieraana. Käräjäoikeus saattaa hakemuksesta nimitää sosiaalisen vanhemman lapsen huoltajaksi, mutta lapsen huoltajuus ei tuo lapselle oikeutta tavata sosiaalista vanhempaansa, ei oikeutta saada häneltä elatusta tai oikeutta periä häntä. Pahimmassa tapauksessa lapsi joutuu eroon molemmista vanhemmistaan, jos lapsen biologinen vanhempi kuolee enneaikaisesti.

Juridisten rakenteiden puute asettaa sateenkaariperheiden vanhempia keskenään erilaiseen asemaan varsinkin useamman kuin kahden vanhemman perheissä. Tähän perheet ovat pyrkineet vastaamaan sopimalla erilaisia keskinäisiä sopimuksia lapsen hoidosta ja esimerkiksi tapaamisoikeuksista. Nämä sopimukset eivät kuitenkaan ole juridisesti sitovia muiden kuin juridisten vanhempien osalta. Perheenjäsenten juridisesti epäselvä tilanne kasvattaa myös perheenjäsenten välisten ristiriitojen todennäköisyyttä. Sateenkaariperheissä elävät tarvitsisivat erityisen paljon tukea perheen kriiseissä. Tämä on perheessä elävien lasten kiistaton etu. Ammattilaisten olisi kyettävä tukemaan myös sateenkaariperheitä vanhemmuudessa.

Puutteita lainsäädännössä:

- Perheen sisäinen adoptio ei ole kirjoitushetkellä mahdollinen.
- Apilaperheiden lapsilla ei ole oikeutta juridiseen suhteeseen kaikkien vanhempiensa kanssa.
- Tapaamisoikeus voidaan vahvistaa vain lapsen ja juridisen vanhemman välille.
- Huoltajuuksia ei aina myönnetä kaikille lapsen vanhemmille apilaperheissä.
- Sateenkaariperheiden perhevapaat ovat monin tavoin puutteelliset. Vain osalla vanhemmista on oikeus vapaaseen lapsen syntymän yhteydessä.
- Mies ei ole oikeutettu isyysvapaaseen, jos hän ei asu lapsen synnyttäneen naisen kanssa yhdessä, vaikka lapsi asuisi syntymästään lähtien isän luona.
- Mies- ja naispareilla ei ole oikeutta ottaa yhteistä adoptiolasta.

(Jämsä 2008.)

Lopuksi

Suomalaisesta yhteiskunnasta puuttuu edelleen johdonmukainen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen hyvinvointia tutkiva, seuraava ja edistävä politiikka. Valtakunnan tason politiikkaohjelman puuttuessa kuntien vastuu oman alueensa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kuntalaisten hyvinvoinnista korostuu.

Osalla heistä on vaikeitakin traumaattisia kokemuksia, jotka saattavat liittyä henkilökohtaiseen kehitysprosessiin, sosiaalisen ympäristön reaktioihin tai traumaattisiin kokemuksiin yksityiselämässä tai yhteiskunnassa laajemmin. Transihmisillä traumaattiset kokemukset liittyvät usein nimenomaan terveydenhuollon palvelujärjestelmään. Kunnan hyvinvointisuunnitelmassa on hyvä muistaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lisäksi sateenkaariperheissä elävien lasten hyvinvointi.

Sateenkaariperheiden tilanne palvelujärjestelmässä rinnastetaan usein muiden vähemmistöjen kohtaamiin ongelmiin. Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään epäammattimaisesta kohtaamisesta ja kohtelusta palveluissa. Sateenkaariperheiden kohdalla perhettä ei välttämättä edes kyetä tunnistamaan perheeksi. Näin jää huomioimatta ja hyödyntämättä sateenkaariperheeseen kuuluvan asiakkaan tärkein sosiaalinen viiteryhmä. Ero muihin vähemmistöihin näkyy myös siinä, että kun esimerkiksi kulttuurinen ja sosioekonominen asema periytyy sukupolvelta toiselle yhdistäen sukupolvien välistä yhteyttä, sateenkaariperheellisyys ei yleensä ole ylisukupolvinen ilmiö. Tästä aiheutuu jännitteitä välittömän perhepiirin ulkopuolella oleviin omaisiin.

Tämän artikkelin pyrkimyksenä on ollut osoittaa sateenkaariperhe-kyselyyn 2006 nojaten, kuinka sateenkaariperheiden lapset ovat yksi viimeisiä kokonaisia lapsiryhmiä, joiden hyvinvointia ei ensisijaisesti uhkaa kulttuurinen tai taloudellinen syrjäytyminen eikä vanhempien ongelmien kasaantuminen, vaan nimenomaan palvelujärjestelmän ja lainsäädännön kyvyttömyys havaita ja kohdata näitä lapsia ja heidän tarpeitaan. Tästä syystä lasten hyvinvoinnin uhaksi voi nousta myös pahoinvoinnin kasaantuminen perheissä, joita palvelujärjestelmä ei tunnista perheiksi.

Lähteet

- Garner, Abigail (2005) *Families Like Mine: Children of Gay Parents Tell It Like It Is*. New York: Perennial.
- Gates, Gary & Badgett, M.V. & Lee, Ehrle & Macomber, Jennifer & Chambers, Kate (2007) *Adoption and Foster Care by Gay and Lesbian Parents in the United States*. San Francisco: The Williams Institute. UCLA School of Law.
- Jämsä, Juha (2007) Oikeudellinen ja yhteiskunnallinen asema. Teoksessa Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (toim.) *Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveystalveissa ja koulussa*. Helsinki: Työministeriö, 74–96.
- Jämsä, Juha (toim.) (2008) *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi – Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (toim.) (2007) *Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveystalveissa ja koulussa*. Helsinki: Työministeriö.
- Lehtonen, Jukka (2004) *Ammatinvalinta ja ei-heteroseksuaalisuus*. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro...” *Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR-tutkimukset ja selvitykset 2004, 2. Helsinki: Työministeriö, 143–168.
- Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) (2004) ”Eihän heterotkaan kerro...” *Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR-tutkimukset ja selvitykset 2004, 2. Helsinki: Työministeriö.
- Perheet 2007 (2008) *Suomen virallinen tilasto. Väestö 2008*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Solantaus, Tytti (2008) *Homoseksuaalisten vanhempien lasten kehitys*. Teoksessa Jämsä, Juha (toim.) *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi – Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Lisäluettavaa

- Sateenkaariperheet ja hyvinvointi – Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville. Oppikirja 337 sivua. Toimittanut Juha Jämsä. Jyväskylä: PS-Kustannus 2008.
- Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveystalveissa ja koulussa. Tutkimusraportti 120 sivua. Toimittaneet Paula Kuosmanen ja Juha Jämsä. Työministeriö 2007.

PERHEPOLITIIKKA JA
LAPSIPERHEIDEN
PALVELUT

Lastenneuvola lapsen ja perheen terveyden ja hyvinvoinnin edistäjänä

Suomalainen neuvolajärjestelmä käynnistettiin toisen maailmansodan jälkeen tukemaan lasta odottavia ja alle kouluikäisiä lapsia kasvattavia perheitä. Kansanterveyslain (66/1972 ja 928/2005) mukaan kunnan tehtävänä on järjestää kansanterveystyö, jolla tarkoitetaan yksilöön, väestöön ja elinympäristöön kohdistuvaa terveyden edistämistä, sairauksien ja tapaturmien ehkäisyä sekä yksilön sairaanhoitoa. Kunnan tulee muun muassa huolehtia asukkaiden terveysneuvonnasta ja terveystarkastuksista mukaan lukien ehkäisyneuvonta, raskaana olevien naisten ja lasta odottavien perheiden sekä alle kouluikäisten lasten sekä heidän perheidensä neuvolapalvelut.

Systemaattisen seurannan puuttuessa neuvolapalvelujen tarjonnasta ja laadusta ei ole ollut täsmällistä tietoa. Kansallisissa neuvolatoiminnan selvityksissä vuodelta 2004 ja 2007¹ kuitenkin todettiin, että äitiys- ja lastenneuvoloiden määräaikaiset terveystarkastukset ja henkilöstövoimavarat vaihtelivat eri puolilla maata (Hakulinen-Viitanen ym. 2005 ja 2008). Yhtenä syynä vaihteluun lienee se, että 1990-luvun alussa muutettiin valtionosuusjärjestelmää ja lääkintöhallituksen lakkauttamisen myötä kumottiin toimintaa ohjanneet ohjekirjeet. Kunnat saivat tämän jälkeen aikaisempaa itsenäisemmin järjestää palvelut. Samaan aikaan osuneen laman aikana jotkut kunnat karsivat ehkäiseviä palveluja, mikä oli omiaan aiheuttamaan vaihtelua palvelujen tarjonnassa. 2000-luvulla lasten ja nuorten ehkäisevien palvelujen informaatio-ohjausta vahvistettiin ja esimerkiksi lastenneuvolaan saatiin vuoden 2004 lopulla uudet kansalliset suositukset (STM 2004).

¹ Vuonna 2007 kyselyyn osallistui 81 prosenttia terveyskeskuksista (N = 231).

Heinäkuun alussa 2009 voimaan astuvaksi suunnitellun asetuksen² neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta ja lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveydenhuollosta (STM 2008a) tarkoituksena on varmistaa, että lasten, nuorten ja heidän perheidensä terveysneuvonta ja terveystarkastukset ovat suunnitelmallisia, tasoltaan yhtenäisiä ja yksilöiden ja väestön tarpeet huomiioon ottavia kunnallisessa terveydenhuollossa. Asetuksen tavoitteena on tehostaa lapsiperheiden, lasten ja nuorten terveyden edistämistä ja ehkäisevää toimintaa, mukaan lukien väestöryhmien välisten terveyserojen kaventaminen. Kyseessä on kouluterveydenhuollon erikoistutkimuksia lukuun ottamatta uusi asetustasoinen kuntia sitova säädös. Kunnat ovat velvollisia järjestämään määräaikaista terveys-tarkastukset asetuksen mukaisesti viimeistään 1.1.2011. Tässä artikkelissa verrataan terveyskeskusten ja lastenneuvoloiden tilannetta uuden asetuksen tuomiin haasteisiin.

Neuvola tavoittaa erilaiset lapsiperheet

Neuvolapalvelut ovat universaaleja palveluja, jotka perustuvat vapaaehtoisuuteen ja leimaamattomuuteen ja ovat käyttäjille maksuttomia. Palvelut järjestetään lähipalveluina. Neuvolatyön kehittämis- ja tutkimuskeskuksen ylläpitämän rekisterin mukaan lastenneuvoloita oli vuonna 2008 yhteensä 856. Lähes kaikki (99,5 %) alle kouluikäisen lapsen perheet käyttävät palveluja riippumatta perheen sosioekonomisesta asemasta. Lastenneuvolan palveluja käyttää vuosittain noin 400 000 lasta ja arviolta 600 000 vanhempaa. Neuvoloissa asioi erilaisia perheitä, muun muassa nuoria ja iäkkäitä vanhempia, monikko-, adoptio-, yksinhuoltaja-, uus-, sateenkaari- ja maahanmuuttajaperheitä.

Niiden osuus, jotka eivät käytä lastenneuvolapalveluja, on pieni: rokotuskattavuustietojen perusteella arvioituna heitä on noin 0,5 prosenttia lapsista (Leino ym. 2007) eli vuosittain noin 2 000 lasta vanhempineen. Osa tähän joukkoon kuuluvista perheistä käyttää yksityisiä palveluja, mutta osa jättäytyy kokonaan palvelujen ulkopuolelle. Palveluja käyttämättömien määrä lienee edellä mainittua arviointia hivenen suurempi, koska osa perheistä käy ainoastaan ottamassa lapsilleen rokotukset, eikä käytä muita palveluja. Tutkimusten (esim. Rintanen 2000) mukaan terveystarkastuksista pois jääneiden syrjäytymisriski on tarkastuksiin osallistuneita suurempi. Tämän vuoksi uudessa asetuksessa (STM 2008a) veloitetaan terveydenhoitajaa, kättilöä tai lääkäriä selvittämään määräaikaista terveystarkastuksista poisjäävien lasten ja perheiden tue tarve. Tämä vaatii uudenlaista etsivää työtä, moniammatillista yhteistyötä ja erityistä tukea tarvitsevien lasten ja perheiden, esimerkiksi useasti muuttavien, huolellista seurantaa.

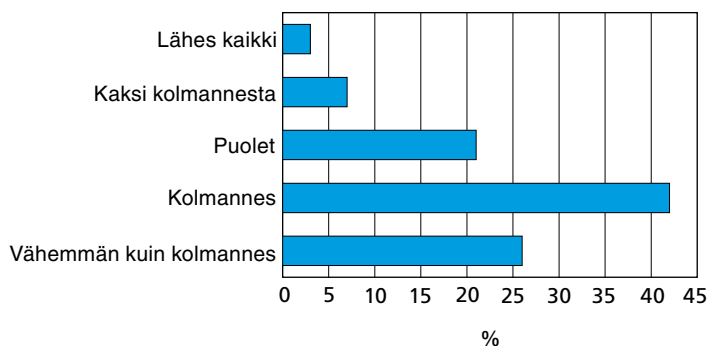
Äidit asioivat edelleen neuvolassa isäi useammin (kuvio 1), vaikka isien osuus onkin jatkuvasti lisääntynyt neuvoloiden asiakaskunnasta. Lähes joka toisessa lastenneuvolassa vastaanotolla käy lasten isistä vähintään joka kolmas (STM 2008b;

2 Asetus on tarkoitettu esitellä valtioneuvostolle keväällä 2009.

myös Hakulinen-Viitanen ym. 2005). Äidin käydessä neuvolassa tieto lapsen terveydestä ja koko perheen terveystottumusten ja hyvinvoinnin merkityksestä lapsen kehitykselle välittyy miehille naisten kautta. Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen vaikuttavuuden näkökulmasta tarkasteltuna neuvolapalvelujen tulee tavoittaa koko perhe (Hakulinen-Viitanen & Pelkonen 2008). Uuden asetuksen (STM 2008a) mukaan osa terveystarkastuksista on järjestettävä niin sanottuina laajoina tarkastuksina, joihin osallistuu mahdollisuuksien mukaan koko perhe ja joissa haastatellaan molempia vanhempia. Myös terveysneuvontaa on tarjottava molemmille vanhemmille. Isien mahdollisuuksia käyttää neuvolapalveluja tulee madaltaa muun muassa järjestämällä iltavastaanottoja ja isäryhmiä aikaisempaa enemmän. Elintapoja, kuten tupakointia ja alkoholin käyttöä, tulee selvittää miehiltä itseltään, eikä puolison kautta, ja suunnata miehille ohjausta ja neuvontaa vastaanotoilla ja internetin kautta. Myös isät tarvitsevat vanhemmuuteensa tukea. Tuoreen järjestelmällisen kirjallisuuskatsauksen (Sarkadi ym. 2008) mukaan isien aktiivisella mukanaololla lapsen kasvatuksessa on monia myönteisiä vaikutuksia lapsen myöhempään elämään. Se muun muassa vähentää poikien käyttäytymishäiriöitä ja tyttöjen psykologisia pulmia.

Asetuksessa (STM 2008a) määritellään erityistä tukea tarvitseva lapsi ja perhe. Erityisen tuen tarve tulee selvittää, jos lapsessa, perheessä tai ympäristössä on tekijöitä, jotka uhkaavat lapsen tervettä kasvua ja kehitystä. Tällaisia ovat muun muassa lapsen neurologisen kehityksen ongelmat, sairaus, oppimis- ja käytöshäiriöt, mielenterveysongelmat tai kiusaaminen. Perheestä johtuvia tuen tarpeita ovat lapsen kaltoinkohtelu, mukaan lukien puutteet perushoivassa, huolenpidossa ja perheen keskinäisessä vuorovaikutuksessa, vanhempien vakavat sairaudet, päihde- ja mielenterveysongelmat, läheisväkivalta sekä perheen toimeentuloon ja elinoloihin liittyvät ongelmat. (Mm. Newacheck ym. 2006.) Nämä ovat myös keskeisiä lastensuojelutoimenpiteiden taustalla olevia syitä (Hiitola 2008).

Uusi lastensuojelulaki (417/2007) velvoittaa kunnan viranomaisia ehkäisevään lastensuojelutyöhön, jota toteutetaan muun muassa peruspalvelujen piirissä. Ehkäisevällä lastensuojelulla edistetään ja turvataan lasten kasvua, kehitystä ja hyvinvointia sekä tuetaan vanhemmuutta. Neuvolan on järjestettävä terveystarkastukset ja terveysneuvonta siten, että lapsen ja perheen erityisen tuen tarve tunnistetaan mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ja järjestetään tarpeenmukainen tuki viiveettä. Asetuksen (STM 2008a) myötä kuntien olisi tarkoituksenmukaista seurata erityistä tukea tarvitsevien lasten ja perheiden määrää. Kuntien on tarjottava perheille tukea ja mahdollisuus lisäkäynteihin yksilöllisten tarpeiden perusteella. Tällainen seuranta ei ole itsestään selvää, koska vuonna 2007 ainoastaan 25 prosenttia terveyskeskuksista seurasi erityistä tukea tarvitsevien määrää. Heidän määräkseen arvioitiin 10 prosenttia neuvoloiden asiakaskunnasta (Hakulinen-Viitanen ym. 2008), vaikka eri tutkimuksissa (Bardy ym. 2001; Heimo 2002) määräksi on arvioitu 10–30 prosenttia. Yhtenäisten kriteerien ja seurannan puutteen vuoksi lasten ja perheiden tuen tarpeet ovat saattaneet jäädä tunnistamatta, jolloin myös varhainen auttaminen ja kohdennetun tuen saanti viivästyvät.

KUVIO 1. Terveydenhoitajien arvio isien osallistumisesta lastenneuvolan vastaanottokäynneille (STM 2008b).

Määräaikaiset terveystarkastukset mahdollistavat terveyden ja hyvinvoinnin tukemisen

Neuvolapalvelujen ytimenä ovat terveydenhoitajien ja asiakasperheiden säännölliset tapaamiset kuuden vuoden aikana. Määräaikaiset terveystarkastukset mahdollistavat lapsen ja perheen terveyden edistämisen, perheen voimavarojen ja erilaisen pulmien varhaisen tunnistamisen sekä tuen järjestämisen. Terveystarkastusten yhteydessä terveysneuvonta on asetuksen (STM 2008a) mukaan toteutettava siten, että lapsen ja perheen kanssa yhteistyössä selvitetään yksilön ja perheen elämäntilanne, voimavarat ja neuvonnan tarpeet. Terveysneuvonnan tulee ikävaiheen ja yksilöllisten tarpeiden mukaisesti tukea lapsen ja hänen perheensä terveyden ja psykososiaalisen hyvinvoinnin edistämistä. Terveystarkastusten säännöllisyys ja jatkuvuus edistävät tuttuutta, joka puolestaan lisää luottamusta ja helpottaa perheen terveyteen ja hyvinvointiin liittyvien asioiden puheeksi ottamista.

Asetuksen (STM 2008a) mukaan lapsen määräaikaiset terveystarkastukset toteutetaan lääkärin terveystarkastuksina, terveydenhoitajan terveystarkastuksina sekä terveydenhoitajan ja lääkärin yhdessä tekeminä terveystarkastuksina (laajat terveystarkastukset). Lääkärin tekemiä terveystarkastuksia on järjestettävä yhteensä viisi lapsen ollessa neuvolaikäinen. Näistä tarkastuksista kolme on toteutettava laajoina terveystarkastuksina. Terveydenhoitajan tekemiä tarkastuksia on kaikkiaan vähintään 15, joista viisi on lääkärintarkastuksen yhteydessä. Vuonna 2007 suunniteltujen terveydenhoitajan tarkastusten lukumäärien keskiluku (mediaani) oli 14 käyntiä. Terveyskeskusten vastauksista puolet sijoittui välille 12–16 käyntiä. (Hakulinen-Viitanen ym. 2008.) Tulosten luotettavuutta vahvistavat samansuuntaiset terveyskeskuskyselyn tulokset (keskiluku 15 ja neljännesrajat 13–16 käyntiä) samalta vuodelta (Rimpelä ym. 2008).

TAULUKKO 1. Asetuksen mukaiset terveystarkastusten määrät ja tarkastusten toteutuminen

Tarkastus	Terveystarkastusten määrät asetuksen mukaan			Asetuksen mukaisia terveystarkastuksia toteuttavat terveyskeskukset (N=184) vuonna 2007	
	Alle 1-v.	1–6-v.	Yht.	Alle 1-v.	1–6-v.
Terveydenhoitajan tarkastus	9	6	15	50 %	17 %
Lääkärintarkastus, jossa terveydenhoitaja mukana	3	2	5	50 %	86 %
Näistä laaja terveystarkastus: lääkäri ja terveydenhoitaja yhdessä tai erikseen	1	2	3		

Lapsen ensimmäisen elinvuoden aikana terveystarkastuksia tulee järjestää vähintään yhdeksän (taulukko 1). Näihin tarkastuksiin sisältyy kaksi lääkärin tarkastusta lapsen ollessa 4–6 viikon ja 8 kuukauden ikäinen sekä laaja, koko perheen hyvinvointia arvioiva tarkastus lapsen ollessa 4 kuukauden ikäinen. Näin ollen lääkäri tapaa lapsen perheineen yhteensä vähintään kolme kertaa tämän ensimmäisen ikävuoden aikana. (STM 2008a.) Puolet terveyskeskuksista järjesti vuonna 2007 lääkärin ja terveydenhoitajan tarkastukset imeväisikäisille uuden asetuksen velvoitteiden mukaisesti. (Hakulinen-Viitanen ym. 2008.)

Kunnan tulee järjestää lapselle 1–6 vuoden iässä vähintään kuusi terveystarkastusta, joihin sisältyy kaksi laajaa terveystarkastusta 18 kuukauden ja 4 vuoden iässä. Tällöin lääkäri on mukana kahdessa terveystarkastuksessa ja terveydenhoitaja kaikissa. (STM 2008a.) Vuonna 2007 oli 86 prosenttia terveyskeskuksista toteuttanut lääkärin tekemät terveystarkastukset leikki-ikäisille asetuksen velvoitteiden mukaisesti ja vastaavasti 17 prosenttia terveydenhoitajan tarkastusten osalta. (Hakulinen-Viitanen ym. 2008.)

Asetuksen (STM 2008a) mukaisissa laajoissa terveystarkastuksissa terveydenhoitaja ja lääkäri selvittävät tarpeen mukaan yhteistyössä muiden ammattihenkilöiden kanssa lapsen terveyden lisäksi koko perheen hyvinvointia niiltä osin kuin se on välttämätöntä hoidon ja tuen järjestämisen kannalta. Hoidon ja tuen tarvetta voivat lisätä muun muassa varhainen vuorovaikutus, vanhempien päihteiden käyttö, väkivalta, mielenterveysongelmat ja parisuhdeongelmat. Näiden asioiden puheeksi ottamisen tueksi neuvoloihin on kehitetty apulomakkeita, joiden käyttö vaihtelee maan eri osissa lukuun ottamatta laajimmin käytössä olevaa varhaisen vuorovaikutuksen tukemisen haastattelumenetelmää (Hakulinen-Viitanen ym. 2008). Asetuksen (STM 2008a) perustelumuiotissa suositellaan, että neuvolat käyttävät edellä mainittuja tutkijoiden kehittämiä, luotettaviksi osoittautuneita apulomakkeita. Laaja terveystarkastus sisältää molempien vanhempien haastattelun, jolloin perheen tilanteesta saadaan monipuolinen kuva. Laajaa terveystarkastusta ei ole vastaavanlaisena aiemmin ollut lastenneuvoloissa. Laajennetussa

viisivuotistarkastuksessa on paneuduttu viisivuotiaan lapsen kasvun ja kehityksen arviointiin (Liuksila 2000), mutta ei siinä määrin koko perheen hyvinvoinnin arviointiin kuin asetus velvoittaa.

Määräaikaisten terveystarkastusten lisäksi terveystarkastuksia tulee järjestää yksilöllisten tarpeiden mukaan myös muina ajankohtina esimerkiksi erityistä tukea tarvitsevien lasten ja perheiden pulmissa ja perheiden kriisitilanteissa (STM 2008a). Henkilöstövoimavaroissa on siis otettava huomioon perheiden mahdollinen tarve lisäkäynteihin. Myös tavoitteellisen suunnitelman laatiminen ja sen seuranta sekä arviointi vaativat huolellista perehtymistä perheen tilanteeseen.

Asetus velvoittaa kuntia järjestämään ja tarjoamaan lapsiperheille mahdollisuuden osallistua terveystarkastuksiin, mutta terveystarkastukset ovat asiakasperheille vapaaehtoisia. Terveystarkastukset tulee toteuttaa koko maassa samoina ikäkausina. Niissä kunnissa, joissa määräaikaiset terveystarkastukset eivät toteudu asetuksen veloitteiden mukaisesti, on tilanne korjattava vuoteen 2011 mennessä. Tuoreiden laskelmien (Rimpelä ym. 2008) mukaan suositusten (STM 2004) mukaisista lastenneuvolan terveystarkastuksista jää tekemättä yhteensä noin 41 000 lääkärin ja 43 000 terveydenhoitajan tekemää tarkastusta. Lisäkustannuksia näiden toteuttamisesta tulisi lääkärin tarkastusten osalta 5,1 miljoonaa euroa ja 2,6 miljoonaa euroa terveydenhoitajan tarkastusten osalta eli yhteensä 7,7 miljoonaa euroa. Lastenneuvolatyön työvoimakustannukset (terveydenhoitajat ja lääkärit) koko maassa suositusten mukaisen henkilöstömitoituksen mukaan laskettuna ovat noin 65 miljoonaa euroa (Rimpelä ym. 2008).

Hoitotyön johtajien ja neuvolatyön vastuuhenkilöiden tehtävänä on verrata oman kunnan tilannetta asetuksen tuomiin velvoitteisiin. Neuvolan runko-ohjelmaa sisältöineen on muutettava tarpeen mukaan vastaamaan asetuksen veloitteita ja samalla kannattaa tarkistaa henkilöstöresurssit suhteessa asiakasmääriin. Tarkastukseen varatun ajan tulee mahdollistaa lapsen fyysisen ja psykososiaalisen terveydentilan seuranta standardoiduin menetelmin (Mäki ym. 2008) ja lisäksi paneutuminen koko perheen yksilöllisiin tarpeisiin ja niihin vastaamiseksi tarvittaviin keinoihin yhteistyössä perheen kanssa.

Lastenneuvolatyön laatuksiteerit tukevat perheiden terveyden ja hyvinvoinnin edistämistä

Lastenneuvolatyön suositusten (STM 2004) ja kansallisen neuvolaselvityksen (Hakulinen-Viitanen ym. 2008) perusteella määriteltiin alustavasti kymmenen laatuksiteeriä lastenneuvolatyölle (taulukko 2). Kriteerien perusteella laskettiin laatusumma (0–10), jonka avulla voidaan kuvata neuvolatyön laatua. Laatusumma laskettiin terveyskeskuskohtaisesti siten, että tiedon puuttuminen merkitsi 0 pistettä. Esimerkiksi terveystarkastusten sisällöstä neuvolan työntekijätasoa ylemmällä tasolla oli sovittu 56 prosentissa terveyskeskuksia. Terveydenhoitajan ter-

TAULUKKO 2. Lastenneuvolatyön alustavat laatukriteerit, kriteerit täyttäneiden terveyskeskusten prosenttiosuudet (kyllä-vastanneet) ja puuttuvien tietojen prosenttiosuudet (N = 187) (Hakulinen-Viitanen ym. 2008)

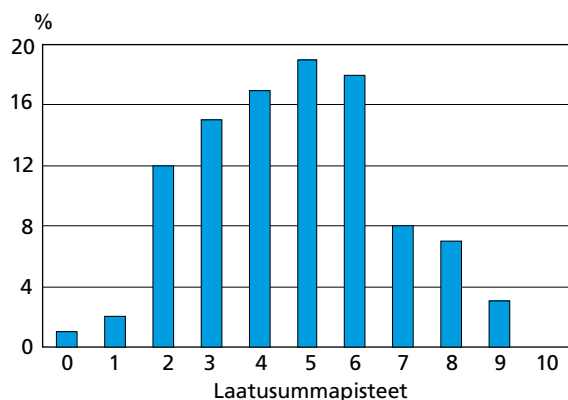
Alustava laatukriteeri	Kyllä	Ei tietoa
1. Lastenneuvolaopasta on käsitelty ja päätetty toimenpiteistä vähintään lähiesimiesten/keskijohdon tasolla	48	10
2. Lastenneuvolan johtamisesta kokonaisuutena vastaava henkilö on nimetty	64	7
3. Terveystarkastusten sisällöistä on päätetty neuvolan työntekijätasoa (terveydenhoitajat ja lääkärit) ylemmällä tasolla	56	2
4. Erytistukea tarvitsevien lasten ja perheiden määrää seurataan	25	3
5. Enintään 400 lasta / kokopäivätoiminen terveydenhoitaja	44	6
6. Terveysneuvoajan tekemiä määräaikaista terveystarkastuksia vähintään 10 imeväisiässä	30	2
7. Terveysneuvoajan tekemiä määräaikaista terveystarkastuksia koko neuvolajakson aikana vähintään 14 kertaa	52	2
8. Lääkärin tekemiä määräaikaista terveystarkastuksia yhteensä viisi	52	2
9. EPDS-mielialalomake käytössä	49	6
10. Perhepalveluverkosto tai perhekeskus on perustettu/suunnitteilla	49	1

veystarkastuksia imeväisikäisille suositellun määrän eli 10 kertaa (STM 2004) teki ainoastaan kolmannes terveyskeskuksista.

Terveyskeskuksissa toteutui keskimäärin neljä lastenneuvolatyölle määriteltäviä alustavaa laatukriteeriä. Vajaa viidesosa (18 %) ylsi seitsemään laatukriteeriin ja kolmannes terveyskeskuksista täytti enintään kolme kriteeriä. Yhdessä terveyskeskuksessa mikään alustavista kriteereistä ei toteutunut lastenneuvolatyössä. (Kuvio 2.) Lastenneuvolan laatukriteerit toteutuivat parhaiten Etelä- ja Länsi-Suomen lääneissä sekä väestöpohjaltaan yli 50 000 asukkaan terveyskeskuksissa.

Toteutuneiden kriteerien lukumäärät äitiys- ja lastenneuvolatoiminnassa olivat voimakkaassa yhteydessä toisiinsa ($r = 0,52$). Tämä tarkoittaa sitä, että laadukas äitiys- ja lastenneuvolatoiminta toteutuvat suurelta osin samoissa terveyskeskuksissa. Äitiys- ($r = 0,37$) ja lastenneuvolatoiminnan ($r = 0,32$) laatukriteerien toteutuminen oli positiivisessa yhteydessä myös vastaavien kouluterveydenhuollon laatua kuvaavien kriteerien toteutumiseen (Rimpelä ym. 2007; Rimpelä & Rimpelä 2008). Kunnat näyttivät jakautuvan niihin, jotka huolehtivat valtakunnallisten ohjeistusten sisältämien suositusten toteutumisesta ja niihin, jotka laistoivat tästä tehtävästä.

Edellä mainitut laatukriteerit tukevat lapsiperheiden terveyden ja hyvinvoinnin edistämistä. Uuden asetuksen (STM 2008a) myötä alustavat laatukriteerit on määriteltävä uudelleen. Asetus velvoittaa kuntia järjestämään palvelut yhdenmukaisesti. Valtakunnalliseen ja kuntakohtaiseen seurantaan tarvitaan (päivitetyt) kriteerit, joista neuvolatyön johtajien ja neuvolatyössä toimivien lisäksi myös väestön on hyvä olla tietoinen. Näiden avulla on syytä määrävuosittain seurata pal-

KUVIO 2. Terveyskeskusten jakauma (%) lastenneuvolan laatusumman mukaan (Hakulinen-Viitanen ym. 2008).

velujen kehityssuuntaa kunnissa. Lisäksi terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen vaikuttavuuden seurantaan tarvitaan indikaattoreita.

Päätelmät

Kansallisen selvityksen (Hakulinen-Viitanen ym. 2008) tulokset osoittavat, että uutta asetusta tarvitaan varmistamaan neuvolapalvelujen laadultaan yhtenäinen ja lapsiperheiden tarpeet huomioon ottava toteuttaminen kaikissa kunnissa. Lapsiperheiden näkökulmasta nykyinen epätasainen tilanne ei ole oikeudenmukainen. Asetuksen avulla vahvistetaan lasten ja lapsiperheiden terveyttä ja hyvinvointia edistävää työtä, esimerkiksi tuetaan hyvää vanhemmuutta ja terveyttä edistäviä elintapoja. Yhtä tärkeää on tunnistaa lasten ja perheiden pulmat mahdollisimman varhain ja järjestää niihin riittävää tukea. Tässä työssä tarvitaan usein moniammatillista yhteistyötä. Asetuksessa moniammatillisesta yhteistyöstä säädetään rajoitetusti, koska se ei varsinaisesti kuulunut valtuutuksen piiriin. Aihetta käsitellään enemmän asetuksen yhteydessä julkaistavassa muistiossa.

Vuonna 2008 käynnistyneen Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallisen kehittämissuunnitelman, niin kutsutun Kaste-ohjelman (STM 2008c) mukaan kehitetään lasten ja nuorten kehitysympäristöjä sekä palveluja kokonaisuutena yli sektorirajojen. Lastenneuvolapalvelut ovat olennaisen tärkeä osa ohjelmaa tavoittaessaan lähes kaikki alle kouluikäisen perheet. Lastenneuvolatyössä Kaste-ohjelman mukainen toiminta tarkoittaa toiminnan vahvistamista uuden asetuksen mukaisesti, moniammatillisen yhteistyön kehittämistä muiden sektoreiden kanssa ja erityis- ja palveluiden tuen hyödyntämistä lapsia ja perheitä tuettaessa ja autettaessa.

Merkittävää ja uutta aikaisempaan hanketoimintaan verrattuna on, että lasten hankkeet tulevat kattamaan lähes koko maan ja että niissä tietoisesti hyödynnetään aikaisempaa kehittämistyötä. Kehittämistyön yhtenä tavoitteena on vähentää lasten ja perheiden pahoinvointia, joka on muun muassa ilmennyt lastensuojelun piirissä olevien lasten lukumäärän jatkuvana kasvuna. Edistävän ja ehkäisevän työn vahvistamisen tuomat lisäkustannukset ovat murto-osa hälyttävällä nopeudella kasvavista lastensuojelun kustannuksista.

Lähteet

- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263. Helsinki: Stakes.
- Hakulinen-Viitanen, Tuovi & Pelkonen, Marjaana (2008) Terveystieteiden tutkimuskeskuksen tutkimusryhmän tutkimusraportti. Teoksessa Haara, Päivi & Honkanen, Hilka & Mellin, Oili-Katriina & Tervaskanto-Mäentäusta, Tiina (toim.) (2008) Terveystieteiden tutkimuskeskuksen tutkimusraportti. Helsinki: Stakes.
- Hakulinen-Viitanen, Tuovi & Pelkonen, Marjaana & Haapakorva, Arja (2005) Äitiys- ja lastenneuvolatyö Suomessa. Selvityksiä 22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Hakulinen-Viitanen, Tuovi & Pelkonen, Marjaana & Saaristo, Vesa & Hastrup, Arja & Rimpelä, Matti (2008) Äitiys- ja lastenneuvolatoiminta 2007. Tulokset ja seurannan kehittäminen. Raportteja 21. Helsinki: Stakes.
- Heimo, Eija (2002) Erityistuen tarpeessa olevan lapsiperheen tunnistaminen ja psykososiaalinen tukeminen äitiys- ja lastenneuvolassa: seuranta tutkimus vuosina 1997–2000. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita, osa 184. Turku: Turun yliopisto.
- Hiitola, Johanna (2008) Selvitys vuonna 2006 huostaanotetuista ja sijaishuoltoon sijoitetuista lapsista. Lastensuojelun sijaishuollon kehittäminen Tampereella, Tampereen seutukunnassa ja Etelä-Pirkanmaalla -hanke. Työpapereita 21. Helsinki: Stakes.
- Kansanterveyslaki 66/1972.
- Laki kansanterveyslain muuttamisesta 928/2005.
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Leino, Tuija & Koskeniemi, Eeva & Saranpää, Pirjo-Riitta & Strömberg, Nina & Kilpi, Terhi (2007) Rokotuskattavuus edelleen huippuluokkaa. Suomen Lääkärilehti 62, 739–743.
- Liuksila, Pirjo-Riitta (2000) Lastenneuvolan viisivuotistarkastus ja sen merkitys lapsen selviytymiselle ensimmäisellä luokalla koulussa. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita, osa 61. Turku: Turun yliopisto.
- Mäki, Päivi & Laatikainen, Tiina & Koponen, Päivikki & Hakulinen-Viitanen, Tuovi & LATE-työryhmä (2008) Lasten ja nuorten terveysseurannan kehittäminen. LATE-hanke. Julkaisuja B 28. Helsinki: Kansanterveyslaitos.
- Newacheck, Paul & Rising, Joshua & Kim, Sue (2006) Children at risk for special health care needs. Pediatrics 118, 334–42.
- Rimpelä, Matti & Rimpelä, Arja (2008) Kouluterveydenhuollon laatu, oikeudenmukaisuus ja vaikuttavuus. Teoksessa Ashorn, Ulla & Lehto, Juhani (toim.) Tutkijapuheenvuoroja terveydenhuollosta. Helsinki: Stakes, 30–49.
- Rimpelä, Matti & Wiss, Kirsi & Saaristo, Vesa & Happonen, Hanna & Kosunen, Elise & Rimpelä, Arja (2007) Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen toimeenpano 2004–2007. Työpapereita 32. Helsinki: Stakes.
- Rimpelä, Matti & Happonen, Hanna & Saaristo, Vesa & Wiss, Kirsi & Rimpelä, Arja (2008) Äitiys- ja lastenneuvoloiden sekä koulu- ja opiskeluterveydenhuollon käynnit, terveystarkastukset ja voimavarat 2007–2009. Raportteja 40. Helsinki: Stakes.
- Rintanen, Hannu (2000) Terveys ja koulutuksellinen syrjäytyminen nuoren miehen elämäntulussa. Acta Universitatis Tamperensis 740. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Sarkadi, Anna & Kristiansson, Robert & Oberklaid, Frank & Bremberg, Sven (2008) Fathers' involvement and children's developmental outcomes: a systematic review of longitudinal studies. Acta Paediatrica 97, 153–158.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2004) Lastenneuvola lapsiperheiden tukena. Opas työntekijöille. Oppaita 14. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2008a) Asetus neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta sekä lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveydenhuollosta. Selvityksiä 37. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2008b) Isien ja isyyden tukeminen äitiys- ja lastenneuvoloissa. Selvityksiä 24. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2008c) Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma. Kaste 2008–2011. Julkaisuja 6. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Vanhempien näkemyksiä varhaiskasvatuksen kehittämiseksi

Asiakkaiden ja kansalaisten mielipiteitä kartoittavaa sosiaalipalvelujen tutkimusta on sekä kansainvälisesti että kansallisesti tehty jokseenkin vähän. Väestötasolla sosiaalipalvelujen asiakkaiden näkemyksistä on kerätty tietoa Väestökyselyssä (1987) ja Hyvinvointi ja palvelut -kyselyissä (Moisio ym. 2008; Moisio 2007; Moisio 2006). Vanhempien mielipiteitä päivähoidosta on kartoitettu jossain määrin työn ja perheen yhteensovittamista koskevilla tutkimuksilla sekä sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsauksessa (Salmi & Lammi-Taskula 2004; Takala & Heikkilä 2000). Kansainvälisessä päivähoidon vertailututkimuksessa, joka toteutettiin Suomessa, Venäjällä ja USA:ssa, kysyttiin vanhempien mielipiteitä kasvatustavoitteista, hoitojärjestelyistä, kasvatusyhteistyöstä ja palvelujen laadusta (Hujala & Junkkari & Mattila 2006). Suomessa asiakasperheiden mielipiteitä varhaiskasvatuksen sisällöstä ja laadusta on kartoitettu pääasiassa kuntien asiakastytyväisyysselvityksissä.

Stakes toteutti ensimmäisen valtakunnallisen Vaikuta vanhempi -nettikyselyn¹ päivähoidossa olevien lasten vanhemmille vuonna 2007. Kyselyn tavoitteena oli tuoda esille vanhempien näkökulmia varhaiskasvatuspalvelujen laadusta, sisällöstä, toimintaympäristöstä, sähköisestä asioinnista ja kasvatusyhteistyöstä (Kronqvist & Jokimies 2008). Kaikkiaan kyselyyn vastasi 3 564 huoltajaa.

¹ Kysely toteutettiin Stakesin Varttua -verkkosivustolla 29.10.–18.11.2007. Vanhempien vastattavana olleesta lomakkeesta oli sekä suomen- että ruotsinkielinen versio. Kysely toimitettiin Stakesin perustamalle kuntien varhaiskasvatuksen yhdyshenkilöverkostolle. Yhdyshenkilöitä pyydettiin lähettämään linkkiosoite kunnan varhaiskasvatyksiköihin, joissa vanhemmat saivat tiedon kyselystä.

Tämä artikkeli perustuu Vaikuta Vanhempi -kyselyssä kerättyyn laadulliseen aineistoon. Artikkelissa tarkastelen alle kolmivuotiaiden päivähoitolaisten vanhempien näkemyksiä lapsensa varhaiskasvatuksesta. Analysoin vanhempien mielipiteitä siitä, miten he parantaisivat henkilöstön ja vanhempien välistä yhteistyötä ja miten vanhemmat haluaisivat kehittää varhaiskasvatuspalveluja. Laadullinen aineisto perustuu yhteensä 685 avovastaukseen. Alle 3-vuotiaiden lasten vanhempia oli kaikista kyselyyn vastanneista 24 prosenttia (862). Yhdeksän vanhempaa kymmenestä oli äiti. Vastaukset heijastelevat siten ensi sijassa äitien toiveita ja huolia. Yksi kolmesta pikkulapsen vanhemmasta oli alle 30-vuotias ja kaksi kolmesta vastaajasta oli 30-vuotias tai sitä vanhempi. Päiväkotipalveluja käytti 52 prosenttia, perhepäivähoitoa 36 prosenttia ja ryhmäperhepäivähoitoa 8 prosenttia kyselyyn vastanneista alle 3-vuotiaiden lasten perheistä. Avointen varhaiskasvatuspalvelujen piirissä oli 4 prosenttia perheistä.

Asiakaslähtöisyys päivähoidossa

Douglas Powellin (1997) mukaan päivähoiton asiakaslähtöisyys konkretisoituu ensimmäisen kerran, kun perhe ryhtyy kartoittamaan päivähoitovaihtoehtoja ja arvioi palvelujen saatavuutta ja laatua perheen tarpeiden näkökulmasta. Päivähoitopaikan varmistuttua asiakaslähtöisyys näyttäytyy perheille niissä työ- ja toimintatavoissa, joilla henkilöstön ja vanhempien välinen kasvatusyhteistyö on järjestetty. Vanhempien osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet palvelujen suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa onkin nostettu yhdeksi päivähoitopalvelujen keskeiseksi laatutavoitteeksi (Kronqvist & Jokimies 2008; Pukari 2006).

Suomessa vanhempien ja henkilöstön välinen kasvatusyhteistyö lasten päivähoidossa on 2000-luvulla nimetty kasvatuskumppanuudeksi (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2003). Kumppanuusperusteinen kasvatusyhteistyö korostaa vuorovaikutteisuutta, tasavertaisuutta, lapsen etua ja perheiden osallisuutta palveluissa. Päivähoitovaihtoehtoja kartoittaessaan ja hoitopäätöstä tehdessään vanhemmat toimivat palvelujen kuluttajina ja asiakkaina. Kun hoitojärjestelyistä on sovittu, vanhemmat odottavat päivähoiton henkilöstöltä kasvatuksellisia kumppanuutta ja osallisuutta. (Powell 1997; Pukari 2006; Välimäki 2003.)

Keskustelutila kasvatuskumppanuuden rakentajana

Vaikuta Vanhempi -kyselyyn vastanneet alle kolmivuotiaiden lasten vanhemmat olivat monin osin tyytyväisiä lapsensa päivähoitopalveluihin. Tyytyväisimpiä vanhemmat olivat henkilökunnan ammattitaitoon (91 %), tiedon saantiin lapsen päivähoitopalveluista (87 %) ja hoitoaikojen joustavuuteen (86 %). Tyytymättömmimpiä oltiin tiedonsaantiin kunnan ajankohtaisista varhaiskasvatusasioista (44 %) ja

henkilöstön riittävyteen (52 %). Vapaamuotoisissa avovastauksissa vanhemmat ilmaisivat kuitenkin tyytymättömyyttä omaa lasta koskevien kasvatustilanteiden niukkuuteen, kasvatusyhteistyötä rakentavan vuoropuhelun yksisuuntaisuuteen sekä yhteistyökäytäntöjen satunnaisuuteen ja rakenteiden kehittymättömyyteen.

Avoimissa mielipiteissä pienten lasten vanhemmat kritisoivat lapsikohtaisen keskustelutilan puuttumista ja vanhempien ja henkilöstön kohtaamista edistävien yhteistyörakenteiden toimimattomuutta. Vanhemmat odottivat yhteistyötä enemmän kuuntelua, rehellisyyttä, sitoutuneisuutta ja kiireettömyyttä. Ennen kaikkea vanhemmat toivoivat *keskustelutilaa*: ajan ja paikan luomista kiireettömälle ja avoimelle vuoropuhelulle perheen lapsesta ja tämän varhaiskasvatuksesta. Keskustelutilan puute ja työntekijöiden ja vanhempien välisen vuorovaikutuksen ohuus puhuttivat vanhempia.

”Avointa keskustelua kohtaamistilanteissa, kerrotaan puolin ja toisin miten lapsen päivät sujuvat. Jos ongelmia ilmenee, jutellaan heti eikä jäädä odottamaan että ongelma vaikka pienikin, poistuu itsestään tai paisuu kuin pullataikina. Vaatii rohkeutta ja ihmistuntemusta henkilökunnalta. Pitää muistaa, että toisen perheen kaaos saattaa olla toisen perheen normaalielämä. Pitäisi muistaa, että jokainen lapsi ja jokainen perhe on erilainen.” (V8_205)

”Luottamus ja rehellisyys molemmin puolin. Säännölliset keskustelut siitä, mitä lapsi osaa ja millaisiin asioihin kasvatuksessa haluttaisiin kiinnittää huomiota.” (V8_110)

”Vanhempien kuunteleminen. On vaikea olla pitkäjänteisessä yhteistyössä kun lapseni hoitajat vaihtuvat vähintään kerran vuodessa.” (V_64)

Vaikka vanhemmat ilmaisivat tyytyväisyytensä (83 %) tiedonsaantiin lapsen päivähoitopäivästä, avoimissa vastauksissa korostui tarve ei vain vastaanottaa tietoa, vaan myös käydä säännönmukaista vuoropuhelua lapsen kasvusta ja oppimisesta. Alle kolmivuotiaiden päivähoitolasten vanhemmat kokivat, ettei heillä ole riittävästi mahdollisuutta lapsikohtaisiin kasvatustilanteisiin henkilöstön kanssa. Lapsikohtaisuutta kaivattiin päivittäisiin keskustelutuokioihin sekä erikseen järjestettäviin kasvatustilanteisiin.

Aikaa, rauhaa ja henkilökunnan aloitteellisuutta päivittäisiin kohtaamisiin oli vanhempien näkemysten mukaan niukasti tai ei lainkaan. Vanhemmat toivoivatkin tuonti- ja hakutilanteista lyhyitä, keskittyneitä tuokioita, joissa työntekijä ja vanhemmat voivat jakaa lapsen eri kasvuympäristöjen merkityksellisiä kokemuksia ja tapahtumia. Päivittäinen kohtaaminen edellyttää, että päiväkodin työ on organisoitu tavalla, jossa vanhemman keskustelukumppaniksi löytyy työntekijä,

joka on havainnoinut lapsesta ja tämän päivästä merkityksellisiä tapahtumia ja kokemuksia.”Jakamalla tietoa päivittäisistä tapahtumista ja lapsen kokemuksista, henkilöstö tukee vanhemman kokemuksellista osallisuutta lapsen päivähoitoon” (Kaskela & Kekkonen 2003).

”Olisi saatava riittävästi tietoa siitä, mitä päivän aikana tapahtuu. Myös iloisista onnistumisista olisi kiva kuulla. Yleensä palaute on jotakin negatiivista mitä on tapahtunut. Muutoin kommentti on, että ”ihan hyvin on mennyt”. Yleensä lapsen haku ja tuontihetket on kiireisiä, mutta asioita voisi kirjoittaa vaikka reissuvihkoon, esim. viikosta kootusti. Vuorovaikutuksen pitäisi olla avoimempaa ja tulla enempi hoitohenkilökunnan puolelta eikä niin, että vanhemman on aina ensin kysyttävä! En todellakaan tiedä, mitä lapsen päivään kuuluu 8–9 tuntia päivässä!! Kasvatussuunnitelmia kyllä tehdään, mutta mikä on sitten käytäntö, on eri juttu.” (V8_122)

Pikkulasten vanhemmat korostivat avoimissa mielipiteissä ensiarvoisina säännöllisiä, *lapsikohtaisia kasvatust keskusteluja*. Erikseen järjestettyjä keskusteluja vanhemmat tarvitsevat alle 3-vuotiaan lapsen nopeasti tapahtuvan kehityksen seuraamiseksi, lapsen leikin, oppimisen, lapsiryhmässä toimimisen ja lapsen yksilöllisten ominaispiirteiden yhteiseksi jakamiseksi. Lapsikohtaiset kasvatust keskustelut asettuvat vanhempien näkemyksissä päivittäisten keskustelutuokioiden ja seikkaperäisempien varhaiskasvatussuunnitelmakeskustelujen (Vasu) välimaastoon. Lapsikohtaisissa kasvatust keskusteluissa yhdistyvät osapuolten havainnot ja tieto lapsen fyysisestä, sosioemotionaalisesta ja kognitiivisista kasvusta ja oppimisesta. Vanhemmat tähdensivät keskustelujen säännöllisyyttä, kiireettömyyttä ja lapsikohtaisuutta. Toive keskustelujen tiheydestä vaihteli; niitä toivottiin käytävän viikoittain, kuukausittain, kvartaaleittain tai vähintään puolivuositain. Toiveena oli:

”Esim. parin viikon välein pieni keskusteluhetki hoitajan kanssa.” (V12_182)

”Säännölliset keskustelut rauhallisessa tilanteessa vaikkapa kerran kuussa. Pikaiset kuulumisten vaihdot hakutilanteissa ei riitä syvällisempään asioiden pohtimiseen.” (V8_199)

”Kasvatust keskusteluita useammin (nyt ilmeisesti kerran vuodessa). Pieni lapsi kehittyy jo kolmessa kuukaudessa niin paljon, että moni asia on vanhentunut tässä ajassa (esim. kuivaksi opettelu suhteen).” (V8_131)

Lapsikohtainen varhaiskasvatussuunnitelma (Vasu) ei kyselyn toteuttamisen ajankohtana (marraskuu 2007) ollut vielä vakiintunut päivähoiton kasvatusyhteistyön työvälineeksi. Alle 3-vuotiaiden päivähoitolaisten vanhemmista joka vii-

des (20,7 %) vastasi, ettei lapsen Vasu-keskusteluja käydä riittävästi tai he eivät edes tiedä, mikä Vasu on. Varhaiskasvatussuunnitelma tunnettiin heikommin perhepäivähoidon asiakasperheissä kuin päiväkotien. Vaikka Vasuun valtaosin suhtauduttiin myönteisesti, se herätti vanhemmissa myös epäilyjä: pelkistyykö elävä, eloisa lapsi viranomaislomakkeeksi, päiväkodin hyllylle arkistoiduksi dokumentiksi. Vanhempien vastauksissa kaivattiinkin tilannetta, jossa ”lapsen Vasu parhaimmillaan kokoaa yhteen lapsen hyvinvoinnin kannalta keskeiset kasvatukselliset päämäärät, periaatteet ja tahot sekä vanhempien, henkilöstön ja lapsen itsensä äänet” (Kaskela & Kronqvist 2007). Vanhemmat ilmaisivat halukkuutensa käydä Vasu-keskusteluja:

”Jag har inte alls varit med om att utforma en Vasu-plan för mitt barn. Jag skulle gärna ta del av en sådan plan, ifall en sådan uppgörs även för mitt barn.” (V8_279)

“Kun lapsi aloittaa päiväkodin olisi hyvä jos varhaiskasvatuskeskustelu olisi heti alussa, näkökulmana olisi perheen ja lapsen tavat ja tottumukset. Päivähoidon kiinnostus lapsesta yksilönä korostuisi tässä. Myöhemmin pidettävä vasutarkistus keskittyisi sitten enemmän lapsen toimimiseen ryhmässä. Avoimen ja luottavan ilmapiirin rakentaminen henkilökunnan ja perheen välille on tärkeää. Olisi hyvä miettiä, mitä vanhemmat oikeasti haluavat kuulla lapsen päivästä, lapsen tunnetiloja ja konkreettisia asioita lapsen leikeistä yms.” (V_72)

Vanhemmat kaipasivat päivähoidolta myös *tiedottamisen tiivistämistä ja monipuolistamista*. Vaikka pikkulasten vanhemmista 87 prosenttia totesi, että he saavat riittävästi tietoa lapsensa päivähoitopalveluista, vanhemmat toivat avoimissa mielipiteissään vahvasti esiin tarpeen saada *tietoa itse lapsesta*. Vanhemmat odottivat yksilöllistä, monipuolista tietoa omasta vauva- ja leikki-ikäisestä lapsestaan, tämän leikeistä, toiminnasta, hyvinvoinnista ja päivähoidossa viihtymisestä. Vanhemmat ehdottivat myös lukuisia keinoja viestinnän tehostamiseksi: päiväviestit, viikkotiedotteet, kuukausikirjeet, tunnemittarit, reissu-, reppu- ja viestivihkot. Viestit auttavat poissaollutta vanhempaa saamaan yhteyden lapsen elämyksiin, tunteisiin ja toimintaan hoitopäivän aikana:

”Viestivihko olisi erittäin tärkeä! Se ei ole käytössä lapseni päiväkodissa. Haluaisin tietää mitä tunteita lapsi on käynyt päivän mittaan läpi, kuinka leikit ovat sujuneet, kuinka lapsi on käyttäytynyt ryhmässä jne.” (V8_231)

”Päiväkodistamme saa ryhmään liittyvän tiedotteen kuukausittain. Olisi kuitenkin mukava saada esim. neljännesvuosittain henkilökohtainen tiedote oman lapsen asioista. Ymmärrän, että päiväkodin henkilökunnalla

on kiire, ja juttutuokiot jäävät usein siksi lyhyiksi. Kirjallinen tiedote silloin tällöin kertoisi, miten lapsi pärjää ja miten on toiminut päiväkodissa.” (V8_257)

Vanhemmat kummeksuivat *sähköisen viestinnän* vähäistä hyödyntämistä päivähoitossa. Osa vanhemmista olikin havainnut, että päiväkodeissa kasvatushenkilöstöllä ei useinkaan ole omia tietokoneita. Sähköiset tiedotteet ja ilmoitustaulut, suorat sähköpostiviestit ja digitaaliset kasvunkansiot olisivat vanhempien mielestä varhaiskasvatuksessa luontevia, mutta tällä hetkellä vain vähän käytettyjä yhteydenpitovälineitä. Sähköisen yhteydenpidon ohella vanhemmat kaipasivat *yhteisiä tapahtumia ja tilaisuuksia*, kuten vanhempainiltoja tai perheretkiä.

Vanhemmat toivat esiin mielipiteensä myös varhaiskasvatuksen sisällöistä, varhaiskasvatusympäristön turvallisuudesta, liikuntaympäristöistä, monipuolisesta leikkitoiminnasta ja leikkivälineistä sekä retkien ja tapahtumien järjestämisestä. Mielipiteissä toivottiin sekä varhaiskasvatuksen sisällöllistä monipuolisuutta että lapsen hyvinvoinnin ja perushoidon turvaamista:

”Ulkoilua, yksilöllisyyttä, lasten erityistaitojen kehittämistä, luovaa toimintaa, näitä haluaisin lisätä ja painottaa hyvän perushoidon lisäksi.” (V12_56)

”Toivoisin kyseiseen päiväkotiin enemmän ”teemoja”, suunnitelmallisuutta. Voisi olla väriviikko, jumppaviikko, syksyn teemat jne... Jos näitä on, ne eivät kotiin asti välity. Ne olisivat minulle tärkeitä ja mielenkiintoisia saada kuulla.” (V12_121)

Päivähoitoa lähipalveluna monimuotoisesti

Alle 3-vuotiaiden lasten vanhemmista 77 prosenttia oli sitä mieltä, että kunnan nykyiset päivähoitopalvelut vastasivat perheen tarpeisiin riittävästi. Kuitenkin joka viidennen (22 %) mielestä kunnan päivähoitopalvelut eivät vastanneet perheiden tarpeita. Suomessa päivähoitopalvelujen järjestämisessä noudatetaan lähipalveluperiaatetta. Avoimissa vastauksissa vanhemmat toivat vahvasti esiin huolensa päivähoitopalvelujen saatavuudesta, mikä ilmeni lähipalveluperiaatteen toteutumattomuutena, päivähoiton palvelutarjonnan monimuotoisuuden ohenemisena ja perheiden valinnan mahdollisuuksien kaventumisena. Vanhemmat kritisoivat *lähipalveluperiaatteen toteutumattomuutta*; oman asuinalueen lähipäiväkodin paikkapulaa tai perheen tarpeita vastaavan hoitomuodon heikkoa saatavuutta. Pienten lasten vanhemmat arvostivat lapsen kodin lähietäisyydellä olevaa hoitopaikkaa.

Vanhemmat toivoivat myös nykyistä joustavampia, perhekohtaisempia mahdollisuuksia *rakentaa lapsen varhaiskasvatuksen kokonaisuus osa-aikahoidon, avoimien varhaiskasvatuspalvelujen, kerhotoiminnan ja kotihoidon yhdistelminä*. Suomessa päivähoitossa olevien lasten hoitopäivät ovat pitkiä. Yksi-kaksivuotiaista päivähoitolapsista 48 prosenttia vietti hoidossa yli 40 tuntia viikossa ja 33 prosenttia oli hoidossa enintään 34 viikkotuntia. Kolme-kuusivuotiaista lapsista 47 prosenttia oli hoidossa yli 40 tuntia viikossa ja 38 prosenttia päivähoitolapsista oli hoidossa enintään 34 tuntia viikossa (Suomalainen lapsi 2007, 174). Osa-aikaista varhaiskasvatusta on vähän. Kunnissa päivähoitopalvelujen monimuotoisuuden pitkäjänteinen kehittäminen ontuu:

”Ehdottomasti lisää kaupungilta/kunnalta kerhoja kaiken ikäisille lapsille. Olisi mukava jättää vaikka kerran viikossa yli 2-vuotias kerhoon. Päivähoitoonkin olisi varmasti helpompi mennä, kun olisi saanut hieman harjoitella äidin luota pois oloa. Asukaspuistot ja avoimet päiväkodit ovat loistavia ja niitä tarvittaisiin myös muualle kuin pääkaupunkiseudulle. Meillä avattiin ensin hienoja uusia avoimia päiväkoteja, ja sitten ne muutaman vuoden päästä lopetetaan/yhdistetään toisiin yksiköihin. Päivähoitotiloja vähennetään ja vuoden kahden päästä niitä taas tarvitaan. Tuntuu, että päättäjillä ei ole kovin johdonmukaista toimintaa.” (V12_175)

Vastaajat olivat huolissaan myös *perhepäivähoitopalvelujen* säilymisestä osana kuntien päivähoiton palvelutarjontaa. Vastaajat puhuivat perhepäivähoiton aseman ja arvostuksen nostamisen puolesta ja ilmaisivat kehittämistarpeita olevan perhepäivähoiton laadun parantamiseksi, henkilöstön osaamisen vahvistamiseksi ja lasten leikkitoiminnan rikastamiseksi. Päiväkotipalveluja kritisoitiin *liian suurista lapsiryhmistä*. Vaikka 85 prosenttia alle 3-vuotiaiden vanhemmista arvioi, että hänen lapsensa huomioidaan päivähoitossa yksilöllisesti, avoimissa vastauksissa lapsiryhmiä pidettiin säännönmukaisesti liian suurina ja hoitajien määrää liian vähäisenä. Vanhempien onkin todettu arvioivan oman lapsensa varhaiskasvatuksen laadun korkeammaksi kuin päivähoiton laadun yleisesti tai verrattuna siihen, miten henkilöstö arvioi laatua (Cryer ym. 2002; Powell 1997). Avoimissa mielipiteissä vanhemmat olivat huolissaan niukkojen resurssien ja heikon laadun yhteisvaikutuksesta: suuret ryhmät tuottavat rauhattomuutta, turvattomuutta ja aikataulutettua toimintaa. Vanhempien mielestä olennaisinta on:

”Lapsen yksilöllinen huomioiminen eikä pelkkä laitostaminen. Enemmän työntekijöitä paremmalla palkalla, varsinkin alle 3v ryhmässä riittävä määrä hoitajia. Enemmän aikaa leikeille, piirtämiselle yms. toiminnalle sen sijaan että pukeminen ja jonottaminen vie runsaasti aikaa päivästä.” (V12_310)

Vanhempien enemmistön mielestä henkilöstöä ei ole päivähoitopalveluissa riittävästi. Pikkulasten vanhemmista 45 prosenttia oli jokseenkin tai täysin eri mieltä väitteestä, että henkilöstöä on riittävästi. Pienten lasten hoidossa tähdellistä on aikuisten läsnäolo ja saatavuus. Vanhemmat esittivät henkilöstön ja lasten välisen suhdeluvun pienentämistä:

”Mielestäni lähestulkoon kaikki ongelmat tässä päiväkodissa juontaa juurensa liian suuresta lapsimäärästä tähän yksikköön. Tämä tarkoittaa: tilaongelmia, ryhmäkoot liian suuria, liian vähän henkilökuntaa, 30 prosenttia lapsia pois, niin lapset, hoitohenkilökunta ja vanhemmat olisivat huomattavasti tyytyväisempiä!” (V12_195)

Tulo- ja elinolotutkimuksen mukaan kolmasosalla päivähoidossa keväästä 2004 loppuvuoteen 2005 olleista lapsista hoitopaikka vaihtui (Suomalainen lapsi 2007, 175). Vanhemmat pitivät henkilöstön vaihtuvuutta, pysyvien sijaisten puutetta, tilapäishoitojärjestelyjen toimimattomuutta ja määräaikaisten työntekijöiden yleisyyttä päivähoitopalvelujen selkeinä epäkohtina. Päivähoitolain tavoite turvata lapselle pysyvät, jatkuvat ihmissuhteet on lapsen hyvinvoinnin kannalta tärkeä tavoite, jonka toteuttamisesta on vain vähän tutkimustietoa.

Pohdinta

Kunta- ja palvelurakenneuudistuksen tavoitteena on väestön terveyden ja hyvinvoinnin sekä laadukkaiden palvelujen turvaaminen asuinpaikasta riippumatta (Kaste-ohjelma 2008, 27). Uudistuksen tavoitteeksi on asetettu hyvinvointipalvelujen väestöpohjan laajentaminen ja palvelutuotannon avaaminen yksityisille palvelutuottajille ja kilpailulle. Yhden vision mukaan myös lasten päivähoitopalvelut voitaisiin tuottaa muutaman suurehkon palveluyrityksen kautta koko maahan (Raivio 2006, 189). Päivähoitopalvelut ovat Paras-uudistuksessa jäämässä peruskuntiin lähipalveluiksi. Lähipalvelu-käsitteen tarkempi sisältö on kuitenkin epäselvä. Voidaankin kysyä, viittaako lähipalveluperiaate lasten omissa asuinympäristöissä sijaitseviin pienimuotoisiin päivähoitoyksiköihin (Salmi 2007) vai kymmenien kilometrien etäisyydelle levittäytyvään seutukunnalliseen palveluverkostoon (Pehkonen 2007). Varhaiskasvatusikäisten lasten vanhempien mielestä päivähoitopaikka tulee olla saatavissa lähellä kotia. Tulos tukee aiempaa tutkimusta, jonka mukaan hoitopaikan sijainti on vanhempien ykköskriteeri päivähoitopaikan valinnassa (Salmi 2007). Asiakaslähtöisyyden kehittäminen lähipalveluperiaatteen näkökulmasta edellyttää kuitenkin seikkaperäisempää tietoa siitä, miten perheet itse määrittävät lähipalvelun.

Alle kolmivuotiaiden päivähoitolaisten vanhemmat tähdensivät eri päivähoitomuotojen – päiväkotihoidon, perhepäivähoidon sekä yksityisen päivähoidon – tasavertaista kehittämistä sekä lapsen kotihoidon, osa-aikahoidon ja avointen varhaiskasvatuspalvelujen nykyistä joustavampaa yhdistämistä. Valtakunnallisessa Kaste-ohjelmassa lasten, nuorten ja lapsiperheiden palvelujen kehittämiseksi esitetään sektorirajat ylittävien toimintamallien käyttöönottoa ja palvelujen tuomista suoraan lasten omiin kehitysympäristöihin kotiin, päivähoitoon ja kouluun (Kaste-ohjelma 2008, 21). Vanhempien mielipiteiden valossa parasta tukea perheille ovat monimuotoiset, lähellä kotia sijaitsevat ja perheen elämäntilanteen mukaan joustavasti yhdistettävissä olevat päivähoitopalvelut.

Kuntalaisten osallistumismahdollisuuksien lisääminen ja asiakkaan äänen vahvistaminen palveluissa on yksi Kaste-ohjelman tavoitteista (mt. 25–27). Varhaiskasvatuspalveluissa perheiden osallisuutta voidaan vahvistaa henkilöstön ja vanhempien välistä kasvatuskumppanuutta kehittämällä, toisaalta seudullisia varhaiskasvatuksen kehittämisrakenteita vahvistamalla. Kasvatuskumppanuus merkitsee vanhemmille ennen kaikkea henkilöstön ja vanhempien kiireetöntä kohtaamista ja keskustelutilan luomista. Vaikka vanhemmat olivat pääosin tyytyväisiä lapsensa yleisiin päivähoitojärjestelyihin, he toivoivat henkilöstöltä vahvempaa sitoutumista kumppanuutta rakentavaan perhekohtaiseen kasvatusyhteistyöhön. Äitien näkökulmasta tähdellistä on saada keskustelutilaa: aikaa ja tilaa säännölliseen, jatkuvaan, pitkäjänteiseen ja luottamukselliseen kasvatusvuorovaikutukseen. Henkilöstöltä toivottiin vanhempien kuulemiseen, kohtaamiseen ja dialogisuuteen perustuvaa työtettä. Asiakaslähtöisyys näyttäytyi vastauksissa vanhempien tarpeena tulla kokemuksellisesti liitetyksi siihen osaan lapsen kasvukokemuksia, joissa he eivät itse ole voineet olla läsnä.

Pienten lasten vanhemmat luottivat valtaosin päivähoitohenkilöstön ammattitaitoon, mutta he olivat huolissaan henkilöstön riittämättömyyden, vaihtuvuuden ja isojen lapsiryhmien haitallisista vaikutuksista lasten kasvuun ja kehitykseen. Tyytymättömyys oli suurinta pienimmissä ja suurimmissa kunnissa. Perheiden arkea tukevassa, luottamukseen perustuvassa palveluskenaariossa perheet voivat luottaa palvelujen saatavuuteen, laatuun ja osallisuuteen palvelujen kehittämisessä, uudistamisessa ja arvioinnissa (Haverinen ym. 2007). Perheiden osallisuuden vahvistaminen ja palvelujen epäkohtiin puuttuminen edellyttävät tulevaisuudessa kunnallista ja seutukunnallista varhaiskasvatuspalvelujen rakenteiden vahvistamista. Tämä on ajankohtaista tilanteessa, jossa vuoden 2009 alkaessa arviolta joka kolmas kunta on siirtänyt päivähoitopalvelunsa opetustoimen alaisuuteen (www.thl.fi). Varhaiskasvatuksen asiakasperheiden osallisuuden ja äänen aiempaa parempi kuuleminen on päivähoitopalveluissa haaste, johon kunnat voivat parhaiten vastata yhteistyössä varhaiskasvatuksen seudullisten kehittämissyksiköiden ja osaamiskeskusten kanssa vahvistamalla henkilöstön osaamista ja päivähoitopalvelujen laatua.

Lähteet

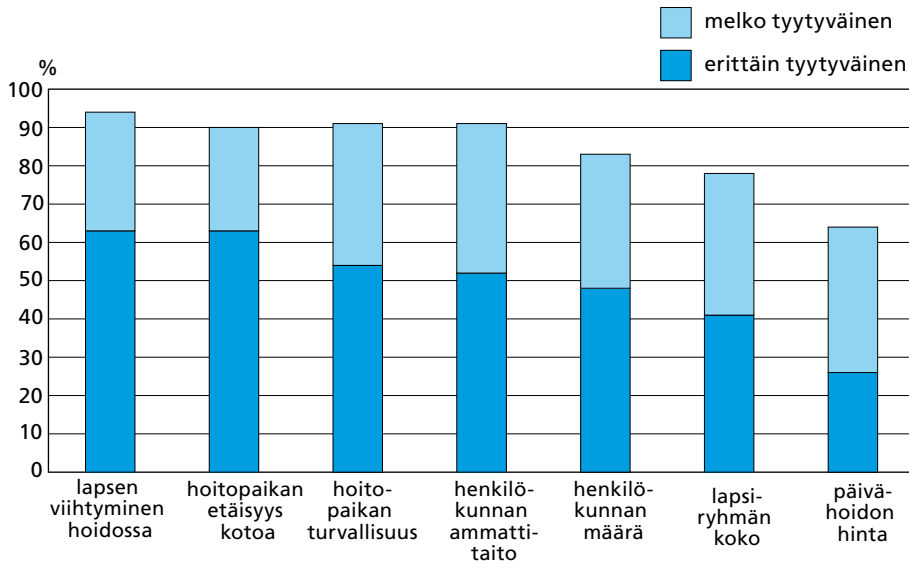
- Cryer, Debby & Tietze, Wolfgang & Wessels, Holger (2002) Parents' perceptions of their children's child care: a cross-national comparison. *Early Childhood Research Quarterly* 17 (2002), 259–277.
- Haverinen, Riitta & Muuri, Anu & Nurmi-Koikkalainen, Päivi & Voutilainen, Päivi (2007) Hyvä arki ja tulevaisuuden sosiaalipalvelut. *Yhteiskuntapolitiikka* 72 (2007):5.
- Hujala, Eeva & Junkkari, Paula & Mattila, Susanna (2006) Päivähoidon toimivuuden arviointia. Suomen Varhaiskasvatus ry – verkkolehti Varhaiskasvatus tänään. *Peda.net verkkolehti* © 2004 Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos, <http://www.peda.net/verkkolehti/jyu/varhaiskasvatus?m=content&a_id=42> [30.4.2008]
- Kaskela, Marja & Kekkonen, Marjatta (2003) Kasvatuskumppanuus kannattelee lasta. Opas varhaiskasvatuksen kehittämiseen. Oppaita 63. Helsinki: Stakes.
- Kaskela, Marja & Kronqvist, Eeva-Liisa (2007) Niin ainutlaatuinen. Näkökulmia lapsen yksilölliseen varhaiskasvatussuunnitelmaan. Helsinki: Stakes.
- Kaste-ohjelma 2008–2011. Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:6. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Kronqvist, Eeva-Liisa & Jokimies, Jaana (2008) Vanhemmat varhaiskasvatuksen laadun arvioijina – tuloksia Vaikuta vanhempi -selvityksestä. Raportteja 22/2008. Helsinki: Stakes.
- Moisio, Pasi (2006) Hypa 2004 aineistokuvaus: Hyvinvointi & Palvelut 2004 -kyselyn aineistokuvaus. Työpapereita 6/2006. Helsinki: Stakes.
- Moisio, Pasi (2007) Hypa 2006: Hyvinvointi & Palvelut -kyselyn 2006 aineistokuvaus. Työpapereita 33/2007. Helsinki: Stakes.
- Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) (2008) Suomalaisen hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes.
- Muuri, Anu (2007) Vaikuttaako palveluiden käyttö mielipiteisiin sosiaalipalvelujärjestelmästä? *Yhteiskuntapolitiikka* 72 (2007):1.
- Pehkonen, Lasse (2007) Päivähoitopalvelut toimivat seudullisesti. Hankeraportti 3.5.2007. Lasten päivähoitopalvelujen seudullisen kehittämisen hanke 2005–2007. Jyväskylän kaupunki. Sosiaali- ja terveystalvet. Lasten päivähoitopalvelut. <http://www.jkl.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/jyvaskyla/embed>
- Powell, Douglas (1997) Parents' Contributions to the Quality of Child Care Arrangements. *Early Education and Day Care*, Volume 9, 133–155.
- Pukari, Pirjo (2006) (toim.) Vanhemmat osallisina – käsitteistöä ja menetelmän kehittelyä. Pohjois-Suomen osaamiskeskus. Pohjois-Pohjanmaan toimintayksikkö. <http://www.sosiaalikallega.fi/julkaisut/tyopaperit-ja-muut-julkaisut/index_html> [13.5.2008]
- Raivio, Kari (2006) Paras-hanke Suomea muokkaamassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (2006):2.
- Salmi, Minna (2007) Pienten lasten vanhemmat haluavat säilyttää subjektiivisen päivähoito-oikeuden. *Yhteiskuntapolitiikka* 72 (2007):2.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna (2004) Puhelin, mummo vai joustava työaika? Työn ja perheen yhdistämisen arkea. Helsinki: Stakes.
- Suomalainen lapsi 2007 (2007). Väestö 2007. Helsinki: Tilastokeskus.
- Takala, Pentti & Heikkilä, Matti (2000) Pienten lasten hoito. Teoksessa Uusitalo, H. & Parpo, A. & Hakkarainen A. (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2000. Raportteja 250. Helsinki: Stakes.
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2003). Oppaita 56. Helsinki: Stakes.
- www.thl.fi => Varttua

AVAININDIKAATTORI: Alle 3-vuotiaat koti- ja päivähoidossa olleet lapset (% ikäryhmästä)

	1999	2001	2003	2005	2007
Lapset (9 kk–2 v), joista maksettu kotihoidontukea	57,8	57,4	57,4	55,5	52,4
Päivähoidossa olleet lapset (1–2 v)	35,9	36,2	35,7	37,2	40,4

Lähde: Kelan tilastollinen vuosikirja 2007; Suomalainen lapsi 2007.

Äitien tyytyväisyys päivähoitoon

Lähde: HYPA-lapsiperhekysely 2006.

Vuoden 1996 alusta lähtien kaikilla alle kouluikäisillä lapsilla on ollut oikeus kunnan järjestämään päivähoitoon. Päivähoitoa toteutetaan päiväkotij- ja perhepäivähoitona, leikkitoimintana sekä muuna päivähoitona. Vuoden 2006 lopussa kuntien järjestämässä päivähoitossa oli 189 300 lasta, joista noin 60 prosenttia oli päiväkotij- ja noin 40 prosenttia perhepäivähoitossa. Perhepäivähoitossa hoidettujen lasten määrä laskee edelleen ja päiväkodeissa hoidettujen lasten määrä kasvaa.

HYPA-lapsiperhekyselyyn vastanneista vanhemmista enemmistö oli melko tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä lastensa päivähoitoon. Äitien ja isien mielipiteet eivät eronneet toisistaan muuten kuin siinä, että isät ovat äitejä tyytymättömpämpiä päivähoitohintaan.

Monikulttuurinen perhe koulun kasvatusympäristössä

Suomi on ollut 1990-luvulle asti varsin homogeeninen maa ja maahanmuut-tohistoriamme eroaa useimmista eurooppalaisista maista. Maamme on pikemminkin ollut siirtolaisia luovuttava kuin niitä vastaanottava maa (Alitolppa-Niitamo & Söderling 2005, 7). Tilanne on kuitenkin muuttunut varsin nopeasti. Maahanmuuton kasvaessa ja moninaistuessa tarvitsemme sekä rakenteellisia että asenteellisia muutoksia maahanmuuttajataustaisten lasten ja perheiden erityistarpeiden huomioimiseksi. Artikkelissamme pohdimme, mitä haasteita ja uusia toimintakäytäntöjä monikulttuuristen perheiden ja maahanmuuttajataustaisten lasten määrän kasvu on tuonut erityisesti koulun ja kodin väliseen yhteistyöhön.

Suomessa maahanmuuttajien koulutusta on kehitetty systemaattisesti 1980-luvulta lähtien. Käytännön työstä kumpuavaa tiedon kumuloitumista ja kehittämistyötä tukevaa tutkimustietoa ei ole siitä huolimatta ennättänyt vielä kovin runsaasti karttua. Artikkelimme tausta-aineistona ovat Opetushallituksen Monikulttuurisuustaitojen kehittäminen kouluyhteisössä -ohjelmassa¹ kerätyt kuntakohtaiset monikulttuurisuussuunnitelmat ja niissä erityisesti koulun ja kodin välistä yhteistyötä koskevat kehittämissuunnitelmat. Aineisto tuo esiin muun muassa asioita, jotka jarruttavat tai edistävät kulttuurisen moniarvoisuuden toteutumista koulun kasvatusympäristössä.

Monikulttuurisuuteen liittyy joukko käsitteitä, jotka ovat osittain päällekkäisiä ja kertovat osaltaan myös määrittelyn vaikeudesta ja tilanteen uutuudesta yhteiskunnassamme. Lukuisat termit alkoivat hakea paikkaansa yhteiskunnalli-

¹ Kouluyhteisöjen monikulttuurisuustaitojen kehittämisohjelmaa toteutettiin artikkelin kirjoitusvaiheessa esi- ja perusopetuksessa 28 kunnassa. Sittemmin kehittämisohjelmaan on liittynyt mukaan lisää kuntia. Kehittämistoimintaan liittyy täydennyskoulutuskokonaisuus sekä kehittävä arviointi. Opetushallituksen hankkeen keskeisenä tavoitteena on tukea kouluyhteisöjen monikulttuurisuustaitojen kehittämistä ja niiden vakiinnuttamista osaksi pysyviä toimintakäytäntöjä. ks. www.edu.fi/maahanmuuttajat

sessä keskustelussa 1990-luvulla, kun maahanmuuttajien määrä Suomessa lähti kasvuun. Kun puhutaan maahanmuuttajaperheistä, monikulttuurisista perheistä, siirtolaisista, pakolaisista tai paluumuuttajista, tapahtuu väistämättä aina jonkin tason yleistystä. Samalta alueelta tulleet ihmiset saattavat muodostaa hyvinkin heterogeenisen ryhmän erilaisine maahanmuuttosyineen ja lähtökohtineen. Yhtäläisyydet ja erot luovat erilaisia valtasuhteita ja jännitteitä. Todellisuudessa yksilö- ja perhekohtaiset tilanteet ovat hyvin monenlaisia ja yhteen niputtamisen sijaan saattaa olla helpompi löytää erottavia kuin yhdistäviä tekijöitä (ks. myös Alitolppa-Niitamo & Söderling 2005, 9; Marjeta 1998, 49; Huttunen 2005, 119; Honkasalo 2004; Rastas 2007). Toisaalta Olli Löytty (2008, 127) muistuttaa, että yksilön identiteetti ei synny pelkästään siitä, että erottautuu muista, vaan myös siitä, että löytää yhtäläisyyksiä muiden kanssa.

Suomalaisessa keskustelussa monikulttuurisuus-käsite ei ole saanut vakiintuneita merkityksiä ja onkin tärkeää pohtia, mitä monikulttuurisuudella eri yhteyksissä tarkoitetaan (Huttunen ym. 2005, 21) ja mitä eri kulttuurien välissä olo tarkoittaa tunteiden, kokemusten ja asenteiden tasolla. Väestötietojen perusteella yhä useammalla suomalaisella lapsella ja nuorella on transnationaalit juuret, elämisen ja kasvamisen kautta syntyneet siteet Suomeen, mutta myös jonnekin muualle. Maahanmuuttajataustainen lapsi saattaa varsin usein joutua selittelemään tai perustelemaan suomalaisuuttaan tai sitä, mistä on kotoisin. Kuitenkin juuri lapset ja nuoret tarvitsisivat sellaisen kasvu- ja kehitysympäristön, joka ei kyseenalaista heidän kuulumistaan ja olemassaolon oikeuttaan. (Rastas 2007, 40.) Kaikilla lapsilla on oikeus kasvaa ja kehittyä hyväksyntää ja yksilöllistä arvontoa kokien.

Suomessa vieraskielinen väestö on asettunut isoihin kaupunkeihin ja erityisesti pääkaupunkiseudulle. Maahanmuuttajien määrä on kasvanut Suomessa tasaisesti 1990-luvulta lähtien. Tilastokeskuksen mukaan ulkomailta Suomeen muutti vuoden 2007 aikana 26 050 henkeä. Määrä on 3 600 edellisvuotta suurempi ja samalla suurin itsenäisyytemme aikana (Tilastokeskus 2008). Suomen maahanmuuttajaväestöstä noin puolet on naisia (Martikainen & Tiilikainen 2007). Kaikkiaan Suomessa asui vuoden 2007 lopulla noin 132 700 ulkomaan kansalaista. Määrä on 2,5 prosenttia koko Suomen väestöstä. (Tilastokeskus 2008.) Maahanmuuttajaryhmien välillä on suuria eroja muuttoajan perusteella tarkasteltuna. Alle 25-vuotiaiden osuus koko maahanmuuttajajoukosta on keskimääräistä korkeampi erityisesti pakolaistaustaisten ryhmien kohdalla. (Martikainen 2007, 48.)

Tilastokeskuksen mukaan Suomen peruskouluissa oli 561 100 oppilasta vuoden 2008 lopulla. Heistä vieraskielisiä oli 17 571. Muita kuin suomea, ruotsia tai saamea äidinkielenään puhuvia lapsia oli Suomessa vuoden 2007 lopussa 3,5 prosenttia. (Tilastokeskus 2008.) Niiden lasten, joiden vanhemmista ainakin toinen puhuu muuta kuin suomea, ruotsia tai saamea, lukumäärä on kasvanut kymmenkertaiseksi vuoden 1990 jälkeen (Alitolppa-Niitamo 2008).

Helsingin koulujen oppilaista jo noin 11 prosenttia on maahanmuuttajataustaisia, heistä suurin osa on Itä-Helsingin kouluissa. Pääkaupunkiseudun väestö- ja

palvelutarveselvityksen mukaan pääkaupunkiseudun peruskoululaisista arvioidaan vuonna 2025 olevan 19 prosenttia äidinkieleltään muun kuin suomen tai ruotsinkielisiä. Helsingin osalta ennustetaan, että koululaisista jo lähes neljännes (23,3 %) on muunkielisiä vuonna 2025. (Pääkaupunkiseudun väestö- ja palvelutarveselvitys.) Erityisesti toisen sukupolven eli maahanmuuttajien lasten määrä on voimakkaassa kasvussa. Arvioidaan, että vuoteen 2010 mennessä vähintään 20 000 maahanmuuttajataustaista lasta tulee aloittamaan peruskoulun (Martikainen 2007, 55). Näiden tilastollisten kehitysnäkymien valossa koulutus- ja palvelujärjestelmän rakenteet tulevat olemaan isojen muutospaasteiden edessä.

Koulu kulttuurien kohtaamispaikkana

Monikulttuurista taidekasvatusta tutkinut Tarja Pääjoki (2004) esittää väitöskirjassaan, että kulttuuristen erojen kohtaaminen voi syntyä vain, jos erojen vertailun tai luokittelun sijaan on mahdollista avata tilaa näiden polariteettien ulkopuolelle, eli tavoitella kolmatta tilaa. Samalla Pääjoki kuitenkin suhtautuu tähän kriittisesti todeten, että kolmannelta tilasta ei pitäisi luoda uutta utopiaa aiempien sijaan. Samansuuntaisia huomioita esittää Olli Löytty (2008), jonka realismi on toivetta tulla edes jotenkuten toimeen keskenämme. Meillä tulisi siis olla kykyä ja taitoja toistemme kohtaamiseen ja yhdessä elämiseen. Monikulttuurisen idyllin luominen ja erilaisuuden kritiikitön palvominen ei edistä asioita, vaan Löytty (2008, 161) muistuttaa, että pikemminkin tarvitaan suhteellisuudentajua, kompromisseja ja halua asettua muiden asemaan, jotta uudistavaa ajattelua ja moninaisuutta sietävä yhteisö voi syntyä (ks. myös Oikarinen-Jabai 2008).

Monikulttuurisuusajattelussa lähdetään siitä oletuksesta, että kulttuurinen identiteetti saa näkyä ja sitä voi ilmaista. Jos lapsi ei koulussa voi tuoda esiin kotiympäristön identiteettiään eikä toisinpäin, hänelle voi muodostua erilaisia piiloidentiteettejä, joiden avulla hän sopeutuu ja luovii tilanteesta toiseen (Pääjoki 2004, 63). Ruotsin monikulttuurisinta aluetta Malmötä väitöskirjassaan tarkastellut Laid Bouakaz (2007) kuvailee, että maahanmuuttajataustaiset oppilaat elävät päivittäin ikään kuin kahdessa maailmassa: vanhempiensa maailmassa sekä koulun ja opettajien maailmassa. Lapsi elää näissä erilaisista arvoista koostuvissa maailmoissa ja voi kärsiä ”kaksoisyksinäisyydestä”. Vanhempien ja opettajien tulisi yhdessä luoda kaksisuuntainen keskusteluyhteys, jossa lapsen olisi mahdollista puhua ”samalla äänellä” kaikkien osapuolten kanssa. (Bouakaz 2007, 19.)

On tähdellistä miettiä, miten koulu voi tukea ja vahvistaa lasten ja vanhempien kulttuurisia erityispiirteitä niin opetuksessa kuin koulun toimintakäytännöissäänkin. Vanhemmat tarvitsevat tukea ja kannustusta koulun ja kodin väliseen yhteistyöhön, suomalaisen koulukulttuuriin perehtymiseen sekä lastensa koulunkäynnin tukemiseen. Myös opettajat tarvitsevat lisää valmiuksia toimia kulttuurista moniarvoisuutta vaalivassa oppimisympäristössä (Bouakaz 2007; Talib

1999; Laaksonen 2008; Korpinen 2008). Koulussa, jossa lapset viettävät vuosia elämästään, kulttuurien kohtaamista ei määrittele hetkellisyys, vaan eri kulttuurit vaikuttavat vähitellen toisiinsa synnyttäen yhteistä uutta.

Yhdenvertaisuuslain (21/2004) 4. pykälän mukaan viranomaisten tulee aktiivisesti ja suunnitelmallisesti edistää yhdenvertaisuutta. Kouluympäristössä se tarkoittaa oppilaan erilaisten tarpeiden huomioimista sekä koulun käytäntöjen ja perheen toimintakulttuurin yhteensovittamista. Maahanmuuttajien koulutuksen tavoitteena on antaa Suomeen muuttaville valmiuksia toimia tasavertaisina suomalaisen yhteiskunnan jäseninä. Suomessa vakinaisesti asuvilla oppivelvollisuusikäisillä (7–17-vuotiaat) maahanmuuttajilla on oikeus samaan peruskoulutukseen kuin suomalaisillakin. (Suomen perustuslaki 731/1999 sivistykselliset oikeudet § 16.)

Opetus- ja kulttuuritoimen rahoitusjärjestelmän kautta tuetaan vieraskielisten (äidinkieli muu kuin suomi, ruotsi tai saame) oppilaiden opetusta kunnissa, samoin perusopetukseen valmistavasta opetuksesta aiheutuvat kustannukset korvataan jälkikäteen. Tästä järjestelmästä kuntien on ollut useamman vuoden ajan mahdollista hakea erillistä valtionavustusta suomi tai ruotsi toisena kielenä -opetukseen ja muun opetuksen tukeen sekä oman äidinkielen opetukseen.² Maahanmuuttajataustaisten oppilaiden koulutusta tuetaan opetussuunnitelman perusteiden ja suositusten, valtionavustusten, koulutusten, verkostojen, selvitysten, materiaalien ja informaatio-ohjauksen avulla.

Maahanmuuttajien opetuksen järjestämisessä on kuitenkin paljon kuntakohtaisia eroja. Lainsäädännön tasolla maahanmuuttajien mahdollisuus saada suomen kielen opetusta on turvattu, mutta käytännön toteutus on puutteellista, kirjavaa ja osin riittämätöntä. Kielenoppiminen ja ymmärtämisvaikeudet nähdään helposti vain tulokkaan ongelmana unohtaen, että yhteisymmärrys ja vuorovaikutuksen dialogisuus on kaikkien osapuolten vastuulla (Martin 2008, 6).

Lisääntyvän maahanmuuton myötä koulun oppilashuollossa, kuten myös lastensuojelun parissa tarvitaan parempaa ymmärrystä monikulttuurisuuteen ja vähemmistöjen elämäntilanteisiin liittyvistä erityiskysymyksistä. Tällaisia ovat esimerkiksi kieleen, kulttuuriin ja valtayhteiskunnan toimintaan liittyvät ymmärtämisvaikeudet, rasismi sekä perheen ja yhteisön rooliristiriidat. Etnisiä vähemmistöjä edustavat ja maahanmuuttajalapset ovat eri maissa tehtyjen tutkimusten mukaan keskimääräistä useammin lastensuojelun ja erityisopetuksen piirissä kuin valtaväestöön kuuluvat lapset (ks. esim. Lausten & Egelund 2008; Laaksonen 2008). Jos kouluilla olisi riittävät resurssit ja osaaminen monikulttuuriseen työhön, monia tilanteita voitaisiin hoitaa ilman lastensuojelun väliintuloa. (Anis 2008.)

2 Opetushallitus myönsi hakemusten perusteella valtionavustusta vieraskielisten oppilaiden ja opiskelijoiden opetuksen tukemiseen esi- ja perusopetuksessa sekä lukiokoulutuksessa vuonna 2007 (yhteensä 293 opetuksen järjestäjälle) noin 4,5 milj. euroa suomi tai ruotsi toisena kielenä -opetukseen ja muun opetuksen tukeen sekä oman äidinkielen opetukseen.

Opituista kulttuurisista tavoista poikkeavat opetuskäytännöt ja koulujärjestelmien erot, tiedonkulun ongelmat, rasismi ja syrjäytymiskokemukset myös aikuisten taholta, monikulttuuristen nuorten eristäytyminen omaksi ryhmäkseen ja vapaa-ajan harrastuksiin liittymisen vaikeus ovat muun muassa niitä asioita, joihin kodin ja koulun yhteistyön parantamisyrittämissä tulee kiinnittää huomiota (ks. myös Anis 2008; Bouakaz 2007; Rastas 2007; Honkasalo & Harinen & Anttila 2007; Ekholm & Salmenkangas 2008).

Koulutuksen ja kokemuksen puute sekä riittämättömät resurssit ovat omiaan lisäämään opettajien epävarmuutta ja turhautuneisuuden tunnetta. Turhautuneisuus voi puolestaan lisätä asenteellista kovuutta, kun vuorovaikutustilanteita vaikeuttavat kommunikaatiovaikeudet ja kulttuuristen koodien rajallinen ymmärtäminen (Talib 1999). Vaikeudet ja konfliktit eivät yleensä häviä itsestään, vaan tarvitaan erilaisia kehittämistoimia, rasismin vastaisuutta ja asennekasvatusta, jotta monikulttuurisuus voisi olla rikkaus myös koulun kasvatusympäristössä. Suomalaisen valtaväestön suvaitsevaisuus, vieraanvaraisuus ja myötäelämisen taidot ovat väistämättä tulleet tarkemman punnituksen eteen.

Yhteistyö vanhempien kanssa – vähän käytetty voimavara?

Koulun ja kodin välistä yhteistyötä on selvitetty muun muassa Jyväskylän yliopiston opettajankoulutuslaitoksella, jossa on viime vuosina tehty useita opintoihin liittyviä tutkielmia aiheeseen liittyen. Kyseisistä selvityksistä käy ilmi, että vain 15 prosenttia työssä olevista luokanopettajista katsoo saaneensa opettajankoulutuksessa hyvät tai erittäin hyvät valmiudet kohdata vanhemmat. Yli puolet opettajista oli sitä mieltä, että peruskoulutuksessa saadut valmiudet vanhempien kohtaamiseen ovat heikot tai erittäin heikot. (Korpinen 2008.)

Kodin ja koulun yhteistyön vaaliminen ja kehittäminen edellyttävät aktiivista vuorovaikutusta koulun henkilöstön ja vanhempien välillä. Opetuksen järjestäjä vastaa rakenteista ja linjauksista, mutta viime kädessä koulun rehtori ja opettajat vaikuttavat omalla toiminnallaan merkittävästi siihen, minkälaisen painoarvon kodin ja koulun välinen yhteistyö ja sen edistäminen koulussa saa. Onnistuneen yhteistyön edellytyksenä on, että molemmat osapuolet tuntevat hyötyvänsä siitä.

Opetussuunnitelman perusteiden mukaan opetuksen arvopohjana ovat muun muassa ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen. Opetuksen avulla tuetaan oppilaan monikulttuurisen identiteetin rakentumista, osallisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa ja globaalistuvassa maailmassa sekä edistetään suvaitsevaisuutta ja kulttuurien välistä ymmärrystä. (Ks. myös Opetushallitus 2008). Oppilaan henkilökohtainen oppimissuunnitelma tehdään yhteistyössä vanhempien kanssa. Oppilaan kokemustausta, kulttuuri, erityistaidot ja tuen tarve tulevat näin kartoitetuiksi. On tarpeen huolehtia siitä, että sekä

vanhemmat että lapset tulevat kuulluiksi ja sovitut asiat kirjataan yhdessä ylös. Ongelmatilanteissa toimintaprosessien tulisi olla hyvin jäseneltynä, jotta kaikki osapuolet tietävät keneen, milloin ja millaisessa asiassa voi ottaa yhteyttä.

Yhteys kodin ja koulun välillä tulisi solmia mahdollisimman aikaisessa vaiheessa koulupolkua, jotta tämä yhteys säilyisi myös perusopetuksen ylimpien vuosiluokkien haastavien nivelvaiheiden yli.³ On varsin tavallista, että esimerkiksi pakolaisperheillä ei maahanmuuton alkuvaiheessa ole juurikaan perheen ulkopuolisia kontakteja. Vanhempien ja lasten eritahtinen sopeutuminen uuteen yhteiskuntaan saattaa kääntää myös vanhempien ja lasten roolit ja vastuut pääläelleen. (Ks. esim. Alitolppa-Niitamo 2008, 128.) Lapsen ikä maahanmuuttovaiheessa on ratkaiseva ja eri-ikäisillä lapsilla onkin erilaiset haasteet kohdattavanaan. Joskus myös oppilaan koulunkäyntihistoria saattaa olla kovin repaleinen tai sitä ei ole ollenkaan.

Äitiys- ja lastenneuvolat sekä päiväkodit ja esiopetus eivät tavoita kaikkia perheitä, jolloin koulu saattaa jäädä ainoaksi paikaksi, jossa on mahdollista kohdata kaikki lapset ja nuoret. Maahanmuuttajataustaisilla vanhemmilla saattaa olla kuitenkin varsin erilaisia odotuksia koulunkäynnin suhteen, etenkin jos lähtömaan koulun toimintakulttuuri on poikennut paljon suomalaisista käytännöistä. Myös koulun ja kodin välisen yhteistyön tarpeellisuutta voi olla vaikea ymmärtää, jos perhe ei ole sellaiseen aiemmin tottunut. Aktiivinen osallisuus ei kaikissa kulttuureissa ole itsestään selvyyttä.

Koulun henkilökunnan ja etnisiin vähemmistöihin kuuluvien vanhempien väliset ristiriidat koskevat tavallisesti opettajan käyttämiä opetusmenetelmiä, opituntien sisältöjä ja oppilaan poissaoloja koulusta. Vanhemmat saattavat kokea myös koulun ehdottamat erilaiset tukitoimet leimaavina ja erilaisuutta korostavina. Tämän vuoksi on tärkeää kiinnittää erityistä huomiota riittävään tiedottamiseen, aktiiviseen vuorovaikutukseen ja asioista keskustelemiseen esimerkiksi opetuksen sisältöjen, tukitoimien tai koulun toimintatapojen osalta. (Ekholm & Salmenkangas 2008, 23.)

Opetusministeriö ja Opetushallitus käynnistivät vuonna 2007 kehittämis-toiminnan, jossa tuetaan kansallisissa opetussuunnitelman perusteissa kuvatun opetuksen arvopohjan toteutumista, erityisesti kouluyhteisöjen monikulttuurisuustaitojen kehittämistä ja niiden vakiinnuttamista. Tavoitteen toteuttamiseksi mukana olevat 28 kuntaa⁴ ovat laatineet monikulttuurisuustaitojen kehittämis-suunnitelman, jonka toimenpiteet vakiinnutetaan osaksi koulun arkea. Moni-

3 Erityinen haaste kodin ja koulun väliselle yhteistyölle on 6. vuosiluokalta 7. siirtyminen, sillä moni asia muuttuu varsin konkreettisella tavalla koululaisen elämässä. Oppiaineita tulee lisää, luokanopettajan tilalle tulevat aineopettajat ja luokanvalvojat ja kotiluokan tilalle aineluokat. Usein myös koulun fyysinen sijainti muuttuu ja pienet koulut vaihtuvat suurempiin kouluihin, jolloin entiset luokkatoverit hajaantuvat useille eri luokille. (Ks. myös Opetushallitus ja Suomen vanhempainliitto 2007.)

4 Kunnista kolme muodostaa pääkaupunkiseuturyhmän (Helsinki, Espoo, Vantaa) ja neljä kuntaa on ryhmittynyt Kotkan ympärille (Hamina, Pyhtää, Miehikkälä ja Virolahti). Seudullista yhteistyötä on mm. Oulun läänissä (Oulu, Raahel, Kajaani) sekä iso ja pieni kaupunki -asetelmalla; Joensuu ja Kontiolahti, Espoo ja Kirkkonummi. Kunnat saavat valtionavustusta monikulttuurisuussuunnitelman tekoon ja koulutukseen osallistamiseen.

kulttuurisuustaitojen kehittäminen koulu yhteisössä -toiminnassa mukana olevat kunnat valitsivat kolme painopistealuetta kehittämistoiminnalleen. Puolet näistä 28 kunnasta valitsi yhdeksi kehittämisen painopistealueeksi monikulttuurisen kodin ja koulun välisen yhteistyön. Tässä artikkelissa tarkastellaan erityisesti suunnitelmia, jotka koskevat kodin ja koulun välisen yhteistyön kehittämistä.

Monikulttuurisilla (usean kulttuurin piirteitä sisältävillä) taidoilla tarkoitetaan edellä kuvaillussa hankkeessa sekä maahanmuuttajien että valtaväestön taitoja kohdata eri kieli- ja kulttuuriryhmiin kuuluvia henkilöitä. Lähtökohtana on lasten ja nuorten sekä heidän vanhempiansa ja kouluhenkilökunnan tarpeisiin vastaaminen siten, että kaikkien monikulttuurisuustaidot kehittyvät. Samoin koko koulu yhteisön oppimis- ja opettamisvalmiuksien parantaminen monikulttuurisessa oppimisympäristössä.

Opetushallituksen koordinoiman Monikulttuurisuustaitojen kehittämisohjelman kuntakohtaisista toimintasuunnitelmista tulee esiin, että yleisin tapa kodin ja koulun välisen yhteistyön aloittamiseen on vanhempainiltojen järjestäminen eri kieliryhmille tulkinnalla välityksellä. Usein tapauksissa on kuitenkin havaittu, että maahanmuuttajataustaisten vanhempien eristäminen muista vanhemmista omaksi ryhmäkseen ei ole aina tarkoituksenmukaista.

Eri kuntien monikulttuurisuustaitojen kehittämissuunnitelmista käy ilmi, että kodin ja koulun välinen yhteistyö voi olla joillekin maahanmuuttajaperheille aivan uusi tapa toimia. Koulun yhtenä tehtävänä onkin kertoa vanhemmille suomalaisen koulujärjestelmän sisällöistä, vaatimuksista ja mahdollisuuksista sekä oppilaan asemasta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tulkkipalvelun käytön tulisi olla tarpeen vaatiessa aina mahdollista. Suomen kielen taidon kartuttua myös selkokielen tiedotusmateriaali on todettu hyödylliseksi.⁵ Samoin eri kielillä tuotettu sähköinen ja kirjallinen tiedotusaineisto koskien esimerkiksi koulujärjestelmää, oppilashuollon käytäntöjä tai lukuvuositetotteita auttaa yhteydenpidossa ja erillisiin toimintakäytäntöihin totumisessa. Eri kielillä tuotetut tiedotteet eivät kuitenkaan korvaa ihmiskontakteja, jotta tuntisi olonsa vieraassa maassa kotoisaksi. Riittävän informaation ja viranomaiskontaktien lisäksi tarvitaan ystävyysseurueita ja ihmisiä, joihin voi tukeutua, sillä kotoisuutta luovat todelliset ihmissuhteet. (Vrt. Westerling 2008, 43–52.)

Perheiden aktivoimiseksi ja yhteistoiminnan lisäämiseksi on kokeiltu erilaisia yhteistyökäytänteitä. Toiminnalliset vanhempaintapahtumat kuten yhteiset ruuanlaittohetket, retket tai erilaiset kulttuuri- ja taidetapahtumat on koettu yleensä myönteisinä ja vuorovaikutusta edistävinä. On tärkeää tulla nähdyksi ja ymmärretyksi uudessa ympäristössä.⁶

5 Esimerkiksi Oulussa on käytössä suomen, arabian ja venäjän kielillä oppilaille annettava *Kotona Oulun koulussa* -perustietopaketti. Tiedottamisessa käytetään useissa kunnissa apuna opetustoimen verkkopalvelua ja esimerkiksi Moped-virtuaalisivustolta (www.mopedkoulu.fi) löytyviä lomakkeita.

6 Monikulttuuriseen teatteriprojektiin osallistunut maahanmuuttaja kuvailee yhteisöllisen tekemisen, kuten teatteriprojektissa mukanaolon, saaneen aikaan yhteisen muutoksen tilan. Toiminnallisuuden avulla sai yhteyden toisiin ja omaan itseän. Yhteys itseän avasi puolestaan ovia aitoon vuorovaikutukseen ja kohtaamiseen toisten kanssa, jossa tiedon lisäksi olivat tunteet läsnä. (Westerling 2008, 61–62.)

Monikulttuurisuustaitojen kehittämissuunnitelmassa mukana olevan erään koulun ensimmäisen ja toisen luokan oppilaat ja heidän vanhempansa ovat olleet perheoppimiskokeilussa mukana. Perheoppimisen tavoitteena on tukea maahanmuuttajaperheiden perustaitojen kehittymistä ja yhteiskuntaan integroitumista. Eri maista tulleet äidit tutustuivat ensin toisiinsa ja lastensa opettajiin, kouluun ja sen toimintatapoihin ja sen jälkeen opiskelun kohteena oleviin asioihin kahden tunnin ajan viikossa. Opettajan avustuksella sekä erilaisten tarinoiden ja leikkien kautta vanhemmat auttoivat lapsiaan harjoittelemaan lukemista ja kirjoittamista. Yhteinen suomen kielen opiskelu rohkaisi ja kannusti sekä lapsia että vanhempia uskomaan omiin valmiuksiinsa ja taitoihinsa. Kun vanhemmat auttoivat lapsia lukemisessa ja kirjoittamisessa, myös heidän oma kielitaitonsa parani. Yhdessä opeteltavien aiheiden alue laajeni vuoden mittaan käsitöihin ja kotitalouteen, joihin liittyi lisäksi kielen opiskelua. Samaisessa koulussa on järjestetty myös ryhmämurrosikäisille tytöille ja heidän äideilleen. Ryhmässä on keskusteltu muun muassa naiseksi kasvamisesta uudessa ympäristössä omaa kulttuuria kunnioittaen. Yhteiset keskustelut ovat auttaneet ymmärtämään oman ja uuden kulttuurin tapoja, odotuksia ja tilanteita. (Jussila 2008.)

Kodin ja koulun yhteistyötä edesauttaa, jos vanhemmat seuraavat aktiivisesti lastensa koulutyoiskentelyn edistymistä ja pyytävät opettajilta apua, kun he sitä tarvitsevat (Bouakaz 2007, 269). Väestöliiton Kotipuu-osaamiskeskuksen kehittämässä koulujen vertaisryhmätoiminnassa vanhempien osallisuus ja sitoutuneisuus yhteistyöhön on selvästi edistänyt myös lapsen oppimista ja motivaatiota.

Joissain kunnissa on järjestetty kesäkouluja, jotka tähtäävät suomen kielen ja elämähallinnan lisäämiseen. Vanhempainkoulu-käytäntö muodostuu puolestaan sarjasta tapaamisia, joissa keskustellaan kouluun, kasvatukseen ja suomalaisen yhteiskuntaan liittyvistä asioista. Koulun ja kodin yhteistyön kehittämisessä yhtenä keskeisenä tavoitteena on vanhempien kuulluksi tuleminen: vanhempien toiveiden ja odotusten kuuntelun ja kirjaamisen käytännöt, säännölliset tapaamiset ja tulkkauksen varmistaminen.

Lopuksi

Monikulttuurisuustaitojen kehittämissuunnitelman kuntakohtaisissa kehittämissuunnitelmissa on selkeitä eroja riippuen kunnan koosta ja sijainnista. Kuntien väliset erot näkyvät muun muassa siinä, miten monikulttuurinen näkökulma huomioidaan esimerkiksi opetusjärjestelyissä, erilaisissa tukitoimissa tai kodin ja koulun välisessä yhteistyössä. Tuki- ja kehittämistoimenpiteitä tarvitaan lisää erityisesti pääkaupunkiseudulle, jonne valtaosa Suomen vieraskielisestä väestöstä on asettunut. Opettajat tarvitsevat lisää valmiuksia monikulttuuritaustaisten oppilaiden opettamiseen ja tämä merkitsee uusia haasteita koko opettajakoulutuksen kehittämiseen.

Yhtenä kehittämisen alueena monikulttuurisuustaitojen kehittämissuunnitelmissa tuodaan esille vertaistuen lisääminen eri koulujen ja opettajien kesken. Opettajille karttuneita kokemuksia ja ymmärrystä on tärkeää hyödyntää aiempaa enemmän. Monikulttuurisuustaitojen kehittämissuunnitelmissa painotetaan koulukohtaisten yhdyshenkilöiden merkitystä. Yhdyshenkilöiden toivotaan kouluttautuvan, tiedottavan ja verkostoituvan muiden koulujen yhdyshenkilöiden kanssa sekä toimivan mentoreina muille opettajille. Yhdyshenkilöt voisivat myös koulukohtaisesti huolehtia tarvittavista opetusjärjestelyistä ja asianmukaisen oppimateriaalin hankkimisesta. Kehittämissuunnitelmissa nähdään myös tärkeänä vahvistaa yhteistyötä nuoris- ja sosiaalitoimen, maahanmuuttotoimiston ja eri kulttuurilaitosten kanssa. Erityisesti nuorisotoimen vahvempaa mukaantuloa monikulttuuriseen työhön pidetään keskeisenä, sillä harrastuksilla on suuri sosiaalistas- merkitys kouluajan ulkopuolella. Kodin ja koulun välisen yhteistyön kehittä- miseen ja vahvistamiseen on resursoitava myös koulutuksen keinoin.

Jotta pystyisimme paremmin vastaamaan monikulttuurisen kouluyhteisön ja koulutyöskentelyn kehittämisen haasteisiin, aiheeseen liittyvää tutkimusta on myös lisättävä. Monikulttuurisuuteen liittyvien tutkimusten aihepiiri on sen- sitiivinen ja kyselytutkimusten vastausprosentit saattavat jäädä alhaisiksi muun muassa kieli- ja kulttuuriongelmiin vuoksi (Martikainen & Tiilikainen 2007). Lähtömaan mahdolliset traumaattiset kokemukset asettavat tutkimukselle myös omat erityisvaatimuksensa. Tutkimuksella on oltava hyvät eettiset perustelut: se ei saa entisestään vaikeuttaa vähemmistön olosuhteita (ks. esim. Marjeta 1998). Kvantitatiivisen tutkimuksen rinnalle tarvitaan myös laadullista tutkimusta, jossa lomakevastauksia laueammin voidaan tavoittaa myös elämäkokemuksiin perus- tuvaa kerrontaa.

Lapsuuden ja nuoruuden rajamaastoissa sekä kahden tai useamman kulttuurin välissä oleminen aktivoi lapsella liittymiseen ja kuulumiseen liittyviä pohdintoja. Myös elämänhistorian rankat kokemukset – luopumiset, siirtymiset ja hylkäämi- set – heijastuvat uusiin elämäntilanteisiin niitä pysyvästi säilyttäen. Monikulttuu- rinen ja -kielinen tausta voi olla lapselle ja nuorelle sekä rikkaus että ristiriitojen lähde. Se tuo identiteettien kudelmaan omat säikeensä ja solmunsu normaaliin kasvuun liittyvien kehityksellisten vaiheiden lisäksi. Aikuisten tehtävänä on oppia kuulemaan ja näkemään lapsen kokonaista tarinaa.

Lähteet

- Alitolppa-Niitamo, Anne & Söderling, Ismo (2005) Johdanto. Toistaako historia itseään. Teoksessa Alitolppa- Niitamo, Anne & Söderling, Ismo & Fägel, Stina (toim.) Olemme muuttaneet. Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos ja Kotipuu.
- <http://www.vaestoliitto.fi/monikulttuurinen_tyo/materiaalit/kirjat>
- Alitolppa-Niitamo, Anne (2008) Miten toteutuvat maahanmuuttajataustaisten lasten ja nuorten oikeudet? Teoksessa Lapsella on oikeus osallistua. Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2008. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:20. Helsinki.
- Anis, Merja (2008) Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 47/2008. Helsinki: Väestöliitto.
- Bouakaz, Laid (2007) Parental involvement in school. Studies in educational sciences no 30. Doctoral dissertation in education. Malmö.
- Ekholm & Salmenkangas (2008) Puhumalla paras – Ratkaisuja arjen etnisiin konflikteihin. Sisäasiainministeriön julkaisut 1/2008. Helsinki.
- Honkasalo, Veronika (2004) Kulttuuriin puettujen nuoret – Uskonto maahanmuuttajanuorten puheessa. Nuorisotutkimus (22) 2, 20–33.
- Honkasalo, Veronika & Harinen, Päivi & Anttila, Reetta (2007) Yhdessä vai yksin erilaisina? monikulttuuristen nuorten arkea, ajatuksia ja ajankäyttöä. Verkkojulkaisuja 15. Nuorisotutkimusverkosto / Nuorisotutkimusseura.
- Huttunen, Laura & Löytty, Olli & Rastas, Anna (2005) Suomalainen monikulttuurisuus. Paikallisia ja ylijäisiä suhteita. Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino, 16–40.
- Huttunen, Laura (2005) Etnisyys. Luokittelusysteemejä ja elettyä yhteisöllisyyttä. Teoksessa Rastas, Anna & Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta. Tampere: Vastapaino, 117–160.
- Jussila, Johanna (2008) Perheoppiminen. Ideoita maahanmuuttajaperheiden kanssa työskenteleville. Kuopion kansalaisopisto.
- Korpinen, Eira (2008) Kodin ja koulun yhteistyön monet kasvot. Teoksessa Koiranen, Tuuli & Husso, Marja-Leena & Korpinen, Eira (toim.) Tutkiva opettaja 2/2008.
- Kosonen, Liisa (2000) Maahanmuuttajanuorten tukeminen käytännössä. Teoksessa Liebkind, Karmela (toim.) Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa. Helsinki: Gaudeamus.
- Laaksonen, Annette (2007) Maahanmuuttajapilaat erityiskoulussa. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 262. Turku: Turun yliopisto.
- Lausten, Mette & Egelund, Tine (2008) Do ethnic minorities get second best solutions? A comparison of children in care in 2005. In: Cinzia Canal et al. (ed.) Assessing the "Evidence-base" on Intervention for Vulnerable Children and Their families. Padova: Fondazione Emanuela Zancan Onlus.
- Löytty, Olli (2008) Maltillinen hutu ja muita kirjoituksia kulttuurien kohtaamisesta. Jyväskylä: Teos.
- Marjeta, Maarit (1998) Kotimaassa tiedettiin kuka minä olen. Selvitys maahanmuuttajien kotoutumisesta. Moniste 48/1998. Helsinki: Opetushallitus.
- Martikainen, Tuomas (2007) Maahanmuuttajaväestön sukupuolittuneisuus, perheellistyminen ja sukupolvisuus. Teoksessa Maahanmuuttajanaiset: Kotoutuminen, perhe ja työ. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja, D 46/2007. Helsinki, 38–67.
- Martikainen, Tuomas & Tiilikainen, Marja (toim.) (2007) Maahanmuuttajanaiset: Kotoutuminen, perhe ja työ. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja, D 46/2007. Helsinki: Väestöliitto.
- Martin, Maisa (2008) Puhu suomea! Oppijan kielestä ja kielipolitiikasta. Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti, kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2/2008, 4–6.
- Oikarinen-Jabai, Helena (2008) Syrjän tiloja ja soraääniä: Performatiivista kirjoittamista Suomen ja Gambian välimaastossa. Taide-teollisen korkeakoulun julkaisusarja A84. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Opetushallitus ja Suomen vanhempainliitto (2007) Laatuja kotiin ja koulun yhteistyöhön. Moniste 7/2007. Helsinki: Opetushallitus.
- Opetushallitus (2008) Kotouttamislain toimeenpano: Lapset ja nuoret. Opetushallitus 7.3.2008.
- Pääkaupunkiseudun väestö- ja palvelutarveselvitys 2015 ja 2025. Pääkaupunkiseudun

- neuvottelukunta. Kunta- ja palvelurakennesuudistushanke 19.6.2007.
- Pääjoki, Tarja (2004) Taide kulttuurisena kohtaamispaikkana taidekasvatuksessa. *Studies in Humanities* 28. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rastas, Anna (2007) Rasismi lasten ja nuorten arjessa. *Transnationaalit juuret ja monikulttuuristuva Suomi. Lectio precursoria* 15.6.2007 *Sosiaaliantropologia*, Tampereen yliopisto. *Finnish Journal of Ethnicity and Migration* Vol.2, No. 2/2007. www.etmu.fi
- Suomen perustuslaki 731/1999.
- Talib, Mirja-Tytti (1999) Toiseuden kohtaaminen koulussa. Opettajien uskomuksia maahanmuuttajaoppilaista. Helsinki: Vastapaino.
- Tilastokeskus 2008 [25.11.2008]
- Westerling, Marika 2008. *Kalevala för alla. Teater, invandrare och solidarisk integration. Pro gradu -työ. Samhällspolitiska institutionen. Statvetenskaplika fakulteten. Helsingfors universitetet.*
- Yhdenvertaisuuslaki 21/2004.

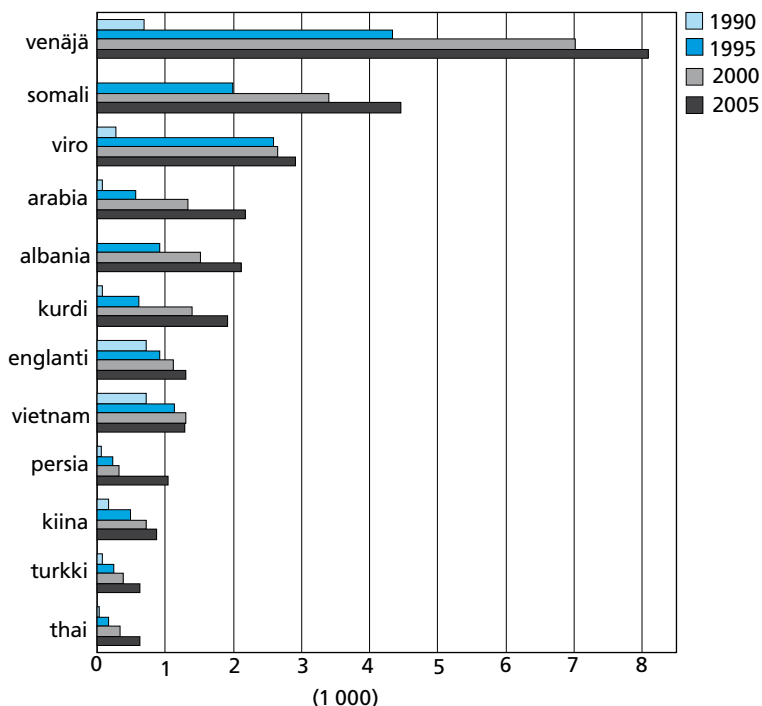

AVAININDIKAATTORI: Lapset, joiden äidinkieli on muu kuin suomi, ruotsi tai saame.

	1990	1995	2000	2005	2007
Lukumäärä	4 955	17 250	25 913	33 897	38 140
Osuus lapsista, %	0,43	1,48	2,28	3,07	3,48

Lähteet: Suomalainen lapsi 2007; Väestö- ja kuolemansytilastot, Tilastokeskus.

Vieraskieliset lapset äidinkielen mukaan

Lähde: Suomalainen lapsi 2007.

Vuonna 2007 Suomen lapsista 90,8 % puhui äidinkielenään suomea ja 5,7 % ruotsia. Yhdeksän kymmenestä lapsesta asui perheessä, jossa molemmat vanhemmat tai perheen ainoa vanhempi on suomenkielinen, ja kokonaan ruotsinkielisissä perheissä asui neljä prosenttia lapsista. Yhä useamman lapsen kotona vähintään yksi vanhempi puhuu kuitenkin muuta kieltä kuin suomea, ruotsia tai saamea. Kokonaan vieraskielisissä kodeissa asuvien lasten määrä ja osuus on kymmenkertaistunut vuodesta 1990. Suomen lasten äidinkielenä on kaikkiaan 110 eri kieltä, minkä lisäksi pieni osa lapsista puhuu sellaisia kieliä, jotka ovat kansainvälisen luokituksen ulkopuolella. Venäjän-, somalin- ja vironkieliset muodostavat suurimmat vieraskielisten lasten ryhmät. (Tilastokeskus, Suomalainen lapsi 2007.)

Vuonna 2005 Suomessa asuvista lapsista 98 prosenttia oli Suomen kansalaisia. Suurimmat ulkomaalaisten lasten ryhmät olivat Venäjän, Viron ja Somalian kansalaiset. Muiden maiden kansalaisia oli kaikkiaan 22 000. Yli 15 000 lapsella oli kaksoiskansalaisuus, useimmiten toinen kansalaisuus oli Venäjän, Ruotsin tai Yhdysvaltojen kansalaisuus. Lisäksi noin 5 000 lasta, joilla oli Suomen kansalaisuus, oli menettänyt edellisen kansalaisuutensa tai luopunut siitä. Vuonna 2005 Suomeen muutti lähes 2 500 lasta, joilla oli ulkomaan kansalaisuus. Eniten maahanmuuttajien joukossa oli venäläisiä, virolaisia ja somalialaisia lapsia. (Suomalainen lapsi 2007.)

Varhainen puuttuminen ja dialogisuuden edistäminen huolten vyöhykkeillä

Tarkastelemme tässä artikkelissa Stakesissa tiiviissä yhteistyössä kuntien toimijoiden kanssa kehitettyjä varhaisen puuttumisen toimintakäytäntöjä ja menetelmiä sekä niistä saatuja tutkimustuloksia. Toimintakäytäntöjen ja menetelmien kehittämisen taustalla on ajatus pirstaloituneiden, asiantuntija- ja ongelmakeskeisten palveluiden ja palvelukulttuurin muuttamisesta aidoksi avoimeksi yhteistyöksi kansalaisten ja heidän läheisverkostojensa kanssa. Varhainen puuttuminen ymmärretään osallisuutta ja avoimuutta painottavana yhteistoiminnan tapana, jossa keskeistä on varhainen vastuun ottaminen omasta toiminnasta toisten tukemiseksi.

Kansainvälisessä keskustelussa varhaisella puuttumisella (early intervention) tarkoitetaan usein lasten ja nuorten varhaista auttamista ja rajoittamista, jotta voidaan ehkäistä syrjäytymisriskien kasautumista. Suomessakin varhaisen puuttumisen käsite ja siihen liittyvä toiminta ymmärretään useilla eri tavoilla. Se voidaan ymmärtää muun muassa varhaisten oppimisvaikeuksien tai oireiden tunnistamiseksi ja tarvittavien tukitoimien järjestämiseksi, poikkeavuuden kontrolloimiseksi tai toiminnaksi, jossa huolet otetaan varhain ja kunnioittavasti esille hyvään yhteistyöhön pyrkien. Usein varhainen puuttuminen yhdistetään lapsiin, nuoriin ja perheisiin suuntautuvaksi toiminnaksi.

Suomessa varhainen puuttuminen on keskeisesti esillä muun muassa uudessa hallitusohjelmassa, Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallisessa kehittämissuunnitelmassa (Kaste) 2008–2011 sekä Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämissuunnitelmassa

2007–2011. Ohjelmissa painotetaan lasten, nuorten ja perheiden osallisuutta sekä työntekijöiden ja perheiden välistä varhaista avointa yhteistyötä.

Varhainen puuttuminen ei edellytä kauhukuvia, eikä se saa olla vain riskiryhmiin kohdistuvaa toimintaa. Varhainen avoin yhteistyö tarkoittaa, että työntekijät, perhe ja läheiset toimivat varhain suhteessa omien toimintamahdollisuuksien vähenemiseen, pulmien kasautumiseen, lapsen tai nuoren ikään sekä kriiseissä aukeaviin mahdollisuuksiin. Olennaista on toimia silloin, kun auttamismahdollisuudet ovat avarat. Toiminnan ytimenä on perheiden aito osallisuus ja joustava sektorirajat ylittävä yhteistyö. Ihmisten elämään puuttuminen on aina samalla lupaus tehdä asialle jotain. Lähtökohtana on tarjota perheille avointa asioiden käsittelyä varhain kunnioittavassa ja vastavuoroisessa ilmapiirissä. (ks. www.thl.fi => Varhaisen puuttumisen eettiset periaatteet.)

Subjektiivinen huoli kertoo omista toimintamahdollisuuksista

Subjektiivinen huoli on tärkeä työväline sekä lasten, nuorten ja perheiden avun tarpeen että työntekijän omien toimintamahdollisuuksien tunnistamisessa. Huolella tarkoitetaan subjektiivista tunnetta, joka työntekijällä syntyy asiakassuhteessaan. Työntekijän huoli herää hänen lapsen, nuoren tai perheen tilanteesta tekemiensä havaintojen pohjalta ja siihen vaikuttaa kontaktitieto. Kontaktitieto tarkoittaa tietoa, jota saadaan vuorovaikutussuhteen sisältä käsin (ks. Shotter 1993). Huolen tai huolettomuuden kokemus on aina kokijalleen tosi. Kahdella työntekijällä on omanlaisensa työskentelysuhde ja kontakti lapseen, nuoreen ja perheeseen ja heidän muihin verkostoihinsa. Suhteen ja kontaktin kautta heillä on myös erilainen kokemus huolesta tai huolettomuudesta.

Huoli on ennakointia omista toimintamahdollisuuksista. Psykologi P. J. Galperinin (1979) mukaan ihminen tarkastelee maailmaa aina omien toimintojensa mahdollisena kenttänä. Subjektiivisuus ei ole asioiden mieltämisen este, josta pitäisi päästä eroon, vaan subjektiivisuutensa vuoksi ihminen voi mieltää maailman yhtenäisenä. Työntekijän huoli kohdistuu kahteen asiaan: lapsen kehittymiseen tai selviämiseen ja työntekijän omiin toimintamahdollisuuksiin ja niiden riittävyteen. Toisin sanoen, onko työntekijällä käytössään työmenetelmiä ja sellainen yhteistyösuhde, joiden avulla hän voi tukea perhettä omasta perustehtävästään käsin. Huoli kasvaa sitä mukaa, kun omat auttamiskeinot vähenevät. Koettuihin toimintamahdollisuuksiin vaikuttavat lisäksi, millainen kontakti työntekijällä on lapseen, perheeseen ja verkostoon. Huoli kertoo työntekijälle, milloin tilanteeseen tarvitaan verkostojen tukea. Kun huoli kasvaa, tarvitaan yhteistyötä muiden kanssa. Hyvä työskentelysuhde, tieto omista ja verkoston voimavaroista ja tukimahdollisuuksista pitää huolia loitolla vaikeissakin tilanteissa. Jos huolta ilmenee, on syytä olettaa, että jotain on tapahtumassa omille toimintamahdollisuuksille.

Huolen vyöhykkeistö on apuväline yhteistyön kehittämiseksi

Huolen vyöhykkeistö on kehitetty lasten, nuorten, perheiden ja heidän kanssaan työskentelevien työntekijöiden yhteistyön välineeksi. Huolen vyöhykkeistö on huolen astetta ja työskentelysuhteita kuvaava metafora, kielikuva (Arnkil 2005). Huolen vyöhykkeet eivät sijaitse missään, eivätkä huolet arjessa sijoitu minkäänlaisiin tarkkarajaisiin vyöhykkeisiin. Vyöhykkeet ovat yritys muodostaa kieltä, jolla päästään puhumaan kokonaisvaltaisista kokemuksista. Vyöhykkeistön avulla työntekijä jäsentää kokemaansa huolen astetta, omien auttamismahdollisuuksiensa riittävyttä sekä lisävoimavarojen (perheen läheiset, eri tahojen työntekijät) tarvetta. Myös lapset, nuoret ja perheet voivat arvioida vyöhykkeistön avulla omaa huolen astettaan ja tukitarpeitaan.

Vyöhykkeistöä ei myöskään ole tarkoitettu lasten, nuorten tai perheiden luokitteluun tai rekisteröintiin. Vyöhykkeistölle ei sijoiteta lapsia, nuoria tai perheitä, koska tämä on a) turhaa – yhdenkin henkilön huolet ja huolettomuudet vaihtelevat muuttuvien tilanteiden mukaan, b) vahingollista – luokittelun leimat jäävät, vaikka huolet vaihtuisivat sekä c) laitonta – tämänkaltaisia rekistereitä ei saa tehdä (Arnkil 2008).

Huolen vyöhykkeistö on jaettu neljään osaan koetun huolen mukaan (ks. www.thl.fi). Työntekijän kautta kuvattuna 1) *ei huolta -vyöhyke* kuvaa tilanteita, joissa työntekijä kokee, että lapsen, nuoren, perheen asioissa työskentely on sujuvaa, 2) *pienen huolen alueella* työntekijällä on pientä huolta tai ihmettelyä lapsen, nuoren, perheen tilanteesta, mutta hän kokee voivansa auttaa, 3) *tuntuvan huolen* eli *huolen harmaalla vyöhykkeellä* työntekijä kokee, etteivät hänen omat auttamiskeinonsa riitä. Tilanteeseen tarvitaan lisää tukea ja/tai kontrollia. Kontrollilla tarkoitetaan tässä tilanteen hallinnan lisäämistä rajoittamalla jotain epätoivottavaa toivotun muutoksen aikaan saamiseksi. Kontrollikin on tukeen pyrkimistä. 4) *Suuren huolen alueella* on kyse kriisitilanteista, joissa jo ammattietiikka pakottaa työntekijän nopeaan toimintaan. (Arnkil ym. 2003.)

Stakes on kartoittanut osana yhteistyökuntien varhaisen puuttumisen hankkeita työntekijöiden huolen määrää ja asteita. Huolikartoituksessa *ei* luokitella lapsia, nuoria, perheitä, vaan työntekijä arvioi itseään ja omissa työskentelysuhteissa selviämistään. Huolten kartoituksista koottu yhteenveto antaa suuntaa työntekijöiden ja perheiden kohtaamisten määrästä ja niissä tunnettujen huolten tai huolettomuuden tunteiden jakautumisesta huolen vyöhykkeistölle tiettyinä ajanjaksona.

Kartoituksista tehtyjä yhteenvetoja voidaan käyttää muun muassa Stakesissa kehitettyjen hyvien käytäntöjen keskusteluprosessien pohjustuksina. Keskusteluissa työntekijät pohtivat kokemuksia vaihtaen, mitkä toimivat käytännöt pitävät huolia loitolla ja mitkä huojentavat pieniä tai suurempiakin huolia sekä lisäävät perheiden osallisuutta ja varhaista yhteistyötä. Keskusteluja toteutetaan myös työntekijöiden, vanhempien ja lasten kesken. Tarkoituksenmukaisesti käytettynä

EI HUOLTA 1	PIENI HUOLI 2	TUNTUVA HUOLI 3	SUURI HUOLI 4
Ei huolta lainkaan.	Huoli tai ihmettely käynyt mielessä. Luottamus omiin mahdollisuuksiin on hyvä. Ajatuksia lisävoimavarojen tarpeesta.	Huoli on tuntuva. Omat voimavarat ovat ehtymässä. Lisävoimavarojen ja kontrollin* lisäämisen tarve.	Huoli on erittäin suuri. Omat keinot ovat lopussa. Tilanteeseen on saatava muutos heti.

* Kontrollilla tarkoitetaan tilanteen hallinnan lisäämistä esimerkiksi rajoittamalla jotain epätoivottavaa asiaa.

KUVIO 1. Huolen vyöhykkeistö.

vyöhykkeistö avaa mahdollisuuksia keskustella työyhteisön sisällä, sektorien välillä sekä vanhempien kanssa toimintakäytänteistä ja -rakenteista, jotka tukevat lapsen kasvua ja kehitystä sekä antavat kaikille osapuolille välineitä selviytyä paremmin hankalista tilanteista.

Stakesin vuonna 2006 kahden kunnan lasten, nuorten ja perheiden kanssa työskenteleville työntekijöille (neuvola, päivähoito, koulu, kouluterveys, sosiaali-toimi jne.) tekemässä huolten kartoituksessa 679 työntekijällä oli yhteensä 19 310 kohtaamistilannetta. Lukuun sisältyy samoja lapsia, nuoria ja perheitä koskevia kohtaamistilanteita. Työntekijät eivät tunteneet huolta 71 prosentissa kohtaamistilanteista. Pientä huolta työntekijät tunsivat 19 prosentissa kohtaamistilanteita, tuntuva huolta 7 prosentissa ja suurta huolta 2 prosentissa kohtaamistilanteita. Tulokset ovat samansuuntaisia Stakesin muissa kunnissa toteutettujen huolikartoitusten kanssa.

Stakes toteutti vuonna 2006 Nurmijärven ja Rovaniemen lasten, nuorten ja perheiden kanssa työskenteleville työntekijöille (neuvola, päivähoito, koulu, kouluterveys, sosiaali-toimi jne.) huolten kartoituksen osana Varhainen puuttuminen ja avoin yhteistyö kunnalliseksi toimintamalliksi -tutkimus- ja kehittämishanketta (2006–2009). Kartoituksessa 679 työntekijällä oli yhteensä 19 310 kohtaamistilannetta lasten, nuorten ja/tai perheiden kanssa. Lukuun sisältyy samoja lapsia, nuoria ja perheitä koskevia kohtaamistilanteita. Työntekijät eivät tunteneet huolta 71 prosentissa kohtaamistilanteista. Pientä huolta työntekijät tunsivat 19 prosentissa kohtaamistilanteita, tuntuva huolta 7 prosentissa ja suurta huolta 2 prosentissa kohtaamistilanteita. Tarkastamattomat tulokset ovat samansuuntaisia Stakesin Kainuussa ja Länsi-Uudellamaalla 2001–2002 toteutettujen yhteensä 30 000 kohtaamistilannetta sisältävän huolikartoitusten tulosten kanssa (Eriksson & Arnkil 2005).

Huolikartoitusten mukaan lasten ja nuorten palveluissa noin kahdessa kolmasosassa kohtaamisista työntekijät eivät tunne huolta. Tällöin työntekijä toteuttaa perustehtävänsä ammatillisen osaamisensa turvin. Lapsi, nuori tai perhe voi hyvin, yhteistyö toimii tai yhdessä kartoitetut ja sovitut tukitoimenpiteet menevät

tueksi ja avuksi. Noin neljäsosassa työskentelysuhteita työntekijät tuntevat pientä huolta. Tällöin työntekijä joutuu perustehtävänsä lisäksi orientoitumaan myös tähän ja etsimään oman toimintansa muuntelumahdollisuuksia huolen vähentämiseksi. Tämä edellyttää huolen esiin ottamista ja yhteistyön käynnistämistä perheen kanssa tavalla tai toisella.

Hieman alle joka kymmenennessä tilanteessa työntekijä tuntee tuntuvaan huolta. Tällä niin sanotulla harmaalla vyöhykkeellä työntekijällä herää kysymyksiä, kuten kuinka puhua tilanteesta lapselle ja perheelle, miten tehdä yhteistyötä huoltajien kanssa, tarvitaanko tilanteessa lisäapua, miten saada rakennettua luottamuksellinen ja avoin yhteistyö perhe- ja työntekijäverkoston kanssa. Tuntuva huoli edellyttää yhteistyön käynnistämistä, tilanteen selkiyttämistä ja tukitoimien suunnittelua. Jos omaan huoleen ei puututa, epäselvyys jatkuu ja vaikeudet kasautuvat ja tilanteet vaikeutuvat. Harmaa vyöhyke on työntekijälle emotionaalisesti kuormittavin ja epäselvin toimintamaasto.

Suurta huolta työntekijät tuntevat noin 1–2 prosentissa tilanteista. Vaikka tilanteet ovat vakavampia, työntekijän on yleensä tällöin helpompi toimia kuin harmaalla vyöhykkeellä, koska ammattietiikka ja intuitio velvoittavat toimimaan nopeasti. Lapsen ja perheen tilanne vaatii välittömiä toimia ja yhteistyötä. Suuren huolen tilanteiden hoitaminen edellyttää, että kunnassa ja toimipisteessä on olemassa sovitut selkeät lähetekäytännöt, hoitoketjut ja kriisityön välineet ja että niistä keskustellaan yhdessä työyhteisön kanssa ja niihin liittyviä taitoja ja tietoja ”pidetään ajan tasalla.”

Pienet huolet on otettava varhain puheeksi

Huolen herääminen lapsen tilanteesta kertoo työntekijälle, että hänen on syytä puuttua omaan huoleen. Huoli tulee ottaa varhain, rohkeasti ja avoimesti puheeksi vanhempien kanssa. Puuttuminen lapsen tai perheen elämään on aina myös lupaus tehdä asioille yhdessä jotain, joka tukee lapsen hyvinvointia. Huolen puheeksiottamisessa on tärkeää, että työntekijä pyytää huoltajia auttamaan huolensa ratkaisemisessa. Asian esille ottamisessa huoltajien kanssa on olennaista toimia niin, että lapsen kehittymisen ja kasvun kannalta päästään jatkamaan työskentelyprosessia hyvin. Puuttumisen ja puheeksioton pyrkimyksenä on turvata yhteistyön jatkamisen mahdollisuus.

Huolen puheeksiotto -menetelmän avulla työntekijä voi ottaa vaikeitakin asioita asiakkaan ja perheen kanssa puheeksi (Eriksson & Arnkil 2005). Menetelmän avulla työntekijä voi valmistautua keskusteluun ja dialogin avaamiseen vanhempien kanssa niin, että asia tulee hyvin ja kunnioittavasti esiin kontaktia vaalien. Puheeksiotossa on olennaista, että työntekijä hahmottaa oman huolensa konkreettisesti ja ennakoi tietoisemmin toimintansa seurauksia lapselle, itselle ja yhteistyöhön perheen kanssa. Oman huolen herääminen ja siihen puuttuminen on

työntekijöille keskeinen asian esille nostamisen kriteeri. Nostaessaan oman huolensa esiin työntekijä pyytää vanhempia mukaan pohtimaan lapsen tilannetta ja miettimään toimia huolen hälventämiseksi. Puheeksiotto varhaisena dialogina on avaus yhteistyöprosessille perheen kanssa. Pyrkimyksenä on lisätä sekä perheen että työntekijän toiminnan muuntelumahdollisuuksia. Tarkoituksena on päästä yhteistoimintaan, jossa voidaan sopia konkreettisista tukitoimista työntekijän huolen helpottamiseksi ja lapsen kasvun ja kehityksen turvaamiseksi.

Stakes on kehittänyt ja kokeillut huolen puheeksiottamisen menetelmää vuosien ajan eri hankkeiden ja koulutusten yhteydessä. Mukana on ollut laajasti lasten, nuorten ja lapsiperheiden kanssa työskenteleviä tahoja ja ammattiryhmiä. Heidän aidoissa asiakastilanteissa toteuttamistaan huolen puheeksiottamisista on koottu 349 tapauksen käsittävä aineisto (Eriksson & Arnkil 2005). Aineiston mukaan suurin huolen puheeksiottamista ehkäisevä tekijä oli pelko kontaktin huononemisesta. Uusissa kontakteissa haluttiin rakentaa vielä lisää luottamusta ja pitkään jatkuneissa vältellä luottamuksen vaarantumista. Kahdessa kolmasosassa tilanteista puheeksiottamisen arveltiin ennakkoon tuottavan pulmia, jotka liittyivät kontaktin ja jatkotyöskentelyn hankaloitumiseen. Yhdessä kolmasosassa tilanteissa arviointiin ennakkoon, että puheeksiottamisen jälkeen avautuu uusia jatkotyöskentelymahdollisuuksia.

Tulosten mukaan kokemukset toteutuneista puheeksiottamistilanteista olivat päinvastaiset kuin työntekijöiden ennakoinnit. Valtaosassa tapauksista puheeksiottamisella päädyttiin hyvään keskusteluun, toiminnallisiin ”päänavauksiin” ja työntekijän ja asiakkaan kontakti parani. Alle kolmasosassa tapauksia kohdattiin myös pulmia tai tilanne ei edennyt työntekijän suunnitelmien mukaisesti. Näissä tilanteissa asiakkaan hämmennys ja suuttuminen oli kuitenkin usein alkureaktio. Yksikään kontakti ei tässä aineistossa vaikeutunut pahasti tai katkennut puheeksiottamisen jälkeen. Tietoinen tilanteen ja kunnioittavan kohtaamisen tavan ennakointi ja sanoittaminen sekä kohtaamiseen valmistautuminen näyttää tuottavan pääsääntöisesti muutoksen mahdollisuutta ja lisää vaihtoehtoja ja parempaa yhteistyötä.

Tuntuviissa huolissa on verkostoiduttava muiden kanssa

Moniammatillista yhteistyötä ja erilaisia verkostopalavereita on tehty ja pidetty läpi maailman sivu. Palavereihin ja kokoontumisiin ei aina kuitenkaan kutsuta mukaan perheitä ja heille tärkeitä ihmisiä ja jos kutsutaan, niin usein ne toteutetaan asiantuntijakeskeisesti. Tällöin perheet ovat yhteistyön kohteita, eivät kumppaneita. Verkostopalaverit ovat usein myös iso ”toiveiden tynnyri”, josta työntekijät toivovat uusia ajatuksia omalle auttamistyölle ja asioiden selkiytymistä jumiutuneiden tilanteiden aukaisemiseen. Kuitenkaan eri ammattilaitahojen ja perheen

kohdatessa samassa tilassa ei aina onnistuta luomaan moniäänistä ja kunnioittavaa kohtaamista. Saatetaan ajautua kiistoihin ongelman määrittelystä ja totuudesta, jolloin osallistujat kokevat, että heidän näkökulmansa eivät tulleet kuulluiksi ja palaverin jälkeen he saattavat lähteä pois toivottomampina kuin sinne tullessaan.

Tällaiset kokemukset ovat nostaneet esiin, että usean toimijatahon kohtaamiin tarvitaan toimintatapoja ja rakenteita, jotka tukevat lasten, nuorten ja perheiden kuulluksi tuleamista ja yhteistoiminnan kehittymistä. Tarvitaan dialogisuutta edistäviä verkostotyön käytäntöjä. Dialogisuudessa huomio kiinnittyy rajalle, ihmisten väliseen kohtaamiseen. Dialogissa on kyse rajojen ylittämisen taidosta. Yli-sektorisen ja verkostollisen yhteistyön haasteena on, kuinka päästä toisen muuttamisesta oman toiminnan muunteluun sekä moninäkökulmaiseen, moniääniseen, toisia kuuntelemaan ja kunnioittamaan tilaan, jossa voisi kehkeytyä yllätyksellistä, toiveikasta ja sitoutumista edistävää kohtaamista ja yhteistoiminnan suunnittelua. Tuntuviin huolten tilanteissa tarvitaan jäsenyntyviä verkostopalaverimuotoja, rakenteita ja tapoja, jotka tuottavat myönteistä kasautumisvaikutusta eli lisäävät osapuolten sitoutumista ja vastuuta sekä selkeyttävät koordinaatiota (Eskola 1982).

Ennakointidialogit ovat Stakesissa kehitettyjä yhteistyöpalaverimuotoja, joissa käytetään ulkopuolisia vetäjiä, eli verkostokonsultteja, ja dialogisuutta tukevaa rakennetta ja metodia. Ennakointidialogien keskeisin työmuoto on erityisesti harmaan vyöhykkeen jumiutuneisiin ja epäselviin verkostotilanteisiin kehitetty Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalaveri. Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalaveri järjestetään asiakkaiden, heidän läheistensä ja tilanteeseen liittyvien työntekijöiden kesken ja niissä nimensä mukaisesti ennakoidaan ja suunnitellaan asiakkaan ja perheen hyvää tulevaisuutta ja keinoja sinne pääsemiseksi. (Eriksson ym. 2006.)

Ennakointidialogien tavoitteena on tuottaa mahdollisimman moniääninen, voimavarakeskeinen ja tasavertainen vuoropuhelu. Ennakointidialogien tarkoitus on rakentaa toivoa ja selkiyttää toimintamahdollisuuksia. Ihmisen kasvu mahdollistuu turvallisessa, rakentavassa ja dialogia mahdollistavassa ympäristössä (Siitonen 1999).

Ennakointidialogin toteutuksessa keskeistä on kuuntelun ja puhumisen erottaminen. Kukin puhuu vuorollaan ja muut kuuntelevat, toisen puhetta ei saa keskeyttää eikä kommentoida. Kyseessä ei siis ole keskustelu sanan tavanomaisessa merkityksessä, vaan kirjaimellisesti vuoropuhelu ja vuorokuuntelu. Jokainen puhuu omista toimintamahdollisuuksistaan, tukitoiveistaan ja huolistaan. Toisten toimintaa ja yhteistä ongelmaa ei määritellä. Ulkoinen dialogi järjestetään tarkoituksella sellaiseksi, että se tarjoaa mahdollisimman paljon vaikutelmia sisäisen dialogin tueksi. Ennakointidialogissa toinen vetäjistä, verkostokonsulteista, haastattelee osallistujat toisen tehdessä julkiset muistiinpanot lehtiötaululle. Haastattelussa käsitellään nykytilannetta ja suunnitellaan hyvää tulevaisuutta tulevaisuudesta käsin. Lopuksi käydään keskustelu, jossa tehdään yhteistoiminnan suunnitelma, täsmennetään, kuka tekee mitä kenen kanssa seuraavaksi, kuka koordinoi

toimintaa jatkossa sekä sovitaan, miten suunnitelman toteutumista seurataan. (Eriksson ym. 2006.)

Stakes on koonnut kaikista ennakoitdialogipalavereista palaute- ja seurantatietoa vuodesta 2000 alkaen. Vuosina 2004–2005 asiakas- ja suunnittelupalavereista kerättiin systemaattisesti kaikilta osallistujilta heti palaverin päätyttyä välitöntä palautetta. Palautelomakkeen kysymykset koskivat muun muassa palaverin hyötyä, kuulluksi tulemista, tuen saamista, tilanteen selkeytymistä, suunnitelman syntyä ja luottamusta sen toteutumiseen sekä olotilaa palaverin päätyttyä. Eri palaverimuodoista välitöntä palautetta antoi yhteensä 2 513 henkilöä ja asiakaspalavereista 845 henkilöä, 17:sta eri paikkakunnalta. Asiakaspalaverien vastaajat koostuivat perheen aikuisista, lapsista tai nuorista, perheen läheisistä sekä tilanteeseen liittyvistä työntekijöitä. Usein Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalaveri oli järjestetty hankalissa ja pitkään vaikeina jatkuneissa perheen ja monta työntekijätahoa yhteen sitovissa tilanteissa.

Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalavereihin osallistuneet pitivät asiakaspalavereja hyödyllisinä ja toimivina. Tärkeiksi koettiin palaverien selkeys, tasapuolisuus ja erityisesti se, että aidosti kuultiin muita ja tultiin itse kuulluksi. Suurin osa koki, että palaverissa oli syntynyt suunnitelma. (Taulukko 1; Kokko & Koskimies 2007.)

Stakes on tutkinut myös Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalaverien pitkän aikavälin hyötyjä ja vaikuttavuutta sekä asiakkaiden kokemuksia palaverista. Seurantatutkimuksessa haastateltiin 18 palaveriin osallistunutta perhettä, yhteensä 30 henkilöä, kahdeksalta eri paikkakunnalta, 4–12 kuukautta palaverin jälkeen.

TAULUKKO 1. Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalavereihin osallistuneiden asiakkaiden, läheisten ja työntekijöiden välitön palaute (ka) asteikolla 1–10. N = 845

Kokemus kuulluksi tulemisesta	9,0
Mahdollisuus kuulla muiden ajatuksia	9,0
Mahdollisuus kertoa omat ajatukset	8,6
Mahdollisuus kertoa omat huolenaiheet	8,5
Omien ajatusten huomioon ottaminen	8,5
Uutta ymmärrystä mitä muut ajattelevat asioista	8,2
Eri osallistujien osuusten selkiintyminen	8,1
Palaverin hyödyllisyys	8,1
Luottamuksen lisääntyminen asioiden järjestymiseen	8,1
Olo tilaisuuden päättyessä	8,0
Omien ajatusten selkiintyminen	7,9
Kokemus tuen saamisesta omaan tilanteeseen	7,9
Hyvään tulevaisuuteen eläytyminen	7,6
Uusien toimintamahdollisuuksien havaitseminen	7,6
Kaikkien kysymysten ka	8,3

Keskeinen hyöty palavereista oli asiakkaiden mukaan niissä laadittujen suunnitelmien toteutuminen omassa arkipäivässä. Palavereissa oli rakennettu konkreettisia suunnitelmia, ja verkoston tuella ne olivat myös toteutuneet. Asiakkaiden mukaan Tulevaisuuden muistelu -palaverit olivat lisänneet voimavaroja ja luottamusta asioiden järjestymiseen ja omaan selviytymiseen. Joskus palaveri oli avannut vuosia jumissa olleen elämäntilanteen. Palavereista koetut pitkän aikavälin hyödyt liittyivät keskeisesti asiakkaiden oman elämän näköaloihin ja tulevaisuuden ratkaisuihin, arkielämän toimintatapoihin ja mahdollisuuksiin, konkreettiseen apuun sekä perhe- ja sukulaisverkostojen vahvistumiseen. (Kokko 2006.)

Tulevaisuuden muistelu -asiakaspalavereja on tutkittu ja seurattu myös erilaisissa yhteistyökonteksteissa ja eri lähestymiskulmista käsin, muun muassa päihdehuollossa, kouluissa, sosiaalityössä ja työvoimapalveluissa sekä luottamuksen rakentumisen ja merkitysten muodostumisen kautta (Pyhäjoki 2002; Jääskeläinen 2006; Louhela 2006; Nieminen-Kurki 2006; Granlund 2006; Koskimies 2008). Tutkimusten tulokset ovat samansuuntaisia Stakesin tutkimustulosten kanssa.

Suuren huolen tilanteissa on saatava verkostot nopeasti apuun

Suuren huolen tilanteissa olennaista on nopea vastaaminen lapsen, nuoren tai perheen akuuttiin hätään. Tilanteissa tarvitaan kriisityömenetelmiä, erilaisia hoitoketjuja ja verkostoitumista.

Stakes toteutti vuosina 2007–2008 kahden kunnan lasten, nuorten ja perheiden kanssa toimiville työntekijöille hyvien käytäntöjen dialogit. Työyhteisöjen hyvien käytäntöjen keskusteluissa nousi esiin, kuinka tärkeää on, että myös kriisityömenetelmistä keskustellaan ja niitä ylläpidetään säännöllisesti. Toimiva hyllyssä ja työntekijöiden luettavissa oleva kriisityösuunnitelma ei vielä työntekijöiden mukaan takaa toimivia työskentelytapoja ja malleja kriisin ilmaantuessa. Menetelmistä, hoitoketjuista ja verkoston toimintatavoista on työntekijöiden mukaan sovittava ja tarvittavien yhteys- yms. tietojen on oltava työntekijöillä tiedossa ja selvillä, jotta aika ei mene niiden kertaamiseen tai selvittämiseen. Olennaista työntekijöille oli, että työyhteisössä on sovitut väylät ja tavat myös kriisin työntekijässä herättämien kokemusten ja tunteiden purkamiseen ja tilanteen reflektointiin.

Suuren huolen alueelle on kehitetty jäsenynteitä verkostomaisia kriisityön työtapoja ja menetelmiä, kuten läheisneuvonpito, verkostoterapia ja avoimet dialogit (ks. tarkemmin Heino 2000; Reinikainen 2007; Naapila 1992; Seikkula 1996; Seikkula ym. 2003). Näitä työtapoja yhdistää pyrkimys kunnioittavaan kohtaamiseen, dialogisuuden edistämiseen ja uusien ratkaisujen löytymiseen hankalissa kriisityneissä tilanteissa.

Avoimen yhteistyön haasteet

Suomalainen hyvinvointipalvelujärjestelmä ja sen toimintakulttuuri on sektoroitunut ja erikoistunut. Erikoistuminen on tuottanut eri tahoille runsaasti asiantuntemusta, mutta asiantuntemus toteutuu usein sektorirajojen sisällä. Perheet saavat tukea ja apua melko kivuttomasti selvärajaisiin pulmiin ja ongelmiin (Eriksson & Pyhäjoki 2007). Ihmisten elämän hankaluudet ovat välillä kuitenkin monimutkaisia ja epäselviä. Näissä tilanteissa perheet ovat usean eri palvelujen asiakkaina. Tällöin syntyy yhtä aikaa sekä palvelujen päällekkäisyyttä että asiakkaiden väliinputoamista. Usein kenelläkään ei ole hallintaa kokonaisuudesta ja vastuurakenteet pirstaloituvat. Tämä kuormittaa sekä asiakkaita, työntekijöitä että palveluita. Sektoroituneisuuden ja erikoistuneisuuden lisäksi suomalainen palvelukulttuuri on melko asiantuntija- ja yksilökeskeistä. Yhteistyössä painottuvat ammattilaisten osaaminen ja resurssit. Asiantuntijakeskeinen palvelukulttuuri sivuuttaa usein perheiden ja läheisverkostojen voimavarat.

Varhaisen puuttumisen dialogiset yhteistoiminnan menetelmät ja työskentelytavat ovat yksi yritys ratkaista edellä esitettyjä palvelukulttuurin pulmia. Ne ovat asiakkaiden ja työntekijöiden yhteistyön malleja, joissa keskeistä on asiakkaiden tilanteiden hahmottaminen heidän arkensa näkökulmasta. Työskentelyssä tilanteeseen kytetään kunkin työntekijätahon tuki ja osaaminen ja hyödynnetään asiakkaiden omia ja heidän läheisverkostojen voimavaroja. Näin yhteiseen toimintaan on tuotavissa kaikkien kannalta järkevää koordinaatiota ilman, että yritetään hallita sitä mitä toiset ajattelevat tai toimivat (Eriksson ym. 2006).

Edellä esitettyjen varhaisen puuttumisen työskentelytapojen tulokset ovat kauttaaltaan varsin hyviä. Dialogisen työskentelyn ja suhteen toteutuminen ei kuitenkaan tapahdu ilman erityistä siihen orientoitumista ja tukea. Kyse on kokonaisvaltaisesta kontaktissa tapahtuvasta kommunikaatiosta ja suhteesta. Ammatillisessa toiminnassa tämä merkitsee tietoista orientoitumista lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden vahvistamiseen, avoimeen yhteistyöhön sekä ennen kaikkea oman toiminnan muunteluun. Tämän lisäksi tarvitaan jäsenynteitä dialogisia työkäytäntöjä ja ylisektorisia palvelurakenteita, jotka mahdollistavat joustavia rajojen ylityksiä. Kyse on ammattilaisten kesken, ammattilaisten ja perheen välillä sekä johtamisessa tapahtuvista erilaisista rajojen ylittämisen toimintakäytännöistä. Rajojen ylitys vaatii rohkeutta, luovuutta ja valmiutta kuunnella toista ihmistä.

Lähteet

- Arnkil, Tom (2005) Peräkammari ja huolen vyöhykkeet. Metaforat, dialogisuus ja yhteinen kielialue. *Yhteiskuntapolitiikka* 70(2), 155–169.
- Arnkil, Tom & Eriksson, Esa (2008) Älkää leimatko lapsia huolten vyöhykkeistöllä! *Dialogi* 8, 20–21.
- Arnkil, Tom & Eriksson, Esa & Arnkil, Robert (2003) Palveluiden dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. Raportteja 253. Helsinki: Stakes.
- Eriksson, Esa & Arnkil, Tom (2005) Huoli puheeksi. Opas varhaisista dialogeista. Oppaita 60. Helsinki: Stakes.
- Eriksson, Esa & Arnkil, Tom & Rautava, Marie (2006) Ennakointialogeja huolen vyöhykkeillä. Verkostokonsultin käsikirja – ohjeita verkostomaiseen työskentelyyn. Työpapereita 29. Helsinki: Stakes.
- Eriksson, Esa & Pyhäjoki, Jukka (2007) Huolen vyöhykkeistä ja työmenetelmät – dialogisuuden edistäminen. Teoksessa Armanto, Annukka & Koistinen, Paula (toim.) *Neuvolatoiminnan käsikirja*. Helsinki: Tammi, 439–448.
- Eskola, Antti (1982) Vuorovaikutus, muutos ja merkitys. Helsinki: Tammi.
- Galperin, Piotr (1979) Johdatus psykologiaan. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Granlund, Hanna & Nevala, Juha (2006) Keväällä minulla oli surullinen suu, nyt hyvä suu. Yhteistyöllä syrjäytymisen ehkäisyyn. Takaisin kouluun projektin 2004–2006 loppuraportti. Oulu: Auta lasta ry.
- Heino, Tarja (toim.) (2000) Läheisneuvonpito. Uusi sosiaalityön menetelmä. Oppaita 40. Helsinki: Stakes.
- Jääskeläinen, Arja (2006) Moniammatilliset verkostokokoukset asiakkaiden kokemina. Pro gradu -työ. Kasvatustieteiden tiedekunta. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kokko, Riitta-Liisa (2006) Tulevaisuuden muistelu – Ennakointialogit asiakkaiden kokemina. Helsinki: Stakes.
- Kokko, Riitta-Liisa & Koskimies, Mimosa (2007) Ennakointialogit moniammatillisena työmuotona. Dialogisten verkostopalaverien välitön palaute. Raportteja 17. Helsinki: Stakes.
- Koskimies, Mimosa (2008) Luottamus dialogisessa verkostopalaverissa. Pro gradu -työ. Valtiotieteellinen tiedekunta. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Louhela, Anneli (2006) Aikamatka tulevaisuuteen. Puhua vai vaieta? Pro gradu -työ. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Naapila, Kaisu (1992) Verkot esille – johdatus verkostoterapiaan. Koulutusarja no 3. Helsinki: Suomen Mielenterveysseuran Koulutus- ja perheterapiakeskus.
- Nieminen-Kurki, Tuija (2006) Perheet vahvemmiksi -hanke. Kuntoutumista edistävien palvelujen turvaaminen moniasiakkaille dialogisen verkostotyömallin rakentumisen avulla. Raportti 1. Hämeenlinna: Hämeenlinnan Perusturvakeskus.
- Pyhäjoki, Jukka (2002) Tulevaisuutta muistelemassa. Asiakkaiden kokemuksia Tulevaisuuden muistelupalaverissa voimaantumisen valossa. Proseminaari-työ. Kasvatustieteellinen tiedekunta. Tampereen yliopisto.
- Reinikainen, Sarianna (2007) Läheisneuvonpito lapsinäkökulmasta. Raportteja 7. Helsinki: Stakes.
- Seikkula, Jaakko (1996) Sosiaaliset verkostot ammattiauttajan voimavara kriiseissä. 2. painos. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Seikkula, Jaakko & Alakare, Birgitta & Aaltonen, Jukka & Holma, Juha & Rasinkangas, Anu & Lehtinen, Ville (2003) Open Dialogue approach: Treatment Principles and Preliminary Results of a Two-year Follow-up on First Episode Schizophrenia. *Ethical and Human Sciences and Services* 5(3), 163–182.
- Shotter, John (1993) *Conversational realities: Constructing life thorough language*. London: Sage.
- Siitonen, Juha (1999) Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Väitöskirja. Oulun opettajankoulutuslaitos. Oulu: Oulun yliopisto.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Huolen vyöhykkeistä. <www.thl.fi> [3.3.2009]
- Varhaisen puuttumisen eettiset periaatteet. Luonnos 2008. <www.thl.fi> [3.3.2009]

Lastensuojelu – kehityskulkuja ja paikannuksia

Lastensuojelun tarkoituksena on turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun (Lastensuojelulaki 1 §). Lastensuojelu on käsitteenä monitahoinen ja -sältöinen. Käsitys lapsesta ja lapsen asemasta on vaihdellut eri aikoina, samoin on vaihdellut myös suhtautuminen lapsen suojeluun. Lasten suojelu on periaatteessa aikuisten vastuulla; lastensuojelu tarkoittaa sosiaalitoimelle osoitettua julkisen vallan tehtävää. Se ei kuitenkaan ole irrallaan laajemmasta yhteiskunnasta, vaan yhteiskunta Marjatta Bardyn (2005) sanoin ”säteilee monin tavoin lastensuojelun tarpeisiin ja käytäntöihin, jotka puolestaan tarjoavat erään peilin yhteiskuntaan”.

Lapsen tarve lastensuojelun avohuollon asiakkuuteen kertoo siitä, että lapsen terveys ja kehitys on vaarantunut niin paljon, ettei perheitä ja lapsia voida auttaa riittävästi kunnan peruspalvelujen kautta ja että lapsi ja perhe ovat tämän takia lastensuojelun sosiaalityön ja avohuollon tukitoimien tarpeessa. Lapsen huostaanotto on viimesijainen interventio, ja se on mahdollista tehdä vasta, kun kolme kriteeriä täyttyy samanaikaisesti: 1) puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä, taikka lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä rikoksia tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään, 2) avohuollon palvelut eivätkä muut avohuollon tukitoimet ole lapsen edun mukaisen huolenpidon toteuttamiseksi sopivia tai mahdollisia taikka ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi, ja 3) sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista.

Esittelen artikkelissa lastensuojelun palvelujärjestelmää, sen toimintaa sekä asakkaita ja arvioin kehitystä kuluneen 15 vuoden aikana. Tukeudun valtakunnal-

listen kehitystrendien osalta Stakesin lastensuojelurekisteriin¹, mutta tulkinnoisani käytän hyväksi myös tehtyä tutkimusta ja paikallisia asiakaskartoituksia sekä valtakunnallisen lastensuojelun kehittämisohjelman (2004–2007) materiaalia ja keskusteluja. Tarkastelen lastensuojelun asiakkaana olevista lapsista piirtyvää kuvaa peilaamalla sitä väestön lapsiin. Pohdin lopuksi lastensuojelutilastojen käyttöä lasten syrjäytymisvaaran kuvaajana.

Avohuollon asiakasmäärän kasvun taustalla on monia syitä

Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden kokonaismäärä on kymmenessä vuodessa kaksinkertaistunut. Vuonna 2007 näitä asiakkaita oli kaupungeissa 6,4 prosenttia, taajamakunnissa 5,0 prosenttia ja maaseutukunnissa 4,3 prosenttia lapsista (alle 18-vuotiaista). Kuntien välillä on huomattavia eroja siinä, miten suuri osa lapsista on lastensuojelun avohuollon asiakkaana: kunnan alaikäisestä väestöstä oli vähimmillään 0,2 prosenttia ja enimmillään 16 prosenttia lastensuojelun avohuollon asiakkaana. Molemmissa ääripäissä oli pieniä kuntia, mutta kaupungeista Kokkolassa oli eniten (12,8 %) ja Kouvolassa vähiten (1,2 %) asiakkaita.

Avohuollon asiakkaana lastensuojelussa olleiden lasten ja nuorten määrä on lisääntynyt 1990-luvun alkupuolen 30 000:sta yli 60 000 lapseen ja nuoreen. Pidennettäessä tarkasteluaikaa pariinkymmeneen vuoteen havaitaan lastensuojelun avohuollon asiakasmäärän lisääntyneen noin 12 000 lapsesta 60 000 lapseen, ja samaan aikaan kunnallisen kotipalvelun piirissä olleiden lapsiperheiden määrän huomataan päinvastoin vähentyneen 60 000 lapsiperheestä 12 000:een. Lastensuojelun avohuolto jäi vuosituhaten taitteessa paljolti sosiaalityön varaan. Viime vuosina kokeneiden ja pätevien lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden osuus on vähentynyt ja avohuollon lastensuojelutyö on siirtynyt edelleen perhetyön varaan. Jo 2000-luvun taitteessa oli näkyvissä (Bardy ym. 2001) lastensuojelun asiakasmäärien lisääntyminen ja peruspalvelujen ohentuminen.

Lastensuojeluun on vuosittain tullut enemmän uusia asiakkaita kuin sieltä on poistunut. Vuosittain uusien lastensuojelun avohuoltoon asiakkaaksi tulleiden lasten määrä on kasvanut. Noin 30 prosenttia asiakkaiden kokonaismäärästä oli uusia vuonna 2007. (Ks. tietonurkka 10.) Sellaista valtakunnallista tilastoa, tietopohjaa ja tutkimusta ei ole käytettävissä, jossa näkyisi lasten ja lapsiperheiden erilaisten palvelujen yhteis-, peräkkäis- tai rinnakkaiskäyttö. Asiakasmäärien lisääntyminen näkyy myös muissa erityispalveluissa (Rimpelä 2008).

Paikallistutkimus (Heino 2007) osoittaa, että lastensuojeluun asiakkaaksi tulleet lapset perheineen ovat yleensä myös muiden palvelujen, sekä perus- että erityispalvelujen, piirissä. Noin joka kolmannesta lapsesta ilmoitti sosiaalitoimen

1 Osa käytetyistä kuvioista on julkaistu vuosittaisessa Stakesin tilastojulkaisussa (<http://www.stakes.fi/FI/tilastot/aiheittain/Lapsuusjaperhe/lastensuojelu.htm>) ja osa taulukoista on tehty erikseen tämän artikkelin tarkoituksiin. Tuula Kuoppala on ystävällisesti pyynnöstä tehnyt lastensuojelurekisteristä poiminnat, taulukot ja kuvat. Lähde: Lastensuojelu. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2008. Stakes.

palveluyksikkö; joka neljännen lapsen tilanne oli saanut terveystoimen työntekijän liikkeelle, ja näistä puolet tuli jo erityistason psykiatrian piiristä; 16 prosenttia koulusta, enimmäkseen oppilashuollon piiristä; 12 prosentissa tieto lapsen ja perheen tilanteesta tuli poliisilta lastensuojeluilmoituksena. Kun lastensuojelun tarpeen arviointi on tehty, se voi tarkoittaa, että lapsi ja vanhemmat ohjataan muun kuin lastensuojelun sosiaalityön, esimerkiksi perheneuvonnan taikka päihdepalvelun tai muun erityisen tuen piiriin.

Kasvaneiden asiakasmäärien taustalla on useita syitä (Heino ym. 2005). Lastensuojelun tarve on lisääntynyt, ja lasten pahoinvointia on raportoitu yhä enemmän. Osa kuntakohtaisesta vaihtelusta liittyy politiikan ja johtamisen kysymyksiin. Kunnassa toteutetut organisaatio- ja palvelurakenteen muutokset näyttäsivät seuraavan enemmän taloudessa tapahtuvia muutoksia ja ajassa liikkuvia hallinnollisia reformivirtauksia kuin muuttuvia lasten tarpeita. Vaihtelut asiakasmäärissä heijastavat myös työntekijöiden vaihtuvuutta sekä liiallista työmäärää, joka kasaantuu vähenevälle joukolle päteviä työntekijöitä. Tilastojien vaihtuessa on vaara, että tilastointiperusteet vaihtelevat.

Asiakasmääriin vaikuttavat myös työkäytännöissä tapahtuneet muutokset: lisääntynyt varhainen puuttuminen havaittuihin ongelmiin, verkostoyhteistyö ja yhteistyömenetelmien kehittyminen sekä ilmoituskäytäntöjen muutokset. Vuoden 2008 alusta voimaan tulleen uudistetun lastensuojelulain aikana on raportoitu lastensuojeluilmoitusten lisääntyneen (Etelä-Suomen lääninhallitus). Tehtyjen ilmoitusten määrissä on myös kuntien välillä eroja.

Alueellinen ja kuntien välinen erilaistuminen sekä palvelujen kirjo niin määrän kuin laadun suhteen on lisääntynyt (Rousu 2008; Pölkki & Määttä 2006; Heino ym. 2006). Palvelurakenteen kirjo tuottaa eriarvoisuutta: lapset ovat saatavan avun suhteen eriarvoisessa asemassa maan eri osissa.

Huostaanotot ja sijoitukset oman kodin ulkopuolelle ovat lisääntyneet

Vuoden 2007 aikana oli kodin ulkopuolelle sijoitettuna yhteensä 16 059 lasta ja nuorta (1,2 % vastaavasta ikäryhmästä), kun 15 vuotta sitten tällaisessa tilanteessa oli alle 10 000 lasta ja nuorta (0,7 %). Niin kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kokonaisuus kuin myös huostaanotettujen lasten määrä on lisääntynyt vuosi vuodelta. (Tietonurkka 10.) Kuntakohtaiset käytäntöjen erot näkyvät sekä huostaanottopäätösten osalta että lasten sijoittamisessa kodin ulkopuolelle. Pelkästään pääkaupunkiseudun kuntien toimintakulttuurit eroavat toisistaan (Myllärniemi 2005).

Lapsen ja vanhempien kannalta on eroa sillä, perustuuko lapsen sijoitus tehtyyn huostaanottopäätökseen vai johonkin muuhun sijoitusperusteeseen. Lapsen ja perheen kannalta huostaanotto tarkoittaa, että viranomaisen viime kädessä päättää lapsen asumisesta ja muista huostaanoton tarkoituksen toteutumisen

edellyttämistä toimista. Kunnan kannalta huostaanotto tarkoittaa kokonaisvaltaista hoidon järjestämistä vastuuta sekä pitkäkestoista kustannusvastuuta.

Enemmän kuin joka toisen lapsen ensimmäinen sijoitus tapahtuu avohuollon tukitoimena (ks. Tietonurkka 10). Kuitenkin kaikkien sijoitettuna vuoden aikana olleiden lasten vuoden viimeinen sijoitusperuste on useimmiten (64 %) huostaanotto. Prosessin alun ja tilastovuoden lopun yhteistarkastelu tuo näkyviin lastensuojelun sijaishuollon luonnetta. Lastensuojelun sijaishuollossa kysymys on pitkäaikaisesta huolenpidosta, jossa moni lapsi päättyy useita vuosia kestävään huostaanottoon ja huolenpitoon. Voi myös käydä niin, ettei huostaanottoa tarvita lainkaan avohuollona tapahtuneen perhehoidon tai laitoshuollon jälkeen.

Lasten sijaishuollon polut ovat yhtäältä paljon kuljettuja, toisaalta ne muodostavat ainutlaatuisia ja mutkikkaita reittejä. Useimmiten lapsi sijoitetaan ensin laitokseen ja sieltä joko suoraan tai toisen laitoksen kautta perhehoitoon. Lapsen ”sijoitusura” saattaa olla pitkä ja sisältää monia muuttoja perheestä ja laitoksesta toiseen. Noin 15 prosenttia lapsista oli ollut sijoitettuna vähintään neljään eri paikkaan. (Kivinen 1992; Mikkonen 2008; Janhunen 2008.) Lapsi tarvitsee kuitenkin turvallisen ja pysyvän kasvuympäristön (ks. lastensuojelun asiakkaan tarina, Korhonen 2008). Muutokset ja epävarmuus tulevaisuudesta vaikeuttavat lasten kiintymyssuhteiden kehittymistä (Tuovila 2008).

Huostaanottoprosessi on muuttunut

Vuoden 2007 aikana huostaanotettuna oli kaikkiaan 11 105 lasta. Vuoden viimeisen sijoitusperusteen mukaan huostassa oli 10 207 lasta. Tämä kuvaa, että noin tuhannen lapsen huostaanotto (kiireellinen tai varsinainen) lakkasi vuoden aikana. Näistä valtaosa täytti tilastovuonna 18 vuotta, mutta joukossa on yhä enemmän ollut niitä, joiden huostaanotto lakkautettiin ja lapsi kotiutettiin.

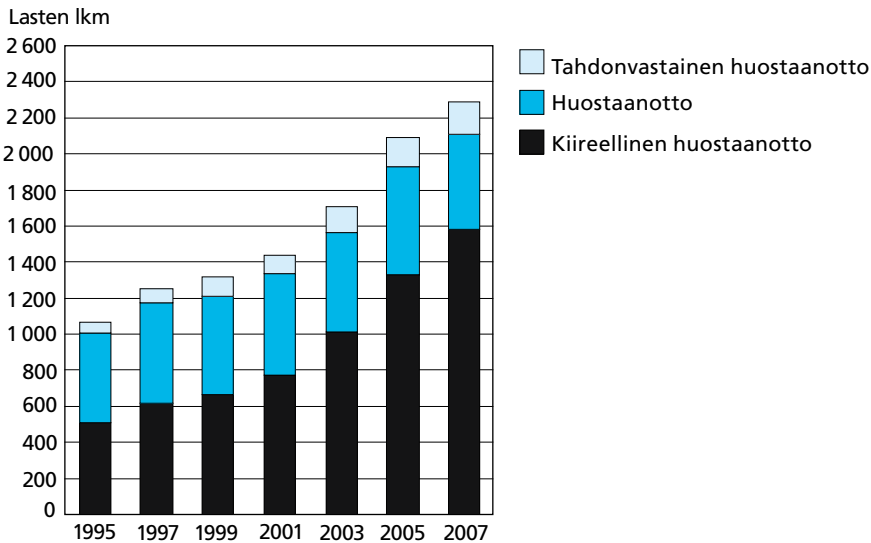
Vallitseva käsitys ja vanhempien pelko on ollut, että huostaanotto on ikuinen eikä sitä pureta ennen kuin on pakko eli kun lapsi tulee täysi-ikäiseksi. Tässä näyttää olevan vuosittaista vaihtelua: vuonna 2007 päättyi useamman lapsen huostaanotto kuin kaksi vuotta aiemmin, mutta sekä absoluuttisesti että suhteellisesti harvemmin alle 16-vuotiaan lapsen osalta (taulukko 1). Alle kouluikäisten lasten huostaanottoja lakkautettiin 101 vuonna 2005 ja kahta vuotta myöhemmin 60 (Stakes Lastensuojelurekisteri [17.9.2008]). Tarkasteluvuosien tuottama eroavuus heijastanee sitä, että viime vuosina 15 vuotta täyttäneiden lasten huostaanotot ovat erityisesti lisääntyneet ja huostaanotto saattaa kestää, kunnes nuori täyttää 18 vuotta.

Uusien huostaanottojen määrä on kaksinkertaistunut: kun vielä vuonna 1995 otettiin vuoden aikana 1 069 lasta huostaan, vuonna 2007 otettiin huostaan jo 2 289 lasta.

Erityisesti kiireellisesti huostaanotettujen lasten määrä on kasvanut (kuviot 1). Määrä on kolminkertaistunut: 1990-luvun alun 500 lapsesta 1 600 lapsen vuonna

TAULUKKO 1. Lapsen ikä, kun huostaanotto on päättynyt, vuosien 2005 ja 2007 aikana

lapsen ikä	2005		2007	
	N	%	N	%
alle 16	299	40	232	28
16–17	148	20	134	16
18	301	40	458	56
yhteensä	748	100	824	100

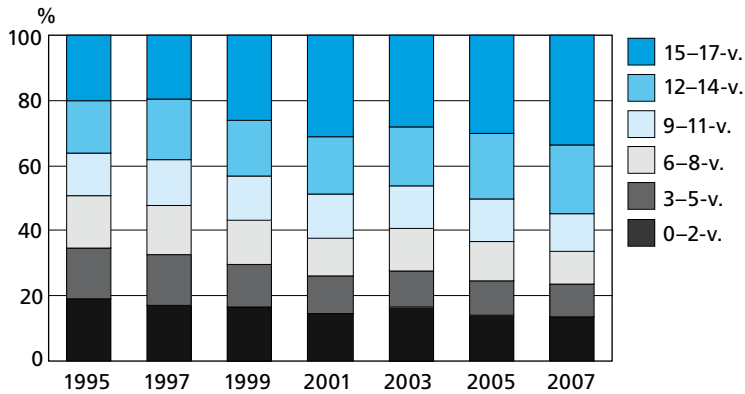

KUVIO 1. Ensimmäistä kertaa huostaanotetut lapset huostaanottoperusteen mukaan vuosina 1995–2007.

2006. Myös kiireellisten huostaanottojen osuus lasten huostaanottoperusteena on kasvanut kymmenessä vuodessa: kun vuonna 1997 joka toisen (49 %) lapsen huostaanotto alkoi kiireellisenä, vuonna 2007 kiireellisiä huostaanottoja oli jo 69 prosenttia. Kiireelliset huostaanotot ovat lisääntyneet suhteellisesti eniten, mutta myös tahdonvastaisten huostaanottojen osuus on kasvanut.

Nuorten huostaanotot ovat lisääntyneet

Huostaanotettujen ja avohuollon tukitoimena kodin ulkopuolella hoidettujen lasten ikäjakaumassa voidaan havaita eroja ja muutoksia kymmenessä vuodessa (kuvio 2). Vaikka kaiken ikäisten lasten huostaanotot ovat lisääntyneet, suhteellisesti eniten ovat kuitenkin lisääntyneet murrosikäisten lasten huostaanotot. Vau-

Ensimmäistä kertaa huostaanotetut lapset ikäryhmittäin ja vuosittain (mukaan lukien kiireellinen huostaanotto). Avohuollon tukitoimen sijoitus on mahdollinen ennen huostaanottoa. Varmin tieto vuonna 1991 ja sen jälkeen syntyneistä lapsista.

KUVIO 2. Vuoden aikana huostaanotetut lapset (uudet) ikäryhmän mukaan vuosina 1995–2007 (%) .

vojen huostaanottojen osuus kaikista huostaanotoista on vastaavasti pienentynyt. Toisaalta, vaikka alle kouluikäisten lasten uudet huostaanotot ovatkin suhteessa muihin ikäryhmiin vähentyneet, määrällisesti ne ovat kuitenkin lisääntyneet.

Avohuollon tukitoimena sijoitetuista lapsista joka neljäs on ollut alle 3-vuotias, eikä tämä osuus ole muuttunut (taulukko 2). Niinpä erityisesti alle 3-vuotiaita lapsia (usein perheeseen) hoidetaan ilman huostaanottoa. Myös 15–17-vuotiaiden koulunkäynnin loppuun saattamista tuetaan perhekodeista ja laitoksista ilman, että lasta on tarve ottaa huostaan. Erityisesti tämän ikäisten huostaanotot ovat kuitenkin olleet yhä tavanomaisempia. 12–17-vuotiaiden huostaanottojen osuus kaikista huostaanotoista on lisääntynyt 48 prosentista 55 prosenttiin.

TAULUKKO 2. Vuoden 1997 ja 2007 aikana huostaan otetut lapset ja avohuollon tukitoimena sijoitetut lapset iän mukaan (Lastensuojelurekisteri, Stakes)

ikä v	Huostaan otettuna				Avohuollon tukitoimena			
	1997	%	2007	%	1997	%	2007	%
0–2	213	17	306	13	426	24	461	24
3–5	199	16	231	10	266	15	240	12
6–8	184	15	231	10	196	11	189	10
9–11	180	14	268	12	196	11	211	11
12–14	233	19	478	21	309	17	326	17
15–17	244	29	775	34	356	20	494	25
18–					35	2	23	1
Yhteensä	1 253	100	2 289	100	1 784	100	1 944	100

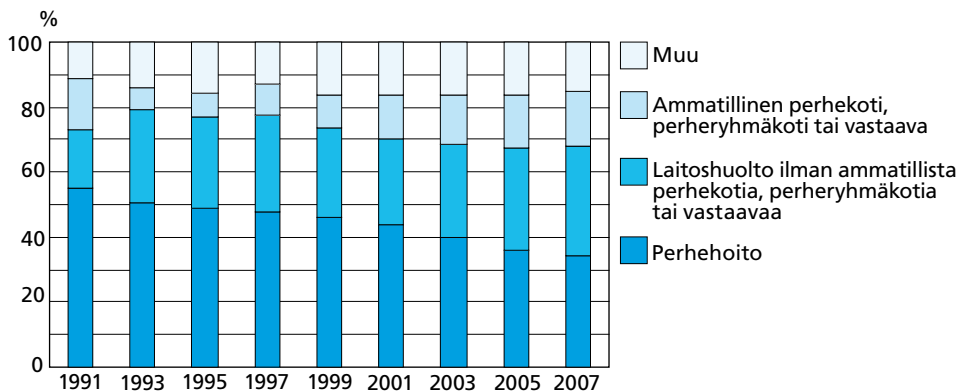
Yhä enemmän lapsia sijoitetaan laitoksiin

Mistä yhä kasvaneelle lapsijoukolle on löydetty heidän tarpeitaan vastaava (kuten laki edellyttää) kriisisijoituspaikka, erityistä hoitoa tarjoava tai pitkäaikainen sijoituspaikka? Erilaisia ja erityisiä tarpeita vastaavista paikoista on ollut pulaa. Lapset ovat ajoittain joutuneet tyytymään paikkaan, joka on ollut saatavilla, vaikka he ovat päätyneet ”ylimääräisille” paikoille. Näissä tapauksissa yksikön paikkaluku väliaikaisesti ylitetään (usein ilman että henkilökuntamäärää lisätään). Väliaikati-la saattaa jatkua joskus pitkäänkin.

1990-luvun puolivälissä 3 921 lapsen ja nuoren vuoden viimeinen sijoituspaikka oli laitoksessa. Laitoksissa olleiden lasten ja nuorten määrä on kaksinkertaistunut (kuvio 3). Vuonna 2007 jo 8 095 lasta ja nuorta oli sijoitettuna laitokseen². Myös perheryhmäkoteihin ja vastaaviin yksiköihin sijoitettujen määrä on kaksinkertaistunut: 1 123 lasta ja nuorta vuonna 1997 ja 2 676 vuonna 2007.

Perhehoitoon sijoitettujen lasten määrä kasvoi vuoteen 2002 asti ja on sen jälkeen vähentynyt. Sijaisperheisiin on ollut viimeisen 10 vuoden aikana sijoitettuna vuosittain 5 300–5 900 lasta. Viime vuosina, vuosien 2004–2007 aikana perhehoitossa olleiden määrä on tasaantunut. 5 526 lapsen ja nuoren vuoden viimeinen sijoituspaikka oli perhehoitossa vuonna 2007.

Lisääntynyt lasten sijoitustarve on kohdistunut paineena erilaisiin sijoituspaikkoihin. Sijaisperheitä on rajallinen määrä, ja perhehoitopaikkojen tarve on suuri. Perhehoidon osuus on vähentynyt suhteellisesti eniten sijaishuoltomuodoista. Ammatilliset perhekodit ovat kyenneet joustavasti vastaamaan lisääntyneeseen tarpeeseen. Myös kunnallisissa laitoksissa täyttöaste on ollut korkea.

KUVIO 3. Kodin ulkopuolelle sijoitetut lapset ja nuoret sijoitusmuodon mukaan vuosina 1991–2007, %.

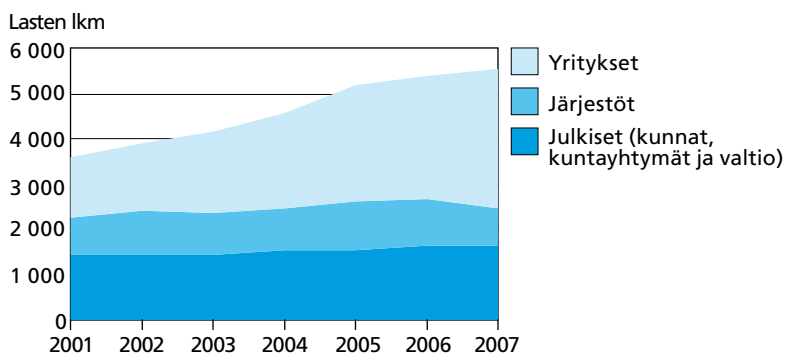
2 Tässä laitoksiin on sisällytetty perheryhmäkoteissa, SOS-lapsikylissä ja ammatillisissa perhekodeissa olevat. Jos nämä poistetaan em. luvuista, puhuttaisiin 3 100 lapsesta ja nuoresta vuonna 1995 ja 5 400:sta vuonna 2007.

Sijaishuoltomarkkinat ovat vahvistuneet

Yksityisen sektorin osuus on lastensuojelun sijaishuollossa vahvistunut ja yritysten hoitopaikkatarjonta on lisääntynyt (kuvio 4). Vuonna 2006 oli julkisen vallan ylläpitämiä laitoksia 108, ja niiden lisäksi muutama perhekoti toimii kunnallisena. Vuonna 2007 yksityisiä laitoksia oli 384 ja ammatillisia perhehoitoluvalla toimivia perhekoteja 184, yhteensä lastensuojelun alalla oli siis 568 yksityistä palveluntuottajaa. Verrattuna muiden sektorien (vanhus-, päihde- ja psykiatrian) laitospalvelujen käyttöön, lastensuojelun sijaishuollon laitospalvelut ovat yksityistyneet eniten. Lastensuojelun laitoshuollon toimipaikoista jo 84 prosenttia on muita kuin julkisen sektorin yksiköitä (Tilastokeskus, kuntien toimintatilasto).

Lastensuojelun sijaishuollon palveluista yksityiset palveluntuottajat hoitavat jo 70 prosenttia vuonna 2007. Järjestöt tuottavat näistä lastensuojelulaitosten ja perhekotien hoitopäivistä 14 ja yritykset 56 prosenttia. Julkinen puoli tuottaa jäljelle jääneet 30 prosenttia. Yksityisissä laitoksissa ja ammatillisissa perhekodeissa hoidettujen lasten määrä on kasvanut noin 60 prosenttia vuodesta 2002 vuoteen 2007, tosin myös julkisten palveluntuottajien yksiköissä hoidettujen lasten määrä on kasvanut 16 prosenttia.³

Laitoshuollon ja ammatillisen perhehoidon lisäksi kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia hoidetaan yksityisissä perheissä. Sijaisperheessä samanaikaisesti hoidossa olevien lasten määrä on hieman vähentynyt. Tällaisia perhekoteja eli sijaisperheitä toimi toimeksiantosopimuksen perusteella 3 559 vuonna 2007. Näissä perheissä oli vuonna 2007 keskimäärin 1,55 lasta kotia kohden, kun vuonna 2000 sijaisperheessä oli 1,65 ja vuonna 1995 keskimäärin 1,63 lasta (Lähteet: Sotkatietokanta ja Lastensuojelurekisteri).

KUVIO 4. Lasten määrä 31.12. lastensuojelulaitoksissa ja ammatillisissa perhekodeissa.

³ Kiitos tietojen päivityksestä ja tarkistuksesta sekä kuvion 4 tekemisestä kuuluu Stakestiedon Sari Kauppiselle. Yksityisten laitosten osalta tiedot perustuvat Stakesin Yksityiset sosiaalipalvelut -tilastoon. Sen lähteenä on lääninhallitusten yksityisten sosiaalipalveluntuottajien rekisteri, joka sisältää toimintaluvan saaneiden yksiköiden tiedot. Julkisten yksiköiden tiedot perustuvat Tilastokeskuksen Kuntien toimintatilastoon.

Raha näyttäisi ajoittain puhuvan lapsen tarvetta vahvemmin

15 vuoden aikana tapahtuneen kehityksen tarkastelu tuo pohdittavaksi kiinnostavia havaintoja muutosten taustoista. Kehitystrendien analyysi vahvistaa oletuksia säästötoimien vaikutuksista siihen, milloin lapsi huostaanotetaan.

Ensinnäkin, laman syvimpänä vuonna 1993 uusien huostaanottojen ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä väheni huomattavasti (ks. myös Heino & Sallila 1998). Tutkimuksesta ei löydy vahvistusta, että yhtäkkinen yhtä vuotta koskeva vähennys kertoisi ohimenevästä perheiden ja lasten tilanteesta ja tarpeesta tapahtuneesta muutoksesta. Se ei myöskään osoita, että muut ehkäisevän työn keinot olisivat yhtäkkiä lisääntyneet ja tehonneet.

Toiseksi muutostrendi kuvaa, miten avohuollon perustetta käytettiin eniten juuri lamavuosien aikana ja jonkin aikaa niiden jälkeen: vuosina 1994–1999 tehtiin 70 prosenttia tilastovuoden uusista sijoituksista muutoin kuin huostaanottona. Avohuollon tukitoimen käytön osuus oli 65 prosenttia vuonna 1992, ja vuonna 2007 se oli enää 56 prosenttia käytetyistä sijoitusperusteista. Pitkäaikaisen kustannusvastuun kunnalle tuomaa huostaanottopäätöstä siis vältettiin.

Kolmanneksi, laman jälkeisinä vuosina kiireellisten huostaanottojen osuus oli pienimmillään. Sen sijaan 2000-luvulla kiireellisten huostaanottojen käyttö on huomattavasti lisääntynyt, lamavuosien 17 prosentista 31 prosenttiin vuonna 2007 (ks. Tietonurkka 10). Viimeksi mainitun havainnon perusteella voikin kysyä: mikä osuus lamavuosien peruspalveluihin kohdistetuilla säästötoimilla on ollut siihen, että sekä kiireelliset toimet että pakkotoimet ovat lisääntyneet?

Polarisaatio näkyy

Lastensuojelun asiakkaina olevien lasten ja perheiden erilaisuus suhteessa väestön lasten ja perheiden elämäntilanteeseen ja hyvinvointiin tulee tutkimuksissa selkeästi esiin.⁴ Väestön lapset jakautuvat kohtalaisen tasaisesti ikäryhmiin, vuosivaihtelut ovat pieniä. Sen sijaan lastensuojeluspesifiä on jo kohdentuminen lapsen iän mukaan. Tullessaan asiakkaaksi lastensuojelun avohuoltoon⁵ lapset olivat useimmiten alle kolmevuotiaita. Tullessaan huostaanotetuksi lapset ovat useimmiten murrosiässä.

Väestön lapsista enemmistö asuu kahden vanhemman perheessä. Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten perhetausta on aivan toisenlainen (ks. myös Kivinen & Heinonen 1990). Ydinperheessä asui vain joka kolmas lapsista, ja kaksi kolmes-

4 Vertailu perustuu väestön lasten osalta Suomalainen lapsi -tilastojulkaisuun ja lastensuojelun asiakkaiden osalta Heinin (2007) sekä Hiitolan (2008) raportteihin.

5 Valtakunnallinen avohuollon asiakkuutta koskeva tilasto ei sisällä lasten taustatietoja. Puhuttaessa jatkossa avohuollosta ja avohuollon asiakkuuteen tulosta tarkoitetaan pääasiassa muuta tukea ja palvelua (ei avohuollon tukitoimena järjestettyä perhehoitoa tai laitoshuoltoa oman kodin ulkopuolella, joka mainittiin yhtenä sijoitusperusteena kuvattaessa valtakunnallista tilannetta).

TAULUKKO 3. Väestön lapset, lastensuojeluun asiakkaaksi tulleet ja huostaanotetut lapset perhemuodon mukaan vuonna 2006 (väestön lapset vuonna 2005) (%)

lasten perhemuoto	väestö	avohuolto	huostaanotto
ydinperhe	76	31	27
yhden vanhemman perhe	17	49	55
uusperhe	7	20	19

ta lapsesta asui lastensuojelun asiakkaaksi tullessaan pääasiassa toisen biologisen vanhempansa luona, useimmiten äidin. Joka viides asui uusperheessä ja puolet lapsista asui yhden vanhemman perheessä. Huostaanotetuista lapsista vain joka neljäs tuli ydinperheestä, ja 55 prosenttia otettiin huostaan yhden vanhemman perheestä. (Taulukko 3.)

Stakesin toimeentulotukitilaston mukaan 24 prosenttia yksihuoltajaperheistä sai toimeentulotukea vuonna 2006, kun sitä sai kahden vanhemman lapsiperheistä vain 5 prosenttia (Heino & Lamminpää 2008). Lastensuojelun asiakkaaksi tulleet lapset asuvat usein köyhissä perheissä. Lapsista 45 prosenttia asui perheessä, joka sai tai oli saanut toimeentulotukea tullessaan asiakkaaksi lastensuojelun avohuoltoon. Vielä useampi (54 %) lapsista otettiin huostaan perheestä, joka sai tai oli saanut toimeentulotukea (Heino 2007; Hiitola 2008).

Suomessa vuonna 2005 lapsiperheiden äideistä 75 prosenttia ja isistä 90 prosenttia oli töissä (Suomalainen lapsi 2007). Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten perheissä tilanne oli toisenlainen. Lastensuojelun asiakkuuden alkuvaiheessa 37 prosenttia äideistä oli töissä; huostaanottotilanteessa joka kolmas äiti kävi työssä. Sosiaalityöntekijät tiesivät heikosti lasten isien työmarkkinatilanteesta. 40 prosenttia lapsista eli lastensuojelun asiakkaaksi tullessaan perheessä, jossa vanhempi kävi töissä, mutta 43 prosenttia lapsista asui perheessä, jossa jommallakummalla tai kummallakaan vanhemmalla ei ole työhistoriaa. Vanhempien työmarkkina-asema näytti edelleen marginalisoituneen lastensuojelun asiakkuuden alusta huostaanottovaiheeseen.

Lastensuojelun kuva sisältää sekä huono-osaistumista että selviytymistä

Lastensuojelun asiakkuuskuvan paikallinen tutkimus⁶ tuo näkyviin sekä surullisen että valoisan kuvan lasten hyvinvoinnista ja kasvuoloista. Surullinen kuva kertoo huono-osaistumisesta lastensuojelun tarpeen lisääntyessä. Sosiaalityöntekijät arvioivat joka kolmannen lapsen tulleen lastensuojelun tietoon ja asiakkaaksi alun perin liian myöhään. Vastaavasti myös joka toinen huostaanotto arvioitiin ajoituneen liian myöhään. Sosiaalityöntekijät arvioivat 8 prosentilla lapsista tilanteen

6 Tässä on käytetty kahden paikallisen aineiston raportoituja ja raportoimattomia tuloksia: avohuollon asiakkuuden osalta Heino (2007) ja huostaanotettujen lasten osalta Hiitola (2008). Aineisto koostuu sosiaalityöntekijöiden asiakkaistaan antamiin lapsi- ja perhekohtaisiin tietoihin sekä työkokouskusteluihin.

huonontuneen avohuollossa asiakkuuden alettua, ja vastaavasti vain 3 prosentilla huostaanoton jälkeen (alle vuoden arviointiajalla).

Valoa näkyy siinä, että lastensuojelun asiakkuuden arvioitiin usein (64 % asiakkaista) alkaneen oikeaan aikaan ja että myös yli puolet huostaanotoista arvioitiin osuneen oikeaan hetkeen. Interventioiden nähtiin myös vaikuttaneen. Sosiaalityöntekijät arvioivat lapsen tilanteen kohentuneen avohuollossa 66 prosentilla ja peräti 85 prosentilla huostaan otetuista lapsista sen nähtiin parantuneen (ks. myös Mikkonen 2008). Asiakkuuden alkuvaiheessa monen lapsen läheisverkosto on kartoitettu (74 %), mutta vain 10 prosentissa se on silloin ollut paljon mukana lapsen asiassa. Lapsia kuvattiin usein selviytyviksi ja sosiaalisiksi.

Tilanteessa, jossa lastensuojelun asiakkuus alkaa ja jossa huostaanottoon päädytään, lapsi- ja perhesuhteet ovat usein olleet vaihtuvia ja moninaisia, lasten elämäntilanteet ja elinolosuhteet ovat sisältäneet monia riskejä ja vaaroja lapsen terveyden ja kehityksen suhteen. Sen lisäksi, että lasten perherakenteet ovat muuttuneet, myös lasten asuinpaikka ja arjen kasvuympäristöt (päivähoitoryhmät ja koululuokat) ovat vaihtuneet. Anne Kouhia (2008) havaitsi avohuoltoon asiakkaiksi tulleita lapsia tutkiessaan, että 54 prosentilla lapsista pahoinvointia aiheuttavia tekijöitä oli viisi tai enemmän ja että pahoinvoinnin tekijät kasautuvat. Pahoinvointia aiheuttavien tekijöiden esiintyminen ei ollut yhteydessä lapsen ikään, vaan myös vauvaikäisten elämässä niitä saattoi olla runsaasti. Kouhia havaitsi, että pahoinvoinnin tekijöitä esiintyi vähiten yhden vanhemman perheiden lapsilla. Uusperheiden lapset olivat kohdanneet eniten muutoksia ja ydinperheiden lapset vähiten. Lasten syrjäänvetäytyvyys ja alistuvuus oli suurinta lapsilla, joilla oli elämässään paljon pahoinvointia aiheuttavia tekijöitä.

Lastensuojelun avohuollon asiakkuuden taustalla (Heino 2007) oli samoja seikkoja kuin huostaanotettujen lasten taustalla (Hiitola 2008). Molemmista tilanteissa korostui vanhemman/-pien jaksamattomuus, riittämättömäksi arvioitu vanhemmuus sekä vanhempien avuttomuus ja osaamattomuus. Yhtäläisyyttä oli vielä siinä, että seuraavaksi eniten nähtiin taustalla perheristiriitoja, kuitenkin sillä erolla, että avohuollossa vähemmän (29 %) kuin huostaanottotilanteessa (58 %). Avohuollossa 36 prosenttia, mutta huostaanottotilanteessa jo 60 prosenttia lapsista asui vanhemman luona, jolla oli (vähän tai paljon) mielenterveysongelmia. Myös vanhempien päihteiden käyttö, lapsen hoidon laiminlyönti ja perheväkivalta kuvasivat tilannetta, josta lapsi otettiin huostaan.

Lapseen ja nuoreen liittyvän lastensuojelun tarpeen taustalla korostuvat eniten lasten ristiriidat vanhempien kanssa. Yllättävin tulos liittyy huostaanottotilanteessa sosiaalityöntekijän arvioon lapsen psyykkisestä terveydentilasta. Se liittyi ylipäättään huostaanottotilanteeseen 78 prosentin kohdalla, ja 45 prosentilla lapsista huonon psyykkisen terveyden arvioitiin erityisesti kuvaavan huostaanottoon johtanutta tilannetta. Lasten koulunkäyntivaikeudet olivat myös vahvasti esillä. Huostaanoton taustalla näkyivät lisäksi väkivaltakokemukset. Joka kolmannen lapsen huostaanoton taustalla oli jossain määrin myös lapsen tai nuoren fyysinen sairastelu, vammaisuus taikka kehitysviivästymä.

Lapsen tai nuoren toimintaa kuvattiin useimmin sosiaalisuutena ja selviytyvyytenä. Lasten toimintatapoina tulivat esiin sekä ulospäin että sisäänpäin kääntyminen: yhtäältä mainittiin lapsen ja nuoren rajattomuus, hallitsevuus ja väsyneisyys, mutta heitä arvioitiin myös pelokkaiksi ja syrjäänvetäytyviksi. Huostaanottotilanteessa korostui avohuoltoa enemmän yhtäältä lapsen alistuvuus ja toisaalta itsetuhoisuus. Lasten huostaanottotilanne tuo näkyviin näiden lasten hyvin monella tapaa kuormitetut lapsuudet.

Asiakkuuden taustatilanteet ryhmittivät eri tavoin lapsilla, jotka vasta tulivat asiakkaita avohuoltoon kuin huostaanotetuilla lapsilla (ks. tarkemmin Hiitola 2008). Avohuollossa taloudellinen ahdinko liittyi asumiseen ja vanhemmuuden ongelmiin, toisin sanoen arkiseen selviytymiseen. Sen sijaan huostaanottotilanteessa taloudelliset vaikeudet olivat yhteydessä alkoholiin, rikollisuuteen ja huumeisiin, siis kovin toisenlaiseen arkeen. Avohuollon asiakkaita tulon taustalla vanhempien päihteidenkäyttöön liittyi rikollisuutta, mutta ei vahvasti taloudellisia vaikeuksia. Huostaanottotilanteessa vanhemmuuden ongelmat olivat erityisiä. Perheristiriidat, huolto- ja tapaamisriidat sekä perheväkivalta ja asumisen ongelmat kuvasivat pahimmillaan vaikeita ja pitkittyneitä huoltoriitoja. Vanhemman mielenterveydelliset vaikeudet arvioitiin myös keskeiseksi taustatekijäksi huostaanottotilanteessa.

Lapsen tilanteen voidaan todeta selvästi parantuneen siitä tilanteesta, jossa hänet otettiin huostaan (Hiitola 2008). Se ei kuitenkaan vielä tarkoita, että lapsi olisi kuronut kiinni hyvinvointierot väestön lapsiin tai että lapsi voisi hyvin. Vireillä oleva tutkimus (Harju-Virtanen ym. 2009) vuoden 2007 aikana lakkautuneista huostaanotoista kertoo, ettei tilanne kuitenkaan aina huostaanoton lakattua ole parantunut siitä, mitä se oli huostaanottohetkellä (sosiaalityöntekijöiden arvion mukaan). Tutkimusten mukaan huostassa ja sijoitettuna olleet ovat vielä aikuisenakin väestöön verrattuna huonommassa asemassa koulutuksen, työllisyyden, toimeentulon, terveyden, teiniraskauksien, kuolleisuuden, rikollisuuden, perhesuhteiden katkoksellisuuden yms. suhteen (Kalland ym. 2001; Vinnerljung ym. 2004; Social rapport 2006).

Tehdyissä lastensuojelun seurantatutkimuksissa toistuu usein ”kolmannesääntö”: joka kolmas selviää ja menestyy aikuisena hyvin; joka kolmannella menee ajoittain hyvin, ajoittain huonosti; ja joka kolmannella menee myöhemmin huonosti. Marjatta Bardy ja Kaisa Öhman (2007) nostavat tutkimuskatsauksessaan esiin kolme temaattista ydinaluetta, jotka liittyvät intervention onnistumisen edellytyksiin ja sen vaikuttavuuden ehtoihin: 1) kysymys on suhteista. Interventiotkin toteutetaan suhteissa, ja ne kohdistuvat suhteisiin; 2) Intervention ajoitus ja kesto; 3) Vakavissa riskitilanteissa, joissa kysymys on monitahoisista pulmista, interventio tulisi nähdä moniulotteisena ja moneen tasoon samanaikaisesti kohistuvana. Suomessa on tehty vähän lastensuojelun asiakkaisiin ja lastensuojelutoimiin liittyviä vaikuttavuustutkimuksia. Yhteiskunnan järjestämässä sijaishuollon palveluissa ja muissa erityispalveluissa on todettu kehittymisen ja kehittämisen paikkoja, niin määrällisiä kuin laadullisiakin. (Ks. Rousu 2007; Känkänen & Laaksonen 2006.)

Lopuksi

Lastensuojelun asiakkuus ei muodosta yhtä kuvaa eikä yhtä profiilia. Instituution toimintaa arvioitaessa keskeinen hankaluus liittyy juuri siihen, että toimintajärjestelmän rajoilla on kirjavuutta ja joustoa. Itse asiassa lastensuojelutyön erityisyys on siinä, että lapsen tarvitseman erityisen tuen ja palvelun tuottajat ovat usein ”lastensuojelutoimen” ulkopuolella – sekä ennen lastensuojelutoimia että niiden aikana ja myös huostaanoton jälkeen. Lapsikohtaisesti koottavan tuki- ja palvelupaketin organisointi ja koordinointi ei ole pelkästään sosiaalityöntekijän tehtävä, vaan se edellyttää koko sektoroituneen hallinnon yhteistoimintaa ja -vastuuta.

Vertaillessani väestön lasten ja perheiden hyvinvointia yhtäältä lastensuojelun avohuoltoon asiakkaaksi tuleviin lapsiin ja perheisiin sekä toisaalta huostaan otettuihin lapsiin ja heidän perheisiinsä havaitsen suuria eroja näiden ryhmien välillä. Huono-osaistuvan prosessin piirteet tulevat yhä selvemmin näkyviin, kun tarkastelukulma vaihtuu lapsiväestön tasolta lastensuojelun erityistilanteissa oleviin lapsiin.

Artikkelissa piirtyvä lastensuojelun kehitys herättää monenlaista huolta. Kiireellisten huostaanottojen lisääntymisen voisi olettaa kertovan sellaisten tilanteiden lisääntymisestä, jossa lapsen on todettu olevan välittömässä vaarassa. Se voi kuitenkin kertoa myös sosiaalityön tilasta ja palvelujärjestelmän rakennemuutoksesta. Se voi kuvata, miten palvelujärjestelmä on yhä vähemmän kyennyt tarjoamaan tukitoimia, palveluja ja riittävää turvaa tilanteiden kriisiytymisen ehkäisemiseksi. Tässä kehityksessä voidaan nähdä laman pitkiä varjoja.

Sen että alle kouluikäisiä on huostaanotettu aikaisempaa vähemmän, on ajateltu kertovan ehkäisevän työn ja vauvaperheisiin kohdistetun vanhemmuuden tuen vahvistumisesta. Sen sijaan, että vauva otettaisiin huostaan, perheelle ja vanhemmille on tarjottu perhekuntoutusta ja erimuotoista perhetyötä avohuollon tukena perheen kotiin. Tällainen toimintapolitiikan muutos voi kertoa varhaisen tuen hyvästä kohdentumisesta lapsen elämänsä alkupäähän, mutta yhtä hyvin painopistemuutos voi ilmentää päinvastaista kehitystä: että huostaanottoon ryhdytään yhä myöhemmin tai vasta, kun lapsi on murrosiässä. On myös kysytty, yritetäänkö avohuollon tuella liian pitkään tukea riittämätöntä vanhemmuutta silloinkin kun lapsen etu vaatisi huostaanottoa (Törrönen 1998; Hyytinen 2007). Anniina Mylärniemi (2005) havaitsi tutkimuksessaan, että mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä korkeammalla näyttäisi olevan huostaanottokynnys.

Kiireellisiin huostaanottoihin ajaututaan erilaisissa tilanteissa. Joskus jopa virka-aikana käytettävissä olevan aika- ja henkilöresurssipulan takia kiireellinen toimi saatetaan ”tilata” päivystysyksiköstä. Sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuudesta on toistuvasti lääninhallitusten tekemissä peruspalvelujen arvioinneissa todettu, että se on suurta ja että pätevästä työvoimasta on pulaa, jolloin myös yhteistyön ja auttamisen pitkäjänteisyys ja suunnitelmallisuus kärsivät. Tilanteet saattavat kärjistyä, jos kunnassa avohuollon tuki ja palvelut ovat epätarkoituksenmukai-

set tai riittämättömät ja jos lastensuojelun tarvetta ei ole huolella selvitetty eikä avohuollon tukitoimien vaikuttavuutta ole yhteistyössä asiakkaan kanssa arvioitu eikä seurattu. Samanaikaisesti palveluihin on paikoin vaikea päästä ja hoitoon on jonoja. Lapsiperheiden, erityisesti yksinhuoltajien ja monilapsisten perheiden toimeentulovaikkeudet ovat lisääntyneet.

Ilmiön vakavuudesta kertoo, että yhä useammin on päädytty lapsen pakko-huostaanottoon. Onko puuttumisen välttely ja kontrollitoimien arvostelu tuottanut tilanteen, jossa yhä enemmän ja pitempään odotetaan kiistatonta konkreettista näyttöä lapsen kaltoinkohtelusta ja jossa lapsia joudutaan sitten ottamaan kiireellisesti huostaan välittömistä vaaratilanteista? Onko siitä tullut tapa varsinaisen huostaanoton valmistelun käynnistämiseksi? Kiireellisen puuttumisen prosessi johtaa helposti pakkotoimien lisääntymiseen. Lapset eivät kiireellisissäkään tilanteissa tarvitse vain vuodepaikkaa, vaan erityisesti laadukasta ja vaativaa hoitoa.

Tahdonvastaisten huostaanottojen lisääntyminen voi myös olla yhteydessä siihen, että 12 vuotta täyttäneiden lasten huostaanotot ovat lisääntyneet. Luvuissa saattaa näkyä näiden lasten vastustus. Toisaalta, kun asiaa on tutkittu hallinto-oikeuksien ratkaisujen kautta, lasten oma vastustus näyttäisi lisääntyneen vain vähän vuoteen 2004 mennessä (Heino ym. 2006). Kiireellisten ja tahdosta riippumattomien huostaanottojen lisääntyminen voi kertoa myös siitä, miten avohuollon tukena aloitettu sijoitus on pitänyt muuttaa huostaanotoksi sen vuoksi, että on ilmennyt tarve käyttää rajoitustoimia, joita avohuollossa ei voi soveltaa. Tämä selitys sai tukea valtakunnallisessa työkokouksessa syyskuussa 2008; se tuntui vastaavan lastensuojelun osaamiskeskusten ja lastensuojelun kehittämishankkeiden ja -yksiköiden vastuuhenkilöiden kokemusta käytännöistä.

Lastensuojelun avohuollon asiakkaana olevien lasten ja nuorten sekä huostaanotettujen lasten määrää käytetään usein huono-osaisuuden indikaattorina. Tämä kieltämättä kuvaa lasten riskiolojen ja huono-osaisuuden kasautumista sekä hyvinvoinnin eroja. Se kuvaa syrjäytymisvaarassa olevien lasten määrää, mutta se heijastaa myös kunnan muiden palvelujen tilaa. Se kertoo, miten paljon on lapsia, joiden terveys ja kasvuolot ovat jo vaarantuneet tai niitä uhkaavat asiat, joita ei voida ehkäistä eikä poistaa normaalipalveluilla tai muilla keinoilla, vaan tarvitaan erityisiä lastensuojelun toimia ja keinovalikoimaa. Se kertoo myös ja erityisesti viranomaisten toimenpiteistä, joihin vaikuttavat paikallisella tasolla sekä palveluiden riittävyys että ammatilliset, taloudelliset ja kulttuuriset seikat, jotka tuovat kirjavuutta käytäntöihin.

Huostaanotolukujen voi nähdä heijastavan lasten hyvinvoinnin vakavaa uhkaa. Itse asiassa huostaanottoon ei lain mukaan voi ryhtyä, elleivät lapsen terveys tai kasvuolot ole vakavasti uhanneet vaarantua. Toisaalta lapsen tilanteeseen on tartuttu – yhteiskunta on ottanut vastuun. Se on järjestänyt tukea ja viime kädessä pyrkinyt turvaamaan lapsen hyvinvoinnin huostaanoton kautta.

Lastensuojelun asiakkaita koskevassa tietopohjassa ja tutkimuksessa on runsaasti kehittämisen varaa sekä valtakunnallisesti että paikallisella tasolla. Tätä

koskevia aukkoja on paikannettu. Valtakunnallisen kuvan piirtämisessä helpointa on pitäytyä toistamaan lakipykälien sanamuotoja ja kuvata toimintaa juridisessa kehityksessä, tavoitetilan kautta. Lastensuojelusta on kuitenkin mahdollista ja välttämätöntä esittää myös toisenlaisia kuvia, sillä juuri moninaisuus on lastensuojeluerityistä. Tämä edellyttää sekä tutkimukselta että lastensuojelutyöltä herkkyyttä tunnistaa näkökulmaisuus sekä toimia erilaisilla rajapinnoilla. Lastensuojelun asiakkuuden muodostumisessa on kysymys kokonaisuudesta, jossa monet toimijat ja näkökulmat kohtaavat. Tällaisen ilmiön tutkiminen edellyttää tarkastelua paikallisesti, läheltä, monissa suhderakenteissa mutta myös historiallisesti kehityskulussa, monitasoisena prosessina.

Lähteet

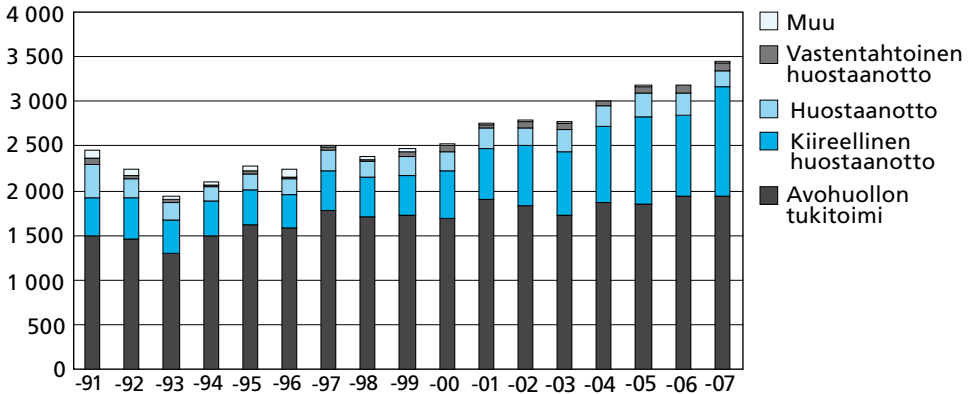
- Bardy, Marjatta (2005) Mitä meille ja meissä tapahtuu? Yksilö yhteiskunnassa ja yhteiskunta yksilössä. Teoksessa Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi: Omat ja muiden tarinat – ihmisyyttä vaalimassa. Helsinki: Stakes, 16–55.
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Raportteja 263/2001. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta & Öhman, Kaisa (2007) Vaativa vauvaperhetyö. Kirjallisuuskatsaus kansainvälisestä tutkimuksesta. Työpapereita 13/2007. Helsinki: Stakes.
- Forssén, Katja (1993) Suojaverkon lapsiperheet. Turku: Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitos.
- Harju-Virtanen, Hanna & Heino, Tarja & Hiitola, Johanna & Hänninen, Marja & Kuusinen-Immonen, Heidi & Laakso, Minna & Linnainmaa, Leila & Niittyinen, Pirjo & Ojala, Urpu & Pösö, Tarja & Viitanen, Arja (2009) Lakanneet huostaannot. Pilot 3. [työkokous 9.1.2009]
- Heino, Tarja (2005) Lapsen tieto – sen paikka tutkimuksessa ja käytännössä. Teoksessa Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja (2007) Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana. Työpapereita Nro 30/2007. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja & Sallila Seppo (1998) Muutokset lasten sijoituksissa ja sijoituskäytännöissä vuosina 1991–1996. Aiheita 5. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja & Kuoppala, Tuula & Säkkinen, Salla (2005) Lastensuojelun avohuollon tilaston haasteet. Kuntakyselyn yhteenveto. Työpapereita 5/2005. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja & Rantamäki, Raija & Sallila, Seppo (2006) Hallinto-oikeuksien ratkaisut lastensuojeluasioissa 2000-2004 Työpapereita 14/2006. Helsinki: Stakes.
- Heino, Tarja & Lamminpää, Kaarina (2008) Perheet ja lapset toimeentulotuen piirissä. <http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2008/Yksinhuoltajaperheiden_tttasiakkuus_2008.pdf> [20.1.2009]
- Hiitola, Johanna (2008) Selvitys vuonna 2006 Tampereen seutukunnassa huostaan otetuista lapsista. Työpapereita 21/2008. Helsinki: Stakes.
- Janhunen, Tarja (2008) Jotta sijoitukset kestäisivät. Teoksessa Ketola, Jari (toim.) Menetyksistä mahdollisuuksiin. Perhehoitoa lasten ja vanhemmuuden tueksi, 123–145. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Kalland, Mirja & Pensola, T.H. & Meriläinen, Jouni & Sinkkonen, Jari (2001) Mortality in Children in registered in the Finnish Child Welfare Registry: Population based study. British Medical Journal 3233, 207–208.
- Kivinen, Tarja (1992) Lastensuojelun moninaisuus. Pitkittäisselvitys lastensuojelun asiakkuudesta. Raportteja 59/1992. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Kivinen, Tarja (1994) Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Tutkimuksia. Helsinki: Stakes.
- Kivinen, Tarja & Heinonen, Pekka (1990) Lastensuojelun vuonna 1987. Raporttisarja Nro 11/1990. Helsinki: Sosiaalihuollitus.

- Korhonen, Jenni (2008) *Tarinani lastensuojelun asiakkaana, sosiaalialan ammattilaisena ja äitinä*. Teoksessa Ketola, Jari (toim.) *Menetyksistä mahdollisuuksiin*. Perhehoitoa lasten ja vanhemmuuden tueksi. Jyväskylä: PS-Kustannus, 15–28.
- Kouhia, Anne (2008) *Muutosalttiut ja pahoinvointia aiheuttavat tekijät lastensuojelun avohuollon asiakaslapsen elämässä*. Perhekeskeinen näkökulma. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Maaliskuu 2008. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Känkänen, Päivi & Laaksonen, Sari (2006) *Selvitys sijaishuollon ja jälkihuollon nykytilasta ja kehittämistarpeista 31.1.2006*. <<http://www.sosiaaliportti.fi/File/7d9702b1-7343-49cf-a3e836d4ceb9ead1/Loppuraportti.pdf>> [14.1.2009]
- Mikkonen, Marjo (2008) *Helsinkiäistä lastensuojelun perhehoitoa kolmelta vuosikymmeneltä*. Tutkimuksia 2008:1. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- Myllärniemi, Anniina (2005) *Huostaanottojen kriteerit pääkaupunkiseudulla*. Helsinki: Heikki Waris Instituutti.
- Pölkki, Pirjo & Määttä, Mirja (2006) *Lastensuojelun kannalta keskeiset hyvinvointipalvelut Pohjois-Savossa*. Teoksessa Pölkki, Pirjo (toim.) *Lasten ja perheiden hyvinvointi sekä lastensuojelupalvelujen haasteet Pohjois-Savossa*. Hankkeen lähtökohdat ja eteneminen vuonna 2006. Kuopio: Kuopion yliopisto, Minna Canth -instituutti ja sosiaalityön ja sosiaalipedagogiikan laitos, 29–41.
- Rimpelä, Matti (2008) *Lasten ja nuorten hyvinvointi*. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 62–74.
- Rousu, Sirkka (2007) *Lastensuojelun tuloksellisuuden arviointi orgainsaatiossa*. Näkymätön tuloksellisuus näkyväksi. Acta nro 197. Helsinki: Suomen Kuntaliitto
- Social rapport 2006. Socialstyrelsen. <www.sos.se> [5.10.2007]
- Suomalainen lapsi (2007) *Väestö 2007*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Toivola, Pirjo (1987) *Koulukotinuorten seurannatutkimus. 1980–1982 kotiutetut oppilaat*. Julkaisuja 20/1987. Helsinki: Sosiaalihalitus.
- Tuovila, Pirjo (2008) *Menetykset ja lapsen kehitys*. Teoksessa Ketola, Jari (toim.) *Menetyksistä mahdollisuuksiin*. Perhehoitoa lasten ja vanhemmuuden tueksi. Jyväskylä: PS-Kustannus, 29–75.
- Vinnerljung, Bo & Öman, Maria & Gunnarson, Thomas (2004) *Återplaceringar av barn i dygnsvård (I): hur vanligt är det?*
- Vinnerljung, Bo & Hjern, Anders & Öman, Maria (2004) *Återplaceringar av barn i dygnsvård (II): vad ökar eller minskar risken?*

AVAININDIKAATTORI: Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten ja nuorten määrä

	1992	1997	2002	2007
lapsia ja nuoria	9 636	11 836	14 182	16 059

Kodin ulkopuolelle ensi kertaa tilastovuonna sijoitettujen lasten sijoitusperuste vuosina 1991–2007 (N)

Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden määrä on kymmenessä vuodessa kaksinkertaistunut yli 60 000 lapseen ja nuoreen. Vuosittain lastensuojeluun tulee enemmän uusia asiakkaita kuin sieltä poistuu. Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on lisääntynyt vuosi vuodelta, ja laitoksissa olevien lasten määrä on kaksinkertaistunut kymmenessä vuodessa. Vuonna 2007 kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia oli yli 16 000 ja huostaan otettiin yli 11 000 lasta. Kiireellisesti huostaanotettujen lasten määrä on kolminkertaistunut 1990-luvun alusta noin 1 600 lapseen vuodessa. Myös tahdonvastaisten huostaanottojen osuus on kasvanut.

Viime vuosina erityisesti 15 vuotta täyttäneiden lasten huostaanotot ovat lisääntyneet. Lastensuojelun asiakkaana olevat lapset ja nuoret asuvat usein köyhissä perheissä, ja muita harvemmin ydinperheessä. Seurantatutkimusten perusteella lastensuojelun asiakaslapsiin pätee ”kolmannesääntö”: joka kolmas selviää ja menestyy aikuisena hyvin; joka kolmannella menee ajoittain hyvin, ajoittain huonosti; ja joka kolmannella menee myöhemmin huonosti.

Lastensuojelun kova ydin – erityinen huolenpito instituutiona ja osana palvelujärjestelmää

Tarkastelen tässä artikkelissa uudehkoa lastensuojelun sijaishuollon käytäntöä, *erityistä huolenpitoa*, joka lastensuojelulaissa määritellään erääksi sijaishuollon rajoitustoimenpiteeksi. Käsite on lähtöisin vuonna 1998 laaditusta Sijaishuollon pakkotoimintoryhmän muistiosta, jossa on arvioitu lastensuojelullisen suljetun hoidon tarvetta ja tehty asiaa koskevia ehdotuksia. Muistiosta todetaan, että ”käsitettä suljettu hoito ei voi, ottaen huomioon uusi perusoikeussäännöstöimme ja kansainväliset ihmisoikeussopimusveloitteemme sekä ehdotetun hoidon ja huolenpidon luonne ja tavoite, pitää perusteltuna tai hyväksyttävänä”, minkä vuoksi työryhmä ehdottaa suljetun hoidon sijasta käytettäväksi käsitettä erityinen huolenpito (mt. 57).

Erityinen huolenpito on lastensuojelulaitoksissa tapahtuvaa lapsen ongelmallisen käyttäytymisen pysäyttämiseen tähtäävää hoitoa ja huolenpitoa, joka perustuu vahvasti lapsen liikkumisvapauden rajoittamiseen. Tarkastelen tässä erityisen huolenpidon käsitettä ja käytäntöjä pääasiallisesti lainsäädännön pohjalta. Samanaikaisesti artikkelin kiinnostus kohdistuu siihen, mikä on erityisen huolenpidon suhde lapsille ja nuorille suunnattuihin muihin rajoitettaviin hoitokäytäntöihin, kuten käytäntöihin lasten- ja nuorisopsykiatrian suljetuilla hoito-osastoilla, alaikäisille suunnattuihin päihdehoidon käytäntöihin sekä vankilarangaistukseen. Artikkelin taustalla on Stakesin vuosina 2007–2008 rahoittama tutkimus- ja kehittämishanke ”Erityinen huolenpito koulukodeissa”.¹ Tutkimushankkeen tuloksista raportoidaan erikseen, ja tämä artikkeli on hankkeesta irrallinen katsaus erityisen huolenpidon toteuttamiseen Suomessa.

1 Tutkimusprojektissa hankittiin nuorten ja työntekijöiden sekä asiakirja-aineistojen avulla tietoa valtion koulukotien erityisen huolenpidon yksiköiden toiminnasta, mutta tutkimusprojektin tavoitteena on ollut paikantaa erityisen huolenpidon käsitettä ja käytäntöjä myös kansallisesti sekä suhteessa kansainvälisiin käytäntöihin.

Erityinen huolenpito instituutiona

Erityistä huolenpitoa käsittelevät pykälät tulivat lastensuojelulakiin 1.11.2006, ja joiltakin osin niitä muutettiin uuteen lastensuojelulakiin (417/2007), joka tuli voimaan vuoden 2008 alusta. Erityisestä huolenpidon säätely sisältyy lastensuojelulain 11. lukuun, jonka pääotsikko on ”Rajoitukset sijaishuollossa”. Lapsen voidaan sijaishuollon aikana kohdistaa rajoituksia, jotka ovat yhteydenpidon rajoittaminen, aineiden ja esineiden haltuunotto, henkilötarkastus ja henkilönkatsastus, omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, lähetysten luovuttamatta jättäminen, kiinnipitäminen, liikkumisvapauden rajoittaminen, eristäminen sekä erityinen huolenpito.

Erityinen huolenpito määritellään lastensuojelulain 71 §:ssä seuraavasti:

”Erityisellä huolenpidolla tarkoitetaan sijaishuollossa olevalle lapselle lastensuojelulaitoksessa järjestettävää erityistä, moniammatillista hoitoa ja huolenpitoa, jonka aikana lapsen liikkumisvapautta voidaan hänen hoitonsa ja huolenpitonsa edellyttämässä laajuudessa rajoittaa.”

Erityistä huolenpitoa ei voida järjestää avohuollon tukitoimenpiteenä, vaan kyse on huostaan otetulle lapselle järjestettävästä hoitojaksosta. Lapset tulevat erityisen huolenpidon yksikköön tyypillisimmin muista lastensuojelun yksiköistä, lasten- tai nuorisopsykiatrisilta osastoilta taikka suoraan omasta kodistaan. Lastensuojelulaissa lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä. Lastensuojelulain 57 §:n mukaan laitoksia, joissa voidaan järjestää lapsen sijaishuoltoa, ovat lastenkodit ja koulukodit sekä ”muut näihin rinnastettavat lastensuojelulaitokset”. Käytännössä lastensuojelulaitosten nimikkeiden kirjo on mittava. Lainvoimaista valtakunnallista käsitelmäärittelyä nimen ja sisällön suhteesta ei ole (Känkänen & Laaksonen 2006, 7). Tämän lisäksi suomalaiset lastensuojelulaitokset ovat parhailtaan käymistilassa ja samoja palveluja tarjotaan eri laitoksissa eri laitosnimikkeiden alla (Heino & Pösö 2003).

Erityistä huolenpitoa järjestävän lastensuojelulaitoksen käytettävissä on oltava riittävä *moniammatillinen* eli kasvatuksellinen, sosiaalityön, psykologinen ja lääketieteellinen asiantuntemus. Tämä toteutetaan varmistamalla kyseisten ammattialojen edustajien säännölliset tapaamiset lapsen kanssa sekä takaamalla heidän osallistumisensa lapsen erityisen huolenpidon suunnitteluun, toimeenpanoon ja arviointiin. Tämän lisäksi lapselle on erityisen huolenpidon aikana tehtävä tarvittavat lääkärintarkastukset.

Erityisen huolenpidon jakson aikana lapsen liikkumisvapautta voidaan rajoittaa hänen hoitonsa ja huolenpitonsa edellyttämässä laajuudessa. Liikkumisvapauden rajoittamisen ohella myös muut erityisen huolenpidon yksiköissä käytettävät rajoitustoimenpiteet ovat samoja, lastensuojelulain 11. luvussa määriteltyjä rajoitustoimenpiteitä, joita voidaan lainsäädännön suomin edellytyksin käyttää

muissakin lastensuojelulaitoksissa. Niiden käyttö on myös erityisen huolenpidon yksiköissä asianmukaisesti kirjattava.

Poikkeavaa erityisessä huolenpidossa muihin rajoittamiskäytäntöihin nähden on rajoitustoimenpiteiden keston määräytyminen. Erityistä huolenpitoa voidaan järjestää enintään 30 vuorokauden ajan, ja sitä voidaan erittäin painavasta syystä jatkaa enintään 60 vuorokaudella, eli hoito ja samalla lapsen liikkumisvapauden rajoittaminen sekä muut lapsen kohdistuvat rajoittamiskäytännöt voivat kestää yhteensä 90 vuorokautta. Lastensuojelulaitoksissa lapsen liikkumisvapautta saa yleensä rajoittaa enintään seitsemän vuorokautta laitoksen johtajan päätöksellä ja enintään 30 vuorokautta lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän päätöksellä.

Erityisen huolenpidon aloittamisesta tai jatkamisesta päätöksen tekee kunnan johtosäännön mukaan määräytyvä sosiaalihuollon johtava viranhaltija lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän valmisteltua asian. Päätöksen on perustuttava erityisen huolenpidon järjestämistä varten tehtyyn lapsen tilanteen moniammatilliseen arvioon.

Erityistä huolenpitoa voidaan järjestää lapselle ”vakavan päihde- tai rikoskierteen katkaisemiseksi tai kun lapsen oma käyttäytyminen muutoin vakavasti vaarantaa hänen henkeään, terveyttään tai kehitystään ” (LSL 71 §). Erityisen huolenpidon tavoitteena on katkaista lapsen häntä itseään vahingoittava käyttäytyminen ja mahdollistaa lapselle annettava kokonaisvaltainen huolenpito. Käytännössä lapsen itseään vahingoittavaa käyttäytymistä edellä mainittujen lisäksi voi olla esimerkiksi lapsen jatkuva karkailu aiemmasta sijoituspaikastaan. Erityisen huolenpidon edellytyksenä on lisäksi se, että ”sijaishuoltoa ei ole lapsen hoidon ja huolenpidon tarve huomioon ottaen mahdollista järjestää muulla tavoin” (LSL 72 §). Viimeksi mainittu korostaa erityisen huolenpidon eräänlaista viimesijaisuutta sijaishuollon käytäntönä.

Erityisen huolenpidon tämänhetkinen toteuttaminen

Erityisen huolenpidon yksiköitä on valtion koulukodeissa maassamme neljä (kaksi Limingan koulutuskeskuksessa, yksi Kasvunyhteisöt Sairilassa Mikkeliissä sekä yksi Sippolan koulukodissa Kymenlaaksossa). Yksiköissä on yhteensä 15 paikkaa: Limingan molemmat yksiköt sekä Sippolan yksikkö ovat nelipaikkaisia ja Sairilan koulukodin yksikkö kolmepaikkainen. Valtion koulukotien erityisen huolenpidon yksiköihin oli vuonna 2007² sijoitettu yhteensä 59 lasta (Kitinoja 2008). Valtion koulukotien ohella joillakin suurimmilla kunnilla on omissa lastensuojelulaitoksissaan erityisen huolenpidon yksikkö tai sellainen on suunnitteilla. Erityisen huolenpidon päätöksillä voidaan sijoittaa lapsia myös yksityisiin lastensuojelulaitoksiin, jos nämä ovat saaneet lääninhallituksen luvan toiminnalle. Myös joihinkin alaikäisten päihdehoitoon erikoistuneisiin yksiköihin on tehty yksittäisiä sijoituk-

² Vuosi 2007 on ensimmäinen kokonainen vuosi, jolloin erityisen huolenpidon yksiköt ovat toimineet nykyisen kaltaisen lainsäädännön alaisina. Lainsäädäntö astui voimaan 1.11.2006.

sia erityisen huolenpidon päätöksillä. Erityisen huolenpidon päätöksillä sijoitettujen lasten määrästä on erittäin vaikeaa saada valtakunnallisesti kattavaa tietoa, sillä mikään taho ei toistaiseksi seuraa keskitetysti erityistä huolenpitoa tuottavia yksiköitä tai erityisen huolenpidon päätökseen perustuvia sijoituksia. Osittain ilmiötä selittänee ylipäänsä laitoshoidon maassamme koskevan tiedon ja valvonnan puutteellisuus. Lääninhallitusten on lastensuojelulain 80 §:n mukaisesti seurattava lastensuojelulaitosten toimintaa ja erityisesti valvottava lastensuojelulain 11. luvun nojalla tapahtuvien rajoitustoimien käyttöä. Erityisen huolenpidon valvonnan käytännöistä ei tätä tutkimusta varten ole saatu lääninhallituksilta kattavaa tietoa.

Erityinen huolenpito on suhteellisen uusi sijaishuollon käytäntö, mikä osaltaan näkyy erityisen huolenpidon toteuttamisen ja sen valvonnan kirjavuudessa. Erityisen huolenpidon institutionaalisesta häilyvyydestä kertoo osaltaan se, että lastensuojelulaitokset voivat käyttää osastoistaan nimitystä erityisen huolenpidon yksikkö, vaikkei sijoituksia sinne tehtäisikään varsinaisilla erityisen huolenpidon päätöksillä. Toisaalta erityisen huolenpidon päätöksillä voidaan tehdä sijoituksia laitoksiin, joissa ei varsinaista erityisen huolenpidon yksikköä ole olemassa tai joissa kyseisestä hoidosta voidaan käyttää jotakin muuta termiä kuin erityinen huolenpito.

Vaihtoehtoisia nimikkeitä hoidolle ovat muun muassa lähihoito, vierihoito tai intensiivihoido. Erityisestä huolenpidosta säätäminen lainsäädännössä on tähdännyt siihen, että lapsen liikkumisvapautta ja muita lapsen oikeuksia vahvasti rajoitettavia käytäntöjä kyettäisiin sijaishuollossa yhdenmukaistamaan. Tämänhetkinen käytäntöjen ja käsitteiden monimuotoisuus voidaan nähdä siirtymävaiheeseen liittyvänä horjuvuutena. Siirtymävaiheen jälkeen on kuitenkin tärkeää kiinnittää huomio sellaisten käytäntöjen kehittämiseen, joiden avulla erityiseen huolenpitoon liittyvää tietoa ja valvontaa kyettäisiin parantamaan.

Erityisen huolenpidon paikka palvelujärjestelmässä

Erityisen huolenpidon yksiköt ovat lastensuojelun sijaishuollon kentällä kaikkein vahvimmin lapsen liikkumisvapautta ja muita oikeuksia rajoittavia yksiköitä. Samoihin lapsen perustavanlaatuisiin oikeuksiin voidaan puuttua myös muun lainsäädännön kuin lastensuojelulain pohjalta. Alaikäisiin kohdistettuja rajoituksia voidaan toteuttaa alaikäisen kohdalla myös mielenterveyslain (1116/1990) ja rikoslain (39/1889) nojalla. Tällöin lapsen hoito (tai rajoittaminen) tapahtuu pääosin sairaaloiden lapsi- ja nuorisopsykiatrian osastoilla tai nuorisovankilassa. Kehitysvammaisille tarkoitettut laitokset ja niitä koskevan lainsäädännön olen jättänyt tämän tarkastelun ulkopuolelle.

Monilta hoidon sisällöllisiltä määrittelyiltään ja käytännöiltään erityinen huolenpito tulee lähelle lasten ja nuorten psykiatriasta hoitoa. Aivan vastaavista yksiköistä ei tietenkään voida puhua. Erityisen huolenpidon yksiköt toimivat las-

tensuojelulaitoksien yhteydessä ja lastensuojelulain alaisina, kun taas lasten- ja nuorisopsykiatriset osastot toimivat mielenterveyslain alaisina erikoissairaanhoidon yksiköinä. Myös volyymiltaan ja resursseiltaan puhutaan hyvin erityyppisistä hoitoyksiköistä. Vuonna 2004 Suomessa oli lasten- tai nuorisopsykiatrisessa hoidossa kaikkiaan 2 787 alaikäistä lasta tai nuorta, mikä on edellä esitettyihin erityisen huolenpidon lukuihin verrattuna huomattavan suuri luku (Ellilä 2007, 14).

Toisaalta jos kiinnitetään huomio vain kahteen ”erityisen vaikeahoitoisten alaikäisten psykiatriseen tutkimus- ja hoitoyksikköön” (EVA-osastot), jotka toimivat Kuopion Niuvanniemen sairaalassa (12 sairaansijaa) ja Nokian Pitkäniemen sairaalassa (12 sairaansijaa), paikkaluku vastaa enemmän erityisen huolenpidon tämänhetkisiä lukuja. Psykiatrisiin hoitoyksiköihin verrattuna erityisen huolenpidon yksiköt ovat pienempiä, hoitajakset niissä ovat lyhyempiä ja lasten hoidosta vastaavat sairaanhoidon ammattilaisten sijaan tai ohella sosiaalialan ammattilaiset. Lapsen kohdistuvat rajoitustoimenpiteet (kuten liikkumisvapauden rajoittaminen ja yhteydenpidon rajoittaminen) perustuvat erityisen huolenpidon yksiköissä lastensuojelulakiin, kun ne lasten ja nuorten psykiatrisilla osastoilla perustuvat mielenterveyslakiin. Valtion koulukotien erityisen huolenpidon yksiköiden ja erityisen vaikeahoitoisille alaikäisille tarkoitettujen psykiatristen tutkimus- ja hoito-osastojen (EVA-osastojen) institutionaalisen vertailun perusteella rajoitustoimenpiteet näyttävät ehdoittomampina erityisen huolenpidon yksiköissä kuin nuorisopsykiatrisen EVA-osastoilla.

Useissa tutkimuksissa on havaittu lastensuojelun asiakkaiksi tulevien lasten kärsivän hyvin usein myös mielenterveyden ongelmista (esim. Kitinoja 2005; Laukkanen & Laukkanen 2004; Hukkanen 2002; Lehto-Salo ym. 2002). Lähtökohtaisesti voidaankin ajatella, että esimerkiksi erityisen huolenpidon yksiköissä hoidettavat lapset kärsivät usein samantyyppisistä ongelmista kuin psykiatrisille osastoille hoitoon ohjautuvat lapset ja nuoret. Erityisen huolenpidon yksiköihin sijoitetut lapset saattavat myös joko tulla hoitajaksetalle psykiatrisilta osastoilta tai lähteä niille erityisen huolenpidon jakson päätyttyä.

Sijoitettujen lasten erityisongelmien sekä joidenkin hoidon sisällöllisten määritelmien osalta erityisen huolenpidon yksiköt muistuttavat alaikäisten päihdeongelmaisten hoitoon erikoistuneita yksiköitä. Tällaisia ovat maassamme eräät päihdehuollon (a-klinikat, päihdealan järjestöt ja kunnan päihdehuolto), lastensuojelun (lastensuojelun perusyksiköt tai päihdeongelmien hoitoon erikoistuneet lastensuojeluyksiköt) sekä erikoissairaanhoidon (nuorisopsykiatrisen tai päihdepsykiatrisen) yksiköt. Alaikäisille suunnatun päihdehoidon kuvaa on vaikeaa tarkentaa, sillä pääsääntöisesti lasten ja nuorten päihdeongelmia hoitavat yksiköt tulevat lainsäädännöllisesti määritellyiksi joko lastensuojelun tai psykiatrisen yksiköiksi. Alaikäisiä päihdeongelmaisia mahdollisesti hoidetaan jonkin verran myös aikuisille tarkoitetuissa, varsinaisissa päihdehuollon yksiköissä ainakin sellaisissa kunnissa, joissa ei ole lapsille ja nuorille suunnattuja erityispalveluita.

Sulkemiseen ja tiukkaan rajoittamiseen liittyvien käytäntöjen osalta erityinen huolenpito on lähellä kaikkein rajoittavinta, maassamme yli 15-vuotiaisiin nuoriin sovellettavissa olevaa käytäntöä, vankeusrangaistusta. Ehdotonta vankeusrangaistusta suorittavia alle 18-vuotiaita nuoria oli maamme vankiloissa vuoden 2005 lokakuussa ainoastaan kolme, joiden lisäksi kahdeksan nuorta oli tutkintavankeudessa odottamassa tekemiensä rikosten oikeuskäsittelyä (Marttunen 2006).

Monissa Euroopan kuten koko maailmankin maissa lapsiväestöön kohdistuvat vankilarangaistukset ovat huomattavasti yleisempiä kuin Suomessa. Toisaalta myös erilaiset muut suljetut (secure, locked) hoitokäytännöt, joihin voidaan määrätä myös sosiaalisin perustein, ovat monissa maissa yleisempiä kuin suomalaisissa lastensuojelukäytännöissä. Suomessa alle 18-vuotiaiden rikoksentekeijöiden rankaiseminen (tai hoitaminen) pyritään pääsääntöisesti toteuttamaan muulla tavoin kuin määräämällä nuori vankeusrangaistukseen. Suomalaisessa lasten pahantapaisuuden käsittelymallissa, jonka Tarja Pösö (1993, 45) on nimennyt *huoltomalliksi*, rikoksen tehneen lapsen tuen ja hoidon tarpeen arviointi asettuu suurempaan rooliin kuin lapsen tekemän rikoksen ja siitä rankaisemisen arviointi, jotka puolestaan ovat keskeisiä arviointiperusteita huoltomallin vastinparina esitetyssä *oikeusmallissa*. Huoltomallissa pahantapaisuus nähdään sosiaalisena tai psykologisena häiriönä ja ratkaisukeinoksi nähdään lastensuojelullinen sijoitus, jonka seurauksena häiriökehitys voidaan katkaista (mt. 45).

Erityisen huolenpidon erityisyys?

Edellä on tarkasteltu erityisen huolenpidon sisältöjä lainsäädännön pohjalta sekä suppeahkosti sitä lapsille ja nuorille suunnattua palvelujärjestelmää, jonka osaksi erityinen huolenpito maassamme asettuu. Tämän tarkastelun pohjalta voidaan esittää pohdintoja siitä, mikä erityisestä huolenpidosta tekee erityistä suhteessa muihin lapsia ja nuoria rajoittaviin hoitokäytäntöihin tai suljetun hoidon käsitteeseen yleisesti.

Erityistä huolenpitoa voidaan pitää lastensuojelullisena ”suljettuna hoitona”, sillä lapsen liikkumisvapautta on erityisen huolenpidon päätöksillä mahdollista rajoittaa varsin voimakkaasti. Myös muut lastensuojelulain rajoitustoimenpiteet, kuten esimerkiksi yhteydenpidon rajoittaminen, ovat erityisen huolenpidon käytännön toteuttamisessa keskeisellä sijalla. Verrattuna esimerkiksi rajoitustoimenpiteisiin lasten- ja nuorisopsykiatrisilla hoito-osastoilla, erityisen huolenpidon rajoittamiskäytännöt näyttävät melko vahvoina ja totalitaarisina. Erityisen huolenpidon yksiköissä käytössä olevat rajoitustoimenpiteet (esimerkiksi sähkölukot lasten huoneiden ovissa) voivat muistuttaa enemmän vankilaa kuin hoidollista yksikköä ja saattavat joiltakin osin herättää jopa kysymyksiä erityisen huolenpidon ”hoidollisuudesta” suhteessa siinä käytettyjen rajoitustoimenpiteiden voimakkuuteen.

Tähän liittyen tulisi pohtia myös sitä, miten erityinen huolenpito tosiasiallisesti tukee lasten edun ja oikeuksien toteutumista, mitä lähtökohtaisesti voidaan pitää lastensuojelun taustalla vallitsevana tavoitteena. Edellä mainittuja seikkoja on selvitetty Stakesin rahoittamassa tutkimus- ja kehittämishankkeessa ”Erityinen huolenpito koulukodeissa” (Kekoni ym. 2008).

Hankkeessa tutkittiin muun muassa ryhmähaastattelumetodin avulla erityisen huolenpidon arjen käytäntöjä valtion koulukotien erityisen huolenpidon yksiköissä yhtäältä yksiköissä hoidossa olevien lasten, toisaalta niissä työskentelevän henkilökunnan näkökulmasta.

Erityiseen huolenpitoon sisältyy vahvan rajoittamisen ja sulkemisen ohella myös muita piirteitä, jotka tekevät siitä erityistä suhteessa muihin alaikäisille suunnattuihin hoitokäytäntöihin maassamme. Erityinen huolenpito on lainsäädäntöön pohjautuen moniammatillista hoitoa ja huolenpitoa, jossa eri ammattialojen asiantuntijoiden on osallistuttava lapsen hoitoon sen eri vaiheissa. Moniammatillisuuden toteutumista erityisen huolenpidon hoitajakson aikana ei toistaiseksi ole arvioitu, mutta toteutuessaan lainsäätäjän tarkoittamalla tavalla hoitokäytäntö olisi hyvin erityinen verrattuna esimerkiksi muuhun lastensuojelulaitoksissa toteutettuun hoitoon ja myös moniin muihin lapsiin ja nuoriin kohdistuviin rajoitaviin hoitokäytäntöihin. Tällainen moniammatillisuuden käytäntö tekee erityisestä huolenpidosta erityistä suhteessa lapsille ja nuorille suunnattuihin suljettuihin hoitokäytäntöihin myös kansainvälisesti.

Myös erityisen huolenpidon kestolle määritellyt tiukat, melko suppeat ajalliset rajat, tekevät erityisen huolenpidon käytännöstä omintakeisen niin lastensuojelun kentällä kuin verrattuna muihinkin lapsille ja nuorille suunnattuihin rajoitaviin käytäntöihin. Lainsäädännössä erityisen huolenpidon luonne on määritelty lähinnä pysäyttäväksi; sen ei ole tarkoitus olla lapsen pitkäkestoista (suljettua) hoitoa vaan sen tavoitteeksi on määritelty lapsen häntä itseään vahingoittavan käyttäytymisen katkaiseminen. Erityisen huolenpidon paikka osana lapsille ja nuorille suunnattua palvelujärjestelmää näyttäytyy tästä näkökulmasta tarkasteltuna eräänlaisena pysäyttävänä välivaiheena. Erityisen huolenpidon pysäyttävä luonne erottaakin sen selkeästi esimerkiksi nuorisopsykiatrian osastohoidon käytännöistä. Toisaalta niin hoitoon tulon syyt kuin hoitajakson pysäyttävä luonnekin voivat olla esimerkiksi lasten ja nuorten päihdehoitoon erikoistuneissa lastensuojeluyksiköissä hyvin samankaltaisia kuin erityisen huolenpidon yksiköissä.

Erityisen huolenpidon vakiintuminen erityiseksi lastensuojelun palvelumuodoksi vaatii aikaa sekä käytäntöihin kohdistuvaa tutkimusta ja kehittämistä. Myös erityisen huolenpidon valvontakäytäntöihin on syytä kiinnittää huomiota. Vaikka erityisellä huolenpidolla voidaan nähdä olevan oma paikkansa palvelujärjestelmässä, on sen erityisyyttä esimerkiksi suhteessa lasten ja nuorten päihdehoidon käytäntöihin selkeytettävä. Myös sitä, missä määrin erityisen huolenpidon mahdollistamat, varsin vahvasti lapsen vapautta rajoittavat käytännöt ovat hoidollisesti perusteltuja, tulisi lähestyä sekä tutkimuksellisesti että käytäntöjen kehittämisen näkökulmasta.

Lähteet

- Ellilä, Heikki (2007) Child and adolescent psychiatric inpatient care in Finland. Turun yliopiston julkaisuja Ser. D Osa 758. Turku: Turun yliopisto.
- Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2003) Tilastot ja tarinat lastensuojelun tiedonlähteinä. Yhteiskuntapolitiikka 68 (6) 584–597.
- Hukkanen, Raija (2002) Psychosocial Problems of Children Placed in Children's Homes. Turun yliopiston julkaisuja Ser. D. Osa 524. Turku: Turun yliopisto.
- Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja (2008) Erityinen huolenpito koulukodeissa. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Kitinoja, Manu (2008) Erityistä huolenpitoa ja vastaavaa hoitoa toteuttavat yksiköt Suomessa. Teoksessa Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja Erityinen huolenpito koulukodeissa. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Kitinoja, Manu (2005) Kujan päässä koulukoti. Tutkimus koulukoteihin sijoitettujen lasten lastensuojeluasiakkuudesta ja kouluhistoriasta. Tutkimuksia 150. Helsinki: Stakes.
- Känkänen, Päivi & Laaksonen, Sari (2006) Selvitys sijaishuollon ja jälkihuollon nykytilasta ja kehittämistarpeista. Lastensuojelun kehittämisohjelma. <<http://www.sosiaaliportti.fi/File/7d9702b1-7343-49cf-a3e8-36d4ceb9ead1/Loppuraportti.pdf>> [7.5.2008]
- Lastensuojelulaki (417/2007).
- Lastensuojelu 2006 – Barnskyddet 2006 – Child welfare 2006. Tilastotiedote 13/2007, SVT, Sosiaaliturva 2007. Stakes. <<http://www.stakes.fi/FI/tilastot/aiheittain/Lapsuus-japerhe/lastensuojelu.htm>> [7.5.2008]
- Laukkanen, Terhi & Laukkanen, Eila (2004) Sijaislapsista suuri osa vailla tarvitsemaansa psykiatrista apua. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 2004 (41), 303–309.
- Lehto-Salo, Pirkko & ym. (2002) POLKU-tutkimus. Tutkimus nuorista kolmessa koulukodissa. Psykiatrinen ja neuropsykologinen näkökulma. Tutkimuksia 16. Helsinki: Stakes.
- Marttunen, Matti (2006) Nuorten rangaistusjärjestelmän toiminta 1990-luvun alusta nykypäivään. Teoksessa Kivivuori, Janne & Honkatukia, Päivi (toim.) Nuorisoriikollisuus: Määrä, syyt ja kontrolli. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 221, 281–314.
- Mielenterveyslaki (1116/1990).
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. Acta Universitatis Tamperensis Ser A vol 388. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rikoslaki (39/1889).
- Sijaishuollon pakkotoimityöryhmän muistio. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistio 1998:22. Helsinki.

EPILOGI

Hyvinvoinnin ulottuvuudet – perheen ja yhteiskunnan suhteissa

Hyvinvoinnista puhuttaessa viitataan sangen erilaisiin tekijöihin, onhan kyse laajasta ilmiöstä. Mutta ovatko näkemykset hyvinvoinnista harharaiteilla? Raimo Sailas (2008) katsoo hyvinvoinnin käsitteen olevan kadoksissa ja kritisoi täystyöllisyystavoitteen unohtamista. Antti Karisto (2008) taas arvioi hyvinvointikäsitteen joutuneen hukkaan vallitsevan näkemyksen korostaessa pikemminkin taloudellista kasvua kuin jakopainotteista sosiaalipolitiikkaa. Lisäksi hän kiinnittää huomion hyvinvointipuheen viihteellistymiseen. Näissä kahdessa lyhyessä kolumnissa kosketellaan hyvinvoinnin tuottamista, jakamista ja kokemista sekä sen käsitteellistä tai näkemyksellistä hukkaan joutumista.

Myös tämän artikkelin pontimina on käsitys siitä, että ymmärrys hyvinvoinnista kaipaava kriittistä pohdintaa ja luovaa huolenpitoa. Paneudun teemaan perheen¹ ja yhteiskunnan suhteiden näkökulmasta. Vanhemmilla on ensisijainen vastuu lapsistaan, ja sen tähdentäminen on korostunut muun muassa poliittisessa puheessa. Mutta kyetäänkö vanhenevassa yhteiskunnassa herkistymään aikuisten ja lasten suhteisiin, oloihin, tiloihin nykytodellisuuksissa? Martha Nussbaum (2001)² muistuttaa siitä, miten valtava ja samalla epävakaa saavutus ihmisen kehityksessä on ymmärtää toinen ihminen erillisenä olentona, jota ei voi hallita eikä panna palvelemaan omia tarpeitaan. Tämän vuoksi myös vapauden ja tasa-arvon aatteet ovat häilyviä saavutuksia, joihin vaikuttavat *tunteet ja arvot sukupolvi-*

1 Tässä artikkelissa perheinstituutiota lähestytään (pikku)lapsiperheiden ja yhteiskunnan välisistä suhteista.

2 Ks. Alhanen 2004.

namiikassa. Lapsuuden olosuhteet merkitsevät ihmiselle tässä ja nyt, ja niillä on myös kauaskantoiset yhteiskunnalliset vaikutukset.

Lasten kehityksestä, oppimisesta ja terveydestä on karttunut tutkittua tietoa noin sadan vuoden ajan monen tieteenalan voimin. Ajantasaista tietoa myös lasten ja lapsiperheiden elinoloista (ks. Suomalainen lapsi 2007) on viime vuosina karttunut. Tieto on toki aina osittaista ja vajaata, mutta sitä on runsaammin kuin koskaan aikaisemmin. Tieteen erikoistuminen mahdollistaa yhä tarkempien havaintojen teon, ja odotukset tieteen mahdollisuuksiin ennakoita ja hallita ongelmia ovat suuret. Erikoistumisen syvenemisellä on monia hankalasti havaittavia seurauksia. Eräs näistä on tieteen fragmentaarinen suhde todellisuuteen, ja se voi kalvaa tieteiden sisintä luovuutta ja heikentää sosiaalista näkökykyä. Fragmentaation seurauksena voi olla vaikea nähdä, *mikä liittää ilmiöitä yhteen*. Siksi tarvitsemme kokonaisuuksien hahmottamista. (Bohm & Peat 1992, 17–42.)

Käännyn ensin hyvinvointitutkimuksen puoleen ja kysyn siltä: mitä hyvinvointi on? Millaisiin käsityksiin hyvinvoinnista se näyttää nojautuvan? Toiseksi palaan Erik Allardtin (1976; 1993) tunnettuun kolmijakoon *having – loving – being*, jota lähestyn lähinnä hyvinvointia koskevaa ymmärrystä kokoavana jäsenyyksenä ja sen hahmottamiseksi, miten hyvinvoinnin eri osatekijät liittyvät toisiinsa. Kehittelen sitä sivilisaatiohistoriallisilla havainnoilla (Jacobs 1992)³ avatakseni näköaloja perheen ja yhteiskunnan vastavuoroisiin suhteisiin hyvinvoinnin tuottamisessa. Sen jälkeen pohdin, miten subjektiivinen kokemus hyvinvoinnista syntyy ja tunteiden merkitystä siinä. Lopuksi tarkastelen lapsuuden yhteiskunnallisten ehtojen vaalimista. ”Lapsikysymys” on 2000-luvulla tullut uudelleen yhteiskuntapoliittisesti tähdelliseksi teemaksi. Meneillään on ennennäkemättömän moninainen lapsuuteen, nuoruuteen ja vanhemmuuteen liittyvä poliittinen ohjelmatyö.⁴ Lasten ja lapsiperheiden hyvinvointia koskeva keskustelu käy vilkkaana, jota osaltaan heijastaa myös nyt käsillä oleva teos.

3 Kanadalainen sosiologi Jane Jacobs (1992) on eri aikakausien kulttuurien selviytymisstrategioita tutkiesaan osoittanut myös perheinstituution ja yhteiskunnan välisiin suhteisiin.

4 Vuoden 2005 syksyllä perustettiin lapsiasiavaltuutetun toimi. Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma 2007–2011 (OPM julkaisuja 2007:41) on poikkeuksellisen laaja-alainen. Se kattaa 0–29-vuotiaiden elinot. Lapsi- ja nuorisopoliittisia näkökulmia sovitetaan yhteen. Kehittämisohjelman valmistelussa ovat olleet mukana kaikki ministeriöt, suuri joukko kansalaisjärjestöjä ja asiantuntijoita. Edellisen kerran ministeriöt paneutuivat lasten kasvuoloihin laajalla paletilla kansainvälisenä lapsen vuonna 1979. Hallituksen lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin sekä terveyden edistämisen politiikkaohjelmissa jatketaan emt. kehittämisohjelman konkretisointia. Niissä on osaltaan määrä myös toteuttaa sosiaali- ja terveysministeriössä päätökseen saatua lastensuojelun kehittämisohjelman (2004–2007) toimeenpanoa sekä Kaste-ohjelmassa (2008–2011) käynnistettyä lapsipalveluiden laajaa ”remonttia”. Huoli lasten hyvinvoinnista ja terveydestä on johtanut Suomen Akatemian valmistelemaan teemaan kohdistuvaa erityistä tutkimusohjelmaa vuosiksi 2009–2012.

Toistuvia painotuksia ja vaihtuvia näkökulmia

Hyvinvoinnin käsitteen sisällöllisiä muutoksia pohjoismaisessa tilastollisessa *elinolotutkimuksessa* tutkiessaan Hannele Sauli ja Jussi Simpura (2005) viittaavat politiikan, hallinnon ja tutkimuksen monitasoisiin neuvottelu- ja valtasuhteisiin, joiden tuloksina käsitykset hyvinvoinnista muotoutuvat. Kuuden vuosikymmenen aikana yhteiskunta on muuttunut ja ymmärrys hyvinvoinnista on painottunut vaihtelevin tavoin. 1960-luvulla hyvinvointia tarkasteltiin toimeentulona ja tarpeina, 1970-luvulla koko väestöä koskevinä resursseina ja toimintoina, 1980-luvulla alkoi erilaistumiskausi, EU-vaiheen alussa 1990-luvulla hyvinvoinnin käsite kutistui ja 2000-luvulla marginalisoitui huono-osaisuuteen painottuen.

Modernin hyvinvointitutkimuksen⁵ uudessakin aallossa pohditaan edelleen ja useista näkökulmista sitä, mitä hyvinvointi on. Tutkimuksen kenttä on pluralistinen, ja käsitteet ovat liikkuvassa tilassa. (Heikkilä & Kautto 2002.) Kansainvälisessä hyvinvointitutkimuksen kokoomassa todetaan, että hyvinvoinnin moniulotteisuus on laajalti hyväksytty, ja sen nähdään kattavan *inhimillisen elämän kaikki aspektit*. Hyvinvoinnin osatekijöitä käsitteellistetään monin eri tavoin. Kirjallisuus teemasta on laaja. Avoimia kysymyksiä on muun muassa siksi, ettei ole sellaisia köyhyyden, epätasa-arvon tai hyvinvoinnin käsitteitä tai mittaamisen menetelmiä, jotka olisivat yleisesti hyväksytyjä ylitse muiden. Teoreettisesti ja käytännöllisesti tarkentavaa ja *eritoten yhteen kokoavaa* jatkotyötä tarvitaan edelleen. (Measuring Human Well-being 2007.) Kilpailevat tai vaihtoehtoiset tavat käsitteellistää ilmiökenttää voivat monipuolistaa mutta myös pirstaloita ymmärrystä hyvinvoinnista.

Hyvinvoinnin osatekijät tavataan jakaa *objektiivisiin* lähinnä numeerisesti mitattaviin tekijöihin sekä *subjektiivisiin* kansalaisten tulkintoihin perustuviin tekijöihin. Lähestymistapojen välillä on teoreettisia ja empiirisiä jännitteitä. Molempiin suuntiin etenemisen tarve nauttii kuitenkin kasvavaa yksimielisyyttä. Onhan toistuvasti havaittu, että ihmiset saattavat tulkita samankaltaiset ulkoiset olot varsin eri tavoin. Keskeisiin hyvinvoinnin tekijöihin luetaan terveys, taloudellinen toimeentulo, työ, koulutus, asuminen, turvallisuus ja sosiaaliset suhteet. (Heikkilä & Kautto 2002; Kautto 2007; Moisio ym. 2008.)

Pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa on vakiintunut *resurssiperustainen* lähestymistapa, jossa hyvinvointi samaistetaan yksilöiden resurssien hallintaan. Resurssit ymmärretään välineinä, joilla ihmiset voivat *tietoisesti* ohjata elämänsä kulkua. Voimavarojen avulla yksilön on mahdollista tehdä elämäänsä koskevia päätöksiä ja valintoja. Ainoita oikeita *tavoitteita tai määritelmiä "hyvästä elämästä" kartetaan*. Elinolot ymmärretään aineelliseksi perustaksi, jolta hyvinvointi rakentuu *yksilöllisenä prosessina*. Vaikka *aineellinen hyvinvointi dominoi* edelleen tutkimusta, tapana on ollut korostaa myös ei-aineellisia tekijöitä, ja yhä enemmän kiinnostus kohdistuu hyvinvoinnin subjektiiviseen puoleen. (Heikkilä & Kautto 2002; Sauli & Simpura 2005; Kautto 2007; Moisio ym. 2008.)

Hyvinvointitutkimuksesta tiivistettyjä peruspiirteitä tarkasteltaessa on tarpeen

⁵ Materiaalina on käytetty eräitä kokoavia artikkeleita, etenkin Stakesin Suomalaisten hyvinvointi (2002; 2006; 2008) julkaisujen johdantotekstejä.

muistaa, että kyse on ennen kaikkea määrällisesti mitattavista tekijöistä. Näin on voitu valaista hyvinvoinnin karttumista ja jakautumista koko väestön tasolla. Esiin on saatu tärkeitä havaintoja yhteiskunnallisista kehityskuluista, kuten vaurauden kasvusta ja samanaikaisesta eriarvoistumisesta. Taustalla on lähtökohtaisesti valitsevana käsitys siitä, että hyvinvointi kuuluu kaikille.⁶ Hyvinvointia lähestytään pyrkimällä *arvovapauteen*. Sen lisäksi hyvinvointikäsitystä luonnehtivat *yksilöllisyyden* eetos ja käsitys rationaalisesta ihmisestä, joka muokkaa elämäänsä *tietoisin valinnoin*.

Pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen perinteisiin on kuulunut läheinen yhteys *hyvinvointipolitiikkaan*. EU:n piirissä keskusteluun näyttää nousevan vilkkaasti vaihtuvia näkökulmia tutkimuksen ja politiikan suhteisiin. Muun muassa sosiaalisen laadun teoriasta on kehitelty indikaattoreita koheesion mittaamiseksi, pääosin talouden ja teknologian aloilta. (Heikkilä & Kautto 2002.) Hyvinvointipoliittista ajattelua EU:ssa on ollut inspiroimassa Anthony Giddensin hahmotelma, jossa perinteisen ”sosiaalisen pahan” (kuten puute ja kurjuus) sijasta pitäisi määritellä ”sosiaaliset hyvät”, joita varten hyvinvointijärjestelmät ovat olemassa, päätavoitteena sosiaalinen oikeudenmukaisuus. Näin yltäkylläisyyden yhteiskunnissa ennakoidaan *käännettä negatiivisesta positiiviseen* hyvinvointipolitiikkaan. (Moisio ym. 2008, 18.)

Viitanneeko pyrkimys positiiviseen samaan suuntaan kuin Antti Karisto (2008), joka toteaa, että ”sosiaalipolitiikassa hyvinvointi ymmärretään ongelmien ja riskien onnistuneeksi sääntelyksi, ennen kaikkea turvallisuudeksi – – kyse ei ole niinkään hyvän tuottamisesta kuin pahan eliminoimisesta – –” eikä tämä merkitse sitä, että ihmiset voisivat hyvin, Karisto päättelee. Näin ymmärrys hyvinvoinnista on tavallaan rakentunut vastakohtansa kautta.

Hyvinvoinnin kolmiulotteisuus

Seuraavassa katse kohdistetaan Erik Allardtin⁷ (1976; 1993) tunnettuun kiteytykseen *having – loving – being*, jolla myös on pitkät perinteet pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa. Kolmijaon lähtökohtana ovat *inhimilliset perustarpeet*, jotka jäsentävät resurssien tarkastelua. Kolmijako osoittaa välttämättömiin olemassaolon ja kehityksen aineellisiin ja aineettomiin ehtoihin (Allardt 1993, 89). Ero resurssiperustaiseen lähtökohtaan on ilmeinen.

Ihminen tarvitsee ruokaa, juomaa, suojaa sekä monenlaisia taitoja selvitäkseen hengissä. *Having* viittaa elinoloihin, kuten toimeentuloon, asumiseen, työllisyyteen, työoloihin, terveyteen ja koulutukseen. Samaan ulottuvuuteen Allardt liittäisi myös fyysisen ja biologisen ympäristön laadun kuten ilman, veden ja maaperän puhtauden. *Loving* osoittaa yhteyssuhteisiin muun muassa perheen, suvun ja

6 Tätä käsitystä horjuttavat politiikan paradigmuutokset (ks. esim. Kananen 2008).

7 Allardtin merkittävästä paikasta pohjoismaisessa tutkimuksessa ks. Sauli & Simpura 2005.

KUVIO 1. Hyvinvoinnin kolme pääulottuvuutta.

ystävien sekä paikallisyhteisöjen piirissä. Ihminen tarvitsee toisia ihmisiä. *Being* käsittää osallistumisen omaa ja yhteistä elämää koskeviin toimiin ja päätöksiin sekä mahdollisuudet vapaa-ajan tekemiseen (*Doing*), mielekkääseen työhön ja luonnosta nauttimiseen. Ihmiselle on tarpeen kuulua yhteisöön ja elää sovussa luonnon kanssa. (Mt. 89–91.)

Uudemmassa hyvinvointitutkimuksessa *having*-ulottuvuuden osatekijöitä on käsitteellistetty indikaattoreiksi, jotka osoittavat yksilöiden ja väestöryhmien käytettävissä oleviin resursseihin. Sen sijaan ympäristön laadun mittaaminen hyvinvoinnin osatekijänä on osoittautunut paljon vaikeammaksi. *Loving* ja *being* -ulottuvuuksien osatekijöitä on tarkemmin hahmotettu satunnaisesti, jos lainkaan.

Hyvinvoinnin kolmiulotteisella ymmärryksellä on suuri arvo monessa mielessä. Nostan esiin viisi tähdellistä seikkaa, joilla on hyvinvointia koskevaa ymmärrystä *kokoavaa merkitystä*.

1. Ulottuvuudet limittyvät toisiinsa ja saattavat ruokkia toinen toistaan. *Mikään niistä ei kuitenkaan korvaa muita*, koska jokaisella ulottuvuudella on ainutlaatuista muista poikkeavaa itseisarvoa. Hyvinvointi edellyttää tarpeiden tyydytystä kaikilla ulottuvuuksilla. Kun ”*having*” painottuu ylitse muiden, eri ulottuvuuksien keskinäinen dynamiikka jää varjoon, ja ymmärrys hyvinvoinnista jää vajaaksi ja voi vinoutua.
2. Ulottuvuudet muodostavat kokonaisuuden, johon erillisillä osatekijöillä on yhteys. Kolmijako tekee näin olemassaoloa meille mielekkääksi. Ymmärrys hyvinvoinnin kolmiulotteisuudesta toimii siten myös *näkemystietona*⁸, joka auttaa ylittämään tieteen fragmentaarista suhdetta todellisuuteen ja liittämään ilmiöitä yhteen (Bohm & Peat 1992). Se tarjoaa viitekehyksen paitsi empiiriselle tutkimukselle ja hyvinvointipolitiikan kehittämiseksi niin myös elämänpoliittisille keskusteluille yksilöllisten ja yhteisöllisten valintojen teossa.
3. Inhimillisistä perustarpeista lähtevä käsitys hyvinvoinnista soveltuu niin yhteiskunnallisten rakenteiden kuin yksilöllisten tilanteiden tai sosiaalisten yhteisöjen ja instituutioiden kuten palveluiden tarkasteluun.
4. Perustarpeiden tyydytys hyvinvoinnin kolmella ulottuvuudella on tähdellistä

8 Spinoza arvosti näkemystietoa, jossa todellisuutta onnistutaan valaisemaan erillisiltä näyttävien osien ”tarkkaa” tavalla, joka osoittaa osien yhteyden kokonaisuuteen (Pietarinen 1993, 22–33). Osa modernista tieteestä on samoilla jäljillä.

kaikille. Ihmisen ikä, sukupuoli, sosiaalinen asema tai muut vastaavat tekijät voivat vaikuttaa tuntuvasti hyvinvoinnin ulottuvuuksien keskinäiseen järjestykseen sekä erityisesti kunkin ulottuvuuden sisällöllisiin osatekijöihin. Lapsiperheissä on aikuisia ja lapsia, jolloin on paneuduttava hyvinvoinnin ikäspesifeihin piirteisiin. (Ks. Strandell 1995; Järventie 2001; 2007.)

5. Perustarpeet voidaan ymmärtää universaaleina siinä mielessä, että niiden tyydyttämiseen pyritään kaikkialla, vaikka alati erilaisin tavoin aikakaudesta ja kulttuurista yms. riippuen. Universalisuus on tiukasti kontekstisidonnaista.

Ihmislajille välttämättömien perustarpeiden kokonaisuus on *olennaisuudessaan* kaunis, tosi ja hyvä. Voi olla, että kehittynyt taju hyvinvoinnin kolmiulotteisuudesta olisi hyödyllistä niin ihmisen sisäisen kuin ulkoisen maailman kannalta. Se voisi osaltaan auttaa luopumaan ”sotaisesta suhteesta todellisuuteen”, jollaiseksi Michel Serres (1994) luonnehtii aikakautemme tapaa suhtautua todellisuuteen. Olisi ymmärrettävä luonnon ja kulttuurin ehdoton yhteinen kietoutuminen. Tärkeää on *aineellinen kohtuullisuus, vastavuoroisuus ja henkisen elämän rajattomista mahdollisuuksista nauttiminen*, Serres ehdottaa. Toisin sanoen, tarjolla olisi loving ja being -ulottuvuuksien pihtaamaton ja antaumuksellinen viljely ”korvikkeeksi” aineellisen kulutuksen hillitsemisestä.

Suomi on vauraampi kuin koskaan ja väestön elintaso on korkeampi kuin milloinkaan, ja samanaikaisesti hyvinvointierot ovat kasvaneet. Eriarvoisuus on lisääntynyt. Kannattaa pysähtyä siihenkin, että tietyn rajan jälkeen taloudellinen vauraus ei tuota parempaa elämää. Elintason ja subjektiivisen hyvinvoinnin välillä on positiivinen yhteys, mutta hyvinvointi ei enää lisääny sen jälkeen, kun elintaso tyydyttää perustavat tarpeet. Bruttokansantuote asukasta kohden on Suomessa kasvanut kolminkertaiseksi viimeisten neljänkymmenen vuoden aikana. Samaan aikaan suomalaisten tyytyväisyys on pysynyt samalla tasolla (Moisio ym. 2008, 16–17, 26).

Mitä hyötyä on aineellisesta vauraudesta, joka ei enää lisää hyvinvointia? Eritoten jos sen kartuttaminen verottaa tarpeiden tyydytystä hyvinvoinnin muilla ulottuvuuksilla? Pitkät työpäivät voivat lisätä tuloja ja/tai tuottaa mainetta ja tyydytystä – ja vähentää käytettävää aikaa lasten tai muiden läheisten kanssa (ks. Soininvaara 2008). Suomi sijoittuu 15 maan joukossa yhteispisteillään kolmanneksi eräässä kansainvälisessä lasten hyvinvointia koskevassa vertailussa. Pohjoismaissa lasten hyvinvointi on materiaalisen toimeentulon ulottuvuudella erittäin hyvä. Sen sijaan Pohjoismaat eivät pärjää kovinkaan hyvin subjektiivisessa hyvinvoinnissa ja perhe- ja ystävyys-suhteissa, joiden kohdalla Suomi jää häntäpäähän. (Kangas 2008, 361–362.) Samankaltaisia havaintoja on tehty myös aiemmissa tutkimuksissa.

Eikö näissä havainnoissa tiivisty juuri se, mikä hyvinvointia koskevassa ymmärryksessä on harharaiteilla? Aineellinen vauraus ei muutukaan hyvinvoinniksi, vaan sen kasvava kartuttaminen vie tilaa muilta hyvinvoinnin ulottuvuuksilta.

Perheen ja yhteiskunnan vastavuoroiset suhteet

Seuraavassa kuviossa hyvinvoinnin kolmiulotteisuus on istutettu historialliseen perspektiiviin; katse menneeseen voi auttaa näkemään tulevaa. *Sivilisaatiohistorian* pitkä perinne kertoo perheinstituution ja yhteiskunnan keskinäisistä suhteista. Kaikissa kulttuureissa perheinstituution ja lasten asemaa säätelevät tavat, joilla elanto hankitaan, joilla uudet sukupolvet vastaanotetaan ja joilla maailmaan orientoitumista hahmotetaan (ks. Jacobs 1992; Bardy ym. 2001). Näin kaksi kolmijakoa on yhdistetty kuvioksi, joka tuo näkyville perheinstituution yhteiskunnan uusiutumisen dynamiikassa.⁹ Tämä näkökulma ohjaa kuvion Hyvinvoinnin perustat ja ulottuvuudet tarkastelua. (Kuvio 2.)

I Elannon hankkimisen tavat vaikuttavat kaikissa kulttuureissa elinoloihin, ajankäyttöön, perherakenteisiin sekä lasten asemaan. Ne vaikuttavat siihen, kuinka lapsia hoidetaan, kasvatetaan ja opetetaan sekä siihen, ketkä näihin tehtäviin osallistuvat.

Historiallisesti on helppo nähdä, miten muutokset elannon hankkimisen tavoissa muokkaavat radikaalisti lasten asemaa sekä lasten ja aikuisten välisiä suhteita. Keräilykulttuurissa lapset kulkivat aikuisten matkassa, ja maanviljelyyn asettaessa lapset osallistuivat varhain tuotannolliseen työhön. Tällöin perheet hyötyivät lasten työpanoksesta: ”lapsi toi leivän tullessaan” niin pian kuin ”kynnelle kykeni”. Teollisessa yhteiskunnassa siirryttiin palkkatyöhön kotitalouden ulkopuolelle ja pidentynyt koulutus myöhensi tuotannolliseen työhön siirtymistä. Viviana A. Zelizer (1985) on kiteyttänyt lasten arvon muutoksen siten, että heistä tuli taloudellisesti hyödyttömiä tai arvottomia, mutta emotionaalisesti korvaamattomia.

Lasten hoito, kasvatusta ja opetus sekä lasten oma kehittäminen ja kouluttautuminen kestävät tänä päivänä pitkään. 5–6-vuotiaan esikoululaisen odotettavissa oleva koulutusaika on parikymmentä vuotta (Rautanen 2007, 183). Opiskelu sää-

KUVIO 2. Hyvinvoinnin perustat ja ulottuvuudet.

⁹ Lapsen oikeuksien sopimuksen kantavat prinssiipit: provision, participation and protection on luettavissa myös tähän kuvioon; voimavarojen osoittaminen lasten tarpeisiin (provision) kuuluu having-osastoon, osallistuminen ja suojelu ovat keskeisiä sekä loving että being -ulottuvuuksilla (ks. Bardy 2009).

telee pitkälti tässä ja nyt eletävää lapsuutta ja nuoruutta. Lapsuuden institutionalisoituminen merkitsee muun muassa sitä, että lapset siirtyvät päivähoidosta kouluun ja opiskelemaan, opinahjosta toiseen. Hoito, kasvatus ja opetus maksavat. Onko lapsista tullut siis *taloudellisia taakkoja*?

Niin aikuisten toimet lasten parissa kuin lasten oma työ ovat taloudellisesti välttämättömiä ja arvokkaita vastatessaan niin yksilöiden kuin yhteiskunnan tarpeisiin. Lasten *panos kansantaloudessa* on kuitenkin jäänyt havaitsematta (Qvortrup 1987). Investoinnit lapsiin esimerkiksi päivähoidon ja koulun muodossa eivät suinkaan ole pelkkää kuluu. Ne ylläpidetään verovaroin, ja työssä käyvät lasten vanhemmat ovat hyviä veronmaksajia. Ne tarjoavat työpaikkoja, joista karttuu verovaroja, ja viimein ne kasvattavat tulevia veronmaksajia. Ne ovat taloudellisesti tuottavaa toimintaa. (Qvortrup ym. 1994.) Ja perheen ohella ne mahdollistavat yhteiskunnan uusiutumisen.

Kaikissa kulttuureissa lapset syntyvät perheisiin ja *II uusien sukupolvien* vastaanottoon osallistuu tavalla tai toisella perheinstituutiota laajempi yhteiskunta. Mitä erilaisimmin yhteisöllisin riitein, säännöksin ja normein on määritelty lapsen saantia, nimenantoa ja kasvatusta.¹⁰ Perhe on yksityisyyden aluetta, jota monet lait ja instituutiot säätelevät (ks. Sevón & Notko 2008).

Perheessä aineelliset, sosiaaliset ja henkiset elinolot määrittävät pitkälti vanhempien mukaan. Lasten kasvatus ja elatus ovat vanhempien tehtäviä, ja vanhemmat jakavat perheen käytössä olevat resurssit omiin ja lastensa tarpeisiin. *Elin-tasosta tulee elämää suhteissa*. Läheissuhteet perheessä ovat olennaisia syvimpien emotionaalisten tarpeiden tyydytyksessä kaiken ikäisille, ja lapsuudessa ne ovat elintärkeitä, etenkin varhaisvaiheessa. Suhteet sukulaisiin ja ystäviin laajentavat ydinperheen suhdeverkostoja. Lapset kasvavat läheissuhteissa; ilman niitä ei kasva ihmiseksi, eikä pienenä selviä hengissäkään.

Perhe on ensisijainen mutta ei ainoa elinpiiri. Vanhemmat käyvät työssä ja ovat osallisia työssä syntyviin sosiaalisiin suhteisiin. Lasten arkipäivään kuuluvat päivähoito ja koulu, joissa keskeisiä ovat aikuisten ja lasten väliset suhteet sekä lasten vertaissuhteet. Sosiaalisia suhteita syntyy vapaa-ajan harrastuksissa ja internetissä. Uusien sukupolvien vastaanottoon osallistuu myös tiedealoittain erikoistuneiden asiantuntijoiden joukko hyvän lapsuuden määrittelijöinä sekä lasten terveyden ja kehityksen arvioinnissa ja hoidossa.

Kun havaitaan, että yhteiskunta on ottanut vastuulleen monia aikaisemmin perheelle ja lähiyhteisölle kuuluvia tehtäviä, on ymmärrettävä, mistä se johtuu. Aikuiset tarvitaan kodin ulkopuolelle palkkatyöhön, joka puolestaan vaatii lapset koulunpenkille. Näin *perheen ja yhteiskunnan välisten vastuiden muutokset paikantuvat oleellisin osin elannon hankkimisen tapoihin*, ja se ei sellaisenaan anna perusteita päätelmiin vaikkapa yhteiskunnan holhoamisesta tai vanhemmuuden heikkenemisestä. Sen sijaan – jälleen kerran – muutokset raamittavat nyt poltta-

10 Esim. Hanawalt (1993) on kuvannut, miten keskiajalla ammattikillat vaikuttivat lasten asemaan niin tuki-
en kuin kontrolloiden.

vana ilmenevää työn ja perheen yhteensovittamisen tematiikkaa.

III Maailmaan orientoituminen panee ihmiset kaikissa kulttuureissa pohtimaan, keitä me olemme, miten me elämme ja mihin me kuulumme. Kautta aikain ihmiset ovat kehitelleet yhteisöllisiä tapoja vastata näihin kysymyksiin muun muassa tarinoimalla, laulamalla, maalaamalla ja tanssimalla. Erilaiset seremonia-keskukset ovat luoneet areenaa ”emotionaalisen solidaarisuuden” ja henkisyuden viljelyyn (ks. McNeill & McNeill 2005, 33.). Taiteen keinoin yhteisöissä on tunnus- teltu suhteita toisiin, itseen ja maailmankaikkeuteen. Taidetta ihmiset ovat teh- neet kauan ennen kaupankäynnin ja tieteen harjoittamista (Jacobs 1992). *Elämää ohjaavan tietoisuuden* haussa käännytään niin uskonnon, taiteen, filosofian kuin tieteen puoleen.

Being-ulottuvuudella ihmetellään olemassaolon arvoitusta ja harjoitellaan elämänpoliittisia taitoja. Lasten osallisuuden perimmäinen kysymys on lasten mukaanotto yhteisöihin siten, että heille turvataan oppimisprosessi, joka mahdol- listaa sen käsittämisen, keitä me olemme ja mihin me kuulumme ja kuinka me elämme (ks. Hughes 1989). Tämä edellyttää, että lapset ja aikuiset toimivat riit- tävästi yhdessä ja jakavat keskenään kokemuksiaan ja havaintojaan myös elämän peruskysymyksistä.

Osallisuus merkitsee sitä, että voi vaikuttaa omiin ja yhteisiin asioihin, että tulee kuulluksi ja nähdyksi yhteisönsä jäsenenä. Allardtin (1993) mukaan being- ulottuvuuden positiivista puolta luonnehtii persoonallinen kasvu ja kehittyminen¹¹ ja negatiivista puolta vieraantuminen. Mahdollisuudet omien potentiaalien käyttämiseen ja kehittämiseen tuovat tyydytystä, joka merkitsee ja antaa elämälle mielen. Vieraantumisen olotilassa näköalat kapenevat ja merkityksellisyys tyhje- nee. Hyvinvoinnin kolmannessa ulottuvuudessa on kyse inhimillisen *olemassaolon* mielellisestä ja henkisestä hahmottamisesta.

On pantava merkille, että lapsilla ja aikuisilla on eri paikat hyvinvoinnin ulot- tuvuuksilla. Lapset eivät siis ole ”paikattomia” tai huolenpidon ja opetuksen vas- taanottajia vaan myös toimijoita kullakin ulottuvuudella. Toimijuuden luonne voi olla erilainen kuten selkeästi elannon hankinnassa, joka on aikuisten työtä ja johon lapset opiskelevat.

Miten subjektiivinen kokemus hyvinvoinnista syntyy?

Ihmisen kokemus hyvinvoinnista on subjektiivinen. Ulkoisesti samankaltaiset olot tuottavat vaihtelevasti koettua hyvinvointia. Kokemus hyvinvoinnista ei synny mekaanisesti eikä jakaudu tasaisesti.

Saattaa olla, että mainittujen kolmen ulottuvuuden keskinäisessä dynamiikassa piilee suuntaa antava vastaus kysymykseen: mikä tuottaa kokemuksen hyvinvoin-

---

11 Filosofisessa kirjallisuudessa ihmisen kehityskykyisyyttä on lähestytty monista näkökulmista, mm. Spi- nozan keskeinen käsite *conatus* ilmaisee pyrkimystä ja siinä eteneminen tuottaa täydellistymisen iloa (ks. Damasio 2003).

nista? Keho, mieli ja henki¹² tulevat ravituiksi, kun elinolot ovat aineellisesti riittävät (ja jollain kohtuullisella tavalla suhteessa keskimääräiseen), yhteisyysuhteet toimivat ja osallisuus maailmaan orientoitumisessa on kunnossa. Sosiaaliset ongelmat liittyvät eriarvoisuuteen sekä sosiaalisen tuen ja kontrollin ja elämää ohjaavan tietoisuuden puutteisiin, kuten Jorma Sipilä (1985) on taannoin kiteyttänyt.¹³

Sosiaalisella, inhimillisellä ja emotionaalisella pääomalla on viime vuosina selitetty hyvinvointia. Nämä pääoman lajit karttavat hyvin toimivissa yhteisyysuhteissa, joissa maailmassa olemisen asentoa luonnehtii luottamus. Miten luottamus syntyy? Ihmisen varhaisvuosista karttunutta tietoa ei voi ohittaa. Kolmen vuosikymmenen vilkas perustutkimus on tarkentanut ja korjannut monin tavoin ennen tiedettyä. Aivojen kehitys sekä peruskokemukset itsestä ja muista rakentuvat varhaisissa vuorovaikutussuhteissa. Kiihkein kehitys aivojen kypsymisessä alkaa noin kolme kuukautta ennen syntymää ja jatkuu kolme ensimmäistä ikävuotta. Kehitys tapahtuu lapsen ja hänen hoitajansa välisessä vuorovaikutuksessa, jossa luonto ja kulttuuri sekoittuvat toisiinsa. Tunnekkommunikaation perustaidot opitaan noin kahdeksan kuukauden ikään mennessä. (Mäkelä 2003; Sinkkonen & Kalland 2001; Luoma ym. 2008; Keltikangas-Järvinen 2008.)

Elämän kokemukset synnyttävät tunteita, ja tunteet värittävät kokemuksia. Kun tunteet ”ovat kohdallaan, ne ovat hyvin tärkeitä ohjatesaan meitä oikeaan. Jos ne puolestaan eivät ole kohdallaan, ne ovat hyvin keskeisessä asemassa ohjatesaan meitä väärään”, Martha Nussbaum¹⁴ sanoo. Hän tarkastelee tunteita arvoarvioina. Tunteilla on kohde ja ne kohdistuvat vain sellaisiin seikkoihin, jotka merkitsevät yksilölle tai yhteisölle paljon. Tunteet viestivät suhteesta tuohon tärkeään kohteeseen, ja niissä ruumiillistuu sitoutuminen tuohon kohteeseen. Emootiot katsovat maailmaa subjektin näkökulmasta ja ilmentävät hänen tavoitteitaan.

Tunteilla on historia. Nykyiset tunteet ovat menneen värittämiä, ja ne ankkuroituvat paitsi kokemuksiin myös käsityksiin asiain tiloista. Tunteiden lukutaito on tähdellistä muun muassa eettisessä harkinnassa juuri sen vuoksi, että ne ilmentävät kokijansa arvoja. Tunteet kertovat enemmän kuin onnesta tai mielihyväästä. Ne kertovat merkityksellisen haluamisesta ja nostavat esiin sen, mitä ihminen pitää tärkeänä ja oikeana ja siten ne ohjaavat kysymään, kuinka tulisi elää. Ihmiselämän kokonaisvaltaisesta kukoistuksessa ja kehityskykyisyydessä tunteilla on olennainen paikka.

Nussbaum (2001) katsoo, että kaikkien ihmisten ja yhteiskuntien tulisi pohtia *tunteiden ja arvojen* välisiä suhteita sukupolvidynamiikassa. Kaikilla on monimutkaisia suhteita ja tunteita vanhempia ja hoitajia kohtaan. Rikas kuva näistä lapsuuden moninaisista suhteista auttaa ymmärtämään ihmisten moraalisen luonteen ja poliittisen järjestelmän välisiä yhteyksiä. Emootioilla on tarinallinen rakenne ja niiden tiedollisilla viesteillä, vaikkapa tarvitsevuuden tunnistamisen ja kieltämisen välillä, on juurensa tunteiden kerroksellisessa historiassa.

12 Käytännössä asia ei tietenkään ole yksinkertainen mm. siksi, että alati syntyy uusia tarpeita ja käytäntöjä kuten esim. netti.

13 Tämänkaltainen ajattelu on sävyttänyt Sipilän (ks. 1985) sosiaalipoliittista ajattelua.

14 Alhanen 2004, 33–37.

Taiteiden merkitys inhimillisessä itseymmärryksessä on keskeistä, koska taide tuottaa tunnehistorioista sellaista tietoa, jota muin keinoin ei voi tavoittaa. Esimerkiksi haavoittuvuuden tai epätäydellisen esittäminen leikkillisessä kuosissa helpottaa primitiivistä häpeää inhimillisen vajavaisuuden kohtaamisessa. Kuvittelukyky on olennainen osa sukupolvien välistä vakaata suhdetta. (Nussbaum 2001, 174–237.)

Tunteiden välittämän informaation vastaanottaminen ja sen prosessointi liittyvät laajenevaan suuntaukseen, jossa tutkitaan tunteen ja järjen liitoksia. Tunteita ei pidetä häiriötekijöinä, jotka pitäisi sulkea pois, jotta järki pääsisi esiin, vaan ne nähdään kiinteästi toisiinsa liittyvinä. Voi olla, että tunteilla on hyvinvoinnin kokemisessa keskeinen asema, ehkä jopa ratkaiseva merkitys? Ehkä tunteet ovat ”liimaa”, joka sitoo toisiinsa kokemuksia sekä ajallisesti että hyvinvoinnin eri ulottuvuuksilta.¹⁵

Emotionaalinen niukkuus ja tunteiden torjunta ovat kuuluneet perinteisen kurinalaistumisen kulttuuriin. Semmoinen pidättyväisyys on sopinut myös teollisen yhteiskunnan tarpeisiin. Sen sijaan jälkiteollisessa tai tietoyhteiskunnassa yksilön on tarpeen saada mielellinen kapasiteettinsa laveasti käyttöön.

Hyvinvoinnin vähemmälle jääneiden ulottuvuuksien (loving ja being) viljelyyn tarvitaan *aikaa, näkemystä ja kokemusten jalostamista*. ”Tavallisesti on niin kiire asiasta toiseen, ettei ole aikaa pysähtyä tutkimaan omia kokemuksia, tarkastelemaan niitä, oikeastaan ei ole aikaa piitata kokemuksista lainkaan, puhumattakaan siitä, että huolehtisimme, hoivaisimme ja kasvattaisimme niistä jotakin erityistä” (Sederholm 2007, 147). Tähän sietää pysähtyä. Kuinka muutoin voisimme päästä perille omista arvoistamme ja siitä, mitä pidämme tärkeänä? Voivatko lapset oppia siihen, jolleivät aikuiset pysähdy tarkastelemaan kokemuksiaan?

Lapsuuden yhteiskunnallisten ehtojen vaaliminen

Jälkiteollista tietoyhteiskuntaa on luonnehdittu kokonaan mentaaliseksi ilmiöksi, jonka pääomaa on osaaminen, siis jotain aineetonta. Pääoman kasvattamiseen tarvitaan ennen kaikkea oppimisen mahdollisuuksia ja valmiuksia. Tietoyhteiskunnassa ”*osattomuus syntyy osaamisesta osattomaksi jäämisestä*”. Parhaat osaajat varmistetaan siten, että suojellaan lasten kasvuympäristöjä ja ratkotaan tietoyhteiskunnan suurinta haastetta, työn ja perheen yhteensovittamista. (Taipale 2008, 315.)

Työn ja perheen yhteensovittamisen paineet kumpuavat elannon hankkimisen tavoista liittyen monin erilaisin tavoin toimeentuloon, ajankäyttöön ja ammatilliseen toimintaan. Väestötasolla alaikäisten lasten vanhempien itsensä kokema huoli omasta jaksamisestaan on yleistä. Kaksi viidestä vanhemmasta kantaa huolta jaksamisestaan. Huolen taustalla risteilee monia tekijöitä liittyen toimeentuloon,

¹⁵ Tunteilla on monia ”tehtäviä”. Esimerkiksi pelko saattaa varoittaa vaarasta, jonka havaitseminen voi olla elintärkeää. Myös esimerkiksi häpeän kokemuksilla on monia erilaisia funktioita (ks. Eronen 2009).

työkuormitukseen, parisuhteeseen tai omaan terveyteen ja myös omiin lapsuuden kokemuksiin. (Lammi-Taskula & Salmi 2008.) Pikkulapsiperheissä hyvin koulutettujen vanhempien kokemana kilpajuoksu ruuhkavuosina vanhemmuuden, työn ja toimeentulon kolmiossa vaatii jatkuvia vaikeita valintoja (Hiilamo 2003).

Suorituspainottunut kilpailuyhteiskunta, jossa palkkatyö on pääasiainen sosiaalisen turvallisuuden tae, kiristää lasten hoitamisen mahdollisuuksia niin, että osa naisista on vaarassa ”kuolla työtaakkaan ja köyhyyteen”, kirjoittaa Eeva Jokinen (2006). Hoiva- ja/tai tuloköyhyyden välttäminen voi tehdä tiukkaa.¹⁶ Pienten lasten vanhemmat työskentelevät iltaisin, öisin ja viikonloppuisin yhtä usein kuin muutkin (Hulkko 2007). Vanhempien subjektiiviset kokemukset saavat vahvistuksen myös tilastoista.

Raija Julkunen (2008) ihmettelee uuden työn paradoksaalisuutta ja pohtii, mikä selittäisi laajalle levinneen stressiepidemian. Hän kyseenalaistaa väitteet työelämän yleisestä huonontumisesta. Epämukavuuden tai stressin lähteet näyttäisivät liittyvän työn vahvaan *henkilökohtaistumiseen*, kollektiivisuuden ja suojaverkkojen ohenemiseen. Niin kuin yksilö ja yhteisö olisivat irtaantuneet toisistaan. Epävarmuuden tiloissa ovat etenkin pätkätyöläiset. Lisäksi on puute realistisista näkymistä, että asiat voisivat olla toisinkin. Työhyvinvointi supistetaan terapeutiseksi kysymykseksi, jota vatkaa siihen erikoistunut teollisuus. Uusia näköaloja Julkunen etsii työn arvokkuuden ja tunnustuksen uudelleen kunnioittamisesta. ”*Tunnustuksen filosofia*” edellyttää pysähtymistä, kiinnostusta yhteisöön ja sen jäseniin. Palkan lisäys ei riitä tunnustukseksi. Osalla väestöstä se on toki tarpeen puhtaasti aineellisista syistä. (mt.)

Lapsiperheiden enemmistö on keskituloisia. Reilun vuosikymmenen kuluessa tuloerot ovat kasvaneet kuitenkin myös lapsiperheissä, sekä pieni- että suurituloisten osuus on lisääntynyt. Alaikäisten määrä pienituloisissa kasvoi voimakkaasti, ja alle kolmivuotiaiden määrä jopa nelinkertaistui. Yksinhuoltajatalouksien pienituloisuusaste on kolminkertaistunut. Yksinhuoltajaperheen jäsenistä joka neljäs on nyt pienituloinen. (Sauli 2007.) Yksinhuoltajaperheiden taloudellinen ahdistus näkyy sekä toimeentulotuen että lastensuojelun piirissä (Heino 2007; Hiitola 2008).

Taloudellinen eriarvoisuus ja niukkuus johtavat herkästi *laajempaan eriarvoistumiseen* mahdollisuuksien kaventuessa. Köyhien lasten sosiaaliset suhteet voivat heiketä, jos heillä ei ole varaa esimerkiksi osallistua luokkaretkiin tai muihin yhteisiin menoihin ja harrastuksiin tai järjestää syntymäpäiväkutsuja. EU:n piirissä lasten asema köyhyyden vastaisissa ohjelmissa on noussut strategisesti aiempaa näkyvämmäksi (Euronet 2002; Lapset, talous ja EU 2000). Tulerojen kasvu pidemmällä aikavälillä johtaa *luokkayhteiskuntaan*, mikä väestön ikääntyessä olisi katastrofi (Soininvaara 2008, 52).

16 Pitkäkestoisella köyhyydellä on havaittu olevan useita lasten kehitystä haittaavia vaikutuksia. ”Köyhyys menee aivoihin” kiteyttää hyvin jatkuvan köyhyyden laaja-alaiset vaikutukset. Huoli taloudellisesta toimeentulosta tuottaa stressiä, joka vahvana vaurioittaa aivorakenteita, ja se voi ilmetä elinikäisinä oppimisvaikeuksina. (Ks. Puttonen 2008.)

Palvelut

Hyvinvoinnin kolmiulotteinen hahmotus tarjoaa näköaloja myös palvelujen tarkasteluun. Perheen ohella lasten kasvuympäristöihin kuuluvat tiiviisti myös sellaiset peruspalvelut kuin neuvola, päivähoido ja koulu sekä sen jälkeiset oppilaitokset. Näiden rinnalla erityispalveluiden, kuten erityisopetuksen, psykiatrian ja lastensuojelun, piirissä olevien lasten määrä on kasvanut.

Niin peruspalveluissa kuin erityispalveluissakin on having, loving ja being -ulottuvuudet. Palveluiden elinoloihin vaikuttavat esimerkiksi fyysiset tilat, ryhmäkoot sekä henkilöstön ja muiden resurssien suhde käyttäjien määrään. Yhteisyyssuhteet ja maailmaan orientoituminen ilmenevät muun muassa ihmisten välisessä – ammattilaisten ja kansalaisten / lasten ja aikuisten – kanssakäymisessä ja osallisuuden muodoissa.

Hyvinvointipolitiikka suppeastikin määriteltynä sosiaali- ja terveysalaan kattaa noin puolet Suomen julkisista menoista, joista palveluiden osuus on suuri. Näiltä palveluilta on hyvät syyt odottaa mahdollisimman punnittua käsitystä hyvinvoinnista. Eri palveluiden perustehtävät voivat poiketa toisistaan paljonkin. Sekä palveluita tuottavat ammattilaiset että niitä käyttävät kansalaiset ovat ihmisiä, jolloin inhimillisten perustarpeiden (having – loving – being) huomioon ottaminen on tarpeen kumpienkin kohdalla, perustehtäviin soveltuvin tavoin. Hyvinvoinnin kolmiulotteisuuden kehittäminen palveluissa voisi olla kansantaloudellisesti tehokasta ja vaikuttavaa. Siihen tarvitaan niin aineellisia kuin aineettomia resursseja.

Kun 1900-luvun alkupuolella Arvo Ylppö kumppaneineen alkoi rakentaa *neuvola*, polttavia kysymyksiä olivat lapsikuolleisuuden vähentäminen sekä hygienian ja ravinnon parantaminen. Neuvola osoittautui merkittäväksi tekijäksi varhaisen hyvinvoinnin parantamisessa, ja se sai väestön laajan kannatuksen. Lasten *päivähoidon* laajamittaisempaan järjestämiseen päästiin vasta paljon myöhemmin. Se helpotti pikkulapsiperheiden tilannetta paljon, ja kotihoidontuki sen rinnalla toi lasten hoitoon vaihtoehtoja. Nyt sekä neuvola että päivähoido ovat paikoin rapautuneet jatkuvissa säästötalkoissa.¹⁷ Niiden tehtävien merkityksellisyys pitäisi kirkastaa ja laatua vaalia kuin silmäterää.

Kansallisessa ja kansainvälisessä politiikassa varhaislapsuus ja pikkulapset ovat marginaalisia. Suomessa Lapsiasiavaltuutetun arvion (2007) mukaan ministeriöiden tulevaisuuskatsoissa asetetaan tavoitteita ensisijaisesti yli 15-vuotiaiden kannalta, sitä nuorempia saati vauva- ja pikkulapsi-ikäisiä koskevia mainintoja on sangen vähän. Ihmisen varhaista kehitystä koskevan koetellun tiedon tulisi kuulua yleisivistykseen, jotta se voisi ohjata yksilöllisiä ja yhteiskunnallisia valintoja ja ratkaisuja. Esimerkiksi päivähoidoryhmän koko on ”suorassa yhteydessä aikuise-
na ilmenevään stressiherkkyyteen – ennaltaehkäisyyn yksinkertaisuus ja seurausten vakavuus eivät ole missään suhteessa toisiinsa – päivähoidoryhmän pienellä

¹⁷ Ajantasaisia kattavia selvityksiä ei ole. Joka kolmannen kunnallisen päiväkodin käyttöaste ylitti normitason ainakin ajoittain alkuvuonna 2005 (Sauli & Säkkinen 2007, 169).

koolla voitaisiin vähentää aikuisten sydäntautikuolemia” (Keltikangas-Järvinen 2008, 128–129).

Sosiaalinen investointi

Kun lapsuuden niin kutsuttua sadan vuoden projektia rakennettiin teollisen yhteiskunnan tarpeisiin, lapsista aiheutuvia kuluja ryhdyttiin asteittain jakamaan perheen ja yhteiskunnan kesken perhepoliittisilla etuuksilla ja palveluilla sekä maksuttoman perusopetuksen turvaamisella.

Keskeisenä periaatteena on ollut sukupolvien välinen ”yhteistyösuhde” tai niin kutsuttu *sukupolvisopimus*: kukin sukupolvi vuorollaan astuu työelämään ja osallistuu lasten ja eläkeläisten ylläpitoon saatuaan osansa yhteisistä voimavaroista lapsuus- ja nuoruusvuosina muun muassa lapsilisien, terveydenhuollon ja koulutuksen muodossa. Vastuiden jakaminen perheen ja yhteiskunnan vastavuoroisissa suhteissa on merkinnyt taloudellisen ja sosiaalisen tasa-arvon edistämistä; *ihminen ei ole jäänyt yksin synnyinperheensä varaan*.

Uusliberalismin mukaiset muutokset poliittisessa ajattelussa ja toiminnassa ovat 2000-luvulle tultaessa olleet merkittäviä. Muutosten seurauksena eriarvoisuus on kasvanut, ja sitä on pidetty jopa välttämättömänä hintana talouskasvun turvaamiseksi. Poliitikan uusi paradigma on myös toistuvan kritiikin kohde (ks. esim. Julkunen 2001; Helne & Laatu 2006; Kananen 2008). Ikääntyvissä yhteiskunnissa ja lasten vähetessä ”*sosiaalisen investoinnin*” strategiat tarjoavat nykypoliitille mahdollisuuksia korjausliikkeisiin – sukupolvisopimuksen jälkeläisenä tai uusversiona.

Sijoitukset lasten kasvun ja hyvinvoinnin tukemiseen ymmärretään pitkän aikavälin tuottavuutta turvaaviksi teoiksi. Lapsiväestön hyvinvoinnin katsotaan kuuluvan kaikille arvokkaisiin asioihin. Yhteiskunta ja talous tarvitsevat hyvän lapsuuden eläneitä aikuisia; lapsuudesta on tullut entistäkin selvemmin ja myös kansantaloudellisesti tähdellinen elämänvaihe. Varhaisvaiheiden vaurioiden myöhempi korjaaminen on kallista ja paljon vaikeampaa kuin se, että lasten hyvinvoinnista huolehditaan hyvin silloin, kun lapset ovat pieniä. (Esping-Andersen 2002.) Jo kauan tunnetut seikat saattavat tulla uusin tavoin ratkaiseviksi lasten määrän vähetessä. Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin? (Takala 2005).

Nykytalouden kehitys riippuu inhimillisen ja sosiaalisen pääoman laadusta. Lapsuuden olosuhteilla ja kansantalouden menestyksellä näyttää olevan vahva yhteys. Vaikka vaikutussuhteiden monimutkaisuus ja pitkäkestoisuus pakottavat osin tyytymään valistuneeseen päättelyyn, kestävä talouden ja lapsuuden välisiä suhteita ei voi ohittaa (Kajanoja 2005, 234–247).

Lopuksi

Artikkelin alussa arvelin hyvinvointia koskevan ymmärryksen kaipaavan kriittistä pohdintaa ja luovaa huolenpitoa. Tässä tarkoituksessa olen tarkastellut resurssi-perustaisen hyvinvointikäsitteen rinnalla inhimillisistä perustarpeista lähtevää *having – loving – being* -näkemystä (kuvio 1). Nämä kolme hyvinvoinnin ulottuvuutta limittyvät toisiinsa, mutta mikään niistä ei korvaa muita. Taju välttämättömien perustarpeiden kokonaisuudesta voi auttaa paneutumaan vähälle jääneisiin hyvinvoinnin osatekijöihin. Kohonnut elintaso ei yksin riitä, ja eriarvoisuuden jyrkkeminen on paha ongelma. Yhteisyyssuhteiden ohenemisesta on puhuttu paljon. Osallisuus ja elämän kokeminen merkitykselliseksi ja arvokkaaksi syntyy mahdollisuuksista toteuttaa taipumuksiaan ja voimavarojaan, yksin ja yhdessä muiden kanssa.

Yhteiskunta uusiutuu sukupolvien välisissä suhteissa, kaikkina aikoina. Kolmiulotteisen hyvinvointinäkemys istuttaminen historialliseen perspektiiviin (kuvio 2) avaa näköaloja perheinstituution ja yhteiskunnan vastavuoroisiin suhteisiin hyvinvoinnin tuottamisessa. Elannon hankkimisen tavat vaikuttavat keskeisesti sekä lasten että aikuisten arkeen säteilemällä monin tavoin siihen, kuinka uudet lapsipolvet otetaan vastaan. *Having, loving ja being* -ulottuvuuksien kolminaisuus tarjoaa kehikon lapsuuden ehtojen vaalimiseen niin perhe-elämässä kuin kodin ulkopuolisissa kasvuympäristöissä kuten päivähoidossa ja koulussa. Investoinnit lapsiin ovat kansantaloudellisesti tuottavaa toimintaa. Lasten ja aikuisten kanssakäymisen, tunteiden ja arvojen dynamiikka muokkaa yksilöitä ja yhteiskuntaa.

Tietoa on runsaasti, ja paine kokonaisuuksien hahmottamiseen on vahva. Jotta ymmärretään, mikä liittyy ilmiöitä yhteen tarvitaan kokemuksiin pysähtymistä sekä tieteen että taiteen tapoja lähestyä todellisuuksia. Tosiasioiden havaitseminen ja tarkka päättely ovat olennaisia tieteessä. Antoisa hahmottaminen luonnehtii taidetta. Yhteyden pitäminen olemassaolon perustaan, sellaiseen jolle on tarve antaa suuri arvo, auttaa maailmaan orientoitumisessa. Jokaista näistä tarvitaan kaikissa toimissa (Bohm & Peat 1992, 32). Ymmärrys hyvinvoinnista syvenee ja laajenee, kun sitä voi viljellä eri ulottuvuuksilla.

Kiitän suuresti Hannele Saulia, Johanna Lammi-Taskulaa, Sakari Karvosta ja Päivi Mattila-Wiroa saamistani hyvistä kommentteista.

Lähteet

- Allhanen, Kai (2004) Filosofia ja ihmiselämän haavoittuvuus – Martha Nussbaumin haastattelu. Niin & näin. Numero 43/talvi 4, 33–37.
- Allardt, Erik (1967) Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Helsinki: WSOY.
- Allardt, Erik (1993) Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. In Nussbaum, Martha & Sen, Amartya (eds.) *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press, 88–94.
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta (2009) Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: THL.
- Bohm, David & Peat, F. D. (1992) *Tiede, järjestys ja luovuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Damasio, Antonio (2003) Spinozaa etsimässä. Ilo, suru ja tuntevat aivot. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Eronen, Tuija (2009) Häpeän säätely ja suhteissa olo. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: THL.
- Esping-Andersen, Gosta (2002) A Child-Centered Social Investment Strategy. In: Esping-Andersen, Gosta et al. *Why we need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 26–67.
- Euronet (2002) Including children? Developing a coherent approach to CHILD POVERTY and SOCIAL EXCLUSION across Europe. Commissioned by the European Children's Network and written by Sandy Ruxton and Fran Bennett.
- Hanawalt, B.A. (1993) *Growing up in Medieval London. The Experience of Childhood in History*. New York: Oxford University Press.
- Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (2002) Sosiaalinen raportointi ja muuttuva hyvinvoinnin käsite. Teoksessa Heikkilä, Matti & Kautto, Mikko (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2002*. Helsinki: Stakes, 18–29.
- Heino, Tarja (2007) Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Työpapereita 30/2007. Helsinki: Stakes.
- Helne, Tuula & Laatu, Markku (2006) Johdanto: "Hyvinvointipolitiikka" ja sen vääryydet. Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku (toim.) *Vääryyskirja*. Helsinki: Kela, 9–40.
- Hiilamo, Kirsi (2003) (toim.) *Elämän ruuhkavuodet*. Helsinki: Kirjapaja.
- Hiitola, Johanna (2008) Selvitys vuonna 2006 huostaanotetuista ja sijaishuoltoon sijoitetuista lapsista. Työpapereita 21. Helsinki: Stakes.
- Hughes, Judith (1989) *Thinking about Children*. In: Scarre, G. (ed.) *Children, Parents and Politics*. New York: Cambridge University Press, 36–51.
- Hulkko, Laura (2007) Lasten vanhemmat ja työ. Teoksessa *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus, 245–268.
- Jacobs, Jane (1992) *Systems of Survival. A Dialogue on the Moral Foundations of Commerce and Politics*. New York: Random House.
- Jokinen, Eeva (2006) Lasten hoitaminen. Teoksessa Jakonen, Mikko & Peltokoski, Jukka & Virtanen, Akseli (toim.) *Uuden työn sanakirja*. Helsinki: Tutkijaliitto, 168–176.
- Julkunen, Raija (2001) *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2008) *Uuden työn paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- Järventie, Irmeli (2001) *Eriarvoisen lapsuuden muutokuvia*. Teoksessa Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) *Eriarvoinen lapsuus*. Helsinki: WSOY, 83–123.
- Järventie, Irmeli (2006) *Lasten hyvinvointi ja eriarvoisuus kasaantuvat Pohjoismaissa. Lapsiasiavaltuutetun toimintakertomus vuodelta 2006. STM selvityksiä 2007:33, 122–129*. Helsinki.
- Kajanoja, Jouko (2005) *Hyvä lapsuus – avain menestyvään kansantalouteen?* Teoksessa Takala, Pentti (toim.) *Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin?* Helsinki: Kela, 234–247.
- Kananen, Johannes (2008) *Kilpailukyky ja tuottavuus 2000-luvun sosiaalipoliittikassa. Yhteiskuntapolitiikka 3, 239–249*.
- Kangas, Olli (2008) *Pohjoismaat – maailman paras kolkka?* *Yhteiskuntapolitiikka 4, 357–367*.
- Karisto, Antti (2008) *Hyvinvoinnin käsite on hukassa. Hyvinvointikatsaus 2, 28*.
- Karvonen, Sakari (2008) *Hyvinvointi työikäisten kokemana*. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes, 97–101.
- Kautto, Mikko (2007) *Suomalaisten hyvinvointi uuden kyselytutkimuksen valossa*. Teoksessa Kautto, Mikko (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2006*. Helsinki: Stakes, 19–32.

- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna (2008) *Huoli jaksamisesta vanhempana*. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: Stakes.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa (2008) *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Helsinki: WSOY.
- Lapset, talous ja EU – kohti lapsiystävällisempää politiikkaa (2000) *Kansainvälinen Pelastakaa Lapset allianssin Eurooppa-ryhmän raportti*. Helsinki: Pelastakaa Lapset ry.
- Lapsiasiavaltuutetun arvio (2007) ministeriöiden tulevaisuuskatseista sekä kannanotto seuraavan hallituksen ohjelmaan 14.2.2007. <www.lapsiasia.fi>.
- Luoma, Ilona & Mäntymaa, Mirjami & Puura, Kaija & Tamminen, Tuula (2008) *Geenit ja kulttuuri lapsen kasvun lähtökohdina*. Teoksessa Lahikainen, Anja-Riitta & Punamäki, Raija-Leena & Tamminen, Tuula (toim.) *Kulttuuri lapsen kasvattajana*. Helsinki: WSOY, 85–97.
- McNeill, J.R. & McNeill, William H. (2005) *Verkottunut ihmiskunta*. Tampere: Vastapaino.
- Measuring Human Well-being: Key Findings and Policy Lessons*. Policy Brief. Number 3, 2007. United Nations University.
- Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (2008) *Johdanto*. Teoksessa Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari & Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Helsinki: Stakes 2008, 14–26.
- Mäkelä, Jukka (2003) *Aivojen varhainen kehitys vuorovaikutussuhteissa*. Teoksessa Sinkkonen, Jari (toim.) *Pesästä lentoon*. Helsinki: WSOY, 13–43.
- Nussbaum, Martha C. (2001) *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*. New York: Cambridge University Press.
- Pietarinen, Juhani (1993) *Ilon filosofia. Spinozan käsitys aktiivisesta ihmisestä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Puttonen, Mikko (2008) *Köyhyys menee aivoihin*. Yliopisto 4, 35–37.
- Qvortrup, Jens (1987) *Introduction*. In Qvortrup, Jens (ed.) *The Sociology of Childhood. Special Issue of International Journal of Sociology* 17 (3), 3–37.
- Qvortrup, Jens & Bardy, Marjatta & Sgritta, Giovanni & Wintersberger, Helmut (1994) (eds.) *Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics*. European Centre Vienna: Avebury.
- Rautanen, Riikka (2007) *Lasten koulunkäynti*. Teoksessa *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus, 183–205.
- Sailas, Raimo (2008) *Onko pohjoismaisella mallilla tulevaisuutta? Hyvinvointikatsaus* 1, 51–52.
- Sauli, Hannele (2007) *Lasten ja lapsiperheiden toimeentulo*. Teoksessa *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus 269–286.
- Sauli, Hannele & Säkkinen, Salla (2007) *Lasten päivähoito*. Teoksessa *Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus, 169–182.
- Sauli, Hannele & Simpura, Jussi (2005) *Hyvinvoinnin käsite pohjoismaisen tilastollisen elinolotutkimuksen historiassa*. *Janus* vol. 13 (1), 5–20.
- Sederholm, Helena (2007) *Taidekasvatus – samassa rytmissä elämän kanssa*. Teoksessa Bardy, Marjatta & Haapalainen, Riikka & Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) *Taide keskellä elämää*. Helsinki: Kiasma/ Like, 143–149.
- Serres, Michel (1994) *Luontosopimus*. Suom. Jussi Vähämäki. Tampere: Vastapaino.
- Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.) (2001) *Varhaiset ihmissuhteet – ja niiden häiriintyminen*. Helsinki: WSOY.
- Sevón, Eija & Notko, Marianne (toim.) (2008) *Perhesuhteet puntarissa*. Helsinki: Palmenia. Helsinki University Press.
- Sipilä, Jorma (1985) *Sosiaalipolitiikan tulevaisuus*. Helsinki: Tammi.
- Soininvaara, Osmo (2007) *Vauraus ja aika*. Helsinki: Teos.
- Strandell, Harriet (1995) *Mikä on lasten hyvinvointia? Tiedon tarpeen kartoitus*. *Aiheita* 25/1995. Helsinki: Stakes.
- Taipale, Vappu (2008) *Mielenterveyspolitiikka nousee innovaatiopolitiikan ytimeen*. *Yhteiskuntapolitiikka* 3, 310–318.
- Suomalainen lapsi 2007*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Takala, Pentti (toim.) (2005) *Onko meillä malttia sijoittaa lapsiin?* Helsinki: Kela.
- Zelizer, V.A. (1985) *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books.